

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZHUSZONHETEDIK KÖTET

(659., 660., 661. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

TARTALOM.

DCLIX.

	Lap
GRÓF BATTYÁNY LAJOS FÖBENJÁRÓ PÖRE. — Balogh Jenőtől	1
GÁVAI GAAL JENŐ. — Bernát Istvántól	43
IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MÁSODIK NE- GYEDÉBEN. (I.) — Haraszthy Gyulától	55
KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (IV.) — Fejér Adorjántól	80
ARANY KÖNYVE A KAVERNÁBAN. — Költemény. — Vitéz Somogyváry Gyulától	102
KEMÉNY «ÖZVEGY ÉS LEÁNYÁ»-NAK TÁRGYA NOVELLAIRODAL- MUNKBAN. — Szinnyei Ferentől	106
SZEMLE. — Spinoza. — Rubinyi Mózesről	112
IRODALOM: 1. <i>A magyar művészet története.</i> — (Péter András: <i>A magyar művészet története.</i>) — Hoffmann Edithről.	
2. <i>A magyar könyvnyomtatás honfoglalása.</i> — (Gulyás Pál: <i>A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.</i>) — Rédey Tivadartól.	
3. <i>Az új biológia célkitűzései.</i> — (Hans André: <i>Urbild und Ursache in der Biologie.</i>) — Báró Brandenstein Béláról	117

DCLX.

AZ OKTÓBER HATODIKI GYÁSZNAP. — Berzeviczy Alberttől	129
ARANY GENIUSZA. — Négyesy Lászlótól	139
AZ INSTITUTUM GEOMETRICUM ÉS A TECHNIKAI FELSO OKTA- TÁS. (I.) — Zelovich Kornéltól	159
IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MÁSODIK NE- GYEDÉBEN. (II.) — Haraszthy Gyulától	183
KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (V.) — Fejér Adorjántól	201
ARANY. — Költemény. — Sajó Sándortól	237

SZEMLE: 1. <i>Megemlékezés Arany Jánosról.</i> — Berzeviczy Alberttől.	
2. <i>Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete az Akadémián.</i> — Berzeviczy Alberttől	229
IRODALOM: 1. <i>Nyelvtörténet és szellemtörténet.</i> — (Eugen Lerch: <i>Hauptprobleme der französischen Sprache.</i>) — Papp Istvántól.	
2. <i>Szabó Dezső a maga tükrében.</i> — (Szabó Dezső: <i>Karácsony Kolozsvárt.</i>) — r. r.-től.	
3. <i>«Arany — a tanárok kezén».</i> — Egy tanártól	238

DCLXI.

A VILÁGÚJULÁS HULLÁMAI. — Kenedy Gézától	257
AZ INSTITUTUM GEOMETRICUM ÉS A TECHNIKAI FELSO OKTATÁS. (II.) — Zelovich Kornéltól	267
GERHART HAUPTMANN. — Rubinyi Mózesstől	302
IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MÁSODIK NEGYEDÉBEN. (III.) — Haraszthy Gyulától	312
KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (VI.) — Fejér Adorjántól	336
GÖRÖG LÍRIKUSOKBÓL. — Csengery Jánostól	351
SZEMLE: 1. <i>B. Eötvös Lóránd síremlékének leleplezése.</i> — Berzeviczy Alberttől.	
2. <i>Locke.</i> — B. I.-től	361
IRODALOM: 1. <i>Sieghart könyve a monarchia utolsó évtizedeiről.</i> — (Rudolf Sieghart: <i>Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht; Menschen, Völker, Probleme des Habsburger Reichs.</i>) — B. A.-tól.	
2. <i>A moldvai magyarság.</i> — (Domokos Pál Péter: <i>A moldvai magyarság.</i>) — Nagy Miklóstól.	
3. <i>Két horvát-muzulmán novellás kötet.</i> — (Sarajlic Šemsudin: <i>Iz bosanske romantike.</i> — Nametak Alija: <i>Bajram žrtava.</i>) — Bajza Józseftől.	
4. <i>Mednyánszky Cézár életregénye.</i> — (Sárközi György: <i>Mint oldott kéve.</i>) — Óvári-Avary Károlytól	367

GRÓF BATTYÁNY LAJOS FŐBENJÁRÓ PÖRE.

(Károlyi Árpád két kötetes műve.¹)

Határtalan, néha ijesztő a történetirodalom munkásának hatalma.

Sokszor indokolás és bizonyíték híján ítél elevenek és holtak felett. Igaz, hogy sokan, akik magukat annak tartják, nem is érdemlik meg a hisztórikus magasztos nevét. Akár-milyen nagy ügyességgel szövegeznek, vagy bármilyen rokonszenves és tetszetős formában adják elő mondandóikat, van közöttük olyan, aki nem egyéb, mint pamfletíró, egy-egy pártcsoportnak vagy kormánynak zsoldjában álló alkalmi firkász, aki könnyelműen szór gyanút és rágalmakat is. Még olyan is akad, aki ú. n. történelmi művel akar lerántani egy-egy nemzetet vagy államférfiút. Az utóbbi évtizedben néha kezünkbe került olyan könyv is, amelyet nyilván valamely érdekelt kormány megrendelésére szerkesztettek, s amelyben feltevést és gyanút összekevernek az igazságnak némi látszatával. Így kerül széleskörű, sokszor avatatlan közönség kezébe a téves adatoknak egész halmaza.

A komoly tudománynak első bírálata is úgy elfújja az ilyen könyv értékét, mint a lenge szellő a falusi szekérről az országútra hullott pelyvát. De az a baj, hogy az igazságról tájékozatlan felületes olvasó lelkében ott marad a tévedéseknek, az igazságtalanságnak és — amint Károlyi Árpád egyik helyen méltó felháborodással írja — «a rágalmaknak» tudata.

Szemben azokkal a történetírókkal, akik ezt vagy azt a kort, illetőleg ilyen vagy olyan történelmi egyéniséget akar-

¹ A Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1932. I. köt. XII. és 658; II. köt. 691 l.

nak előre átgondolt terv szerint vagy divatos áramlatok hatása alatt meg- és elítélni, igaz öröm a történetkedvelő és történetkutató számára, hogy olyan férfúnak újabb munkáját kapja, mint hazai tudományosságunknak egyik legkitűnőbb és legrégebb művelője : Károlyi Árpád, az igazi történetíró.

A történelmi háttér.

I. 1848. március 16-án a pozsonyi országgyűlés küldöttsége a bécsi Burgban feliratot nyújtott át Ferdinánd királynak és ebben kérte «a független magyar minisztérium megadását».

Nyomban ezután a lemondott gróf Apponyi György kancellár helyett (idősb) Szögyény László alkancellár adott a felíratra véleményt oly értelemben : ki lehetne mondani, hogy a király hajlandó beleegyezni felelős magyar közegek (a vélemény gondosan került a «minisztérium» és «miniszterek» szavakat) kinevezésébe, akiket a nádor hozna javaslatba és amely közegek hatásköréről külön törvényjavaslat volna készítendő.

Az országgyűlés kívánsága és a kancellária javaslata tehát kezdetben lényegesen eltért.

István főherceg nádor helyesen felismerte, hogy a magyar országgyűlést és az ország közvéleményét csak azzal lehet kielégíteni, hogy a király egészében és mindenben teljesíti az országgyűlési felíratban kifejtett óhajokat, s ezért levélben megírta a királynak : «Szavamat adtam, hogy e kívánság teljesítésére mindent el fogok követni és ha igyekezetem sikertelen marad», — lemondok. Kijelentette még a nádor, hogy kedvező válasz nélkül nem megy vissza Pozsonyba és elég érthető célzást tett nagy eseményekre, amelyek a kedvezőtlen döntés esetén bekövetkezhetnének. A bécsi porosz követ kormányának ekkor azt írta, hogy ha a király e kívánságot visszautasítja, a magyar képviselők egy csoportja azt tervezi : István nádort választják meg királlyá és Batthyányt nádornak. (Károlyi könyve, I. 604. l.)

A nádor leveléhez mellékelte az ő hozzá intézendő királyi kézirat szövegének tervezetét, amelyet Pozsonyban

több magyar képviselő (köztük Batthyány) szerkesztett. Ebben a tervezetben — eltérőleg az országgyűlés feliratától — két lényeges új kívánság volt. Az egyik új pont, hogy a király az általa engedélyezendő minisztérium megalakításával gróf Batthyány Lajost bízta meg ; a másik : a nádort mint királyi helytartót teljes hatalommal ruházta volna fel az ország kormányzására és «mindazoknak a törvényeknek létesítésére», amelyeket az országgyűlési felirat említ.

Az 1848. március 16-án a bécsi Burgban Lajos főhercegnek, Ferdinánd király nagybátyjának elnöklete alatt déltől éjfélig tartott értekezlet, amelyben többek közt herceg Windischgraetz Alfréd, gróf Mailáth Antal volt kancellár, báró Jósika erdélyi kancellár és Szögyény magyar alkancellár vettek részt, — tárgyalta a nádor kívánságait. (Szögyény László *Emlékiratai* I. köt. 60. l.)

Nagy volt az értekezlet tagjainak megdöbbenése és különösen merésznek találták Batthyány kineveztetésének óhaját és a nádor felhatalmazását új törvények szentesítésére.

Megkísérelték a közvetítést : bekérték az ülésre a nádort, felkérték őt feltételeinek megváltoztatására. A nádor lemondását újból felajánlotta. Végre az elkeseredett Lajos főherceg szemrehányólag azt mondta a nádornak : «Te leszel az oka, ha Magyarországot elveszítjük». — A nádor ekkor sem engedett. Az értekezlet mégis törölte a nádor kézirattervezetéből a fentebb említett két új kívánságot.

Március 17-én a király hozzájárult a magyar minisztérium felállítására vonatkozó elvi kívánsághoz.

Ekkor István nádor új, merész lépésre határozta el magát ; egyenest kihallgatásra ment a jóindulatú, de gyenge V. Ferdinánd királyhoz és előadta neki : minden halasztás a legnagyobb veszéllyel jár. Erre a király élőszóval megengedte, hogy a nádor, mint királyi helytartó, kinevezhesse Batthyányt miniszterelnökké. Ennek megtörténtét a nádor a királlyal is, de Batthyányval és a magyar törvényhatóságokkal is azonnal írásban közölte és ezzel elejét vette minden halasztásnak vagy újabb elhatározás lehetőségének.

Nagy volt az öröm a pozsonyi országgyűlésen, de még

nagyobb a megdöbbenés az udvarnál és a március 16-i állami értekezlet tagjai közt.

A főhercegek a szemrehányások záporát zúdították a nádorra.

Károlyi helyesen állapítja meg: ettől fogva kezdődött egyes főhercegeknél s egyúttal az udvari hatóságok és főleg a magasabbrendű katonatisztek egy részénél a bizalmatlanság, sőt a harag a nádor, és a gyűlölség Batthyány ellen. Az utóbbit teljesen alaptalanul azzal gyanúsították, hogy a saját miniszterelnöki kineveztetését így kierőszakolta.¹

II. 1848. április 11-én Ferdinánd király szentesítette az új, parlamentáris és miniszteriális alkotmánnyal összefüggő magyar törvényeket, amelyek ellen nyomban több irányban visszahatás keletkezett.

A tárgyilagos közjogásznak és történetírónak be kell ismernie, hogy az új alkotmánynak egy nagy hézaga volt. A szenvedélyektől fűtött napokban, gyors elhatározások idején a törvény előkészítői elmulasztották szabályozni azt: mi lesz az új alkotmány mellett Magyarország viszonya a Habsburg-monarchia többi részeihez, illetőleg miképp szerveztessenek bizonyos, mind a két önálló államot érdeklő intézmények. A későbbi ú. n. «közös ügyek» fogalma ekkor még senkinek agyában nem derengett.

Csakhamar Ausztriában és Magyarországon is egymással ki nem egyenlíthető ellentétes törekvések nyilvánultak.

Batthyány és vele egyetértőleg Széchenyi, Deák és Eötvös ragaszkodtak a 48-as népképviselési alkotmány lényegéhez és az új törvényekhez, de nem akarták megszakítani az Ausztriához való viszonyt, amelyet az 1723. évi I—III. törvénycikk («pragmatica sanctio») biztosított. Belátták azonban, hogy különösen a külügyek és a hadügy tekintetében kiegészítések lesznek szükségesek. Mindamellettt Batthyánynak természetesen az volt az elvi kiindulópontja,

¹ A fentebbieket a szerző művének 602—617. lapjain új források alapján tüzetesen tárgyalja és jellemzően megvilágítja. Én csak halvány, száraz kivonatot adhattam. Károlyi Á. sokban kiegészíti, illetőleg kiigazítja az eddigi irodalmat. V. ö. pl. Horváth Mihály *Huszonöt év Magyarország történelméből* c. m. II. 606. és köv. l.

hogy Magyarország, mint önálló állam, Ausztriának nem alárendelve, hanem mellérendelve van.

Szöges ellentétben állt ezzel az a törekvés: az egész 1848-as alkotmányt (esetleg az osztrák császárnak egyoldalú hatalmi tényével, sőt brutális katonai erőszakkal) hatályon kívül kell helyezni, Magyarországot egységes összállamba kell beolvasztani, és pedig mint Ausztriának egyik tartományát. Az udvari körök egy része e törekvések számára használta fel az alább III. alatt tárgyalandó horvát, szerb, illetőleg román törekvéseket és ezek exponenseit.

Egyes ó-konzervatív magyar főurak, akik állandóan Bécs körül tartózkodtak és az udvari körökkel összeköttetést tartottak fenn és a kikelvileg ellenezték a 48-as reformokat, tanácsadással, emlékiratok benyújtásával iparkodtak megbuktatni a magyar minisztériumot és visszaállítani az előző törvényeket.

Végre volt a magyar képviselőknek egy csoportja, amelynek tagjai 1848-tól kezdve törekedtek az Ausztriától való teljes elszakadásra, esetleg az uralkodó letételével kapcsolatosan.

Időközben a külföldön is — különösen Ausztriában, a társországokban, a német államokban és az olasz tartományokban — olyan jelentős események történtek, amelyeknek hatása volt hazánknak a későbbi években való fejlődésére.

E törekvéseket és eseményeket, amelyek Batthyány hibáján kívül végzetesen hatottak kabinetjének sorsára és előidéztek az ő tragédiáját, Károlyi Árpád nagy alapossgal, de feladatának megfelelően a Batthyány elleni «főbenjáró perben» emelt egyes vádpontokkal, illetőleg folytatott nyomozással kapcsolatosan tárgyalja. A szerző eljárása tökéletesen igazolt, de ennek folytán elkerülhetlenné vált, hogy egyes pontoknál bizonyos kitérések merülnek fel és itt-ott ismétlések állnak elő. Ezért ebben a töredékes ismertetésben időrendi sorrendben kísérel meg az előzményeket és a fejleményeket lehető tömören vázolni.

III. A nemzetiségi, különösen pánszláv mozgalmak. Gróf Kolowrat ármányai a «magyar veszedelem» leküzdésére. Báró Jellachich József kineveztetése és későbbi szerepe.

Az orosz propaganda által is élesztett pánszláv izgatások és egyúttal a horvát, szerb és román nemzetiségi törekvések, amint ezt Széchenyi és Wesselényi Miklós idejében észrevették, nagy veszedelmekkel jártak a magyarság jövőjére. Különösen a Horvátországban jelentkezett illyrizmusnak végcélja volt: Magyarországtól, Ausztriától, valamint az akkori török birodalomtól elszakítani és egy nagy délszláv államban egyesíteni mindazokat az országokat vagy ország-részeket, amelyekben szerbek, horvátok, szlovének stb. laktak. Már 1844-ben zsebkönyvben nyomattak ki különféle harcias dalokat és ezek közül a *Davoria* egyenesen felszólítja az összes szlávokat arra, hogy a szilaj tatár fajt, a magyart, a «pokol örvényébe» kell dönteni; megmosni a szláv dicsőséget az ellenség vérében, mindenki üssön le egy fejet és vége a szenvedésnek stb. Olyan féktelen és vad izgatás, amilyen világos beszéd! Az a térkép, amely az «Illyria» név alatt alakítandó új birodalom határait megjelölte, feltünteteti egész Alsómagyarországot, Isztriát, Krajnát, Karintiát, Stájerországot, Szerbiát és Bulgáriát stb. Egyes horvát megyékben már 1842-ben fegyveres terror mellett mentek végbe a választási visszaélések. A talaj elő volt készítve a délszlávok felizgatására, sőt fegyveres mozgalmakra is.

Alig járult hozzá Ferdinánd király a független magyar minisztérium felállításához, Bécsben azonnal megindult az ellenakció az összbirodalom hívei és a magyargyűlölők részéről.

Károlyi könyve (377—383. l.) részletesen közli, hogy gróf Kolowrat Ferenc — amint Metternich egy levelében írta — «a cseh-nek prototipusa», a horvát illyrizmus pártfogója és az összmonarchia előmozdítója, aki a tájékozatlan magyar közvélemény egy része előtt 1848 tavaszán érdemtelenül népszerű volt, március 20-án «a magyar veszedelemnek lehető megelőzése érdekében» előterjesztéseket tett a császárhoz. (Károlyi könyve II. köt. *Pöriatok és államiratok*. Függelék. 2. sz. 610—611. l.)

Már a negyvenes évek elején Kolowrat azt az Ausztriára nézve végeredményben — mint az utolsó évek bizonyítot-ták — végzetes és öngyilkos politikát javasolta, hogy a terjeszkedő magyarizmussal szemben az ellensúlyt a szláv moz-

galom felhasználásában kell keresni. Ezért ajánlotta : támogassák az udvari körök és az osztrák kormány a szláv eszmék fejlődését, amelyeknek egyetlen képviselője legyen a horvát bán, akit katonai hatalommal kell felruházni.

Már a március 20-i emlékirat «csak gyors és határozott» lépéstől vár üdvöt; a megürült báni tisztre «az erélyes és népszerű» báró Jellachich József ezredest javasolja kinevezni, Erdélybe pedig királyi biztost kíván küldetni. A javaslatot még aznap közölték a haditanáccsal és március 22-én Ferenc Károly főherceg elnöklete alatt államértekezletet tartottak. Ennek két magyar tagja volt : báró Jósika Samu erdélyi alkancellár és Szögyény László. Ez utóbbiak előtt természetesen eltitkolták azt, hogy az új bán feladata lenne az egységessé váló magyar birodalom felvirágzását elgáncsolni.

Jósikát azzal vezették félre, hogy Horvátországban forradalmi mozgalmakat kell megakadályozni és erre alkalmas egyénnek Jósika barátja, báró Kulmer, Jellachichot ajánlotta. A következő napon a nádor is hozzájárult a tervhez, mert elhallgatták előtte a célt és félrevezették őt. Az uralkodó március 23-án már kinevezte Jellachich ezredest bánná, egyúttal belső titkos tanácsossá, altábornaggyá és Horvátország katonai főparancsnokává.

A magyarelles horvátoknak Zágrábban alakított egy küldöttsége (körülbelül százan), jobbra fiatal ügyvédek, március 29-én megjelentek Bécsben és előterjesztették 30 pontból álló kérelmüket. Az uralkodó ugyan látszólag elutasító választ adott, az osztrák kormány azonban bizalmasan megígérte segédelmét és a magyarelles párt gyorsan elhatározta, hogy Zágrábban országgyűlést hív össze.

Az új bán, úgy látszik, legalább egyelőre nem kapott titkos utasítást, de április 19-én már utasítást kért és ettől fogva vannak adatok arra, hogy Latour osztrák hadügyminiszter a bánt titkon ágyúkkal, lőszerrel, pénzzel segítette. Nemsokára a bán hirdette is, hogy a magyar minisztérium ellen «semmit sem tett a nélkül, hogy Ferenc Károly főhercegtől utasítást ne kért volna.» Ettől fogva a horvátokkal való megegyezésnek az volt a tulajdonképeni akadály, hogy magas katonai és udvari reakciós körök, továbbá a bán

megett álló illyr pártnak egyes tagjai az egységes magyar állam fejlődését és felvirágzását lehetetlenné kívánták tenni. Különösen a hirhedt Gáj Lajosnak gyűlölettől tajtékozó, izgató cikkei (a magyaroknak «hallatlan szemtelensége» stb. ellen) keltettek hazánkban nagy elkeseredést. A támadások és a terror következtében több horvátországi magyarbarát politikusi is menekült az országból; egyesek (pl. Josipovich) Szombathelyre költöztek.

Károlyi könyve (131—153. l.) részletesen bizonyítja b. Jellachich erőszakos intézkedéseit. A bán azzal kezdte, hogy a magyar kapcsolathoz ragaszkodó összes tisztviselőket katonai erővel egyszerűen elcsapta, helyükbe az illyr-párt barátait állította be, rátette kezét a magyar kincstár pénzeire és maga mellé Zágrábban legbuzgóbb híveiből ú. n. «báni konferenciát» szervezett. A törvénytelen intézkedései ellen kiadott nádori rendeleteket a bán egyszerűen eldobta, a később kapott királyi leiratokat pedig talán tisztelettel, de mindenesetre teljesítés nélkül félretette. E minősíthetetlen eljárással szemben István főherceg nádor Ferenc Károly főherceghez fordult. 1848 május 21-én azután a nádor minisztertanácsot hívott össze, mely azt határozta: menjen a nádor az akkor Innsbruckban tartózkodó udvarhoz és eszközöljön ki a bán ellen királyi kéziratot. A nádor báró Eötvös József kíséretében utazott Innsbruckba, ahol május 28. és 29-én Ferenc Károly főherceg elnökle alatt hosszas értekezleteket tartottak. Ezekben «szakértő gyanánt» Doblhoff osztrák miniszter is résztvett. Ő kiemelte, hogy nem hivatott magyar ügyekbe avatkozni. Az elnöklő főherceg azt kívánta: hívják a bánt Innsbruckba. Ehhez a király hozzájárult, a bán azonban a parancsnak nem tett eleget. Ürügyül előadta, hogy ő már Zágrábba tartományülést hívott össze. Ez is törvénytelen volt.

Végre június 10-én hosszantartó, jól megfontolt tanácskozások és ismételve tartott miniszteri értekezletek alapján fogalmazták meg azt a manifesztumot, amely a bánt minden hivatalától megfosztotta. Ezt a király a kancellária javaslatára írta alá.

Érthetetlen tehát, hogy még akadt az utóbbi időben is két osztrák történetíró: báró Helfert és Friedjung,

akik a bán ellen kiadott királyi iratok «kicsikarásáról vagy kicsalásáról» írtak. Mesebeszéd az, hogy Batthyány egyszerűen bement a gyenge és beteges Ferdinánd királyhoz és fondorlattal bírta őt rá a királyi irat aláírására. Sőt olyan fantasztikus feltevés is volt, hogy Batthyány az osztrák kancellária irodájából ellopott egy aláírt blankettát és arra hamisították a manifesztumot.

Teljesen alaptalan az a különböző történeti művekben Batthyány ellen emelt szemrehányás is, hogy ezt a manifesztumot nyolc nap mulva Batthyány ígérete ellenére tette közzé. A magyar miniszterelnök ebben a kérdésben sem követett el semmi illoyalitást. Még egy napig várta a manifesztum után Innsbruckba a bánt, aki a hozzá intézett ismételt felszólításokat még csak figyelembe sem vette, azután gyorskocsin Innsbruckból Pestre utazva, minisztertanácsot tartott, mindent társaival is megbeszélt és továbbra is várta a fejleményeket. Június 18-án érkezettnek látta az időt a manifesztum közzétételére. Arról nem tehetett Batthyány, hogy, amiről a magyar miniszterelnök nem tudott, időközben a bán mégis elment Innsbruckba, ott kegyes fogadtatásban részesült és minthogy János főherceg később vállalta a közbenjárást a magyar kormány és a bán közt, — amely közbenjárást különben Batthyány elfogadott — a manifesztum közzététele alkalmatlan időben következett be.

Ez előzmények ellenére Batthyány továbbra is nagy nyugalmat tanusított és hajlandó lett volna a horvátokkal megegyezni. Így meg volt a magyar kormányban a jóindulat arra is, hogy Pestre a kapcsolt részek területéről is fognak miniszteri tisztviselőket kinevezni; a vallás- és közokt. valamint az igazságügyminisztériumban külön horvát osztályt szerveznek horvát államtitkárokkal, a horvátokkal a hivatalos levelezés nyelve a latin legyen, a törvényeket magyar-latin szövegben és hivatalos horvát fordításban közöljék stb.

A megegyezés iránti jóakarát ellenére nagy akadályok voltak: a horvát túlzók, a bán személye és a magyar kormány egyes tagjainak álláspontja. Széchenyi naplójában (*Döblingi iratok* I. 338. lap.) azt jegyzi fel: «Amíg Kossuth

a minisztériumban van, minden megegyezés a horvátokkal lehetetlen.»

Június 18-a után a nádor arra is rábírta Batthyányt, hogy ha János főherceg nem megy le Zágrábba, Bécsben találkozzék a bánnal. Időközben a horvát országgyűlés megbízottai a bán nélkül Bécsbe érkeztek és olyan ultimátum-szerű kívánságokat terjesztettek elő, amelyek a horvátok elszakadását Magyarországtól jelentették volna.

Batthyány július 24-én ment fel Bécsbe és tárgyalt a szintén odaérkezett bánnal. Bizonyára nagy hatással volt rá Széchenyinek hozzá intézett, szinte könyörgő baráti levele : «Ne vesd meg kérését egy becsületes öreg embernek» és pacifikáld a horvátokat.

A bán feltételei voltak : a hadügy és pénzügy összpontosítása az osztrák minisztériumnál és az osztrák államadósság jelentékeny részének átvállalása. Ezek a kívánságok nem a magyar-horvát viszonyra vonatkoztak, hanem olyan dolgokra, amelyeket az osztrák centralisták kívántak. A bán most már csak előretolt eszköz volt az udvar egyes reakciós köreinek kezében.

Szemben ez elfogadhatatlan kívánságokkal, Batthyány, aki először a magyar kancellária épületében Pulszky Ferenc államtitkár és a másik horvát küldött, Ozegovich Metell jelenlétében, később, úgy látszik, négy szemközt is tárgyalt Jellachich-csal, — «utalással a két országnak közös multjára és nyolcszázados hagyományaira», oly sok horvát igény kielégítését helyezte kilátásba, hogy a bán «elérzékenyedett». Ezért őt Pulszky (*Emlékirataiban*) komédiásnak nevezte, de Károlyi joggal utal rá, hogy ez a lélektani hatás őszinte volt.

Batthyány, amikor július 30-án Pestre visszaérkezett, azt közölte a magyar kormány egyes tagjaival : «A horvátokkal nem lesz bajunk, a bán kész velünk kezét fogni és a szerbeket magukra hagyni, de bajunk lesz a bécsi németekkel.»

Ez utóbbiak közül nemsokára az új külügyminiszter, báró Wessenberg, aki később miniszterelnök lett, kijelentette : szükséges a márciusi magyar alkotmánynak gyökeres módosítása, az összes had-, pénz- és kereskedelmi ügyeknek

Bécsben való összpontosítása ¹ és az, hogy Magyarország az államadóságoknak megillető részét vállalja. Ezen az elvi alapon már június 29-én az osztrák kormány olyan átiratot intézett a magyarhoz, amely a bán és a túlzó horvát pártnak kívánságait tolmácsolta és amelyen a magyar minisztertanács (még Batthyány is) felháborodott. Csak Széchenyi volt most is békülékeny és a kormány tagjai közt támadt heves vitát Deák nyugodtságával és a nádor közvetítő indítványával lecsillapította. Végül a magyar minisztertanács úgy határozott: Batthyány, Deák és Szemere készítsenek törvényjavaslatot a horvátoknak adható engedményekről és ezeket augusztus 29-én vigyék Bécsbe, különösen az osztrák kormánnyal való személyes megbeszélés végett.

Időközben a bánnak elfogyott a pénze, nem tudta katonáit fizetni. Az augusztus 26-i osztrák miniszteri értekezleten Latour már kifejezi aggodalmát, hogy felbomlik a bán csapatainak fegyelme és akkor Jellachich vagy kiegyezik a magyarokkal, vagy rögtön betör Magyarországra, holott az osztrák kormány politikája ekkor még, különös tekintettel az olasz haretéri helyzetre is (amelynek végleges tisztázásától tették függővé magatartásukat), egyideig a húzás-halasztás volt. Károlyi úgy magyarázza az osztrák hadügyminiszter kijelentéseit: a bán elmondta Latournak az engedményeket, amelyeket Batthyány vele közölt, Jellachich ingadozni látszott és ezért az osztrák kormánynak kellett számára pénzt előteremtteni és titkon megnyugtanni őt azzal, hogy minden méltóságába vissza fogják őt helyezni.

Időközben egyes magyar konzervatív férfiak, — habár bizonyára jó hazafiaknak vélték magukat — részben egyéni tévedésből, részben korábbi politikájuk megmentésére, illetőleg, hogy Batthyányt megbuktatni segítsék, emlékirattal mozdították elő Latournak és társainak az igazi magyar érdekek ellen irányuló aknamunkáját.

Mikor 1848 aug. végén Batthyány és Deák a minisztertanács felhatalmazásával kidolgozták részletes javaslatukat a horvátoknak adható engedményekről, amelyeket bizonyára

¹ A kívánságok lényegileg ugyanazok, mint amelyeket a bán (a kamarilla «sakkfigurája» és szócsöve) korábban előadott.

nem könnyű szívvel, de abból a nagy célból helyeztek kilátásba, hogy elhárítsák a polgárháborúnak véres veszedelmét, — hisz ennek prófétai előrelátása Széchenyi idegrendszerét néhány hét múlva teljesen tönkretette — ugyanakkor a Kolowrat-féle galád tervnek keresztülvitele végett a bécsi körök új armányt szöttek. Céljuk volt: kerülő uton, ha kell, cselszövénnyel, de véglegesen megbuktatni a független magyar minisztériumot és tartománnyá süllyeszteni az országot. E terv keresztülvitelére Jellachich csak egyelőre helyén hagyható, aztán megint előretolható sakkfigura volt. Ezért kapta a bán az utasítást: ne fogadjon el semmi engedményt és ezért javasolta a Bécs környékén tartózkodó és úgy látszik az udvarhoz bejáratos magyar konzervatívok egyike emlékiratában: ¹ inkább meg kell tiltani a horvátoknak az engedmények elfogadását, hadd törjön be a bán Magyarországra és akkor a hű magyarok, akik a király mellett állnak, a bánhoz fognak csatlakozni. Ily módon visszahelyezhető a magyar alkotmány 48 előtti állapotába.

A munka második kötetében (*Függelék* 10. és 11. szám, 634—636. l.) közölt két emlékirat, valamint Latour és társainak egybehangzó véleménye alapján a gyenge és beteg király szeptember 4-én kibocsátotta a kéziratot, amely a bánnt visszahelyezi minden korábbi állásába és egy hét múlva... Jellachich betört Magyarországra.

Szörnyű az a felelősség, amellyel a magyar emlékiratnak névtelen szerzője a történelem ítélőszéke előtt tartozik. Ha sikerült volna a horvátokkal kiegyezni és elmaradt volna a bán betörése, talán véráldozatok és az elnyomatás gyászos korszaka nélkül jut el Magyarország a békés fejlődésnek boldog útjára. Így pedig mennyi magyar vér folyt el a csatamezőkön, hányan haltak vértanú-halált és hány ezren sínylődtek évtizedeken át börtönben bilincseket hordva, vagy szenvedtek zaklatásokat stb.

Az, aki hisz abban, hogy a nemzetek sorsát a Gondviselés

¹ Az emlékiratnak Mária Anna császárné számára készült egykorú francia kivonatát Károlyi a császárné magántitkárának hagyatékában (Staatsarchiv) találta meg és a II. köt. 635—636. l. közli. Eszerint: *«Jellachich devrait entrer en Hongrie immédiatement.»*

intézi, ennél a pontnál is, a később említendő más esemény-nél, pl. a szept. 26-án történeknél is, szomorúan áll meg a végzetnek a görög sorstragédiákban szereplő kifürkészhetetlen hatalma előtt.

Minthogy több ó-konzervatív tartózkodott akkor Bécs környékén és az emlékirat névtelen, közülük nem óhajtok senkit sem megnevezni.

IV. A német Bund alakulása. Tárgyalások egyes német államok képviselőivel, illetőleg a frankfurti nemzetgyűlés kiváló tagjaival. Követek küldése Frankfurtra.

A magyar kormány már 1848 májusban a nádor és Batthyány aláírásával ellátott megbízólevéllel, az akkori osztrák miniszterelnök, b. Pillersdorf beleegyezésével, a frankfurti német nemzetgyűléshez követül küldte ifjabb Pázmány Dénest és Szalay Lászlót. A kiküldetés célja az volt, hogy a két nemzet közti barátságot megalapozza és az esetleg jelentkező szláv veszedelem ellen a kölcsönös védekezés módjait megbeszélje. Ezért az utasítás is jelezte: a követek egyengessék Magyarország és a német államok közt olyan egység útját, amely mindkét nemzet kölcsönös függetlenségének, szabadságának és jólétének érdekeit szolgálja. (Károlyi m. I. 282—325. l.) Kiemelte azonban az utasítás, hogy kötelező szerződést csak a király vagy a nádor jóváhagyásával köthetnek.

Aktuálisá tette a kiküldetést az, hogy 1848 júniusra Prágában nagy szláv kongresszust hívtak egybe és a magyar kormánynak már akkor elég gondot okoztak egyrészt az illyr mozgalom, másrészt a délmagyarországi szerb betörés. A frankfurti nemzetgyűlés is tartott orosz beavatkozástól, sokan pedig attól féltek, hogy Ausztria szláv népeinek felülkerekedése akadályozni fogja a német egységi törekvéseket. A csehek vissza is utasították Ausztria belépését a Bundba és Ausztriának azok a vidékei, amelyeken a csehek voltak többségben, nem is küldtek képviselőket Frankfurtra.

A német nemzetgyűlésnek számos tekintélyes tagja barátságosan fogadta a két magyar küldöttet; Gagern, a parlament elnöke, nyíltan kimondta: «Össze kell tartani a közös ellenség, a szlávság ellen!»; a pfalzi képviselők dísz-

helyet kívántak adni a magyar küldötteknek és egyéb rokonszenves nyilatkozatok is elhangzottak. A nádor megbízólevelét május 25-én élénk tetszés közt olvasták fel. Különös rokonszenvet mutatott von Radowitz konzervatív képviselő, porosz tábornok, később a porosz király bizalmasa és 1850-től külügyminiszter is. Ellenséges magatartást tanúsítottak a két magyar küldöttel szemben az osztrák centralisták egy csoportja és néhány magyarellenes osztrák képviselő. Az erdélyi szászok is adtak be emlékiratot, amelyben német-ségükre hivatkozva támogatást kértek és megütközésüket fejezték ki a felett, hogy «a hatalmas és dicső németiség nem parancsol a kis Magyarországnak».

Pázmány Dénes, akit a magyar nemzetgyűlés elnökéül szemeltek ki, nemsokára hazatért; Szalay azonban Frankfurtban maradt és megbízásának teljesítésével tovább buzgózkodott. A nemzetgyűlés 1848 nyarán megválasztotta János főherceget a német birodalom kormányzójává (Reichsverweser) és Szalay júliusban el is fogadtatott egy indítványt, amely a Magyarországgal való szoros szövetséget kívánatosnak jelezte. Ugyanekkor egyéb rokonszenves nyilatkozatok is elhangzottak. Hartmann képviselő erkölcsi erőt akart adni a «mindenfelől szorongatott hős, de szerencsétlen magyar népnek». Nürnberg képviselője, Eisenmann, abban is támogatta Szalayt, hogy a nemzetgyűlés viszont küldjön követet a magyar kormány mellé. Ezzel szemben Ausztria megbízottja, Bruck, csak hat osztrák képviselőt tudott ez indítvány ellen állítani.

Szalaynak érdeme az is, hogy a horvát kérdésről, amelyet a tájékozatlanok Frankfurtban különbözően ítétek meg, helyes képet adott. Felvilágosította a nemzetgyűlés tagjait, hogy a bán csak annak a reakciónak az eszköze, amely a magyar és osztrák alkotmányos élet megsemmisítésére törekszik.

Időközben új osztrák kormány alakult és az új miniszterelnök, báró Wessenberg, arra hivatkozott, hogy Magyarország nem önálló állam, tehát nem köthet szövetséget idegen államokkal és az osztrák császár nem fogadhatja el a frankfurti nemzetgyűlésnek semminemű közbenjárását sem.

Érdekesen bizonyítja Károlyi, hogy Szalay, aki ugyan

optimisztikusan fogta fel a jövő fejleményeit, nem értette félre v. Radowitz egy kijelentését és nem tévesen informálta Batthyányt arról, hogy a frankfurtiak képviselteni fogják magukat a magyar kormánynál. Lényegében akkor Szalay reménye jogosult lehetett, de minden ilyen tervnek 1848 decembertől fogva az új osztrák miniszterelnök, herceg Schwarzenberg Félix, erőszakos centralizáló külpolitikája véget vetett.

Wessenberg befolyására Ferdinánd király egyenesen felhívta a nádort: szorítsa a magyar minisztériumot hatáskörének határai közé és tiltsa el attól, hogy Frankfurtban képviseltesse magát. Erre a német központi kormány külügyminisztere 1848 szept. 15-én közölte Szalayval, hogy «miszsiója véget ért».

V. A magyar hadsereg szervezésének kérdése.

1848 július 15-én a frankfurti nemzetgyűlés szervezte az egységes német hadsereget és Peucker vezérőrnagy hadügyminiszter ki is hirdette: János főherceg kormányzó átvette a fővezérletet a «Bund» és Ausztria összes csapatai felett. Augusztus 6-án a német hadsereg jelvényeit az osztrák ezredekben is feltették a zászlókra és ezeket csak később Latour hadügyminiszter intézkedése alapján vették le a cseh és más szláv képviselők felszólalására.

Mintogy Magyarország mint önálló állam nem tartozott a német Bundhoz, ennél fogva a császári kir. hadseregnek a magyar korona államainak területéről ujoncozott részei nem követhették az osztrák ezredek az egységes német birodalmi hadseregbe. Ezenfelül a magyar haderő szervezését szükségessé tette az a kettős veszedelem, amely hazánkat egyrészt a bán csapatainak, másrészt a szerbeknek betörése folytán fenyegette.

Ezért Mészáros Lázár hadügyminiszter 1848 augusztus 16-án törvényjavaslatot adott be az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról. Károlyi könyve alaposan és érdekesen ismerteti, minő heves viták folytak e kérdésben. Kossuth és pártja önálló magyar ezredek akart nyomban felállítani. Mészáros gyakorlati érvekkel kifejtette, hogy a fenyegető háború idején nem lehet egyszerre új hadsereget

felállítani, hanem ki kell egészíteni a magyar földön szolgáló seregeket nagyobb számú ujonccal és ezen az alapon gondoskodni a szerbek és horvátok részéről fenyegető veszedelem elhárításáról.

A megegyezés végre abban történt, hogy minden seregre egy-egy tartaléksereget alakítanak és a behívandó ujoncnak 90 %-át egy magyar új honvédsereg részére engedik át. Ezzel megváltozott az egész tervezet korábbi címe is. A javaslatot «a magyar hadseregről» új szövegezésben mindkét ház elfogadta. Batthyáynak kellett volna azt Deák segítségével királyi szentesítés alá terjeszteni. A két magyar miniszter azonban hasztalanul várakozott Bécsben arra, hogy a király elé jussanak, herceg Esterházy, a magyar miniszter pedig kijelentette, hogy nem ért egyet az új javaslattal, nem képviseli azt a király előtt és egyúttal beadta lemondását.

Szemere belügyminiszter augusztus 29-én Batthyány tudta nélkül kiküldte a törvényjavaslat példányait a törvényhatóságokhoz azzal, hogy ha a királyi szentesítés megérkezik, az ujoncozás gyorsan végrehajtandó, addig pedig tegyenek meg e végből minden előintézkedést. Batthyány nem remélte ugyan, hogy e javaslat szentesítést nyer, de kénytelen volt a hazát fenyegető veszély elhárítására beletenyedni abba, hogy amíg a királyi szentesítés tárgyában döntés lesz, a községekben a régi magyar szokáshoz képest «toborzás» útján állítsák ki a tervezett magyar haderőnek első részét; ha pedig ez nem elég, akkor sorshúzás útján kötelező ujoncozást kíséreljenek meg.

Szeptember 12-én a képviselőház ilyen értelemben elvi határozatot is hozott, időközben azonban a magyar kormány lemondott és Batthyány csak később, szeptember 27-én vállalta el a nádor újabb megbízatását más kormány alakítására.

VI. Szalay kiküldetése Londonba és Párizsba. Gróf Teleki László kiküldetése Párizsba.

Szalay frankfurti kiküldetésének mindjárt első napjaiban megkapta Szemere Bertalan belügyminiszternek Kossuth Lajossal egyetértésben kiállított utasítását arra: menjen át

Angliába, lépjen érintkezésbe Palmerston angol miniszterelnökkel, visszajövet pedig vagy ő, vagy Pázmándy Dénes utazzék Párizsba és keressen összeköttetést a francia köztársasági kormány radikális miniszterével, Lamartine-nal. A cél az lett volna, hogy a két államférfit felvilágosítsa és tőlük felvilágosítást kérjen a liberális elvekkel egyező külpolitika felől, amelyet Magyarország kövessen. Szemere utasítása kiemeli : ez csak kezdete volna a belső szövetségnek, amelyet a végből kellene megkötni, hogy a magyar nemzet örökre az angol és francia nemzethez legyen fűzve. Ugyanez alkalommal Kossuth felszólította Pázmándyt, helyezze ki látásba Frankfurtban, hogy Magyarország biztosítékot fog adni a megalakulandó német Bund területének épségéért, viszont törekedjék megszerezni Német-, Francia- és Angolország garanciáját a magyar szent korona birodalmának integritása tekintetében. Ezeket az utasításokat — amint Károlyi bizonyítja — Batthyány háta megett és tudta nélkül adták, ami miatt ő később joggal kifakadt. De ezért mégis a katonai büntető eljárás folyamán Batthyánynak kellett bűnhődnie.

Más volt a helyzet gróf Teleki László Párizsba küldetésénél.

Batthyány, aki mint barátját és a társadalmi érintkezésekben is nagyrabecsülte Telekit, 1848 nyarán fájdalommal látta, hogy ő a legszélsőbb ellenzékhez csatlakozott. Batthyány mind az ország javára, mind Teleki értékes személyére tekintettel kereste az alkalmat arra, hogy őt az itthoni szélsőktől elvonhassa. A véletlen úgy hozta, hogy ekkortájtban kért Bastide francia külügyminiszter Szalaytól felvilágosítást a magyarországi és erdélyi románok jogi helyzetére vonatkozóan. Batthyány Telekit nem diplomáciai megbízással, hanem e felvilágosítások megadása céljából küldte ki. Teleki Batthyány tudtával nem is kapott utasítást sem és 1848 október 6-án írt Párizsból a magyar kormánynak, visszahívását kérve. Batthyány ekkor már nem volt miniszter és így nem válaszolhatott neki.

Batthyány tudta nélkül történt az, hogy Teleki a bécsi radikális túlzókkal (különösen Tausenau-val), akik külföldre

menekültek, összeköttetést tartott fenn és résztvett olyan Párizsban (különösen lengyel emigránsok által) tartott értekezleteken is, amelyeken a Habsburg-dinasztia letételéről és a monarchia felosztásáról tárgyaltak.

Mikor Batthyány később ilyen elszakadási törekvésekről értesült, azokat abszurdumnak minősítette.

VII. Az olasz és német segély megtagadása.

A *pragmatica sancti*óból kötelesség hárult Magyarországra a kölcsönös védelem tekintetében.

Ausztriának Lombardia és Velence tartományaiban az olasz egység megteremtésére irányuló és egyúttal Ausztriától elszakadásra célzó törekvések már rég nyilvánultak. Az 1848-i forradalom ezeket kirobbantotta. — A harcok kezdetén Radetzky tábornagy visszavonult és a lombard forradalmi csapatok egyesültek Carlo Alberto szárd király seregével. Az angol külügyminiszter, Palmerston (természetesen önző angol kereskedelmi és ipari érdekből), egyenesen javasolta is, hogy az osztrák császár mondjon le ezekről az országokról.

1848 május végén és június elején Ausztria igen szorult helyzetben volt és a magyar kormányhoz fordult segítségért. Batthyány kormányának bécsi magyar minisztere, herceg Esterházy, Pestre érkezett és tárgyalásokat folytatott minisztertársaival. A kormány ekkor nem tartotta alkalmasnak az utolsó rendi országgyűlést e kérdés megoldására, különösen Kossuthnak volt az az érvelése, hogy ha legalább félévig békésen tudnak kormányozni, fognak e tárgyban törvényjavaslatot kidolgozni.

Június 11. körül, amikor Batthyány a Jellachich elleni manifesztum kieszközlése végett Innsbruckban tartózkodott s Ausztria olaszországi helyzete még kedvezőtlenebb volt, megígérte Ferdinánd királynak, hogy mihelyt az országgyűlést egybehívják, a magyar kormány törekedni fog az olaszországi háború sikeres befejezése végett 40,000 ujoncot küldeni a magyar csapatok kiegészítésére. Viszont kérte, hogy az ígélet teljesítése után Ferdinánd király Budára költözzék.

1848 július első hetében összeült az új magyar országgyűlés. Ekkor a minisztertanácsban a nádor újból szóba-

hozta a kérdést és július 5-én, illetőleg 13-án, a képviselőházban pedig 20-án és 21-én heves viták folytak. E viták eredménye volt a többé nem enyhíthető feszült viszony Batthyány és Kossuth között, továbbá a nádor és Batthyány bizalmatlansága Kossuthtal szemben, akire nézve Károlyi kimutatja, hogy a megállapodások ellenére járt el, végül ettől fogva az udvar teljes bizalmatlansága a magyar kormánnyal és az országgyűléssel szemben.

Az országgyűlés ugyanis csak feltételesen volt hajlandó a *pragmatica sanctio*ból folyó kötelességnek az olasz tartományokkal szemben eleget tenni, sőt augusztus 3-án a ház ellenzékének vezére. Nyáry Pál, a radikálisokkal együtt olyan határozatot eszközölt ki indítványával, hogy ha Ausztria a német egység miatt háborúba keverednék a frankfurti központi birodalmi kormánnyal, a dinasztia ne számítson Magyarország segítségére.

Károlyi méltán mutatja ki, hogy különösen az augusztus 3-i határozat «brutális, felesleges, sőt a legnagyobb mértékben naiv dolog volt, tüntetés egy fantom kedvéért, amely még csak névleg élt és létesítése nem is volt kétségtelen». Az udvari körök ettől fogva azután még inkább Jellachichot választották kedvencükké, mert az nem is akart tudni a lombardiai és velencei tartományok átengedéséről.

VIII. Egyes magyarországi események; különösen 1848 szeptemberben. A magyar országgyűlés küldöttsége Bécsben. Gr. Lamberg Ferenc királyi kiküldetése (Jellachich bán ellen); meggyilkoltatása. A helyzet teljesen felborul.

a) Az alábbiak világosabban domborodnak majd ki, ha távirati rövideggyel összefoglalok egyes történeti előzményeket.

Jellachich-ot a június 10-i kir. manifesztum minden tisztségétől megfosztotta, a szept. 4-i kir. kézirat viszont rehabilitálta és méltóságaiba visszahelyezte.

A júl. 5-én megnyílt magyar országgyűlésen a kormánynak szónok minisztere, Kossuth — tekintettel a horvát és román támadásokra — július 11-én nyíltan kimondta: «a haza veszélyben van». A magyar nemzet izgatottsága természetesen és érthető volt.

Aug. 14-én Ferdinánd király visszavonta a nádortól a neki márciusban adott teljhatalmat.

Tekintettel az országot fenyegető veszélyekre, szept. 8-án az országgyűlés küldöttséget meneszt a királyhoz. Ez nem ér célt.

Szept. 10-én Batthyány és kormánya lemondott.

Szept. 15-én a magyar országgyűlés Kossuth indítványára érintkezést keresett az osztrák Reichsrat-tal, amely azonban a b. Perényi Zsigmond és Deák Ferenc vezetése alatt szept. 19-én Bécsbe érkezett küldöttséget nem is fogadta. Károlyi (m. 79. és köv. l.) kifejti, hogy a Helfert József (később államtitkár és történetíró) által előadott indítvány elfogadását az osztrák birodalmi tanácsban mi okozta és egyúttal ismerteti a bécsi szabadelvű és radikális körök (köztük véres szájú túlzók) felháborodását e visszatartás fölött. Szept. 18-án a császár a nádort visszarendelte a magyar hadsereg éléről.

A naponként kavargó események forgatagából 1848 szept. 25-e a következő kép vázolható.

Jellachichnak horvát csapatai előnyomulóban Buda felé már Székesfehérvárig érkeztek. Velük szemben állnak a magyar csapatok.

Délen a belgrádi osztrák konzul, Mayerhofer ezredes — úgy látszik, Latour biztatására — «a császár nevében» a rácokat és a Szerbiából betört szerb önkénteseket Fehértemplom ellen vezette.

Mielőtt a bán megkezdené az ellenségeskedést, a nádor és b. Wessenberg (a császári ház és a külügyek minisztere) külön-külön, de egy célra a polgárháború megelőzése végett és a nádor Magyarország, a másik Ausztria érdekében állónak tekintették a horvátok pacifikációját. E végből sürgős volt, hogy Jellachich vonuljon vissza a Dráva mögé, és pedig — mivel a bán b. Hrabovszky korábban kinevezett kir. biztosnak nem engedett, — fegyveres erővel kell őt erre szorítani.

István nádor szept. 24-én Bécsbe érkezett, lemondott méltóságáról, és magyar hazájának azt a végső szolgálatot kívánta tenni, hogy kieszközölje: parancsolja ki az uralkodó a bánt Magyarországból.

A nádor és a derék magyarbarát Josipovich ajánlatára újabb miniszteri értekezlet után az uralkodó teljhatalmú kir. biztossá és a magyarországi összes csapatok parancsnokává kinevezte gr. Lamberg Ferenc pozsonyi főparancsnokot, aki «erélyes, becsületes jellemű, magyar ember» és Moóron nagybirtokos volt.

Lamberg feladata lett volna még a betolakodott és a délvidéken garázdálkodó szerb csapatokat kiverni az országból.

Batthyány ekkor már másodízben lemondott, de szept. 25-én a nádor a király megbízására hivatkozva felkérte őt, hogy vigye tovább az ügyek intézését, míg az utódjául kijelölt báró Vay Miklós Erdélyből megérkezik.

Batthyány a magyar hadsereghez utazott, hogy a horvát csapatokkal való összeütközést megelőzze, a csapatok tisztikarával érintkezzék és Nyéken, Fehér megyében kapta szeptember 27-én a hivatalos értesítést Vay kijelöléséről és gróf Lamberg királyi biztosi kinevezéséről. Mindkét hírnék őszintén örült, mert mindkét férfit jó magyar embernek ismerte. Lamberg jó szándékait és korrekt magyar gondolkozását a halála után nála talált sajátkezű írásai is bizonyítják.

Batthyány elutazása előtt megállapodott arra nézve, hogy távollétében a képviselőház, amely akkor már nagyon izgatott hangulatú volt, Batthyány visszatértéig egyelőre nem tart ülést; ugyanakkor megállapodott Kossuth pénzügyminiszterrel, akinek jelentékenyebb összeget is bízott rendelkezésére, hogy ha szükséges, előkészítsék Kossuthnak az országból való távozását. Kossuth lovait és kocsiját is eladta Batthyánynak, hogy több pénze legyen s azután Ceglédre utazott honvédséget toborozni.

Ismét igazán a görög végzet-tragédiákra emlékeztető fátum jött közbe, ami a békés kiegyenlítést lehetetlenné tette és Batthyány tragédiáját végső fokon előidézte. Madarász László és társai, a szélső balhoz tartozó lármás képviselők, megállapodás ellenére, kieszközölték Pázmándy elnöknél szeptember 27-én egy esti ülés tartását, amelyen ok nélkül talán német hangzású neve miatt a legélesebben támadták és árulónak nyilvánították Lamberget; kijelentették, hogy királyi biztosul kirendelése törvénytelen, mert a miniszteri

ellenjegyzés hiányzik és heves kifakadásokkal úgy felizgatták a tömeg egy részét, hogy a csőcselék másnap Budán Lambergot meggyilkolta.

Ha Lamberg nem Budára megy, hanem a táborba, semmi baja nem történik. Ha Batthyány megkaphatta volna Lambergnek királyi biztosi kinevezését, — amint kijelentette — örömmel ellenjegyzí azt és Lamberg, akinek kiküldetéséről szerzett értesülés után Batthyány a nyéki táborban a tisztektől ígéletet vett arra, hogy az új királyi biztosnak engedelmeskednek, — bizonyára becsülettel és sikerrel megoldja feladatát.

Ellenben a ház határozata és a gyilkosság a helyzetet teljesen felborította. Batthyány iparkodott ugyan Pestre, hogy mentse még, ami menthető, de már útjában találta a különböző értesítéseket, hogy minden elkésett. Bécsbe sietett, de ott sem sikerült már a helyzetet helyrehozni.

Október 3-án a császár a fennebb ismertetett tényállás alapján a bánt teljhatalmú királyi biztossá nevezte ki, a magyar országgyűlést feloszlatta és Magyarországot haditörvények alá helyezte. Teljesen igaza van Berzeviczy Albertnek, aki nagyszabású művében kifejti : ekkor következett be a szakítás a nemzet és az uralkodóház közt.

IX. Báró Récsy miniszterelnöki kinevezetése.

Az udvari körök mindenféle, részben lehetetlen megoldásokat kerestek annak a végcéljuknak elérésére, hogy esetleg katonai ideiglenes kormánnyal letörjék a magyarországi szélső ellenzéki pártot és ha lehet, módosítsák az 1848. évi törvényeket. Nagyon értékesek Károlyi művének (411. és köv. lapok) idevágó új adatai is. A magyar ó-konzervatívok egyikének névtelen emlékirata azt javasolta : intézzen a király a magyar néphez manifesztumot, amely a honvédelmi bizottmányt és a magyar országgyűlést felségárulónak jelenti ki és a rendetlen állapot miatt ideiglenes rendszabályokat léptet életbe. E javaslat szerint a király alteregóul báró Jósika Samut küldte volna ki.

Wessenberg az átmeneti időben katonai kézben kívánta összpontosítani a hatalmat.

Az udvari körök egyik javaslatot sem fogadták el és

ekkor merült fel a teljhatalommal felruházott katonai kir. biztos küldése. Batthyány gróf Gyulay altábornagyot, akkor Trieszt katonai kormányzóját tartotta *szóbajöhetőnek*, aki-ben ugyan csalódott volna, mert nevét nem tekintve, teljesen osztrák volt, Latour ellenben a bánt javasolta, amihez gróf Széchen Antal a konzervatívok nevében hozzájárult, sőt a bán kinevezésének kéziratát is felülvizsgálta.

A végből, hogy ezt a királyi leiratot — mivel magyar minisztérium már nem volt és Batthyány is másodszor lemondott — magyar miniszter ellenjegyezhesse, a testőrség helyettes parancsnokát, a különben rokonszenves és kifogástalan báró Récsey Ádám táborszernagyot október 2-án magyar miniszterelnökké kinevezték. A következő nap báró Vay Miklóst nevezték ki véglegesen. A következő nap megint nem tették közzé Vay kineveztetését — amit különben az idő-közben Bécsbe érkezett Batthyány hajlandó lett volna ellenjegyezni — és ismét Récseyvel kísérleteztek. Batthyány megtagadta Récsey miniszterelnöki kinevezésének ellenjegyzését. Ezt az eljárás során szintén vád tárgyává tették.

X. A bécsi zendülés 1848 okt. 6-án.

Részben a bécsi radikális demagógoknak gyülekezeten elhangzott beszédei, részben az ottani radikális sajtó izgatása is, de főleg politikai okok robbantottak ki egy zendülést, amely okt. 6-án Bécsben a katonaság egy részét is magával ragadta, utcai harcokat okozott s melyet herceg Windischgrätz tábornagy katonai erővel nyomott el.

Később a megszűnt bécsi magyar minisztérium irattárá-ban talált adatokból a rendőrség és a hadbírói vizsgálat megállapította, hogy e zendülés előkészítésénél Wurga István miniszteri titkár (Kossuth bizalmasa) és Pulszky Ferenc volt államtitkár is közreműködtek. Pulszky nevezetesen azért, hogy a Batthyány által a bécsi lapoknak a magyar érdekek javára való lekenyerezése végett 1848 szept. 17-én rendelkezésre bocsátott összeget — körülbelül 4000 forintot — más célra fordított, jelesül egyes bécsi radikálisok, továbbá főiskolai hallgatók között szétosztott.

E miatt sok kellemetlenség ért más volt bécsi magyar minisztériumi tisztviselőket. Így a kiváló közjogász Beleházi

Bartal György, továbbá Frankenburg Adolf, Henszlmann Imre, Szontagh Pál stb. gyanúba kerültek, a hatóságok vallatták őket, egyeseket kitiltottak Bécsből stb. Egyes bűnjelek (széttépett, de összerakható, félig elégetett iratok stb.) alapján Leuzendorff hadbíró és az ítélelhozásban résztvett katonai egyének bizonyítottanak vették, hogy a bécsi magyar minisztériumból más célra szánt pénz csakugyan jutott olyanok kezéhez, akik a zendülést előkészítették, vagy a bécsi kaszárnyában állomásozott gránátosok fellázítását megkísérelték.

Batthyáynak azonban teljes joggal és a legnagyobb felháborodással lehetett tiltakozni «a gyalázatos vád» ellen, hogy ő maga tudott volna mindezekről, vagy éppen hogy ő maga is résztvett volna a zendülés előkészítésében. Hisz' egész egyénisége, politikája, becsületes magyar jelleme ellentmondott annak, hogy ilyen eszközökkel élt volna.

A katonai bűnvádi eljárásban a történetíró és a könyv olvasója számára legkínosabb részlet az a négy tanúvallomás, amely e kérdésben Batthyány ellen látszik szólni. Az emberi igazságszolgáltatás gyarlóságait mutatják ezek, s egyeseknek vagy jóhiszemű tévedését, vagy gyűlölködő elfogultságát bizonyítják.

Úgy látszik: jóhiszemű tévedésből vallott Batthyány ellen gróf Széchenyi Pál, aki 1848 október 6-án reggel Sopronban egyik szállodában felkereste Batthyányt és arról kérdezősködött nála: mi ujság Bécsben? Batthyány egész éjjel utazott Bécsből Sopronig és köpenyébe burkolva pihenni szeretett volna egy pamlagon. Nyilván gyorsan lerázni óhajtott a alkalmatlan látogatót s azt mondta neki: úgy hallja, fel fogják lázítani a gránátosokat az egyik kaszárnyában és ebből valószínűleg utcai harcok lesznek. Batthyány utólag kimagyarázza, honnan tudta ezt: Wodianer bankár, aki a zendülés előkészítésének hírére Bécsből menekült, ottani bankalkalmazottjaitól hallotta azt a hírt, hogy a gumpersdorfi kaszárnyában levő gránátosokat iparkodnak fellázítani és a lakosság egy része a zendülő csapatok mellé fog állni. Batthyány állítása szerint Sopronban még azt is kiemelte a kíváncsiskodó látogató előtt, hogy ezt a való-

színüleg bekövetkező eseményt Wodianertől hallotta. Mint-hogy azonban gr. Széchenyi Pál, úgy látszik, szórakozottságból erre a magyarázatra nem figyelt, — később azon ütközött meg: honnan tudhatta Batthyány előre, hogy Bécsben zendülés fog kitörni. Ezt tehát a hadbíró terhelő tanuvallo-másnak tekintette.

A másik terhelő tanu, gróf Wallis Mihály (aki különben Batthyányval sógorságban is volt), azt állította, hogy egy későbbi soproni szállodai rövid beszélgetés alkalmával a lemondott miniszterelnök az okt. 6-i bécsi eseményekről beszélve, olyanféle nyilatkozatot is tett: Latour hadügy-miniszter meggyilkolása folytán a magyarság «akciói jobban állanak». Ebben csak annyi lehet igaz, hogy Batthyány, aki éppúgy, mint a kormány többi tagja, a kezei közé jutott hivatalos levelezésből már tudta, hogy Latour titkon pénzzel, ágyúkkal és egyéb fegyverekkel segítette Jellachichot, és így álnokul, kétszínűen előkészítette a bán betörését Magyarországra, — magyar érdekből nem tartotta károsnak Latour meggyilkoltatását. Arra azonban semmi adat, — ezt Wallis sem állította — hogy Batthyány helyeselte volna ezt az undok politikai gyilkosságot, vagy hogy Batthyáynak valami része lett volna a bécsi zendülés előkészítésében.

A másik két terhelő tanu, Meszlényi Lajos és Rohonczy Ignác, Batthyáynak régi heves politikai ellenfelei voltak, de a zendülésre való felbujtásról semmit sem tudtak állítani, csak általánosságban olyan nyilatkozatokat tettek, amelyeket Károlyi joggal a nevezetteknek megmagyarázhatatlan politikai gyűlölségére vezet vissza.

Az olvasó megérti Batthyány keserű kifakadását, amikor ezekre a tanuvallomásokra kijelentette: «Gyalázatos dolgok ezek, magamat kellene megvetnem, ha képes lettem volna ilyen gyalázatosságokra». (K. m. I. 472. lap.)

Károlyi könyve. A főszereplők.

A 654 oldalas kötet és annak terjedelmes függeléke, amely az okiratokat tartalmazza, elsőrangú forrásmunka. A kitűnő szerzőnek történetírói ítélőtehetsége, lelkiismeretes-

sége, beható levéltári kutatás alapján szerzett tárgyilagos-sága, az idevágó óriási irodalomnak teljes ismerete és ritka írásművészete ebben is éppen úgy ragyog, mint Károlyi korábbi műveiben. A kötetnek egyes részletei úgy hatnak, mint valami zord időket tárgyaló nagyszerű történeti korrajz.

A szerző pompásan megvilágította a kornak történelmi előzményeit és a bűnperben vád tárgyává tett tényekkel kapcsolatban különösen az 1848 márciustól decemberig lefolyt 10 hónap eseményeit, részben azokat is, amelyek ugyanebben az időben német, francia és olasz földön játszódtak le. Mindenütt tárgyalja a világtörténelmi helyzettel való kapcsolatokat is, mert ez a hazánk történetének későbbi évtizedeire oly jelentős kor természetesen szoros összefüggésben áll a külföldi eseményekkel.

Az ú. n. «főbenjáró per»-nek nagyterjedelmű anyagát Károlyi mindenünnen egybegyűjtötte. Első sorban természetesen a korábban hozzáférhetetlen bécsi Udvari levéltár és a «Kriegsarchiv» iratait, illetőleg a katonai iratokat használta, de tanulmányozta az alicsuti nádori levéltárból István főherceg nádornak sajátkezű feljegyzéseit, a gróf Batthyány-család iratait, és feldolgozott minden egyéb történeti anyagot is. Nem kell, a kitűnő szerző eddigi munkáit ismerve, külön hangsúlyozni, hogy felhasználta a hazai és külföldi irodalomnak teljes anyagát is, akár megjelent már, akár kéziratban (pl. a M. Tud. Akadémia könyvtárában) található. Sokszor hivatkozik a brüsszeli külügyi levéltárra, amelyben Angyal Dávid kutat, és az egyik utóbbi évben egy tüntetés alkalmával oktalanul felgyújtott és elégetett bécsi minisztériumi levéltárra, amelyből Takáts Sándor évekkal ezelőtt feljegyzéseket tett és azokat most a szerző rendelkezésére bocsátotta. Természetesen többször hivatkozik Berzeviczy Albertnek *Az abszolútizmus koráról* írt nagyszabású munkájára, amelynek megállapításaival legtöbbször egyetért.

A II. kötet (Okirattár) azokat a periratokat és államiratokat közli, amelyeket a szerző a nagy anyagból azért válogatott ki, mert fontos köztörténeti adatokat tartalmaznak. Ilyenek: a *főbenjáró per* iratai közül a legjelentősebbek; továbbá a bécsi Udvari és Állami levéltárból azok az

iratok, amelyek Batthyány működését, valamint az udvarnak és a bécsi kormánynak a magyar minisztériummal szemben követett politikáját világítják meg. Legérdekesebbek: Kolowratnak 1848 március 20-ról kelt (fennebb III. alatt említett előterjesztése, István nádornak különböző iratai s a többször említett konzervatív politikusnak három emlékirata.)

Különösen élvezetes a szerző nagy jellemző ereje. Előtünk élnek ennek a történeti drámának összes szereplői, természetesen elsősorban a vértanú miniszterelnök.

Batthyány életrajzának megírása nem volt Károlynak sem feladata, sem szándéka. De néhány vonással (különösen az 592. és köv. lapok) tiszta képet kapunk ennek a nagytehetségű, jellemes és szerencsétlen férfiúnak egész életéről és érdekes, imponáló egyéniségéről. Sarjadéka annak a nemzetségnek, amely évszázadokon át kiváló magasrangú tisztviselőket, egyházi férfiakat és jeles katonákat adott az országnak. Gyermekkora szerencsétlen; atyja korán elhunyt, anyja pedig, aki folyton utazott és, úgy látszik, még többet költött, egészen magára hagyta az erősakarátú, heves és lobbanékony ifjút, akit egy bécsi intézetben neveltetett. Mikor Batthyány innen kikerült, belépett a császári királyi hadseregbe és a katonatiszteknek akkor szokásos könnyű életét élte. De nyilván nem tetszett neki az akkori katonai szellem és korán kilépett. Átvette birtokai kezelését és, mint fiatal gazdag ember, kezdetben csak szórakozásokkal és külföldi utazásokkal töltötte idejét. Házasságkötése után nejjével külföldi utakat tett, és hazájába visszatérve, újabb példáját mutatta annak a csodálatos lelki átalakulásnak, amely ha nem is fogható Széchenyinek «új élet»-éhez, de ahhoz hasonló, mert megtisztulva a fiatalos hibáktól és tévelygésektől, ettől fogva teljesen önművelésének élt és alaposan készült a közéleti pályára. Károlyi ez átalakulásnak egyik tényezőjét abban látja, hogy Batthyány a bécsi nevelőintézetben nem az arisztokratikus körben élt, hanem komoly gondolkodású polgári tanulótársaival barátkozott s különösen egyik tanítója, dr. Neurohrnak, aki nagyon szabadelvű és az új alkotmányos eszmék rajongója volt, egyéni befolyása alá került.

Nagyon érdekes a kötetben az a részlet (193. és köv. lap), amelyben herceg Esterházy Pál nyilatkozik Batthyáynak közéleti szerepéről és egyéniségéről. Ez az idősebb diplomata, aki mint londoni nagykövet nemcsak Ausztriának, hanem Magyarországnak is tekintélyt szerzett, Batthyány kérésére vállalta el a kormányban a bécsi magyar miniszter nehéz állásának betöltését. 1848. áprilistól szeptemberig dolgozott együtt Batthyányval és fontos kérdésekben, de már a magyar kormány megalakulása előtt, éppen a március 17-i királyi elhatározás kieszközlésénél is nagy szolgálatot tett a magyar ügynek. Esterházy a következőkben foglalta össze a — Batthyányra különben nagyon kedvező — véleményét, mikor azt tőle a hadbíró írásban kívánta. Őszintén helytelenítette Esterházy, — kinek persze más politikai alapmeggyőződése volt — hogy Batthyány a harmincas években a szélső ellenzék élére állt és neki tulajdonítható, hogy Kossuthot Pest vármegye követévé választották. Esterházy úgy hitte, — de ebben tévedt — «Kossuth nem munkatársa, hanem ura lett a kormányban Batthyáynak, aki többé nem tudott tőle szabadulni és akinek a kabinetben növekedvén befolyása, nem is volt tárcájától felmenthető». Az előbbi bírálat nem igazságos, mert Batthyány komoly tanulmányai és jogi vizsgálai alapján meggyőződésből volt azon a nézetén, hogy hazánkban is meg kell valósítani a népképviselést és a parlamentáris alkotmányt és a főrendi táblán — amint ezt a bécsi titkos rendőrség most már hozzáférhető jelentéseiből látjuk — már 1830 körül azt írták róla: a későbbi miniszterelnök oly tekintélyt szerzett, hogy «következetességével, változatlan jellemével, valamint vagyonával és családja rangjával messze felülmúlja gróf Széchenyi Istvánt és így ő a magyar hazát a legszebb reményekre jogosítja fel».¹

Batthyány nem volt olyan mindenre kiterjedő lángész, mint Széchenyi, de tanultsága, következetessége, politikai érzéke, erős akarata, kiváló ítélőtehetsége, jellemessége és egyéb nagy tulajdonságai miatt a vezérszerepre csakugyan hivatott. Így nemcsak Kossuth vagy az ellenzék egy része

¹ Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. I. 67. lap.

jelölhette őt ki éppen a miniszterelnökségre, hanem a saját egyéni és a főrendi táblán szerzett politikai tekintélye.

Kiemelte azonban Esterházy, hogy Batthyány, mikor felelős állásba jutott, sohasem volt sem antidinasztikus, sem nem kívánta az elszakadást Ausztriától; ragaszkodott ugyan az új törvényekhez, de ép úgy, mint Széchenyi, Deák és Eötvös, semmi forradalmi irányzatot nem követett.

Hasonló értelemben nyilatkozott Batthyáynak politikai magatartásáról a bűnperben szintén kihallgatott báró Wessenberg osztrák külügyminiszter, később a miniszterelnökség átvétele után Batthyáynak egyideig kollégája.

Épen úgy, mint a főhős, nagyon megnő az olvasó szemében István főherceg nádor alakja is.

A magyar történelemnek egyik legcsodálatosabb eseménye, amikor a XVIII. század végén egy fiatal osztrák főherceg Magyarországra költözik, hogy átvegye a nádor tiszttét elhunyt fivére után és belőle a legkiválóbb nagy magyar államférfiak egyike lesz. József főherceg nádor félszázadon keresztül Magyarország pártfogója és jótévője volt, akinek a többi Habsburg főherceg gondolatvilágából való átváltozása, ha a Gondviselés jóvoltának sokat köszönhetünk is, egyúttal a magyar föld, a magyar környezet, a kiváló magyar munkatársak hatásának tulajdonítható. Alcsuton nevelkedett István fia már gondolkodásában, nyelvében, hazafias érzésében nemcsak méltó utóda a halhatatlan nádornak, hanem a legnehezebb két évben rendkívüli szolgálatokat is tett a magyar ügynek. A legtisztább hazafiságból és teljes meggyőződéssel járt el akkor (mint I. alatt előadtam), mikor kieszközli az 1848-i képviselőház óhajainak teljesítését. Habár származásánál fogva természetesen kénytelen a dinasztia tagjainak mindenféle befolyását is túrni, mégis lépten-nyomon látszik, mennyire szereti új magyar hazáját és ment minden jogosulatlan egyéni vágtyól.

Mikor 1848-ban egy éjjeli látogatás alkalmával Kossuth Lajos felajánlja neki a magyar koronát,¹ nem inog meg, hanem megtartja ígéretét, amelyet boldogult atyjának tett és

¹ Ezt a drámai jelenetet Károlyi m. I. 110. l. írja le.

Batthyány támogatását is kérve, elhárítja a kísértést. Bizonyára sokszor felháborodik azon, hogy az udvari körök, saját legközelebbi vérségi atyjafiai és a magasabbrangú katonák egyrésze is milyen kétszínűen, hitegetve és az ígéretet meg nem tartva bánnak vele és a magyar hazával. Teljesen igaztalan azonban az a támadás, amelyet visszavonulása miatt egyes magyar írók ellene intéztek. Ha nem áhítozott a trónra, amitől különben ígérete is elzárta, s ha az akkori uralkodó egyenesen elparancsolta őt mint katonát a magyar hadsereg éléről, nem volt más módja, mint lemondani méltóságáról és — bizonyára vérző szívvel és a méltatlan bánásmód felett teljes elkeseredéssel — távoleső külföldi birtokára vonulni. Aki ezt a könyvet olvasta, tisztelettel gondol majd István nádor emlékére.

A magyar történelemnek kiváló vezéralakjai: Széchenyi, Kossuth, Deák, báró Eötvös József ebben a könyvben csak mellékszereplők Batthyány mellett. Méltó Eötvösnek nemes jelleméhez, hogy mindjárt Batthyány letartóztatása után sok mindent megkísérel az ő érdekében, sajnos — hasztalanul.

Herceg Windischgraetz Alfréd tábornagy — mint Károlyi szép hasonlattal írja — «az öreg kőszáli sas», aki azonban néhány hónap múlva a magyarországi vereségek után gyorsan alázuhant dicsősége zenitjéről, a kötetben sokkal rokonszenvesebb képet kap, mint amit róla Magyarországon alkottak. Nem bosszúálló, nem fennhéjázó, igazságot akar, ezt is adja irányításul a hadbírónak, akit később Windischgrätz bukása után, sajnos, más befolyások térítenek el az igazság megtalálásától. Nem akarja elnyomni a magyar alkotmányt, csak — nyilván ó-konzervatív magyar főurakkal való összeköttetéseinél fogva — vissza akarja állítani az 1847-es alkotmányt. Ha ő marad hatalmon, Batthyány tragédiája nem következett volna be.

Annál ellenszenvesebb herceg Schwarzenberg Félix, — amint Széchenyi írta: «a hideg vámpír» — alakja. 1848 novembertől osztrák miniszterelnök és egyik főtenyezője annak a felháborító és hallatlan törvénykezési gyilkosságnak, amelyet Károlyi kötete tárgyal. Tehetséges ember, de szélsőséges centralista, Magyarországot mint tartományt akarja be-

olvasztani az összbirodalomba. Habár csak 50 éves, teljesen enervált, bosszúálló, igazságtalan, aki elkövette vagy másokkal elkövetette azt a gyalázatosságot, hogy a főbenjáró per alatt a vádlottra kedvező államiratokat elvonták a hadbíró és ezáltal a törvényszék elől. Még abba is beleavatkozik, hogy a kérdéseket a hadbíró miképp intézze írásban az egyes tanukhoz és a kötetből azt a benyomást kapjuk, hogy utasításokat és irányításokat ad, sőt a minisztertanács elé is viszi azt az ügyet, amelyben csak az igazságügyi szervezet által arra hivatott bírácoknak lett volna szabad ítélezni.

Szánalmas Schmerling szerepe (K. m. 552. l.), aki, mint a Schwarzenberg-kormány igazságügyminisztere, még arra is vetemedett, hogy utólag, társai tudta nélkül megváltoztatta a minisztertanács határozatát és ezáltal kiszolgáltatta a döntést Batthyány élete felett e kötet legellenszenvesebb alakjának, Haynaunak.

Báró Haynau, a «bresciai hiéna», Károlyi mesteri tollú jellemzésében egész vérszomjas, beteg, «félőrült» alakjával előttünk áll. Példát akar mutatni, saját szavai szerint «ki akarja gyökerestül irtani a gyomot» és véres bosszút akar állni azért a megaláztatásért, hogy Görgei nem előtte, hanem az orosz főparancsnok előtt tette le a fegyvert. Előre megírja már 1848 augusztusban az öreg Radetzky tábornagnak, hogy «nyugodtan lövet ezereket főbe», mert ez az egyetlen eszköz a forradalomnak elejét venni és «élni fog feltétlen teljhatalmával, amit éppen a Schwarzenberg-kormány adott» neki Magyarországon. Ez a vérszomjas dühöngő, ez a silány, rideg, kegyetlen tigris, mivel a magyar tábornokokat az orosz parancsnok közbenjárása folytán rögtön nem végeztethette ki, annál nagyobb dühvel fordult a politikai polgári elitéltek ellen. Feltétlenül követelte, hogy az Olmützben elítélt Batthyányt szolgáltatassák ki neki, mert ő csak itt gyakorolhatta a teljhatalmat. Az osztrák kormány egyelőre (K. m. 545. l.) arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyarországi foglyok ügyeiben hozott halálos ítéleteket is csak a minisztertanács jóváhagyása után lehet végrehajtani. Ez ellen Haynau dühösen tiltakozott. Személyesen ment Bécsbe,

követelte a maga kivégzési jogának megadását és — Schwarzenberg örömet engedett.

Nobilis a szerzőnek az a — különben a történeti igazságnak megfelelő — fejtegetése, amelyben kimutatja, hogy a fiatal császár két álló hétig habozott, míg tudomásul vette a Schmerling által utólag meghamisított minisztertanácsi jegyzőkönyvet. Ha nem Schwarzenberg, hanem igazságos és emberi érzéssel megáldott tanácsadója van, nem is tette volna.

A főbenjáró per és az ítélet.

I. Gróf Batthyány Lajos 1849 január 8-án tért vissza Budapestre az országgyűlésnek azzal a küldöttségével, amely megkísérelte herceg Windischgraetz Alfréd tábornagy főparancsnoknak békeajánlatot tenni. A küldöttség tagjaival Deák Ferenc útján a tábornagy közölte, hogy szabadon távozhatnak. Batthyány pesti lakására ment, amelyet azonban már katonákkal megszállva talált, azután átment sógorának, gróf Károlyi Györgynek Egyetem-utcai palotájába, ahol még aznap éjjel 11 órakor letartóztatták.

Windischgraetz nyomban elrendelte a gróf ellen az előnyomozást és 1849 január 13-án a hadbíró indítványt tett. Az eljárás lefolytatására pedig egy külön bizottságot alakítottak.

Ez a budai központi vizsgálóbizottság az akkor még hatályban volt régi (Mária Terézia-korabeli) katonai büntető perrendtartás szabályai értelmében állított össze. A bizottság működését támogatta a főparancsnokság rendőri osztálya.

Kezdetben maga a vizsgálóbizottság elnöke, Trattner ezredes sem tudta, hogy Batthyány ellen minő konkrét vádat fognak emelni. A vádemelés tiszte Hegyessy Péter királyi főügyészre hárult, akit a szerző törtető és hivatalos eljárás útján érdemeket szerezni kívánó, szolgálalkú embernek tüntet fel. 1850-ben ez a Hegyessy lett azután az akkor már meghódított Magyarország főügyésze.

Az ezen korbéli katonai büntető perrendtartás a vizsgálóbiztos, illetőleg a hadbíró személyében egyesítve kísérelte

meg a vádló és védő tennivalóinak végzését. A középkor és újkor első századaiban hatályban volt ú. n. «nyomozó eljárás» alap gondolatához képest ez a rendszer abból a lehetetlen feltevésből indult ki, hogy a vizsgálóbiztos a saját kezdeményezéséből és akaratából összegyűjthet mindent, amit a gyanúsított és legtöbbször vizsgálati fogságba helyezett vádlott ellen terhelőnek vél és ugyanekkor, amikor ezt a vádanyagot beszerzi, egyúttal ugyanazzal a buzgalommal, teljesen kifogástalan lelkiismeretességgel és mindenre kiterjedő figyelemmel beszerzi mindazt is, amit a vádlott javára megállapíthatónak vél. Lélektanilag és emberileg képtelenség ez a feltevés, ami azt a reményt táplálja, hogy egy és ugyanazon ember homlokegyenest ellenkező feladatok mind-egyikét egyforma tökéletességgel megoldja és a mellett mégis igazságos és elfogulatlan marad.

A hadbíró tisztét, aki ezt a lehetetlen és óriási feladatot végezte, egy kétségkívül tehetséges és bizonyára nem rossz-akaratú fiatalabb kapitány (qua törzs-auditor), lovag Leuzendorff Lajos végezte. Osztrák katonai családból származott, akkor már több éven át Budán működött. Károlyi mélyrehatóan vizsgálja és a maga nagy jellemző erejével törekszik elének varázsolni a hadbíró egyéniségét. Nem hallgatja el azt a szörnyű gyanút sem, amelyet akkor is, azóta is többen tápláltak, hogy a hadbíró nem volt «hozzáférhetetlen». Az bizonyos, hogy Leuzendorff sok helyütt meleg hangon és egész lendülettel védte a vádlottat és el kell hinnünk, amit évtizedek mulva megírt önéletrajzában (*Erinnerungen* I. 14—16. l.) még később is papírra vet: «Egész lelkében vihar dúlt, kedélyét a legnagyobbfokú izgalom hatotta át, amikor Batthyány perére utólag visszagondolt». Midőn a halálos ítélet hírért és a kegyelmi kérelemnek, amelyet előterjesztéséhez hozzácsatolt, elutasítását megtudta, Leuzendorff ájultan esett össze. Néhány hónap mulva előléptetésért folyamodott, de kérvényét elutasították, az emberek azt mondanák: ez az őrnagyi kinevezés a Batthyány perében hozott ítélet megjutalmazása volna. Ellenkezőleg, 1850 februárban (Batthyány kivégzése után öt hónappal) a hadbíró Bregenzbe osztották be, nyilván az akkor ellene felmerült gyanúsítások, a meg-

vesztegethetőség vádja miatt. Leuzendorff, mihelyt a gyanúról értesült, rögtön vizsgálatot kért maga ellen és nem nyugodott, míg rehabilitálását ki nem tudta erősztatni.

II. Batthyány letartóztatása után mindjárt előterjesztette azt a kettős kérelmét, hogy szabadlábon védekezhessék és hogy jogi védelmét Deák Ferenc láthassa el. Mind a két kérelmet mereven elutasították.

A gróf első letartóztatásától kezdve állandóan fogságban volt és a védelmére szolgáló iratokat és egyéb bizonyítékokat sem szerezhette meg. Károlyi meggyőzően kimutatja, hogy sok hivatalos iratot, amely Batthyáynak büntetlenségét bizonyította volna, vagy pedig amely nyomatékos enyhítő körülményeket tartalmazott volna, eltitkoltak, illetőleg teljesen elvontak a hadbíró elől, amit az osztrák kormány, különösen herceg Schwarzenberg miniszterelnök intézkedésére lehet visszavezetni.

1848 április 23-án, amikor Görgei csapatai Pest felé közeledtek, Batthyányt a többi magyar politikai foglyokkal együtt Budáról sietve elszállították Laibachba, onnan később Olmützbe és az utóbbi helyen fejezte be a hadbíró az adatgyűjtést. Az alaki védelemnek ez a kizárása és az, hogy Batthyány távol hazájától és az ügyben döntő jelentőségű hivatalos iratoktól, nem is használhatta azokat a saját javára, egészen felháborító és manapság elképzelhetetlen a rendes büntető eljárásban.

Az előkészítő eljárás befejezte után a hadbíró összefoglaló előadói jelentést («votum informativum») szerkesztett, amely abból indult ki, hogy «Batthyány lett a Magyarországnak Ausztriától elszakadására irányuló bűnös mozgalomnak egyik fő mozgatója azáltal, amit tenni elmulasztott és azokkal a rendelkezésekkel, amelyeket kibocsátott.»

Az előkészítő eljárás befejezése után szerkesztett összefoglaló jelentésben az eljáró hadbíró a korábban felmerült vádpontokból hármat elejtett. Ezekkel rövidség okából nem foglalkozom.

Ítélethozásra terjesztette ellenben a hadbíró az Olmützben alakított katonai törvényszék elé a többi vádakát. Ezt

a 13 tagú bíróságot altisztekből és tisztekből állították össze és annak elnöke Pöck vezérőrnagy volt.

A fenntartott vádak a következők voltak :

Batthyány a magyar államjegyekről szóló törvényjavaslatnak királyi szentesítése előtt 1848 szeptemberében hozzájárult államjegyek kibocsátásához.

E pontnál Károlyi (munkája I. k. XII. fej. és 517. és köv. l.) bizonyítja, hogy elrejtették a hadbíró előtt azokat az iratokat, amelyek Batthyány büntetlenségét bizonyítják.

«A magyar hadseregről szóló törvényjavaslat (lásd fennebb V. alatt) alapján tett intézkedésekért» (toborzás elrendelése stb.) Batthyány ellen szintén vádat emeltek. Jogos volt a védekezés azért, mert hiába biztosította a magyar miniszterelnököt, több társát, sőt a nádort is Ferenc Károly főherceg — a bán csapatai, továbbá a bujtogatásokra Dél-Magyarországon betört szerb csapatok ellen a magyar miniszterelnöknek egyenesen kötelessége volt hazája védelméről miniszteri esküjéhez képest gondoskodni.»

Szalay Lászlónak és gróf Teleki Lászlónak «a király egyik rezervált jogának megsértésével» követül kiküldetését a hadbíró azért tette vád tárgyává, mert állítása szerint a volt magyar miniszterelnök ezáltal előkészítette Magyarország elszakítását Ausztriától.

A fennebbieken IV és XI. alatt kimutattam e vád alaptalanságát. Szalay a nádor aláírásával és az osztrák kormány hozzájárulásával kapott megbízást. A későbbi utasítások, amelyeket Szemere és Kossuth adtak neki, Batthyány terhére nem róhatók. Teleki pedig felvilágosítások adása végett ment Párizsba. Követnek nem volt tekinthető.

A leggyalázatosabb vád volt, hogy Batthyány elmulasztotta a «horvátokkal szemben felmerült differenciák kiegyenlítését». Lapokon keresztül bizonyítottam (9—12. l), hogy a bán betörése előtt különösen Batthyány, Deák és Eötvös a legmesszebbmenő engedményeket adták volna a horvátoknak, olyanokat, amelyek egyértelműek voltak a társországok különválásával. Batthyány joggal panaszkodhatta fel a hadbíró előtt is: «Rendszabályokat határoztak el és vittek véghez, amelyeknek előfeltétele lett volna a magyar miniszterek-

kel való értekezés és megegyezés, de követeléseket támasztottak vele szemben a nélkül, hogy okait és érveit meghallgatták volna». Ép így panaszolhatta (K. m. 415. és köv. lapok), hogy «mindent elkövetett a bánnal való megegyezésre és meglehetett az a biztos reménye, hogy a bán kielégíthető is lenne. Az osztrák centralista és katonai körök akadályozták meg szándékosan a békés megoldást, mert fel akarták fordítani a helyzetet és le akarták törni a magyar alkotmányos élet fellendülését.

A következő vádpont az, hogy Batthyány nem akadályozott meg néhány adminisztratív intézkedést, amely kárt okozott a bécsi kormánynak és alkalmas volt a központi kormány hatáskörét szűkebbre szorítani. Ilyenek: a honvédszászlóaljoknak magyar vezényleti nyelvére és magyar egyenruhájára vonatkozó intézkedések; Kossuthnak áprilisi rendelete a közpénztárakban levő pénzek lefoglalásáról, az, hogy Klauzál beviteli vámot vetett a dohányra és cukorra és Széchenyi akadályozta a Dunagőzhajózási Társaság működését az Alsó-Dunán. Mindezek nem Batthyány hatáskörében tett intézkedések voltak, őt minisztertársainak rendeletéért, még ha az bűnvádi úton megtorolható lett volna is, — ami nem úgy volt, — nem lehetett felelőssé tenni.

Még a hadbíró sem merte azt vitatni, hogy Batthyány közvetlenül bűnös a bécsi október 6-i lázadás előidézésében. (Lásd X. alatt.) A bűnösséget azáltal vélte megállapíthatónak, hogy Kossuth pártja már szeptemberben forradalmi irányú volt és így Batthyány hibázott, amikor szeptember 17-én Pulszky Ferenc, a bécsi magyar minisztérium államtitkára kezéhez — habár meghatározott célra, a bécsi magyarellenes lapok befolyásolása végett, — 4000 forintot rendelkezésre bocsátott. Batthyány azonban nem volt felelősségre vonható azért, hogy bizalmával visszaélve a bécsi minisztérium egyes hivatalnokai más célra fordították a pénzt. A terhelő tanúk vallomásai pedig Batthyánynak korrekt, egyenes, jellemes, férfias egyénisége mellett a történetíró és az utókor elfogulatlan bírálata előtt nem jöhetnek számításba.

A hadbíró is elejtette a vádnak azt a részét, hogy Batthyány az október 3-i királyi leirat megjelenése után nép-

felkelést szervezett, de bűnösnek kívánta őt kimondatni a miatt, hogy önmaga is — habár mint egykori katonatiszt kilépésekor térítvényt írt alá — belépett közhuszár gyanánt a népfelkelők közé. Mikor két oldalról is megtámadták hazáját, akkor a jó magyar férfinak természetes joga volt nemzete és családja védelmét megkísérelni.

A harcban különben Batthyány nem vehetett részt, mert a sógora által részére vásárolt rakoncátlan ló egy lovaglása alkalmával levetette, mikor is karját törte és egyik barátja házánál betegem feküdt.

E baleset után küldött egy levelét a perben lázításnak minősítették. Amikor ugyanis Batthyány 1848 október 10-én a fennebb említett baleset következtében sajátkezüleg nem tudott írni, véletlenül értesült arról, hogy egyes túlzó politikai ellenfelei azt fecsegték, hogy Jellachich-csal egyetért. Batthyány a kegyuraságához tartozó nyögéri plébánost, Kőnigmayert kérte fel arra, írjon egyik legjobb barátjának, Bezerédj István képviselőnek, levelében öntse ki lelkének keserűségét az ellene táplált felháborító rágalom miatt és számoljon be mindarról, amit Batthyány a sokorói táborban és később Bécsben végzett. Kőnigmayer megírta a levelet, de nem Batthyány szövegezésében, hanem kiszínezve, saját szavaival változtatva, részben még Batthyány intenciói ellenére túl is terjeszkedve a megbízáson.

Bezerédj ezt a levelet október 16-án megkapta, közölte Deákkal, Kossuthal, a honvédelmi bizottmány tagjaival, sőt jónak látta azt is, hogy kellő változtatásokkal közzéteszi ezt a levelet Kossuth Hírlapjában. Így jelent meg sajtó útján is Batthyány levele, átalakítva, kiszínezve és olyan részletekkel (pl., hogy Batthyány tisztjeit és jobbjait «felfegyverezte»), amelyek azután a hadbíró és a katonák szemében Batthyány terhére voltak róhatók. A hadbíró azt vitatta, hogy Batthyány magatartása által a népet a király elleni ellenállásra buzdította.

Itt Batthyánynak ismét mások eljárásáért kellett bűnhődnie.

Még azért is vádolták Batthyányt, hogy mikor már Ferdinánd király feloszlatta az országgyűlést, 1848 november-

ben elfogadta a sárvári kerület egyhangúlag felajánlott mandátumát.

Batthyány nyilván a békés kiegyenlítés megkísérlése és hazájának a polgárháborútól megmentése végett jelent meg az országgyűlésen. Ezt bizonyítja Károlyi nagy írásművészetével megírt az a jelenet, amellyel az I. kötet kezdődik (1—7. lap). Az 1848 Szilveszter-esti ülésen a terror kitörése ellenére mély csendben, habár a szélsőbali képviselők ellenszenvétől fogadtatva Batthyány felállott és hozzájárult Kossuthnak ahhoz a javaslatához, hogy a kormány költözzék Debrecenbe, de egyúttal indítványozta: az országgyűlés küldöttséggel tegyen még egy kísérletet a nemzet és az új uralkodó közt a békés kiegyenlítés megvalósítására. A javaslatot elfogadták, a küldöttek Batthyány, Deák és a főrendiházból Mailáth György országbíró, gróf Mailáth Antal volt kancellár és Lonovich József egri érsek háromnapos kalandos utazás után Bicskére érkeztek, ahol a visszavonuló magyar hadak elől már Buda közeléig ért herceg Windischgraetz tábornagynak főhadiszállása volt. Míg a honvédelmi bizottmány és a képviselők már Szilveszter éjjelén és január 1-én Debrecen felé mentek, a küldöttség eljárt megbízatásában. Batthyányt a herceg — nyilván a már akkor ellene Bécsben elterjedt igaztalan hírek miatt — nem fogadta. Közben a bécsi katonai kormányzó zár alá vétette Batthyány összes vagyonát.

III. Az olmützi katonai bíróság a hadbíró által fogalmazott előterjesztés alapján Batthyányt felségárulás bűntettében bűnösnek mondta ki és kötél általi halálra, valamint összes vagyonának elkobzására ítélte.

Az ítélet (K. m. 530—531. lap) meglepően rövid, tökéletlen, felületes, silány és indokolás nélküli.

Tarthatatlan az a kiindulási pontja is, hogy habár sok enyhítő körülmény szól a vádlott mellett, ezeket csak kegyelmi úton lehet figyelembe venni. Ez jogilag képtelen álláspont. A bírónak kell mérlegelni az összes enyhítő körülményeket is és a büntetés kiszabásánál mindazt figyelembe venni, ami a vádlott mellett szól.

Az ítélet meghozása után az olmützi bíróság egyhangúlag

és legmelegebben ajánlotta Batthyányt kegyelemre. Ezt az utóbbi indítványt Károlyi is teljes méltánylással és helyesen emeli ki az eljárás egyszerű altisztek és tisztek emléke javára.

A vértanúság. A gróf nejének szerepe az egész eljárás alatt.

Amikor a fennebbieken Haynau ellenszenves egyéniségét és ebben a főbenjáró perben kifejtett végzetes szerepét tárgyaltam, rámutattam arra, hogy a betegesen dühöngő és kegyetlen tábornagnak erőszakos fellépése következtében Batthyány ügyét a katonai főtörvényszék hatásköre alól az akkor Magyarországon korlátlan hatalommal felruházott Haynau-nak fennhatósága alá juttatták.

Ezzel Batthyány el volt veszve, őt a többi olmtüzi magyar fogollyal Pestre szállították és itt az ú. n. «Újépület»-ben helyezték el. Itt találkozhatott a gróf hónapok után újból feleségével és gyermekeivel. Ismétlések elkerülése végett most van helye tárgyalni a tragédia egyetlen női szereplőjének, a grófnőnek egyéniségét és mindazt, amit férje megmentése végett tett.

Gróf Batthyány Lajosné, akit évekkel azelőtt hazafias magatartásáért Petőfi áradozó szavakban énekelt meg, a női jóság és önfeláldozás mintaképe, egyúttal gondos anya.

Amint a grófné 1849 januárban vidéki tartózkodási helyén értesült férje letartóztatásáról, a téli zord idő ellenére és a háborús idők közlekedési nehézségei dacára kis leányával együtt nyomban útra kelt és hosszú küzdelmek után kiszöközte azt, hogy a foglyot meglátogathassa. Ettől fogva a grófné nem szűnik meg mindent megkísérelni arra, hogy férjét kiszabadíthassa vagy fogságát enyhíthesse és őt megmenthesse. Mikor 1849 áprilisban a magyar seregek közeledtével a foglyokat elszállítják Laibach felé, a grófné gondol a megszöktetés lehetőségére is. A lovagias Batthyány nem fogadja el az eszmét. «Jó lovon, karddal a kezemben, igen; de *így* nem szököm.»

Mikor kihirdették a halálos ítéletet: minden reményt fel kell adni, és férjének határozott kívánsága ellenére nem

sikerült mérget szereznie, a grófné vérző szívvel meghozza a legnagyobb áldozatot is, hogy Batthyányt az akkori fel-fogás szerint megszegyenítő haláltól, a bitófától megment-hesse. A kivégzésre kitűzött nap előestéjén átadta férjének rég rejtegetett dísztőrét, amellyel utolsó éjjelén — ennek lefolyását is Károlyi képzelete szinte szépírói tollal élénk varázsolja — Batthyány mély sebet ejt nyakszirtjén és ezáltal lehetetlenné teszi a kivégzésnek tervezett módját.

A vérszomjas Haynau sürgetése folytán nem merik elhalasztani a halálbüntetés végrehajtását. A vértanút golyó által végzik ki. A férj kívánsága teljesült. De micsoda gyötrel-met élhetett át a férje kívánságát teljesítő grófné arra a gondolatra is, hátha az utolsó órákban az elítélt kegyelmet kap s akkor ő adta át neki az öngyilkosság elkövetésére alkalmas eszközt!

Tisztelet az erőslelkű jó feleség nemes emlékének!

A kivégzés hatása külföldön. Batthyány emlékének rehabilitációja.

E szörnyű és felháborító törvénykezési gyilkosság természetesen nyomban a következő hetekben és hónapokban a legnagyobb visszatetszést keltette a külföldi államokban. Károlyi részletesen és nagyon érdekesen ismerteti az angol premier Palmerston, a francia, a német és osztrák közvélemény nyilatkozását, ami a legnagyobb mértékben elítélő herceg Schwarzenberg kormányával szemben és bizonyára nagyon hozzájárult ahhoz a népszerűtlenséghez, amely Ausztriát hosszú időn át körülvette a külföld közvéleményében s ami, sajnos, a fiatal királynak is — bár ő csak rossz tanácsadóinak végzetes befolyása alatt cselekedett, — sokat ártott. Schwarzenberg herceg valótlán tartalmú hirlapi közlésekkel megkísérelte a hangulatot megváltoztatni. Különösen Schmerling az osztrák kormány nevében igazoló iratot tett közzé a hivatalos és félhivatalos osztrák lapokban, de ezt Károlyi méltán jellemzi súlyos elítélő kifejezésekkel.

Valóban, semmivel sem lehet menteni sem az eljárt bécsi katonai főtörvényszék, sem az osztrák kormány intézkedéseit.

Maga az elítélés pedig nemcsak igazságtalan, hanem büntető és közjogi, valamint politikai képtelenségek halmaza.

Feltűnő pl. — hogy rövidség okáért csak néhány pontot érintsek: — a hadbíró az eljárás megszüntetését javasolta Batthyáynak azon cselekményei tekintetében, amelyeket az október 3-iki királyi manifesztum előtt követett el. Ezzel szemben a katonai főtörvényszék elrendelte e tárgyban is az eljárás folytatását, pedig nyilvánvaló, hogy a haditörvények alapján és a Mária Terézia-féle katonai bűnvádi perrendtartás 61. cikkére hivatkozással nem lehetett elítélni Batthyányt olyan cselekmények miatt, amelyeket akkor követett el, amikor Magyarország még nem is volt haditörvények alá helyezve, tehát amelyek elkövetésének pillanatában a hadicikkelyek nem is voltak érvényben. Károlyi is azt hiszi, hogy itt a főtörvényszéknél az osztrák kormány befolyása érvényesült.

Egyetérttek a szerzővel arra nézve is, hogy ez a törvénykezési gyilkosság, amely ma is mélyen megrendíti az olvasót, a Batthyány ellen politikai szereplése miatt egyes osztrák kormányférfiak és magyar konzervatívok által táplált politikai gyűlölség és bosszú eredménye.

Hogy az előbbiek bosszút állhassanak, elkövették azt a hallatlan igazságtalanságot is, hogy több olyan tett miatt, amelyet mások követtek el, minthogy az illető tettesek nem voltak elérhetőek, Batthyányt büntették.

*

Károlyi az óriási történeti anyag felkutatása, az osztrák kamarilla és a katonai körök ármányainak megállapítása, végre Batthyány igazi nagyságának felderítése körül az utókort is hálára kötelező nagy munkát végzett.

Károlyi Árpád képzelete a Hold-utca sarkán, a Batthyány-örökmécs helyén egy szobrot állít, amely mellett, ha valamikor elkészül, mindenki majd fokozott kegyelettel és a nemzet nagy vértanúja iránt érzett fájó érzésekkel fog elmenni. Lehet, hogy jobb időkben — reméljük is — felállítják ezt a szobrot, azt azonban az évszázadok vihara megrongálhatja. Amit azonban Károlyi megírt gróf Batthyány

Lajos vértanúságáról, arról a kitűnő szerző a Horatius-féle «aere perennius» változatával, elmondhatja saját szavait ennek a hatalmas két kötetnek hatására vonatkoztatva :

Emléket emeltem : az érc sem erősebb,
Fáraók piramissa magasbra nem ér!
Nem dönti le ezt sora hosszú időknek
Nem semmi vihar, nem az északi szél.¹

És a nagy nemzeti vértanú emlékével összeforrvá minden jó magyar lelkében él majd a kitűnő szerzőnek, az igazságot kereső és megtalált történetírónak nemes egyénisége.

BALOGH JENŐ.

¹ Csengery János fordítása, *Horatius költeményei* I. kötet, Ódák 1922. 135. lap.

GÁVAI GAAL JENŐ.

Kettős szerencse, ha valakinek megadatott a hosszú élet és az a lehetőség, hogy ennek keretében nem szűnő munkát fejtsen ki nemes célokért. Emelje belső világának értékét, s amit elért, abban részesíthessen másokat is, felgyujtva bennük a lelkesedés tüzeit. A testi élet csak a keret, melynek az ad értéket, ha megtelik igazi tartalommal, jellem, lelkiismeretesség és a jóra irányuló akarattal.

Ebben a szerencsében részesült Akadémiánk egyik oszlopa, Gaal Jenő, ki életének kilencedik tizedében jelentősebb dolgozatait koszorúba kötö s a M. T. Akadémia útján nyújtja az olvasóközönségnek.¹

A nemzetgazdasági írók, sőt azok is, kik a szociálpolitika szövevényes útjain törnek előre, nálunk eleve elkészülnek arra, hogy törekvéseik ritkán tüzelik föl és gyujtják lánggra a nagyközönséget. Be kell érni egy kicsiny, sokszor nagyon is szűk kör elismerésével. Azokéval, akiket hasonló célok hevítenek és akik a gazdagulás művészetének rendesen csak tudományos munkásai. Kircaldy-ban, a skót tenger mentén sétálva, ott, ahol valaha Smith Ádám töprengett a nemzetek gazdagulásának problémáján, felbukkant nálam a gondolat, hogy milyen a tudomány embereinek sorsa. A nagynevű skót hány ember szerencsését alapozta meg, hány nemzetet segített felemelkedni gazdaságilag, maga pedig csak épen hogy megélt. Reámutatott a gazdagulás lehetőségeire, de maga nem nyúlt utánuk. Beérte azzal az élvezettel és

¹ Gávai Gaal Jenő: *Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak legújabb rendszeres gyűjteménye*. Első kötet. Budapest, 1932.

jutalommal, amelyet a tudományos munka nyújt, a gyakorlati kiaknázás örömeit hagyta másokra.

Ezek a gyakorlati életben mozgó százezrek és milliók, kik égő vágygal törekeshnek a vagyonszerzés útján előre jutni, mit sem törődnek azokkal, akik utaikat az elmélet terén egyengették. Szívük szűk, értelmük rendesen fejletlen ehhez. Így marad közönség és közvetlen jutalom nélkül még elsősorú tehetségek munkája is. Szerzőnk is számolt ezzel, de ez a lehetőség munkakedvét nem szálította le. Sőt elosztatandó a közömbösséget, nem maradt meg a közgazdasági életnek tisztán tudományos méltatásánál. Belenyúlt a gyakorlati életbe mint keresk. kamarai titkár, majd hosszú éveken át mint a törvényhozás tagja, nagyállású tisztviselő a kereskedelmi minisztériumban, műegyetemi tanár és kiváló politikus igyekezett használni nemzetének, segítve megvetni az egészséges fejlődés alapjait. Munkássága sok irányban kiágazott, de nem hiányzott belőle az egyesítő gondolat, amely köré a megoldásra váró szövevényes problémák csoportosultak. Törekedni a jóra, a jobb iránti érzéket erősíteni, a vagyont és gazdagságot felhasználni eszközül, gradusként ad Parnassum, hol a nemes hazafiság és tiszta erkölcsök tüze ég és világít.

Ép ezért a vaskos, 776 lapra terjedő első kötet bevezetéseként méltán látjuk szerzőnknek Carlyle társadalompolitikai rendszeréről írt terjedelmes és élvezetes tanulmányát. Szerető odaadással és elmélyüléssel vezet végig bennünket a nagy skót gondolkodó pályáján. Vázolja a szűkös viszonyokat, melyekből kiindult, az ecclefechani remetének borongó hangulatát, amiből azonban mihamar nagy eredmények fakadtak, a sikereket, elismerést és Carlyle politikai és erkölcsi jelentőségét. Kár, hogy kevés elismerés jut Jane Welshnek, ki ezt a furcsa és zord remeteséget, mint feleség, vele hűen megosztotta és így sikerének kiváló tényezője lett.

Carlyle-ben a puritán ősoktól reá szállott lelkiismeret riadt föl és szállt perbe azzal a mindent elborítani igyekező egyoldalú felfogással, amely az angol társadalmat az iparosforradalom és a Napoleon ellen viselt győzelmes háború befejezése után elfogta. Merészen szállt szembe a kor uralkodó.

eszméivel. Szerinte a demokrácia nem érdemli meg azt a dicsőítést, melyben részesül, hiszen nagy alkotásokra sohasem volt képes. Athén és Róma mindazt, ami nagyot létesített, a néhány vezetőnek, de nem a zajos és szeszélyes tömegeknek köszönheti, amelyek rendesen inkább legázolták a nagy alkotásokat, semhogy azokat elősegítették volna. A tehetségesek arisztokráciája az, amire a nemzeteknek szükségük van. Ezek emelhetik a népet oda, hogy a legfőbb anyagi boldogság helyett a kötelesség teljesítésében találja föl az élet igazi célját. Félti a nemzet lelkét az elposványosulástól. Pedig ha lélek nincs az emberben, jobb nem is élni. Nincsen miért. Ostorozza a fecsegő parlamenti hősöket, akik főleg a szép beszédekben igyekeznek kitűnni, holott az, aki szépen tud beszélni, rendesen alkalmatlan a kormányzásra. Ez egészen mást kíván, mint ami a szónok sikerének titka. A régi arisztokrácia dologtalan, az új pedig a Mammont uralja. Anglia gazdagsága mellett az alsó dolgozó rétegek sorsa hihetetlenül rossz. Lángoló szavakkal ostorozza ez állapotot s az, hogy Anglia megértette és méltányolta kifakadásait, hogy Ruskin, Vansittart Neale és társaik igyekeztek a felébresztett nemzeti lelkiismeret segítségével ott, ahol lehetett, segíteni, Carlyle diadalát hirdeti ugyan, de bizonyítja azt is, hogy a nemzetben a plutokrácia terjeszkedése mellett is sok megmaradt azokból az erényekből, amelyeknek segítségével az angol nemzet világra kiterjedő birodalmát nemcsak megalapította, hanem fenntartani is képes.

Szerzőnk is azt vallja, amit Carlyle. A tiszta erkölcsök, a becsületes és nemes törekvések, a mindennapi fölé emelkedő ideális célok komoly akarása, az így berendezett és munkában eltöltött élet az igazi élet.

Ez a felfogás vonul végig azokon a tanulságokon, melyeket Széchenyi emlékének szentel s amelyek hivatása nemcsak Széchenyi tanításainak és tevékenységének vázolása, hanem ami ennél sokkal nehezebb, a fiatal nemzedék jobbainak megnyerése arra, hogy tevékenységükben Széchenyi példáját kövessék. Széchenyi Gaal Jenőt évtizedek óta lelkesíti és sarkalja munkára. Ennek tanúi idevágó nagy művei. E gondolatok és törekvések a jelen kötetben is nagy és előkelő

helyet foglalnak el. Bevallja, hogy ünnepi hangulat fogja el mindig, ha Széchenyivel foglalkozik. Csoda-e aztán, ha ezt a nemesítő, boldogító érzést ki akarja terjeszteni, főleg a magyar ifjúságra? Hol lennének, — kérdi — ha Széchenyi szelleme igazán élne köztünk? Lelkes ihletettséggel adja elő, mily hatással volt reá Széchenyi, vele foglalkozva miként emelkedett gondolatai és törekvései révén maga is felsőbb régiókba s miért akarja e törekvések részesévé avatni a mai ifjúságot. Erre valóban sohasem volt nagyobb szükség, mint ma.

Magasan repülni, önös érdekek helyett egész nemzetek érdekeit hordani szívében, az emberek túlnyomó részére nézve sohasem könnyű vállalkozás. A fenyők csúcsa, a virágok illata, Ábel áldozatának füstje rendesen fölfelé emelkedik ugyan, de az emberek többsége mégis csak a por felé hajol, a stratosphaera helyett az alsó régiókban keresi örömet és boldogságát. Vannak ugyan erkölcsi epidémiák, melyekben, mint Froude állítja, felmelegülnek a közömbösek s az emelkedésnek valódi és nem színlelt, hanem átértett vágya ejti hatalmába az embereket. De a hullámok taréja rendszeren völgybe fut és legtöbbször el is símul.

De panaszkodhatunk-e joggal, ha az apák és fiak felfogása, életnézete és törekvései közt az úr ma mindinkább tágul? Ha az ifjúság sokszor nem akarja, de nem is tudja megérteni, szívébe zárni azt, amiért mi lelkesültünk, amiért éjet és napot áldozni reánk nézve nem volt áldozat? Mikor abból a multból, mi jelenünk volt, ilyen eredmények fakadtak, amikor a szép és jó helyett ezek ellenkezője győzött? A sokat dícsért és ünnepelt haladás pedig, melynek melegében sütkéreztünk, rettentő és sohasem képzelt bukásba csapott át és olyan fekete napok következtek reánk, amilyenek sokat szenvedett és legyűrt nemzetünk életében is alig fordultak elő? A jövőbe vetett hit megrendítve, legszebb ideáljaink bemocskolva és kicsúfolva, az ország nagy része olyan nemzetek uralma alatt, amelyek velünk minden nemzeti fogvatkozás és bűnünk mellett is egy napon alig említhetők. Ha ezzel szemben azt vethetjük, hogy mindez nem bűnünk, mert a nyugati demokrácia, az általános és titkos

alapján magasba emelt Wilson, Clemenceau és társaik akaratára volt, mentesülünk-e attól a vádtól, hogy mi is elvesztettük hitünket a jövőben és nem áll előttünk tisztán, meg nem dönthetően az, hogy a nemzet jövőjének legbiztosabb óra és biztosítéka az erkölcsök tiszta érintetlensége? A helyett, hogy ebből merítenénk erőt és vigaszt, lehajtott fővel keressük megalázóink kegyét. A férfias eljárás az volna, hogy a nyugati demokrácia bűnei előtt szemet nem húnnyva, nem vennők komolyan üres jelszavaikat a szabadságról és testvériségről, mikor napról-napra látjuk, hogy mily önző és bűnös érdekek rabjai. E helyett igyekeznénk az erkölcsi megújulást más felé és elsősorban magunknál keresni. A túlerő legyőzhető, megalázható bennünket, de ha e ténnyel szemben vigaszt és emelkedést találunk abban, hogy nemzeti jellemünk tiszta maradt és nem esünk kétségbe jövőnkön, mert a tiszta erkölcsök diadalába vetett hitünk meg nem rendült, bátran szemébe nézhetünk a fiatal nemzedéknek. A keresztrefeszített nemzet némán, de törhetlenül remélne és fiatalsága megtanulná becsülni apáit és elődeit. Ehhez azonban Széchenyi hitére, meg nem rendülő bizalmára és arra volna szükség, hogy a külső gyász és megalázás éveiben befelé fordulva igyekezzünk minden gázt és mérges növényt kigyomlálni, ami erkölcsi emelkedésünknek útját állja. Ezt tették a németek Jena után s míg száz év előtt egész Európának erejére volt szükség, hogy Franciaország nagyravágásával leszámoljon, az utolsó nagy vérontásban az ententének az egész világot kellett mozgósítani Bismarck újjászülött nemzete ellen. Ha a világnak ez a mozgósítása az ententének nem sikerül, reájuk nézve elveszett minden.

De ilyen túlerővel szemben elbukni szégyen-e? Nem szégyenletesebb-e az így nyert diadalt úgy kihaszni, mint azt főleg a franciák teszik? Nem a legnagyobb kár-e, ha elveszítjük saját magunkba vetett hitünket s a gazdasági csapások és nélkülözések közt nem bírjuk fenntartani jövőnkbe vetett reményünket?

Kétségtelen, hogy revideálni kell azokat az uralkodó eszméket, melyeknek a háború előtt rabjai voltunk. De reátérve arra az útra, melyet Széchenyi kijelölt, s amelynek

Gaal Jenő oly lelkes apostola, a sume superbiam érzését uralva mutassunk példát a nyomunkba lépő nemzedéknek. Kötelességünk ez, különben hitük megrendül, új utakat keresnek és sok közülük oda jut, hogy nem az érdem, nem a becsületes törekvések azok, melyek révén célhoz érhetünk. Hajlamossá lesz az ellenkezőre és kenyérhez sem tudva jutni, a carpe diem örvényébe hull. De az élvezetek léha kultusza még nem is a legnagyobb bajunk. Az igazi veszedelem az, hogy szinte napról-napra szaporodik azoknak száma, akik az életet üresnek és olyannak találják, amit nem érdemes átélni. Az élvezetek mámorából ki lehet lábolni, de ott, ahol az érzések forrása kiapad, ahol a fiatalság felbuzduló lelkesülése, élnivágyása helyébe a fáradt közöny és érzéketlen tompaság lép, elvész a felelősség tudata és ledől a választófal, mely az erényt a bűntől elkülönítette.

Ez a gyászos betegség napról-napra szedi áldozatait. A tudás, műveltség, sőt a vagyoni jólét sem gátja annak, hogy fiatal emberek és művelt leányok, miután érzik, hogy szívük nem dobog a szép és jóért, sőt már az élvezetekért sem, előttünk szinte érthetetlen könnyelműséggel nyulnak a revolver után . . .

A szorgalmas kiművelésnek, a vagyonnak szaporítására irányult munkánknek, a sokat dicsért haladásnak ennél lesújtóbb elítélése el sem képzelhető, mert ily esetek leg-sűrűbbek az úgynevezett vezető, a modern törekvések szolgálatában álló fensőbb osztály körében. A paraszt bárdolatlan egyszerűségében, nélkülözése és nehéz munkája mellett jobban megőrizte lelkének egyensúlyát és békéjét.

Ezt kell visszaállítani, főleg a vezető osztályoknál. Reá kell őket venni arra, hogy ne csupán az önzés parancsai szerint igazodjanak. Tekintsenek mélyebbre s látni fogják, hogy az igazi nemzeti nagyság más alapokon nyugszik. Amin Németország Jena után átment, át kell élnünk nekünk is. Elégtételt és boldogságot találni a nemzet erkölcsi újjáteremtésében. Ha ez meglesz, nem fognak elmaradni a többi eredmények sem.

E kitérés csak azt bizonyítja, hogy Gaal Jenőnek sötét jóslatai beváltak, igaza volt, mikor Széchenyi munkáját

állította oda a nemzet elé, amelyből ma is erőt és ihletet kell meríteni. Maga részéről megtette a lehető, de be kell vallani, hogy nem tudta reábirni nemzetének még jobbait sem arra, hogy a nemzeti nagyság alapvető követelményeivel, birtokpolitikával és szocializmussal behatóan foglalkozva, a nálunk is mutatkozó bajokat komolyan orvosolni igyekeztek volna. A helyzetet érdekesen jellemzi, hogy Széchenyi, érezve a baj gyökerét, közel száz évvel ezelőtt ajánlotta, hogy a reformot kezdje ki-ki saját magán, merjünk nagyok lenni, mondotta, de legyünk bölcsek is. De a pesszimisták méltán kérdehetik, mit tettünk száz év alatt, ha még ennyire sem vagyunk? A szocializmusról szóló tanulmányok mutatják, hogy Gaal Jenő mily tisztán látta a jövőt, a mikor már közel 25 évvel ezelőtt kimondta, hogy a szocializmusnak, ha előtte leomlanak a gátak, kommunizmusban, sőt anarchiában kell végződnie. A mérsékeltbb 'szocialista rendszerek a végeredménynek csak lépcsőfokai. Mint a Társadalomtudományi Egyesületnek elnöke rámutatott arra, hogy mély álmából fel kell rázni a közömbös és nehézkes nemzetet, rábirni érdekeinek lelkes és elszánt védelmére. De bármily buzgóan és szívósan dolgozott is, ezt elérni sem ő, sem munkatársainak kiesiny, de értékes csapata nem tudta. A mindenhatóvá tett állam elnyelt minden tehetséget, a társadalmi szervezetek erőre kapni nem bírtak. Ennek szomorú jelét láthatjuk abban, hogy az a Kulturliga, melynek élén gróf Bethlen István mint «fejedelem» állott, 1918 októberében, mikor összeomlani készült minden állami hatalom, az egyetlen társadalmi alkotás volt, mely felé a vezető politikusok figyelme fordulhatott. De maga a liga sokkal gyöngébb és tehetetlenebb volt, semhogy ez irányban valamit elérhetett volna, hisz az események erőyes és gyors cselekvést is kívántak.

A magyarság az egyházon és a politikai szerveken kívül nem tudott létrehozni oly társadalmi alakulatokat, melyek a veszedelem idején kellő erővel tudtak volna szembeszállani a nemzet ellenségeivel. Nem tudta elsajátítani az eredményes szervezkedés alapvető tételét, az önkéntes meghajlást, tehetségének munkába állítását felsőbb parancsra, fensőbb érdekekért. A nemzet lelket maga a nagy Széchenyi sem tudta

átformálni. Nem birta kiirtani belőle az emelkedést gátló akadályokat. Ez a feladat reánk maradt, de nem sikerült az átformálás Széchenyi tanítványainak sem. Gaal Jenő szózatait is meghallgatták. Iratait legalább a jobbak méltányolták. Ezek nyomában azonban nem indult meg az egész nemzetre kiterjedő újjáteremtő munka. E súlyos mulasztás árát keservesen fizette meg a ma élő nemzedék, de, sajnos, úgy látszik, még mindig nem tanult eleget a keserű tapasztalatokból. Sok tekintetben hasonló sors érte azt a munkát, melyet Gaal Jenő a vezetése alatt álló Társadalomtudományi Egyesület jobbjai-val a helyes magyar birtokpolitika irányelveinek kimunkálása körül végzett s amelynek eredményei egy 700 oldalas kötetben meg is jelentek. Kiterjedtek e tanácskozások a kataszterre, telekkönyvre, felölelték a földbirtok tehermentesítését, a telepítést és parcellázást. Foglalkoztak a munkáskérdéssel és az üzemek rendszereivel is. Jellemző, hogy a vidéki majdnem silentialt kis prókátornak, Buza Barnának szava többet jelentett az okosságénál, hiszen idétlen, kéz és láb nélkül való birtokpolitikája még az oláhoknál is, persze nem a mi javunkra, visszhangra talált.

A birtokpolitikai tanulmányok közt külföldi vonatkozásúakat is találunk. Nagy gonddal vázolja szerzőnk a cári birtokpolitikát a forradalom előtti időkben. Megállapítja, hogy a jobbágyok felszabadulása nem hozta meg a várt eredményt. A kisbirtokosság helyzete nem javult, sőt sokhelyt hanyatlott. A szaporodó állami terhek és a szintén erősen szaporodó népesség igényeivel a földművelés produktivitása nem bírt arányosan emelkedni, sőt ha ennek megítélésénél szabad a nagyrészt kiscgazdák kezében levő állatállományt venni — hanyatlott. Gaal Jenő, ki e tekintetben a helyszínén beható tanulmányokat végzett, melyek sikeréhez hozzájárult, hogy az orosz nyelvet is elsajátította, megállapítja azt, hogy a parasztbirtokon alig egy hetedét termelték annak, amit a nagybirtok gépeivel, szaktudásával elérni bír. Ha tehát politikai vagy más szempontokból kiindulva szükségesnek látják a nagybirtok szétdarabolását, ez a termelésnek oly végzetes csökkenésével jár, amit a nép élelmezése, az exportálható tömeg megcsappanása révén az

állam is erősen megérez. Európában ez a nagy problema ily félelmes nagyságában tán sehol sem merül fel, a szociális szempontok sehol élesebben nem ütköznek bele a szabadságnak és a gazdasági termelésnek kívánalmaiba, mint Oroszországban. Ezzel küzdött a magyarországi tanácsköztársaság is és a nagybirtoknak fogta pártját. Stalinék úgy segítnek magukon, hogy a szabadság és földről szóló ígéretek helyett, melyekkel a muzsikot Leninék maszlagolták, a birtok egyedüli urává az államot teszik. Csakhogy, amennyire ezt a távolból megítélhetjük, a nemzet sorsát intéző belső tényezők erején még ennek a Leviathannak ereje is megtörni készül. Az oláh birtokpolitikára nézve Gaal Jenő még 1921-ben megjósolta azokat az eredményeket, melyek máig már be is váltak. Az előbb exportáló területek behozatalra lesznek utalva, az állattenyésztés elpusztul, a termelés csökken, a valutáris nehézségek súlyosodnak, az állam halad a csőd felé, sőt már benne is van. Hiába fosztottak ki bennünket, saját bűneik súlya nyomja le és teszi tönkre őket.

A kivándorlásra vonatkozó tanulmányok hű képe annak a munkának, amelyet éveken át folytattunk, főleg Gaal Jenő irányítása és vezetése mellett azért, hogy ha vércinket honn tartani nem bírjuk, legalább védjük, oltalmazzuk azokban az idegen országokban és világrészekben, hová a sors kidobta őket. A háború itt is felforgatá a régi állapotot. Keresnünk kellett oly országokat, hol az ó hazában kereset nélkül maradt véreink elhelyezkedhessenek. Ilyeneket találni, miután a legtöbb állam az elzárkózás politikájára tért át, nem volt könnyű. E mellett gondoskodni kellett azokról, kiket az utódállamok, főleg Oláhország zsarnoki kegyetlenséggel rákényszerített a kivándorlásra azért, hogy ez úton is gyöngítse a magyarságot. Az idevágó dolgozatok nemcsak a mélyreható készültség, hanem a lelkiismeretes és lelkes, hazafias munka s a gyakorlati élet aprólékos jelenségeit is felölelő megfigyelések értékes eredményei. Erősen bekapcsolódnak a nemzetközi politikába. Természetes, ha az e kérdésekben tájékozott Gaal Jenőt a kormányok szívesen alkalmazzák képviselőjüként a nemzetközi értekezleteken. A mindinkább elzárkózó országokkal szemben

nehéz és nem egyszer hiábavaló a harc, de nem kevésbé az a nemzet közömbösségével is. Hiába minden törekvés. Hiába hangoztatta Gaal Jenő a londoni moralpedagógiai kongresszuson 1908-ban, hogy az igazi civilizáció akkor lesz kultúra, ha az altruizmus irányító erővé emelkedik. Társadalmunk jobbjai hiába érezték és hangoztatták, hogy a kivándorlás mily nemzeti szégyen, erőre kapni az ellene szervezett mozgalom nem bírt. Az igazság odaállítása, az utak és módok kijelölése magában nem elég, nem az még az áldozatos fellobbanás sem, ha sarkában kitartó munka nem indul. Idáig eljutni pedig, sajnos, még mindig nem bírtunk.

Az eredmény tehát nem volt, de nem is lehetett annyi, mint kívánatos lett volna.

A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületről s az 1908. évi luzerni, az 1910. évi luganói és az 1911. évi londoni tanácskozásokról szóló jelentések hű képét adják a háború előtti Európa törekvéseinek, melyekkel a nagy ingó tőke által teremtett gyári üzemekből fakadó bajokat orvosolni igyekeztek. A figyelem a gyári munka felé fordult. A mezőgazdasági munkásokkal kevesebbet törődtek, mert nyugatnak lelkiismerete szinte industrializálva van. Reá nézve, a mint azt a Nemzetek Szövetségének munkája is mutatja, más érdekek nem is igen vannak s az agrár-kérdések iránt teljesen érzéketlen. A nagy nemzetközi értekezleteken Gaal Jenő többször szólalt fel, okos és tartalmas beszédekben adva kifejezést véleményének. Sajnos, ezeken a nemzetközi gyűléseken rendszeren az dönt, vajjon nagy vagy kis állam képviselője-e a felszólaló. E szerint tulajdonítanak súlyt a felszólalásnak.

Azonban Gaal Jenő kötelességtudásának és lelkiismeretes munkájának tán legszólóbb bizonyítékai azok a főrendiházi jelentései, melyeket mint az egyes osztályok előadója szerkesztett. Húsz éven át volt tagja a főrendiháznak, ez idő alatt nem kevesebb, mint 140 kisebb-nagyobb jelentést készített. Ezek közül csak néhány van felvéve a gyűjteménybe, még pedig az állattenyésztés fejlesztéséről, a földgázzal, a ház-, jövedelem-, kereseti stb. adóról szóló dolgozatok. Ha a volt főrendiház tagjainak csak egy töredéke

vette volna oly komolyan munkáját, mint Gaal Jenő, akkor a régi első kamaránk több babért arat és nagyobb érdemeket szerez a nemzeti érdekek védelmében, mint az tényleg történt. Hiába feszítették meg erejüket a jobbak, a többség inkább lemondott a felsőházi szerepről, semhogy komolyan dolgozzék. Fájdalmas és nem menthető mulasztás, hogy értékes törekvései jutalmául Gaál Jenő kimarad a főrendiház nyomába lépett felsőházból, pedig nem kétes, hogy ott is sokat jelentett volna.

Áttekintve újból az előttünk fekvő igazán becses anyagot, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Gaal Jenő marandó értékű munkát végzett. Amely problémához nyúlt, pedig ilyen sok volt, igyekezett lelkes odaadással, részre nem hajlással vinni a megoldás felé. Bár első sorban az iparnak és kereskedelemnek harcosa, ahol tehetett, teljes megértéssel állott azok mellé, kik a magyar földnek és művelőinek érdekeit igyekeztek az érdeklődés központjába állítani. Dolgozott szívósan nagy nemzeti érdekeinkért, jutalmat találva magában a munkában. A teljes külső siker nélkül is önérettel mutathat rá, hogy túl a nyolcvan éven ez őrizte meg nála a fiatalos lelkesedést a szép és nemes iránt, ez tette reá nézve az életet azzá a nagy kinccsé, amit neki a nemes tartalom ad. Legjobban jellemzi őt egyszer elejtett mondása, amelybe életbölcselete bele van foglalva: Addig, míg erőm engedik, munkálni fogok a szépért és a jóért szakadatlanul és nem lankadva!

Az ily férfiaknak azonban osztályrésze az, hogy munkájuk befejezetlen marad és legalább bizonyos fokig elszigetelődnek. A küzdelem a jóért és szépért nem érhet véget soha és a tömeggel szemben, amelyet legföljebb rövid időre lehet a nagy célokért lelkesülésre bírni, az elszigetelődés csak természetes. Gaal Jenőre nézve, ki már négy évtizeddel ezelőtt Carlye-lel hirdette azt, milyen szükséges az erkölcsi parancsok tiszteletben tartása és a gazdasági életben romláshoz vezet, ha nem az altruizmust, nem a keresztyéni felfogást, hanem a pogány önzést uralja, — nagy elégtétel a jelen története. Az a szánalmas vergődés, amelyet ma az önzést, még mindig a kíméletlen és szívtelen önzést hirdető a nem-

zetekre reá kényszerítenek, a nemzetközi káosz, a társadalmi zürzavar, másrészt a vallásos érzés megmozdulása előttünk kétségtelessé teszi, hogy az emberiség megújulása csakis új utakon remélhető. A régi rend emberei, akik ehhez ragaszkodnak, mert fennköltebb célok reájuk nézve nincsenek, még nem mondtak le a harcról, de minden arra mutat, igaz a régi mondás: «Peragit tranquilla potestas quae violenta nequit.» Azok, kik a multban talán igen kevésbé megértve és méltányolva, de ez irányban dolgoztak, nem éltek hiába. Még kevésbbé azok, akik életet és irányt adtak e gondolatok és nemes elhatározások apostolainak. Ezek közé kell sorolnunk azt, akinek a szerző hatalmas készülségről és erőről tanuskodó kötetét felajánlja. Az édesanyját, kiben az erények és kiváló tulajdonságok mellett fia kisebb hibát sem volt képes fölfedezni, aki csekély iskolai műveltség mellett természetes értelme és erős erkölcsi érzékével a magyar értelmiség legelső sorába emelkedett fiát egész életén át befolyásolta, mert tőle örökölte az ember- és nemzetszeretetet s az erkölcs tisztelétét. Így állított a fiú életével és munkájával emléket a szülő édesanyjának. Ma az anyák műveltsége, ha ezen a tudást értjük, magasan fölötte áll a száz év előtti magyar nőkének, de vajjon elmondhatjuk-e ezt az erkölcsi színvonalról is? A protestáns Gaal Jenővel a katholika édesanya értette meg a saját hithűségének értékét és az anyai méltóságot dogmatikusan felmagasztaló Mária-kultuszt. Nincs tehát igazuk azoknak, akik azt hirdetik, hogy a keresztyén felekezetbeliek között kötött életközösség okvetlen vallási közömbösség forrása. Eredhet belőle ennek ellenkezője is.

Az, amit Gaal Jenő a női erények tisztaságának értékéről, a nemzetet újjáteremtő erejéről mond, nézetünk szerint is igaz, és az áldozatos munka új világát nyitja meg azok előtt, akik az önzés szűk köréből kilépve, egész nemzetek érdekeit hordják szívükben. Széchenyi nagy művét a magyar nőknek ajánlotta; íme voltak, kik őt megértették.

BERNÁT ISTVÁN.

IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MÁSODIK NEGYEDÉBEN

— Első közlemény. —

Milyen irodalomelméleti kérdések foglalkoztatták a mult század második negyedében a közvéleményt? Ezzel a kérdéssel nem akarjuk azt állítani, hogy a huszas évek közepétől a szabadságharcig terjedő időeknek volt rendszeres, mai értelemben vett irodalomelmélete. Erre a korra vonatkozólag az «irodalomelmélet» kifejezést nincs jogunk mai jelentésében használni, hanem kissé tágítva kereteit, bele kell sorolnunk a gyakorlati ízű, esztétikai természetű vonatkozásokat is, amilyen pl. a költői és színi hatás kérdése. Annál inkább, mivel az irodalomra vonatkozó elméleti megállapításoknak rendszerint úgyis esztétikai háttérük van. Viszont annyi eszme vetődött fel ebben a három évtizedben, hogy változás nélkül nem lehet őket feldolgozni.¹ Eszmélkedésünknek különben sem az a célja, hogy a kor elméleti gondolkodásának leltárát adja. Ami a felvetett eszmék közül nem vert visszhangot, azt mellőzzük: első sorban az érdekel bennünket, ami a kort is érdekelte. Természetesen az irodalommal kapcsolatban álló kérdéseket nem lehetett kiszakítanunk magából az irodalom fejlődéséből: a gyakorlat és elmélet viszonya még akkor is tanulságos, ha vonaluk széthajló irányú.

Egészséges fejlődés jele az, ha a gyakorlat az elmélet szülőanyja. Így saját elvei szerint tudja megmérni minden lépését, nincs szüksége valamilyen idegen irodalmi fejlődés elveinek gyámolító segítségére. Különben is: a gyakorlatért

¹ Sok elméleti kérdéstről tájékoztat Császár Elemér: *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*, Budapest, 1925. c. műve.

van az elmélet és nem fordítva. Ez nem az elmélet lenézését jelenti, hanem pusztán a gyakorlat elsőbbségének megállapítását. De ez az egészséges fejlődés csak az idők teljességében szokott bekövetkezni ; nálunk is hosszú évtizedek múltak el, míg a nagyszerű összhangot nem zavarta már egy hamis hang sem.

Volt idő, — a fejlődés elején — amikor nálunk az elvek vasmarokkal irányították az irodalmi gyakorlatot. Bessenyei és Kazinczy elmélete sokszínű, de nem eredeti magyar irodalmat teremtett. Művelődési célok szolgálata és különféle stílusformák átültetése volt a vezető gondolatuk, s megvalósításuk az irodalomban határozott elvek alapján történt. Kazinczy az elmélet fanatikusa volt : előre kigondolt és a németektől eltanult teóriával csinált és csináltatott irodalmat. Sokat tanult a német esztétikusoktól Kölcey, Toldy és Bajza is. Ennek megfelelően sokszor utalnak az elméletnek a gyakorlatot szabályozó hatalmára. De amint múltak az évek és az eredetivé váló irodalom új dolgokra tanítja meg íróinkat : felcsillan elméletükből a magyar fejlődés gondolata. Ekkor már a huszas évek közepén vagyunk s a romantikus nemzedék már a küzdőtéren van. Ebben az időben Kölcey a legmélyebben gondolkozó magyar bölcséleti elme. Mint egyéniség minden ízében romantikus, még a klasszikai életideál felé törekvő nyugtalan sóvárgása is lelkének örökké küzködő ellentéteire mutat rá. Költészetének is ez a nyugtalan, határozatlan vágyakozás a háttere. Ezek mellett a hangulati elemek mellett sajtáságosan nemzeti színezetű, magyar romantikum a jellemzője (*Hymnus*). Mögötte az egyén lelkében a nemzeti eszme élményszerű átélése húzódik meg. Azonkívül költői gyakorlatában erkölcsi megigazolást hordoz, s kezdettől fogva a magyarság ügyére figyel, még akkor is, midőn az ihlet művészi teremtésre kényszeríti. A gyakorlati jelentőségű cél így öntudatlan, lelki reflexet kap : a nemzeti cél nála nem csupán művészeti elv, hanem legbelsőbb lelki élmény.

Az ő korában már Vörösmarty a nemzet ünnepelt költője. Romantikája boldog összetalálkozás a magyar olvasók ízlésével. Ez az ízlésirány pedig nagyrészt nemzeties. Fo-

kozza hatását a mult hatalmas méretű szemlélete, a magyar történelmiség idealizálása a romantikus képzelet által.

A harmincas évek beálltával a nemzet közfigyelme a költészetről a politikára terelődött: tőle várta első sorban nemzeti törekvéseinek megvalósítását. A szabadelvűség érzelmi alaphangulata a költészetet is magával sodorta, sőt egyik szélsősége a művészetet pusztán gyakorlatinak mondható célok szolgálatába állította. Így a Kölcsey-, Vörösmarty-féle élményszerű, szinte öntudatlanul feltörő hazafiaság tárgyi valósággá lett. Hogy e gyakorlati irányzat ellen visszahatás támadt, az egészen természetes. Nem a nemzeti színezetet akarta ez eltüntetni, — hiszen ez a fejlődés szükségyszerűsége volt — hanem ismét lelki élményévé avatta a magyarság gondolatát. S hogy ez a visszahatás ízlésbeli jelenség volt, azt Petőfi és Arany fellépése bizonyítja.

Az elmondottak talán igazolják, hogy fontosabb feladatunk van a puszta esztétizálás helyett, fontosabb még az egyes eszmék bölceleti származtatásánál is.

Ismeretes, hogy időszakunk magyar irodalom-esztétikusai idegen elméletek ösztönzésére foglalkoztak elméleti kérdésekkel. Nem a magyar költői gyakorlat eredményeiből kikristályosítható alapelvek nyertek kifejezést a művészet-bölcelet legáltalánosabb nézeteiben, hanem a német esztétika megállapításait tolmácsolták gondolkodóink. Azonban nagyon kell vigyáznunk: mivel az elméletnek általános érvényű tételei is vannak, nem szabad túloznunk és nem szabad minden alkalommal követelményül felállítanunk a mi művészeti gyakorlatunkból származó önálló elmélkedés kényszerűségét. De ez csak az esztétika legegységesebb kérdéseire vonatkozhatnak, itt is csak bizonyos megszorítással. Ugyanis az esztétikai alapvetés legáltalánosabb vonásaiból szoktak következni a részletek, amelyeknek alkalmazása már az egyes irodalmi jelenségek számbavételénél szerepel. Ha tehát bölceleti műveltségünk Európa filozófiai műveltsége, ebben a kultúrában kifejlődött esztétikai tudásunk elegendő lesz a művészet általános és a külfölddel párhuzamos jelenségeinek értelmezésére, de nem lesz alkalmas a sajátos magyar fejlődésű jelenségek belső megvilágítá-

sára, ha ezek a magyar fejlemények önálló útra léptek. Ilyenkor bölceletünket hozzá kell illesztenünk ehhez a magyar eredetű fejlődéshez.

Hogy művészetbölceletünk nyugatról kapta benyomásait, más szempontból is érdekel bennünket. Kapcsoljuk ki egyelőre a magyar fejlődést — csak elméletileg — és figyeljünk az idegenből származott elvek alkalmazhatóságára, kapcsolatban irodalmunk általános vonásaival. Ismeretes, hogy gyakran keletkeznek fáziskülönbségek a gyakorlat és az elmélet között. Mivel a fejlődés üteme különböző lehet, és még a legáltalánosabb elvek is megváltoznak az idő sodrában, gyakran bekövetkezhetik az az eset, hogy irodalmi fejlődésünkbe belekapcsolódott aktuális külföldieségeket sem ezen az új esztétikai alapon szemléljük, hanem még a régibb, a fejlődés megelőző mozzanatának elvi alapján állunk; bizonytalanság, ingadozás jön létre, két nyelven beszélünk és csak nehezen értjük meg egymást.

Így volt ez korszakunk elején, a romantika elméleti magatartásában is. Már a legáltalánosabb művészetbölceleti elvek tekintetében is bizonyos sokféleség jellemzi, külföldről klasszikai és romantikus alapvetést nyer, ép úgy alkalmazza Goethe, mint Jean Paul elveit. Ha még ehhez az önálló magyar fejlődés tényét is hozzávesszük, világos, hogy egyetlen szempontból nem szabad a kor elméleti mozgalmait megítélni.

Amikor megkezdjük fejtegetéseinket: a romantikus nemzedék uralkodik az irodalmi élet minden területén. Ennek a nemzedéknek Kisfaludy Károly a szervezője, Vörösmarty az ünnepeelt költője, Kölcsey az intuitív lelkű esztétikusa és műbírálója, Toldy pedig a tudósa. Csakhamar feltűnik közöttük a nagy harcos, Bajza is. A közönség a romantikus irodalom mellé áll: tetszik neki a regényes, a nemzeti, az érzelmi elem minden vonatkozásban. A romantikus nemzedék tudatosan együttműködik szépirodalmi kiadványában, az *Auróra*ban és tudományos folyóiratában, az *Élet és irodalmában*. Az öreg Kazinczy — bár tisztelettel veszik körül — már a múlté, már bírálni merik . . . Viszont Széchenyi István a magyar láthatár fölé emelkedik. Ő a romantikusok mintaképe és jogferrása.

Ez a helyzet az induláskor. Az elmélet természetesen még messze van a gyakorlattól: hiszen még a bírálat jogát is sokan kétségbevonják. Még Kölcsey is elszomorodott szívvél teszi le a kritikusi tollat: nem nekünk való ez, megvágjuk magunkat vele, mint a gyermek a késsel. Az élő irodalmat pedig a kritika szokta megfigyelni, az szokta fordulásait jelezni és különféle életnyilvánulásait elvekre és elméletekre váltani. Különben is: ez a romantikus magyar irodalom még alkotni akart és nem okoskodni, a közönségnek önmagát akarta adni és nem létezésének törvényeit. Lassan mindennek megjött az ideje, később kiszélesedett az elmélet is. De most még a kezdetnél vagyunk, bár haladás már most is tapasztalható. Kazinczy, az első nagy irodalom-esztétikus, alapot teremtett. Erre az alapra kezdett építeni a romantikus nemzedék.

Figyeljük meg építő munkájukat, sorra véve azokat a nagy kérdéseket, amelyek íróvilágunkat foglalkoztatták.

I. Idealizmus és realizmus.

1.

Kölcseyt lelki szervezete képesítette a bölcséleti vizsgálódásra. Magabamélyedő, eszmények után sóvárgó lélek volt: esztétizálása is az örök szép utáni vágyódásból eredt. S ez a vágyódás sohasem elégült ki, mert tárgya a «kétes messzeség» elérhetetlenségében rejtőzött. Éppen azért a szép esztétikája is érdekelte. Természetesen a németektől tanulta elméleti alapvetését; Schiller, Bouterwek, Jean Paul, Herder, Engel esztétizálása az ő eszméire épűgy nagy hatással volt, mint a korabeli magyar filozófusokra.¹

Kölcseyt általában az eszményítés meg nem alkuví hívének tartják. Csakugyan, lelkében a szép eszméje uralkodott, mindig egyetemes szempontokat keresett a szép megítélésére. Költészetében is a messze ideált kereste leg-

¹ Révhegyi Rózsi: *Kölcsey mint aesthetikus*, Budapest, 1912. 13. l.; Mitrovics Gyula: *A magyar esztétikai irodalom története*, Budapest, 1928. megfelelő lapjai.

többször. De van más, a valósághoz jobban ragaszkodó fele költészetének is, elméletének is. Ritka szabatos fogalmazásban hangzik el ajkáról Berzsenyi verseinek bírálata közben az idealizmus és realizmus később oly sokat emlegetett viszonya : «A poeta . . . így vagy amugy soha sem mond egyebet, mint ami az emberben és ember körül van, de nála a közönséges tárgy bizonyos idealitást nyer.»¹ Schillernek sem ad igazat az eszményítés kérdésében : a nem idealizált természetet sem szabad kirekeszteni a költészet köréből. Párhuzamos jelenség ez egyéniségének azzal a tulajdonságával, amelyik szereti a változatosságot és nem bánja, ha a literatúrába «minél több helyről jön a tón». De a mindennapiságot nem szerette és így nemcsak esztétikai elve, hanem életszabálya volt, hogy «a természetes ideáját a szép ideájával gondatlanul ne tévessze össze».²

Minden jellemen két dolgot tart megkülönböztetendőnek : a közönséges és különös vonásokat. Azért a költői ábrázolás legnehezebb feladata az egyéni különbségek kifejezése. De még ez sem elég : «. . . mert ha csak személyes különbözőséget vett célba, úgy megkülönböztette ugyan személyeit a sokaságtól, de személyeiben a nemzetet és a kort a nemzetek és korok sokaságától meg nem választotta.»³

Ez az elve már fontosabb és közelebb van a magyar irodalmi gyakorlathoz, hiszen azt állapítja meg, hogy a költőnek a jellemábrázoló képessége attól függ, hogyan tudja nemzetivé és korszerűvé egyéníteni alakjait. Mert a személyes tulajdonságokon kívül a környezetnek és a nemzetiségnek sajátzerű behatásait is fel kell tüntetni a jellemeken. Mindenki korának, környezetének és — bátran mondhatjuk Kölcsey szellemében — fájának elrejtett vonásait hordozza lelkében, s a költőnek legszebb feladata, sőt kötelessége ezeket a tulajdonságokat lehetőleg hiánytalanul kifejezni.

Az észrevétel szép és önmagában igaz. Csakhogy hol

¹ Kölcsey Ferenc : *Minden munkái*, Budapest, 1887³. IV. k. 28. l.

² U. o. III. 58. l. Az idézetben a mondatba való illeszthetőség miatt formailag alakítottam.

³ U. o. III. 168. l.

volt az a magyar kritikus, aki ezt az elvet valóra váltotta volna? Maga Kölcsey sem, még ott sem, ahol legjobb alkalma lett volna rá: a Csokonai-bírálatban. Mindig bizonyos arisztokratikus távolállásban nézte az irodalom zajló, kavargó életét. Nem vetette magát az árba, csak szemlélő, nem pedig cselekvő lélek volt, így elvei gyakran az elmélkedés magasságában lebegtek a nélkül, hogy érintkezést kerestek volna a lent nyüzsgő élettel.

A *Nemzeti hagyományok* című tanulmánya (megjelent 1826-ban, az *Élet és Literaturában*) a maga egészében már elméletileg is a valóság iránti érdeklődésre mutat. A népköltészetet minden korban és minden nemzetnél úgy tekintették, mint valóságot, természetes jelenséget, szemben a műköltészet csináltságával. Kölcsey korában, Herder hatása alatt, divat volt már a nép felé fordulni, s a külföldről jövő eszmei ösztönzés nem akadályozta meg őt abban, hogy a magyar irodalom multját vizsgálja, viszonyítva népköltészetünkhöz.¹ Ismételjük: ez a tanulmánya, ha nem is hangoztatta, pusztá megjelenése által a realitások Kölcseyjének munkája volt.

Bajza, amint ismeretes, az eszményítés híve. A művészet más, mint az élet; «... ha a művészet az élet... mindennapiságait nem tudja célszerűen megsemmisíteni... akkor mi becse lehet a művészetnek?»² A kérdésben benne van Bajza felelete: eszményítés nélkül nincs művészet. Másutt a természet hű utánzását nem tudja helyeselni, mert kirekeszti az eszményítést és a művészetet.³ Tehát az eszményítés és a művészet elméleti szótárában egy címszó alatt szerepelnek.

Ez a nézete közismert: Bajza esztétikájával foglalkozók valamennyien kiemelték eszményiségének nagyarányú jelentkezését. De hát akkor mit szóljunk azokhoz a nézeteihez, amelyekben félre nem érthető határozottsággal emeli

¹ Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*, Budapest, 1927. 123. l.

² Bajza József: *Összegyűjtött munkái*, Budapest, 1899³. V. k. 261. l.

³ U. o. 223. l.

ki a valóságos ábrázolás fontosságát? Az eszményiség apostolának hogyan lehetnek realista elvei olyan értelemben, — legalább látszatra — ahogyan realista elvei voltak később a nemzeti klasszicizmus irodalomszemléletének? Nézzük idevonatkozó elveit.

A történelmi és költői beszélyről szólva, a valóságot tartja a művészi gyönyör éltető elemének ; «nélküle a poezis hazugsággá alacsonyodván, nem képes áttatást (illuzió) gerjeszteni.»¹ Elég határozott szavak, nem kell őket magyarázni. De ha valaki szűkkörűnek találná és pusztán a beszélyre szeretné vonatkoztatni, a drámáról szóló elmélkedései között is bukkanunk ilyen nézetre, nem is egyre. A francia drámákat dicséri és indokolja irántuk való vonzódását ilyen módon : «... az ő párbeszédek nem keresett könyvnyelv... hanem az élet nyelve. Szeretem őket, mert életet ábrázolnak oly híven és valóan, hogy a hallgató ismert személyeket és történeteket vél látni és hallani.»² Máshol is dicséri a francia romantikus drámát, mert embereket, nem pedig ideálokat állítanak a színpadra.³ Magyar irodalmi termékről is hasonlóan nyilatkozik : Szigligeti *Rózsa* c. történelmi vígjátékát azért tartja értékesnek, mert magyar világ van benne, magyar jellemekkel és «nagy részint hív másolata a kornak, melyből vétetett».⁴

De még tovább mehetünk, egészen elvi magaslatoakra. «Költő és moralista különböznek egymástól. Ez úgy festi az embert, mint lennie kellene ; amaz ellenben mint valósággal van».⁵ Az eszményítő Bajza tehát minden kertelés nélkül kimondja : a költő tárgya maga az ember, nem megjobbítva, a morál kendőjével letakarva, hanem a maga életvalóságában megjelenítve.

Ezek az idézetek meggyőznek bennünket arról, hogy a közfelfogás eszményítő Bajzája mellett a realista Bajzával is számolnunk kell. Rögtön két kérdés merül fel : hogyan lehetséges, hogy a túlzóan eszményítő Bajza engedményeket

¹ I. m. IV. 104. l.

⁴ U. o. 207. l.

² I. m. V. 176. l.

⁵ I. m. IV. 123. l.

³ U. o. 240. l.

tesz a valóság javára, és másodsor, milyen viszonyban van ez az elmélet-változás irodalmunk fejlődésével?

Figyeljük csak meg: a fiatal Bajza Goethe tanítványa, egészen a német szellemóriás vonzókörében kering. «Alapelve az eszményítés, a természettől való tudatos és nagymértékű eltérés».¹ Első értekezésében, az *Epigramma theoriájában* (1828) és ugyanabban az évben (1828. VII. 31.) Toldyhoz írott levelében hangoztatja azokat az elveit, melyeknek alapján a túlzó eszményítők közé sorolják. Itt a valóság követelménye még nem is dereng, tehát ennek felállítása későbbi fejlemény. Foglalkozik a regény elméletével, majd a francia romantikus drámák hatása alá kerül: lassanként belátja, hogy az eszményítés nem elegendő, sőt a valóságnak kell a költői ábrázolásnál előtérbe lépnie. Így a gyakorlat alapján meggyőződésévé vált eszméit nyíltan kimondja. Ez a Bajza már a negyvenes évek esztétikusa. Korának továbbfejlődő elméleti és gyakorlati eredményei eltörölték egyoldalúságát: bár lelkének alapjelleme az eszményi felfogás maradt, láthatott már többet is, mást is, mint a harmincas évek Bajzája. Ha működésének kezdete a negyvenes évek elejére esnék: a valóságból kiindulva jutott volna el az eszménységhez, nem pedig az eszménységtől a valósághoz. Bajza ugyanazt az utat tette meg, amelyet később Erdélyi János, de ellenkező irányban.

Amint láttuk: Kölcsey elméletének nem volt kapcsolata az irodalmi gyakorlattal, ez inkább esztétikai műveltségnek, mint a magyar irodalom elméleti szemléletének látszik. Bajza hozzá képest már haladás, hiszen éppen a francia romantikus dráma hatása alatt hajlott a reális felfogás felé. A francia romantikus dráma a valóság követelményével lépett fel, tehát az elmélet éppen ezt a valószínűséget emelte ki és fogadta el értékmérőnek. A magyar dráma és a magyar regény a harmincas évek közepe táján már egészen át volt hatva a külföldi eredetű romantikus ízléstől, így Bajza elméletének változása csakugyan az irodalmi ízlés fordulásával kapcsolatos. De az elméletnek a gyakorlathoz való idomulása nem

¹ Császár Elemér i. m. 120. l.

teljes értékű, csak látszólagos, kétszeres optikai csalódás van benne. Ugyanis a valószínűség álarcát magára öltő romantikus dráma igazi arca többnyire torz volt és nem az élet színe ömlött el rajta: itt Bajza elmélete nem igazodott egészen a költői gyakorlathoz. Másrészt ennek a francia romantikus ízlésnek semmi köze sem volt a magyar ízléshez; idegenből származott át hozzánk és számunkra még akkor sem lett volna magyar valóság, ha realitása nem csupán látszat és jelszó. A francia romantikus dráma és Bajza reális elvei mégis kapcsolatban vannak egymással, de ez még nem a magyar eredetű fejlődés kényszerűsége. Jellemző, hogy Severus 1847-ben a *Honderű* hasábjain közzétett *Irodalmi Abcjében* épen erre az igazságra tapint rá: «Bajza fogjon tollat újra és írjon! De az Istenért hagyjon fel avval a francziáskodással! Mi magyarok akarunk maradni! nekünk a francia méreg . . .»¹

1836-ban jelent meg Jósika *Abafija*. Az író *Toldalékot* is írt a regényéhez; bennünket ez érdekel. Ebben a rövid elmefuttatásban az erkölcsi hatás jogosságát akarja igazolni, de nem önmagában, hanem a valóság kérdésének szempontjából tekintve. Vannak, — úgymond — kik olyan világot teremtenek, mely nem volt, nem is lesz. «Tervök csalódáson alapul, s így szeszélyes utópiának képzelt eseményeiből kívánnak erkölcsi hatást előteremteni.» Ebben a költött világban a költői igazságszolgáltatás nem igen szokott elmaradni, csak hogy ez az erkölcsi ítélet legtöbbször nem felel meg a valóságnak. A jó jutalmat kap, a rossz mindig bűnhődik . . . Irodalmi sémák jönnek itt létre, de még nagyobb baj, hogy a «rény képzetével a siker képzetét, a gonoszéval a bűnhődés képzetét szokja meg az elme egybekapcsolni: s így az elsőt nem önmagáért szeretni, az utóbbit nem önmagáért utálni».

Melyik út marad tehát szabadon? Honnan merítsen a költő? Nyilván a valóságos világból, mert bár itt költői igazságtétel nincsen, de vannak örök igazságok, győzelmeken, bukáson és egyének sorsán áttörő örökéletű törvények.

Ez volt Jósika irodalombölcselete; valljuk meg, érdekes,

¹ *Honderű*, 1847. II. 15. 1.

végkövetkeztetése pedig értékes, az ember erkölcsi lényének felmagasztalása. Bár erkölcsi szemlélete sajtóságon kor-szerű vonás, mégsem mindennapi. A francia romanticizmus és vele együtt Bajza elmélete a költői művek erkölcsi törvénye gyanánt épen a jók jutalmazását s a rosszak büntetését írta elő. Jósika a valóságos élet vérkeringésébe kapcsolódott és másként ítélte, ez már haladás Bajzáék érveléséhez viszonyítva, de a kérdést csak erkölcsi és nem a költői ábrázolás szempontjából érezte problémának. Természetesen általános művészetbölcseleti tekintetből és épen nem a magyar irodalom fejlődéséből.

Szontagh Gusztáv egészen bölcseletének alapján áll, amikor dönt az eszményítés és a reális ábrázolás kérdésében. Ismeretes, hogy a Krug—Hetényi-féle ú. n. egyezményes iskola híve.¹ Ez az irány szélsőségeket tompít, ellentéteket köt össze: szóval az elvek harmóniájára törekszik. A harmadik évtized általában egymást kizáró ellentéteknek érzett több olyan elvet, melyeknek egységét később a nemzeti klasszicizmus irodalmi elmélete és gyakorlata szentesítette. Ilyen volt az idealizmus és a realizmus elve is. Kölcsey, Bajza és Jósika elmélkedésén — akármilyen irányban is haladt ez az elmélkedés — végighúzódik a két elv kiegyenlíthetlenségének gondolata. Amikor olvassuk írásaikat, lépten-nyomon érezzük ezt a halk, de állandóan érvényesülő elméleti állásfoglalást tárgyukkal szemben. Szontagh is tudott erről a kettősségről, hiszen elmélete egyesíteni akart. Meg is felelt derekasan kitűzött céljának. Hallgassuk meg csak egyik bírálata közben szabatosan elmondott véleményét: «Ha a költészet egyedül a tapasztalást követi s a valódi világ minden napiságán felül nem emelkedik, nem más prózánál . . ., ellenben ha a költészet idealizálásában a tapasztalást elhagyja, képei élet és valódiságnélküliek maradnak . . . Az a leg-tökéletesebb költészet, mely a leghívebb valódisággal a leg-sebب idealizálást párosítja».²

Ez a túlságosan elméleti magasságon járó, a gyakorlattal

¹ Mitrovics Gyula i. m. 118—122. l.

² *Figyelmező*, 1837. 111. l.

nem igen törődő fogalmazása az elvnek nem állt kapcsolatban az irodalmi fejlődéssel : jóval előtte járt.

Kritikáiban a lélektani valóság kritériumát alkalmazta,¹ ami már nemcsak elméletben megtanult, hanem a költői művek tanulmányozása által személyesen is tapasztalt valósághitéből credt. A jellemfestésnél nem elégszik meg az egyéni és az egyetemes vonások synthesisével : többet követel. Az egyén nem szakítható ki korából és lelkének minden szálával a nemzetéhez kapcsolódik. Azért ha a költő a valóság követelményeit számon tartja, — és számon is kell tartania — épen ezeket a sajátságos, nemzeti vonásokat tüntesse fel! Fontosságuk miatt idézzük Szontagh idevágó szavait : «Lelkében (t. i. az egyénnek) kora és nemzete szellemének élnie kell ; mert ő organuma ennek s legtitkosabb érzelmeit, vágyait, gondolatait, reményeit és rettegéseit ki kell tudnia mondani».²

Hasonló felfogásra Kölcseynél bukkantunk eddig. De nála inkább elméleti jellegű, Szontagnál a gyakorlatból származó, hiszen Jósika *Abafiját* bírálva, ráébredhetett idézett eredményére. Kölcsey nemzedékének költői gyakorlata még nem egyénítőleg használta a korszerűség (nemzetiség) követelményét, most már a belső fejlődés halad a nemzeti szellemenben (nem külsőségekben!) való egyénítés felé. Az elmélet egy-két tétele és a gyakorlat mintha kezdene egymásra találni s ezzel együtt önállósága mintha növekednék. Nagyon kevés még ez az egyezés, nem is tudatos, hiszen Szontagh esztétikája idegen eredetű lévén, ritkán indult ki a magyar jelenségek vizsgálatából. De már ez is haladás.

A realizmusra és idealizmusra vonatkozó gondolkodása önmagában is értékesnek látszik synthesisre törekvése miatt. A gyakorlat egyelőre még az ellentéteket hajszolja, a synthesisre nem jutott el ezen a téren sem. Szontagh előbb látott irodalomesztétikai eredménye elvi szempontból annyival is fontosabb, mivel egész filozófiai rendszeréből következő álláspont. Nem a rendszeréhez megszerzett vagy ahhoz

¹ Császár Elemér i. m. 151. l.

² *Figyelmező*, 1837. I. 129. l.

illeszkedni akaró (és éppen azért hozzá tökéletesen sohasem illő), helyesnek látszó elvdarab, hanem ok és okozati összefüggés.

2.

A negyvenes évek elejére értünk, irodalmunk halad a népies ízlés felé. A néphez fordulás mindig természetességet, valóságkeresést tételez fel. El akar szakadni a csináltságtól, az idegentől, az eszményítettől. Nem szereti a kilengéseket sem jobbra, sem balra: önmagába mélyed. Korán észreveszi, hogy érzelmeinek, életének és szokásainak költészetben visszaadott valósága nemcsak néprajzilag, hanem esztétikailag is értékes. Az elmélet már Kölcheynél helyes irányba tart, sőt megelőzi a gyakorlatot.¹ 1841-ben a Kisfaludy-Társaságnak a népiességre vonatkozó pályázata nagy mértékben előmozdította a népiesség elméleti tanulmányozását: gyakorlati és elméleti téren egyformán a valóság felé vezet az út.

Ez a fejlődés hosszú évek munkája és Kölcheytől Szontaghig folyton előrelendülő. Láttuk, téves az a hit, hogy ebben az elméleti kérdésben a negyvenes évekig csupán az idealizmus elve érvényesült. Ekkor a valóság ábrázolásának kérdése új címen, mint az egyéni és eszményi vitája kerül az érdeklődés előterébe. Henszlmann Imre és Erdélyi János megvilágításában új szint ölt ezután az elmélet, bár tartalmában nem mondhat sok újat; új szint ölt, mert lassan-lassan kezd változni az elmélet és a gyakorlat közötti viszony. Amint az elmélet a magyar eredetű költői gyakorlatból szerzi meg nézeteit, magyar szempontból akkor válik igazsággá esztétikai tudása. Világos, hogy a közízlés lassú változása tette problémává az egyéni és az eszményit, s pusztán az ízlésbeli jelenségekben rejlett már az egyéni elvének diadala.

Erdélyi János 1842-ben tartotta székfoglaló értekezését a Kisfaludy-Társaságban *Népköltészetről* címen. Mikor azt magyarázza, hogy a népköltészet mindig a tisztán emberi felé irányul és a családi életben leli föl világát, a költői ábrázolás szempontjából megadja ennek a körülménynek alapvető jelen-

¹ Horváth János i. m. megfelelő lapjai.

tőségét, mondván, «itt látszik az ember álság nélkül embernek».¹ Ugyanebben az évben, 1842-ben, szerepelt először Petőfi Sándor az *Athenaeum* hasábjain és indult el a halhatatlanságba vivő útján. Ezt a véletlen találkozást ma szimbolumnak érezzük: a realizmus elvében, a költői ábrázolás feladatában a magyar műelmélet és költészetünk fejlődése egymásra talált. Ugyanakkor szerte az országban megindult népköltési gyűjtés és, már korábban, Petőfi népdalköltő elődei, köztük első sorban maga Erdélyi János eleve szentesítették ennek az összetalálkozásnak megtörténtét.

Erdélyi többször foglalkozott tanulmányaiban a népköltéssel; mindannyiszor rátapintott a valóság kérdésre, bizonyítva mintegy a gyakorlat és az elmélet egymáshoz hajlását. Azt mondja: «A népköltészetnek egyik fő érdeme a valóság, miszerint amit benne találunk, az mind igaz tény, azaz ha valami benne történetre vonatkozik, az történet; ha erkölcsre, az erkölcs, ha ízlésre az ízlés».²

A valóság tisztelete jellemzi Erdélyi elméletét, külön tanulmányt is szentel ennek a kérdésnek *Egyéni és eszményi* címmel a *Szépirodalmi Szemle* második kötetében. «Miképpen e címben, úgy a művészetben is utána tesszük egyéninek az eszményit; s ezzel külön válunk a német itészi iskoláktól».³ Ez már az önálló útra lépett magyar eredetű elmélet öntudatos vallomása. Tisztán látja már a fejlődés irányát és a multtal szemben épen magyarságára hivatkozik. A német eredetű elmélet így alakult át lassan a költői fejlődés hatása alatt nemzeti esztétikumá.

Henszlmann Imre, a kor legmélyebben gondolkodó esztétikusa, Erdélyivel egyező elveket vallott. Tudjuk, hogy a világirodalom legnagyobb emberábrázolóinak műveiből alkotta meg esztétikai világnézetét, így nem vakította el látását az elmélkedés öncélúsága. Shakespeare-t tanulmányozta, így nem csoda, hogy már 1843-ban kimondta: «A művészet minden nemének legfőbb feladata az embert . . ., annak

¹ Erdélyi János: *Kisebb prózái*, Sárospatak, 1863. I. 9. l.

² U. o. 21. l.

³ *Szépirodalmi Szemle*, 1847. II. 49. l.

erejét, cselekvőségét és jellemét ábrázolni».¹ Szerinte ‚ideál’ nincs, az elvont fogalom, helyébe a ‚jellemzetes’-t kell állítanunk. « . . . a művészet csak akkor érdemli nevét, ha karakterisztikus viszonyban áll mind a szerzővel, mind annak nemzetével, mind pedig a képzett tárggyal». Henszlmann minden tekintetben a valóság fanatikusa : a *Szépirodalmi Szemle* hasábjain megjelent bírálatai eléggé bizonyítják.

A lírán Erdélyi, a drámán Henszlmann, a regényen pedig báró Eötvös József hajtotta végre elméletileg a valóság követelményét. Eötvös a kor divata szerint előszót írt *Magyarország 1514-ben* című regényéhez ; szavai tömören visszahangozzák az új idők valósághitét : «A regény egyik főkelléke a valószerűség, mi elérhetetlen, ha az, mit az író regénye személyeiről elmond, nem fér össze azzal, mit azon korról és viszonyokról tudunk, melyekben e személyek állítólag éltek».

A Kisfaludy-Társaság kiadásában 1847-ben jelent meg a *Magyar Szépirodalmi Szemle* Erdélyi János szerkesztésében. Most már közlőnyt kapott az elvi alapon álló, de sokszor a doctinaire-ség felé hajló kritika. Főelve éppen a valóság volt, ezt képviselte a legnagyobb kitartással. A tudatosság tiszta fényében történt ez az átfordulás a valóság szélső elméleti hangoztatásához ; még a multtal és kortársaival szemben is önérettel hivatkozik a Szépirodalmi Szemle *Lapszemléje* erre az elvére : «Ezen itt újra bevallott alapnézet teljesen elválaszt minket nemcsak Zerffitől, hanem minden eddigi magyar szep-tanároktól, kezdvén Kazinczytól Kölcseyn, Szontaghon keresztül, kik mindnyájan az ideál elvét vallották vagy vallják, de melyet mi nem látunk elég gyakorlatinak, azaz melyet mi fölötte abstractnak és emberre alkalmazhatatlannak hiszünk . . .»²

Íme, itt van az eszményiségtől a másik szélső álláspontra lendült elmélet. A gyakorlatból fejlődött, de tiszta öntudattal az eszményiség visszahatásaképen ; innen egyoldalúsága. Most még nem vette észre ezt a szélsőséges balrafordulását ; az egyoldalú realizmus, a kelmeiség fenyegető

¹ *Regélő Pesti Divallap*, 1843. I. 80. 1.

² *Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. 274. 1.

réme most még alig-alig kísértett, legalább is annyira nem, hogy harcolni kellett volna ellene. Az irodalmi gyakorlat még nem volt kényszerítve az egyeztetésre, a két elv syntesisére. Szontagh elmélete sem az irodalmi fejlődésből következett; a *Szépirodalmi Szemle* pedig nem akart egyeztetni, hiszen az egyéni elvének diadaláért harcolt.

Az összefoglalást a nemzeti klasszicizmus irodalomelmélete adta meg költészetünk fejlődése alapján. De az igazság csirája itt van már a negyedik évtized gondolkodásában. Maga Petőfi hagyta helyben ezt az igazságot: «A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aestheticám».¹

Elméletünk tükrében is megállapíthatjuk: a fejlődés Petőfihez és Aranyhoz ért már.

Erdélyi idézett tanulmánya, épen mert a *Szépirodalmi Szemlé*ben, egy társaság közlönyében jelent meg, általános jelentőségű, egy egész kör felfogását tükrözi. Ugyanott Erdélyi megállapítván az egyéni elvének diadalát, s egyben a német 'ítészi iskolák'-tól történt elszakadást, utána veti: «Ha tehát elleneink, a *Pesti Hirlap* után, németességgel vádolnak bennünket, ám tegyék; azt tehetik gyanúsítgatási célból, de alapos okokból soha».² Íme, maga Erdélyi vallja meg, hogy amidőn büszkén hivatkozik a német elmélettől való függetlenségre, rögtön vissza kell utasítania épen a németesség vádját. Hol itt az igazság?

De hol az igazság a *Szemle* gyakorlatában? Mint a Kisfaludy-Társaság hivatalos lapja nemcsak bizonyos előkelő tartózkodással, hanem ridegséggel figyelte Petőfi és a fiatal Magyarország szerepét. «Nem gyalázza vagy kisebbíti Petőfit, mint ellenfelei, csak bírálja, sőt nem egyszer dicséri, helyenként magasztalja is, de rendszerint oly kimért, objektív és fukar, hogy ez Petőfivel szemben már hidegség: ha nem egészen ellenszenv is, legalább is hűvös közömbösség».³ Megtették ugyan azt, hogy elismerték nagy tehetségét, de máskor

¹ 1847. március 31-én Arany Jánoshoz intézett leveléből.

² *Szépirodalmi Szemle*, 1847. II. 49. l.

³ Császár Elemér i. m. 338. l.

Hiadoréval állítják egy rangba : olyan ellentét ez, hogy meg nem értést feltételez. Ugyanígy viselkedett a *Szemle* a tizekkel szemben is : a hibák kiemelésével és az érdemek elhallgatásával igazságtalan képet festett az egykorú magyar irodalomról.

Igaz, a *Szemle* kritikusaik eljárására lélektani magyarázatot lehetne keresni : az irodalom legmagasabb fóruma nem állhat be a kritikátlan magasztalók népes táborába ; de ez a magyarázat egyúttal megrovás is, mert éppen az egyéni elvének hangoztatása alapján azt várnók tőlük, hogy elméletüknek megfelelően kiemelik az irodalom valóságjellegét. A közönség rögtön észrevette ennek az új ízlésnek eredeti magyarságát és realitását, a *Szépirodalmi Szemle* kritikusai, ha észrevették is, nem méltányolták eléggé. Így nem csoda, ha szemükbe mondták a németység vádját : hiszen elméletükben az egyéni elvének diadalát ünnepelték, kritikusi gyakorlatukban pedig Hiadort Petőfi mellé állították! Bizonyos zavar, sőt ellentét van még a gyakorlat és az elmélet között. Tisztul már a látás, lassan-lassan egy ritmus hangzik ki a két tényező munkájából, de még nem teljes az összefogás. Az egyéni és az eszményi synthesisére alapot adott, de az épületet már nem ő készítette el. A színek, az alkotóelemek is együtt vannak : ornamentikát azonban a nemzeti klasszicizmus alkotott belőlük.

II. Az irodalom és a nemzeti eszme.

1.

Nincs szándékunkban részletes visszatekintést nyújtani a magyar irodalom nemzeti szerepét illetően. Csak néhány jellemvonást kell kiemelnünk a multból.

Bessenyeiék irodalmiságának programjában művészi követelmények nem szerepeltek a maguk öncélúságával. A nemzeti művelődés előbbrevitele volt a cél. A művelődést a nyelv eszközeivel lehet terjeszteni, a nemzeti nyelven közzétett irodalmi dolgozatok tehát fellendítik a művelődést. Az egykorú magyar író gondolkozása ilyen eszmekörben jár-

hatott: «Az irodalom az a kifejezési forma, amelyik leginkább segítségemre lehet a művelődési cél érdekében. Ha tehát magyarnyelvű irodalmat alkotok, a nemzetemmel tettem jót: valami kevéssel talán én is hasznára voltam».

Eredeti, abszolút értékű műveket nem volt szándékában alkotni. E fajta követelésekről nem is tudott: ha ilyen szempontból ítélnék meg, mai felfogásunkat kényszerítenék rá. Sokkal fontosabb céljai voltak, mintsem az eszközt célnak tekintse. De még az sem volt célkitűzésében, hogy a nemzeti elem mint tárgyi valóság jelentkezzék irodalmi gyakorlatában: fontos, hogy művelje a nyelvet és ezzel a műveltséget. Tehát amikor külföldi remekírókat fordít csiszolt nyelven, talán akkor felel meg legjobban hivatásának.

Ebből a szempontból tudjuk értékelni Bessenyei, sőt még sok tekintetben Kazinczy korának irodalmiságát is. Kazinczyban tovább élt a nyelvi program, annyira, hogy szinte céllá emelkedett benne a különféle stílusformák élvezése.

A romantikus korszak egy lépéssel tovább haladt, a nemzeti eredetiség elvének felállításával közelebb került a célhoz. A magáraismerésnek ez a folyamata szükségszerűen következett be: a belső fejlődés nem haladhatott más irányba. Döbrentei 1826-ban azt írja: «Csak a jó eredeti munkák tarthatják fenn nyelvünket a maga kívánt virágában... Ha mindenkor csak a külföld munkáján bámulunk, egyedül azokat fordítjuk, sohase tehetünk magunk nagyot».¹ Nemzeti szellemű, eredeti magyar irodalmat sürget az elmélet, nemcsak Döbrentei, hanem Fáy András is.² De ez a probléma nem olyan egyszerű, ahogyan főiránya mutatja: sokrétű jelenségről van itt szó.

Tudjuk, hogy Kölcsey ideálja az abszolút, minden időben változatlan szép volt. Ez a nagyarányú, kozmopolita szépség-imádat természetszerűleg nem fért meg irodalmunk nemzeti programjával. Kölcseynél is fellépett ez az ellentét; látszólag nem is lehet nagyobb polaritást elképzelni, mint

¹ *Élet és Literatura*, 1826. 255—256. l.

² *Muzárium*, 1829. IV. 83. l.

ami az abszolút szép rajongója s a *Hymnus* és *Zrínyi második énekének* írója között van. Nem azért, mintha ez a legbelsőbb élményeiből fakadó nemzeti költészete nem valósította volna meg a szép követelményét, hanem azért, mivel mást is, a nemzeti élet szempontjából többet, az esztétika nézőpontjából kevesebbet kezdett jelenteni: gyakorlati irányú cél társult a művészi mellé. Ez a gyakorlati célzat, mint már említettük, a fejlődés továbbhaladó kényszerűsége volt: eredeti magyar sajátság,¹ s azt nem tudta semmivé tenni a legmagasabb művészi elvek öntudatos hangoztatása sem.

Kölcseynek sem kellett hangoztatnia ezt a gyakorlati célt, mert erről, ilyen formában valójában soha nem is tudott. Az ő magyarsága lelki ráismerés volt arra, hogy hiába az abszolút szép, hiába a messze ideál: «A nagy világon e kívül nincsen számodra hely». Ez az egyetlen lehetséges életforma szabta meg nemcsak az ő, hanem korának egész lelkivilágát is. Az ember és a magyar a lélekben szembekerült egymással. Szinte megható látni, hogy az abszolút szép létezéséről meggyőződött elmék, a Kölcseyek, Bajzák, Vörösmartyak mennyire a magyar perspektívára berendezve tudták elképzelni költészetüket!

A harmincas évek változást hoztak: ott majd ismét folytatjuk ezt az eszmemenetet. Most az a kérdés: volt-e Kölcseynek elvi alapja ehhez a lelki magyarsághoz, egyáltalában hogyan képzelte el az irodalom és a nemzeti eszme kapcsolatát.

Már a költői alakításra vonatkozó eszméi közül megfigyelhetünk valamit: a jellemzésnél nagy szerepet szánt a nemzet és a kor hatásának. Itt eredetében rögtön levonhatjuk ennek a nagyjelentőségű elvének következményét. Mivel az általános művészi követelményt a valóságos étellel hozza

¹ Császár Elemér irodalmunk egész fejlődésében felismeri ezt a sajátságot és immanens magyarságnak nevezi el; ez az immanens magyarság a nemzeti lét két legerősebb pillérét: a nemzeti közműveltséget és a magyar érzést akarja erősíteni. Arra az eredményre jut, hogy a gyakorlati cél harmonikusan belesimul a művészi hatásba, sőt a magyar irodalomnak épen az a sajátos vonása, hogy termékeiből első sorban és mindenekfölött a magyar faj jelleme tűnik ki. (*Irodalmunk nemzeti jelleme*, Budapest, 1929. 20. 1.)

kapcsolatba : a nemzeti elem szerinte nem önmagáért, hanem esztétikai értékéért kap helyet a műalkotásban. Nem fogalmazza ezt ilyen szavakkal, de már az ő eszméi között is rá akarunk mutatni a később kialakult felfogásra.

Önmagunkhoz kell fordulnunk tárgyi- és stílus-ihletért: ezt hirdeti Kölcsey. «Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Tytirus hajhássza bárányait?»¹ Ennek a kérdésnek akkor megvolt a maga ízlési jelentősége, de ettől függetlenül is általános érvényű: rámutat, hogy a költő hova forduljon és hova ne forduljon témáért.

Kölcsey legszebb tanulmányát a *Nemzeti hagyományokról* írta.² A nemzeti hagyomány — állítja — a nemzeti költészettel szoros kapcsolatban áll. Nemcsak tárgyi tekintetben, sőt nem is ez a főjelentősége. A nemzeti hagyomány szellemi kincs, a «nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a hazaszeretetnek vezérsillaga». De még ennél is több: a művészetben ihlető erő, a folytonosságból ki nem hagyható elem, a fejlődés szerves összefüggése. A fejlődés kezdetén a költészet a nemzeti történet körében kezdi pályáját. De a «lyrának később fel-támadó s individuális érzelmeket tárgyázó zengése is csak ott lehet hazaivá, hol az a nemzeti történet régibb Múzsájától kölcsönöz sajátját, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnemésített életkór nimbusán keresztül sugározta».

Elméletileg itt hangoztatja Kölcsey azt, amiről már az imént beszéltünk, s amit költői gyakorlatában megvalósított: a költőnek még egyéni érzéseit is át kell szűrnie a nemzeti érzés rétegén és lelki élményévé kell avatnia magyarságát. Nem azért, hogy kérkedjék ezzel és ezt tekintse tudott céljának, — ilyen nem is jutott Kölcsey eszébe — hanem igenis azért, mert ez a hagyományokon nevelkedett nemzeti érzése művészetének lényegéhez tartozik. Ide jutott elméletében az időtlen és helyhez nem kötött szépért lelkesedő Kölcsey, amikor gondolkodását lelki élményeihez igazította. Egyúttal, elméletileg is, gyakorlatilag is a praktikus nemzeti célnak szolgált, a nélkül, hogy erre öntudattal törekedett volna.

¹ I. m. III. 39. l.

² *Élet és Literatura*, I. 15—59. l.

2.

Bajza a költészet céljáról és ezzel kapcsolatban a költészet nemzeti jellegéről nem sokat elmélkedett. Eddigi eredményeik találkozásai Kölchseyyvel, valamint közös kiindulópontjuk, a német idealizmus, már előre valószínűvé teszi, hogy véleményük nagyjában egyezni fog. Csakugyan. Bajza elméletileg azt vallja, hogy a költészetben — még a didaktikaiban is — egyetlen cél a gyönyörködtetés, «valahol egyéb főtrendenciát lelünk, higyjük, hogy ott eltévesztett a dolog».¹ De a politikai és az irodalmi fejlődés ezen a területen is megváltoztatta véleményét abban az irányban, hogy a nemzeti cél szolgálatába álló irodalom gyakorlati feladatát elméletében is hangoztatta. 1833-ban a regényről elmélkedve már arra az eredményre jutott, hogy a pusztán időtöltés kedvéért készült olvasmányok nem sokat érnek, mert az eszközt célnak tekintik. Figyeljük meg: ez az 1828-i felfogásának tagadása; ezt a tényt valóság-elmélete kapcsán már megállapítottuk. Most már mindegyik műfajnak valami határozott gyakorlati feladatot tulajdonít, valami egyéb «főtrendenciát», amit nemrég még kárhoztatott. Különösen a drámával kapcsolatban tér ki erre a kérdésre ismételten;² azt mondja, hogy színházaink célja nem csupán mulatságszerzés és gyönyörködtetés. «Nekünk magasabb célokat kell hozzá kötnünk, nyelvet, nemzetiséget».

Már utaltunk rá, hogy a harmincas évektől kezdve mindjobban a politika felé irányult a nemzet figyelme. A liberális nemzedék az érzelmi politika minden fegyverét megragadta nemzeti törekvéseinek megvalósítására.³ Az irodalom is, amely eddig is nemzeti hivatást töltött be, küldetésének mintegy magasabbrendűségét látta abban, hogy a politika segítségére siessen a nemzeti eszmékért megindított küzdelmekben s hatalmas egyöntetűséggel, büszkén mutatott magára, mint a nemzeti törekvéseknek a politika mellett leg-

¹ I. m. III. 13. 1.

² I. m. V. 70. 1.; 183—184. 1.

³ Szekfü Gyula: *Három nemzedék*, Budapest, 1922.

hivatottabb harcosára. Bajza állásfoglalását már láttuk; Garay¹ és a mérsékelt Szontagh² is tudtak elméletükben a gyakorlati szolgálatról. Ez a kor köztudata volt, nem pedig egyéni vélekedés.

A költészet hazafisága sok tekintetben gyakorlati lett és ezzel együtt sekélyesebb: a lelki élmény tárgyi jelleget öltött — néha külsőséggé is vált. A gyakorlati cél érdekében az érzelmi megindítást tartotta fontosnak; az esztétikai magyarság egyeseknél etikai magyarsággá vált. Ami eddig a lélekből indult ki, a külsőségekből kezdett táplálkozni. A szavaló pátosz, a megindítás szándéka találkozott az akkor divatozó francia romantikával: nem volt ritka jelenség, hogy a költészet céljának a hazafiság ápolását tartották. A művészet tiszta hivatása pedig sokaknál elsikkadt. Sőt akadtak olyanok is, akik művészi kisiklásukat hazafias szólamokkal fedezték.

A negyvenes évek elején Toldy fejezte ki legtisztábban az elmélet megrovó idegenkedését a hazafiság külső értelmezésével szemben. Az a Toldy, aki 1827-ben még úgy vélekedett, hogy az eszményi költőnek nemzete prófétájának kell lennie, s nemzete multját, jelenét és jövődjét művészetében mint «tündértükörben» kell megmutatnia, 1843-ban már más hűron játszik. Nem áll ellentétben a régi véleményével, sőt abból következik újabb felfogása — de ezt a viszonylagos újságot könnyen meg lehet érteni az irodalmi jelenségek változásával: itt az elmélet a gyakorlat követelményeihez igazodott.

Toldy megrovása nagyon határozott: úton, útfélen, reggeltől napestig pengetik a hazafiság eszméjét, úgyhogy a megúnás jár a nyomában. «Minél mindennapibbá tesszük a szentet, annál inkább veszti felmagasztaló, ihlető, lelkesítő erejét; lefosztjuk róla, ami ünnepélyes, eltompítjuk iránta a kebel fogékonyságát... De özönlének a politikai énekek. A költészet ki van vetköztetve általános emberi és eszményi

¹ Garay János: *Dramaturgiai füzet*, Honművész, 1835—36. évf. Könnyen hozzáférhető helyen: *Összes munkái*, V. k. 396—397. l.

² *Figyelmező*, 1837. I. 128—129. l.

fenségéből, midőn a napi politika vivőjévé, napszamosává aljasíttatik.»¹ Világos szavak, nem szorulnak magyarázatra. Még a Kölchsey lelki magyarságára elmondottakat is a kortárs igazolja.

A költészet gyakorlati célokra való felhasználása Eötvös Józsefnél nyert legnagyobb arányokat. Mint ismeretes, a költészetet csak eszköznek tartotta a nemzeti és erkölcsi célok szolgálatában, — természetesen nem a művészet rovására — sőt *elméletileg* a művészi eszközöket alárendelte a gyakorlati céloknak. De első sorban költő volt: így gyakorlata és szigorúan elgondolt elmélete között ellentét fejlődött ki.²

3.

A költészet irányzatossága ellen a Szépirodalmi Szemle harcolt legnagyobb erővel. Kritikusai — Erdélyi, Toldy, Henszlmann, Pulszky — sokszor ridegen ragaszkodtak a művészi öncélúság követelményeihez; igazuk volt: a költészet értékéből veszít, ha a politika szolgálatába áll. «A nemzetiség elve aesthetikai elv nélkül magában nem elegendő» — olvassuk a lapszemlében.³ Ez nem más, mint annak a követelése, hogy a nemzeti érzés esztétikum legyen: magyar esztétikum. Az öncélú művészet követelése szintén a fejlődés szükségessége volt: 1847-ben olyan értékeket termelt már a magyar irodalom, hogy nem kellett neki irányzatos elveket hangoztatnia. Pulszky beszélt legvilágosabban az Eötvös-bírálatban: «Nézetem szerint a költészet önmagában végcél s valahányszor eszköznök használtatik, nemes természete elleneszegül e szolgaságnak.»⁴

A művészeti elvek és a nemzeti érzés összeegyeztetése megindult már az elméletben is. Eötvös határozottan ki-

¹ *Összegyűjtött munkái*, Pest, 1868—1874. VIII kötet; i. h. VI. 296. l.

² Császár Elemér: *A magyar regény története*, Budapest, 1922. Eötvösről szóló fejezete.

³ *Szépirodalmi Szemle*, 1847. II. 76. l.

⁴ Újra: Pulszky Ferenc: *Kiseb dolgozatai*, Budapest, 1914. 202. l.

mondja, hogy van egy ága irodalmunknak, melyben felülmúltuk a külföldet: «Költészetünk azon része ez, mely hazafiúi érzelmek kifejezését választá tárgyául. Tekintsük át Európa irodalmát, s nem találunk olyat, mely e téren a miénkénél jeles művekben gazdagabb volna».¹ A fiatal Magyarország elmélettel foglalkozó tagja, Sükei Károly meghatározta már ennek a költészetnek kapcsolatát az elmélettel is: «Egyébiránt hiábavaló minden aesthetisálás, míg a szépnek érzése nemzeti életünkéből, határozott világnézet alapján ki nem fejlődik.»²

Kezdünk tehát helyesen látni a kérdésben, meglátjuk már a kapcsolatot az esztétikum és a magyarság között. Még nincs itt a synthesis, de már tudjuk, hogy a nemzetiség színezete nemcsak külső tényező a mi költészetünkön, hanem érték is — művészi tekintetben. Így a költészet célja sem lesz kétséges: a legtisztább művészi elvek megvalósításával a legnemzetibb eszményekért küzd. De Kemény Zsigmond és Gyulai Pál gondolkodása majd ezután adja az öntudat tiszta fényében a nagy összefoglalást.

Bizonyos, hogy az elmélet ebben a korban a nemzetiséggel kapcsolatos kérdés csoportra még nem tudott végleges választ adni. De nem is csoda: a nemzetiség elve sokféleképpen magyarázható és korok szerint változó, még esztétikai megítélése is. Mivel költészetünk akár öntudattal, akár öntudatlanul Eötvös klasszikus szavai szerint «épen a nemzetiség kifejtésének eszközéül használtatott», az elméleti állásfoglalás természetszerűleg nagyon nehéz volt. Sok-sok emberöltő eltelte után könnyű határozott elvet felállítani, a kortárs azonban mindig környezetének befolyása alatt áll. Épp oly kétségtelen, hogy az esztétikum és politikum kapcsolata volt az egykorú magyar költő legnagyobb lelkiismereti problémája — művészi elvei és magyarsága sokszor ellentétbe jutottak egymással.

Az elmélet kiforratlansága és a költői gyakorlat ingadozása érteti meg a megoldások bizonytalanságát. De a

¹ Eötvös József: *Összes munkái*, Budapest, é. n. VIII. 275. l.

² *Életképek*, 1847. II. 88. l.

tisztulás az elméleti gondolkodás terén nyilvánvaló, sőt még a haladás iránya is felismerhető az ellentét elsimulása felé, noha időnként messze kanyarodott a helyes útról. A polaritás gyökere az a tény, hogy irodalmunknak az egész korban nemzeti szerepe volt, akár hangoztatták, akár nem, a dolog így áll. Még Kölcsey kétségkívül tiszta művészi elvei is át- meg át voltak itatva a nemzeti elv hangoztatásával. Mikor a költészetet a nemzeti gyakorlati eszme szolgálatába állították, a művészetnek eszközzé való súlyosztése következtében a művészi alkotás felfogásaiból eltűnt a Kölcsey-féle esztétikai magyarságeszme. Majd újra kiemelték a kettő kapcsolatát s nagy nyomatékkal hirdették a nemzeti jellegnek *esztétikai* értékét. Valóban ez dönti el a problémát. A korszak utolsó évei már itt is fontos véleményt adtak át az utódoknak. 1847-ben Eötvös ezt írta: «Petőfi kiválólag magyar, legkisebb műve is a nemzetiség bélyegét hordja magán, s ez az ok, miért nemcsak, mint sok költőnk-nél, *szavait*, de az *érzést* is, melyet dalaiban kifejez, minden magyar megérti».¹

Itt vagyunk a magyarnyelvű esztétikum forrásánál: az irodalom nemzeti szerepe és művészi igazsága közös eredeténél. A polaritás fölolvadt az azonosságban.

HARASZTHY GYULA.

KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN.

— Negyedik közlemény.¹ —

VIII. Myronfalvai csöndélet.

Mikor az első hideg északi szél végigsüvített a hullámverte szigeten és az első kiadós zápor lezuhogott, a lombhullató ős beköszöntével Senecáéknak is melegebb otthon után kellett nézniök. Már jártak benn Myronfalván és pásztorbarátaik szülein kívül fölkeresték a falu legidősebb emberét is, aki egyúttal a község feje, archona volt. Nagyon szívesen megadta Senecáéknak a letelepedési engedélyt és mindjárt ki is jelölte számukra az egyetlen üres lakást: a község nagy szervezőjének és jótevőjének, Myron szobrásznak szép házát.

Az egész községben összesen húsz ház volt, valamennyi kőből építve. De egyiken sem volt vakolat, mert a gyakori szélviharok úgymint egy-kettőre leszaggatták volna róluk. Myron, Hellasz azonos nevű, híres, klasszikus képfaragójának kései unokája, mikor a «Száműzöttek kútja» mellől beköltözött a kis telepre, rábeszélte honfitársait, hogy magas kőbástyákkal vegyék körül kis községüket. Mert a kis falu jó egy-két római mérföldre feküdt ugyan a parttól, a tengerre hajló hegyoldalon és így a kalózok hirtelen rajtaütésétől biztosítva volt, de falbástyák nélkül az ellenállás nagyon kockázatos lett volna. A bástyafal legmagasabb pontján építette föl a házát és közepére egy hatalmas, széles tornyot is emelt, melynek felső része egyúttal lakószoba is volt.

A művész télen a nappal legnagyobb részét itt töltötte. Gyönyörködve legeltette szemét a szélről felkorbácsolt hul-

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1932. évi 656., 657. és 658. számában.

lámokon, másrészt figyelemmel kísérhette a szigethez közeledő hajókat is.¹

Sokszor elmerengve nézett az itáliai partok felé. Kereste a ködlő messzeségben Rómát, melyet el kellett hagynia. És vajjon miért? Azt csak egy szép asszony tudná megmondani, kinek nem akart meghódolni. De hát ő csak művészetét szerette, a több századdal azelőtt virágzott nagy művészet hagyományaiért lelkesedett, és megvetette züllött honfitársait, kik hitvány aranyért a parvenük kegyeit hajhászták, százával, ezrével gyártva a császár-szobrokat. Csak új fejet kellett ráilleszteni trónváltozás esetén. Ő, az ő lelkében nagy ideálok tüze lángolt. Szabad hazájától megfosztva Rómában, a világ fővárosában akarta Pheidias, Skopas, Praxiteles és nagy névelődje, Myron, művészetét új életre keltetni. De egy asszony útjába állt és mivel nagyon messzire ért a keze, száműzette . . . Különös dolog volt ez. Mert idegeket nem szoktak Rómából száműzni. Az ilyenekkel egyszerűen egy fölbérelt gladiátor vagy a hóhér végzett. Bizonyára a szép asszony sem így tervezte. Csak rá akart ijeszteni a dacos férfiúra és pár hónapos számkivetésre gondolt, hogy utána majd megtörve omlik lábaihoz. Rosszúl számított. Myron télre beköltözött a kis hellén telepre és úgy megszerette, hogy sohasem hagyta el többé. Megnősült és valóságos jótevője, áldása lett az egész környéknek.

Mivel már jó egypár esztendővel ezelőtt meghalt a felesége is és gyermekük sem maradt, üresen állott a szép lakás mindaddig, míg Honorius, az új vallás papja be nem költözködött a művész egyik szobájába. A másik termet iskolának használták. Ott gyűjtötte össze a gyermekeket az új pap, hogy Myronhoz hasonlóan tanítsa őket.

¹ 1910 őszén lent járt Corsicában egy fiatal magyar tudós, aki a látottak és hallottak alapján megállapította, hogy Seneca a számkivetés alatt sem Aleriában, sem Mariana városában nem lehetett, hanem a mai Cap Corse, közelebbről Luri környékén. A Luri fölött emelkedő Col de Sante Lucie-n vannak a ma is Seneca tornyának nevezett épület romjai. Corsica szigete mindég nagyon útjába esett a kalózoknak, de a sziget lakói között is voltak tengeri rablók. Tehát nagyon helyén való volt Myron körültekintő gondoskodása.

Most, hogy a száműzöttek is bekerültek a kis községbe, Seneca a toronylakást választotta, Diocharés pedig a harmadik szobát foglalta el, és a gyermekek oktatásában osztozott Honoriusszal.

Szép, nyugodt napok következtek a száműzöttekre. Seneca, rendes sétáját nem számítva, az egész napot a torony-szobában töltötte. Innen a keleti oldalról állandóan láthatta derült időben az itáliai partokat és miként egykoron Ogygia szigetén Odysseus, ő is vágyódó lélekkel leste-várta a szülő-földjéről felgomolygó füstfelhőket, amelyek esetleg a *Triton* indulását jelzik . . . Lelke csordultig megtelt édes-bús emlékezésekkel és a hónapok alatt felhalmozódott vigasztaló gondolatokkal. Lassan elővette már rég heverő *kalamuszát*, nádszárból hasított tollát, belemártotta a tintahal nedvébe, a *szepiába*, és belekezdett híres művének, az édesanyjához, Helviához intézett *Vigasztalásoknak* írásába.

«Már igen sokszor szerettem volna vigasztalásodra sietni, drága jó Anyám, de mindannyiszor elhalasztottam. Most azonban számos körülmény ösztönöz arra, hogy hozzáfogjak.

Először is úgy tetszett, hogy már azzal is sokat könnyíthetek bánatodon, ha közben-közben fölszárítom könnyeidet, ha nem is tudom könnyeid forrását végkép elapasztani. Azután nem kételkedtem abban, hogy könnyebben visszaadhatom lelked nyugalmát és előbb talpraállíthatlak, ha előbb magam is talpra állottam és sikerült enmagam megnyugtatni. Azon voltam tehát, hogy egyik kezemet fájó szívemre szorítva, a másikkal valami módon hozzáláthassak a te lelki sebeid bekötéséhez is . . .

Persze merültek fel olyan dolgok is, melyek ebbéli szándékom megvalósítását késeleltették. Tudtam ugyanis, hogy fájdalomdat, míg frissen sajog, nem tanácsos kikezdenem, mert esetleg maga a vigasztalás is ingerli és tüzelheti; hiszen a betegségben sincs semmi veszélyesebb, mint az időelőtti orvosság. Vártam tehát addig, míg fájdalomd magától nem veszít erejéből és idővel annyira nem enyhül, hogy már lehet hozzányulni és kezelni . . .

*

Végül ekkép vigasztalja édesanyját :

«Vidám és élénk vagyok, édes jó Anyám, minden gondtól menten! Egyszer a földet, máskor meg az eget tanulmányozom, azután a földiekről a magasságokba emelkedve az isteni dolgok fenséges lát-

ványában gyönyörködöm és örökkévalóságomra gondolva szabadon szárnyaló lelkem bejárja mindazt, ami volt, van és lesz mindörökké!»

*

Így készült el a híres vigasztaló irat, miközben Seneca balját szívére szorította, a másikkal pedig írta a szívhez szóló szép mondatokat. Befejezte lassan a *Marciához* és *Polybiushoz* intézett *Vigasztalásokat* is. Alig győzte másolni Diocharés.

De amint kitavaszkodott, a három kedves gyerek újra kiterelte a község nyáját a völgybe, a gyönyörű tó környékére. Nyárra Seneca is kivonult újra a «Száműzöttek kútja» mellé, és ott is éjszakázott Diocharésszal együtt a pompás, hűvös gránitlakásokban.

Kora reggel mindég elkísérte a három fiataalt a völgy nyílásáig és látható örömmel gyönyörködött vidámságukban, főleg a két szerelmes gyermek szín- és szívjátékában. Tudta előre, hogy estére megint nagyon sok lesz a mesélni valójuk, pedig minden nap egyforma, hiszen mindég ugyanazt a pástorkölteményt, ugyanazt az idillt játsszák el ott a kedves tó partján, hol először dobbant össze tiszta szívük.

A sztoikus bölcs nem irigyelte boldogságukat, hanem még hálát is érzett irántuk, mert mindig megvigasztalódva, derült hangulatban búcsúzott el tőlük, hogy a messzelátóhoz siessen.

Így tartott ez az idilli élet négy évig. Mikor aztán az ötödik télre vonult be a kis társaság a faluba, Daphne szülei is beleegyeztek, hogy a fiatalok egybekelhessenek.

Hamarosan nem esett ilyen nagy lakodalom Myronfalván, mert az egész község szerette a jegyespárt.

A pap lakása előtt egy hatalmas tölgyfa állott, melyre valaki kivéste az Úr Jézus keresztjét. A lombsátor alatt folyt le az egyszerű szertartás.

A gyönyörű két gyermek ott térdelt a bársonyos, puha fűben, az ősz Honorius előtt, ki erre az alkalomra tunikája fölé hófehér tógát öltött. Aztán ekkép szólott az előtte térdelő párhoz :

— Szeretitek egymást?

Erre először Diocharés felelt :

— Szeretem, mióta csak megpillantottam és szeretni fogom, amíg csak élek.

Daphne is ugyanazt mondta.

Erre a pap ezt a rövid kis beszédet intézte hozzájuk :

— Én tehát megáldalak benneteket az Isten nevében! Ubi Diochares Caius, tu Daphne — Caia eris. Vagyis ahol te, Diochares, úr, ott te, Daphne, úrnő leszel. Tehát nem rab-szolga, hanem egyenrangú hitves. Ez, kedves Daphném, méltó-ság, melyet emelt fővel kell viselned. Szeressétek egymást igaz szívvel, legyetek istenfélők és akkor boldogok lesztek. És ha majd eljönnek a nemszeretem-napok, akkor is ki kell tartano-tok egymás mellett mindhalálíg. Isten úgy segítjen meg benneteket! Ámen.

A régi, kedves hellén szokásokból a legtöbbet megtar-tották. A fiatal házások előtt, a festői ruhákba öltözött fényes nászmenet élén hajadon leányok vitték a kis falu nászaján-dékát, köztük egy díszes rokkát, mint a háziasszony munkás-ságának jelképét. A nászlakoma előtt az örömapa leszúrta a lakodalmi malacot ; de mielőtt nyársra húzta volna, elmés célzattal előbb kivágta az állat epéjét, hogy a házasság is ment legyen minden haragtól és keserüségtől.

A nászlakomán ősi módra a nők külön asztaloknál étkez-tek. Köztük ült Daphne is sűrűn lefátyolozva. Az asszony-népség víg kacagás között fogyasztotta az elmaradhatatlan lakodalmi süteményt : a zézámmagból és mézből készített lepényt, éltetve a fiatalasszonyt és kívánva néki, hogy az ő élete is ilyen édes legyen.

Az ünnepi köszöntőt Seneca mondotta.

— Nekem ugyan inkább szomorkodnom kellene ezen a szép örömnapon, — kezdte a szót zengzetes görög nyelven — mert megraboltak : elrabolták tőlem legjobb barátom szívét ; de azért nem állítom a törvényszék elé Daphnét, mivel kény-telen volt ő is Diocharést kifosztani, hiszen szív nélkül senki sem élhet . . . Ők tehát csak cseréltek és úgy látszik, hogy nagyon meg vannak elégedve a cserével.

Hogy' jutna eszükbe, hogy talán a kifosztott jóbarátnak is kellene juttatni valamit . . . No hát legyenek csak nyugod-tak, majd én gondoskodom magamról és a végén én járok

legjobban, mert mindkét szívet örökre magamhoz láncolom. Most csak azt kívánom, hogy ez a két egymást forrón szerető szív még igen-igen sokáig doboghasson ilyen boldogan . . .

A lakoma után ősi szokás szerint virágokkal és lombokkal díszített kocsin szállították a fiatal párt lakásukba. Kocsijuk után boldogan lépkedett a menyasszony anyja, kezében égő fáklyával, melyet a saját tűzhelyén gyújtott meg, hogy a családi szent tüzet átvigye leányának új otthonába ; körülötte a násznép zeneszó mellett vidám dalokat, *hymenaios*okat énekelt. Mikor a házhoz értek, mivel Diocharés anyja nem lehetett jelen, szintén Daphne anyja fogadta az új párt és különféle édességeket: datolyát, fügét, mandulát szórt rájuk a jövőendő bőség és jólét jeléül.

A boldog fiatal házasok fölött szinte repültek a hetek, hónapok és évek. Annál nehezebb ólomszárnyakon szálltak, tüntek Seneca napjai.

Végre a keserves számkivetés nyolcadik esztendejében, mikor már-már hozzákészültek Senecáék a nyaraláshoz, egyik napon, a kora hajnali órákban csak feltűnt a messze távolban, az ostiai kikötő világítótornyán a serpenyőtűz lobogó lángja.

A korán kelő falu népe izgatottan leste-várta, hogy merre fordul el a hajó. Dél tájban már mindenki jól láthatta, hogy egyenesen Myronfalvára tart.

Az esti órákban ki is kötött a «Triton» hadigálya. Az egész falu népe ott volt a parton és lelkesen ünnepelte Lentulust, a régi parancsnokot.

A hajóskapitány könnyes szemmel ölelte át Senecát, és a nép örömrivalgása között nyujtotta át a pergament, és mindjárt ki is hirdette, hogy Agrippina, az új császárnő egyenes kívánságára Seneca számkivetése véget ért.

Másnap reggel zokogva búcsúzott el a falu népe Senecától és Diocharéséktől, mert azok is vele mentek. Különösen nehéz szívvel vált meg övéitől Daphne, pedig nem is sejtette, hogy utoljára öleli őket. Hogy' is gondolhatta volna, hogy pár év múlva ő is vérével fog tanuságot tenni a Názareti hite mellett.

IX. Agrippina naplójából.

Hogyan lett Agrippinából császárné, legőszintebben elmondja naplója.

*

Tegnap megint voltam Locustánál. Brrr! milyen utálatos ez a harpia! . . . Nem hiába jelent a neve Sáskát, de hát olyan is, mint valami kiszáradt, vén sáska . . . Csont és bőr, meg egy rettenetes, hegyes orrmány. De a szeme él, tüzel, villog, mint a karbunkulus . . . Szegény Acerronia, valahányszor elkísér, utána mindég kísértetekkel álmodik . . . Igazán nem csoda!

Magam sem szívesen megyek hozzá és nem is azért, mintha bíznám az ő füstfelhőiben. Sokkal orrfacsaróbb az illata, semhogy bízhatnám a természetfölöttiségében. De hát szükségem van rá, mert tájékozódni akarok. Méregdrága ugyan az információja, még ha méreg nélkül szállítja is, de megéri. Mert ez a vén banya mindent tud és kitűnő szimatja van. Már több mint száz éve áll az urak szolgálatára, jegyezte meg a multkor gúnyosan. De talán sohasem volt olyan szüretje, beszélte Pallas, mint most — Messalina halála után. Olyan örült hajszá, lőtás-futás van a császári trón körül, hogy komédiának is beillenek, ha nem menne vére a dolog. Kacagva mesélte el Pallas, hogy kivüle Narcissusnak is, meg Callistusnak is megvan a maga jelöltje . . . Mind a három görög fickó azon fáradozik, hogy feleséget kerítsen a császárnak.

Callistus Lollia Paulinát szeretné Claudius nyakába varrni, Narcissus meg Aelia Paetínával akarja összeboronálni. Pallas persze mellettem kardoskodik . . . Claudius, aki eleinte hallani sem akart a házasságról, most már annyira izgatott, hogy majd belebolondul. A multkoriban már egyenesen házi tanácskozásra hívta össze ezeket az orcátlanul versengő görögöket, hogy álljon ki mindegyik a vásári bódéja elé és igyekezzék földficsérni a portékáját, ahogyan csak bírja . . . No, ilyen árverést is keveset látott a világ.

A vége az lett, hogy Pallas győzött. A gazfickó a házi gyűlésen ilyen jellemzést adott rólam: «Agrippina személyében Germanicus sarját hozza magával, teljesen beillik a császár udvarába; nemes sarj, ki a Claudius-család leszármazóit egyesítené, míg különben a tapasztalt termékenységű s ifjúságának virágjában álló nő a Caesárok fényét valamely más házra vinné át.»

Milyen ügyesek ezek a semmiházi görögök!

Itt a naplóban bevallhatom, hogy egy kicsit magam is főztem, puhítottam a vén hülyét. Sokszor meg kellett nála fordulnom az utóbbi hetekben, hiszen nagybátyám, és nekem is illett egy kissé vigasztalnom. Szemmelláthatólag örül jelenlétemnek. Azelőtt, míg a szegény Livillával együtt tettük a látogatásokat, az én hideg,

márványszoborszerű szépségem egyáltalán nem érdekelte. Livilla gyönyörű arcocskája, gyöngéden szerető szíve és meleg hangja, zengzetes görög beszéde mellett engem észre sem vett. Most azonban érzem, hogy olyan közel vagyok a császári koronához, hogy csak ki kell nyujtanom érte a kezemet. Locusta is annyira bizik bennem, hogy tegnap a látogatás végén már el is merte mondani, miért nem lebbentette föl előttem multkoriban a fenyegető sötét végezetet . . .

— Most már elárulhatom, — szolt vigyorogva Locusta — hogy akkor azt suttogta nekem ott a szent tűz nyelve: «Fiad császár lesz ugyan, de anyját megöleti . . .» Igazán nem hiszek én semmit sem ennek a vén banyának, de azért megborzongtam, mikor ezt feleltem rá:

— Nem baj, hadd ölessen meg, csak a császári korona a fejére kerülhessen!

*

Ma meg azzal állított be hozzám Pallas, hogy tegnap majdnem megbuktunk. Rettenetes vihar támadt a rokonság körül. Az egész Rómában egyébről sem beszélnek, mint arról, hogy a császár semmikép sem veheti el feleségül Germanicus leányát. Még sohasem fordult elő Róma Annalesseiben, hogy a nagybátya házasságot kötött volna unokahugával. Képtelenség! A császár sem teheti meg. Nem szabad neki sem példát statuálnia . . . Így zúgott a megbotránkozás ferge-tege.

— De hát vannak még okos emberek — nevetett Pallas. — Vitellius, a derék szenátor, mindent rendbe hozott. Először megkérdezte Claudiust, hogy a nép kívánságának vagy a tanács akaratának óhajt-e engedni. Mire a császár ünnepélyesen kijelentette, hogy ő mindig polgárnak érezte magát és így a közakarat elől nem térhet ki.

— És most következett a szenátusban az a komédia, — kacagott Pallas — melyet Vitellius ügyessége valósággal fenséges aischylosi drámává avatott.

— Mivel igen nagyfontosságú államügyet akarok előterjeszteni, — kezdte a szót — arra kérem az egybegyült atyákat, engedjék meg nekem, hogy másokat megelőzve elsőnek szólalhassak föl. Erre előadja, hogy a fejedelem súlyos feladatai, melyek az egész világra kiterjednek, támasztékot tesznek szükségessé mellette, hogy a házigondoktól szabadulva, teljesen a közjónak élhessen. Egy ilyen komoly, cenzori gondolkodású, ősrómai jellemnek pedig mi lehetne nagyobb vigasz, mint egy derék feleség, ki jó- és balsorsban osztályos társa lehetne, kire rábízhatná legbensőbb gondolatait és kis gyermekeit is . . .

Miután ezeket a tetszetős szavakat a tanácsurak sűrű helyeslése közt előrebocsátotta, tovább folytatta, hogy, mivel mindannyian javallják a császár házasságát, választani kell egy olyan nőt, aki származásával és a gyermekszülés áldásával egyaránt jeleskedik. És vajjon ki lehetne erre a legméltóbb, mint Agrippina, a dicsó

Germanicus leánya?! Nemzetségének hírességével minden mások fölött áll; bizonyosságát adta termékenységének is, és ennek megfelelőek erkölcsi jó tulajdonságai. (Pallas mindezt olyan kihívó, gúnyos mosollyal reprodukálta, hogy magam is egészen belepirultam és szörnyen viszkettett a tenyerem.)

— Azután — beszélt tovább Vitellius — milyen gyönyörű dolog, hogy az istenek végzéséből éppen egy özvegy lesz hitvese annak a fejedelemnek, aki mindég beérte a maga házastársával... Hát hiszen igaz, hogy a mi felfogásunk szerint szokatlan valami a testvér leányával kötött házasság, — folytatta merészen — más nemzeteknél azonban közönséges és semmiféle törvény sem tiltja. Az unokatestvérek egybekelése is sokáig szokatlan volt, ám idő multával gyakorivá lett. A szokás a szükséghez alkalmazkodik, *s ez is majdan azok közé fog tartozni, amiket a gyakorlat szentesít.

Erre azután olyan botránnyosan komikus jelenetek következtek, hogy a kacagástól alig tudta elmondani Pallas. Magamnak is nevetnem kellett, mikor előadta, hogy egyesek azzal a felkiáltással rohantak ki a szenátusból: egyenesen erőszakhoz fordulnak, ha még tovább is tétováznék a császár. Közben vegyes sokaság gyülekezik össze a piacon, egyre hangoztatva, hogy a római népnek is ugyanez a kívánsága.

Most már Claudius sem várhatott tovább, kivonul tehát a forumra, ahol a tomboló tömeg majd szétszedi örömeiben. Azután a szenátusba megy, hol most már követeli: hozzák meg a határozatot, melynek értelmében a nagybátyja és testvérei leányai között ezentúl érvényes házasság köthető.

Hogyne kacagott volna Pallas, ez a cégéres gazember, ez a valóságos *trifur*, mikor mindezt az ő ügyes és erős keze rendezte és mozgatta úgy, hogy a vásári komédia komoly drámának tetszett! Pallas jelentése után szinte önkénytelenül a fejemhez kaptam, hogy nincs-e már rajta a császári korona-diadém!

*

— Nem, a császári korona csak ma került a fejemre. Ma volt az esküvő... Nem, nem merem még a naplómbe sem beírni, hogy minő érzelmek dúltak szívemben és milyen gondolatok rajzoltak fejemben. Csak azt árulom el, hogy mikor ott állottunk a pontifex maximus, a főpap előtt, az én házasságomra nem is gondoltam. Én akkor már egy más fiatal párt láttam az oltár előtt: a fiamra, Domitiusra gondoltam, akinek okvetlenül Octavia urának kell lennie. Az igaz, hogy Octavia, Britannicus testvére, férjem édes leánya, de hát a derék Vitellius már erre a sebre is talált gyógyító balsamot. Egyúttal ez az első lépés Britannicus, a törvényes örökös... hogy is mondjam?!... félretolására... Hej, milyen termékeny a vétek! Igaza van Aischylosnak: egy bűn nyomán ezer más sarjadzik... Hej

Locusta, te vén szipirtyó, legelső kérdéssel is elárultad, hogy egyedül te láttál a lelkem mélyére! . . .

— Nem voltam én sohasem annyira gyöngé, hogy jó tudtam volna lenni. De én főképpen ennél a fényes esküvőnél éreztem, hogy ma valami sajtáságos lejtőre léptem: minél magasabbra emelkedem rajta, itt belül annál lejjebb súlyedek . . . És különös: azt hittem, hogy nagyon, de nagyon boldog leszek, ha a korona a fejemre lesz és íme a szívem egész nyugodtan ver, sőt még a női szemekből felém áradó, szinte perzselő irigységet sem tudtam élvezni . . . Annyira természetesnek találok, hogy a korona az én fejemet ékesíti, mintha ez nem is történhetett volna másképp.

*

Ma végre megtörtént az első nagy lépés. Nem hiába volt színész ez az agyafurt Pallas, de remekül is rendezte a dolgot. Óriási ígérettel rávette Memmius Polliót annak indítványozására, hogy 12 éves Domitius fiamat jegyezzék el a császár alig 9 éves leányával, Octaviával. Simán, minden zökkenő nélkül ment a dolog: a szenátus egyhangúlag megszavazta. Kolosszális dolog . . . fiam egyik lába már ott van a trón első lépcsőjén . . . Most már nemcsak rokon, hanem jegyes, és mint jövődöbeli vő egyenlő rangba jutott Britannicusszal, a törvényes trónörökössel . . . Persze érdekeken, sőt szíveken is keresztül kellett gázolnunk, mert ez Britannicusnak is fájhat, de L. Silanust egyenesen kétségbe ejthette, hiszen a kis Octavia neki volt odaigérve. Ma éreztem először a hatalom, az imperium édes mámorát . . . Mert az, és úgy történt, amint én akartam. Igen ez az, ami engem egyedül tud izgatni . . . Nemcsak császárné akarok lenni, hanem — császár, imperátor is . . . Ez az én szerelmem: a hülye császár helyett az egész római birodalmat dirigálni . . . Diktálni és ha kell, végiggázolni mindenben, de annak kell történni, amit én akarok . . .

De hogy bele ne lássanak a lelkembe és vissza ne borzadjanak mindjárt az elején tőlem, nagyszerű gondolat villant az eszembe: visszahívatom Senecát a számkivetésből . . . Hadd lássák, hogy jó is telik tőlem . . . Hahaha, sokan azt hiszik, hogy kegyeletből, régi barátságból teszem, pedig a legridegebb önzés vezet. A római közönség is nagyrebecsüli ezt a kiváló tudóst, akit azonnal fiam mellé veszek, hogy a kiváló mester neveljen valanút ebből a vadócból, ha tud . . . Én ugyan nem bízom benne . . . Alighanem igaza lesz az apjának, annak a durva embernek, mikor azt mondta: «Én tőlem, meg Agrippinától csak szörny születhetett, aki az egész világot romlásba dönti.»

X. Seneca a császári udvarban.

Seneca jóformán meg sem melegedhetett kedves családi fészkében, hol tárt karokkal fogadták természetesen Diocharéséket is, mikor már jelentkeznie kellett Agrippinánál. A nomenclator-rabszolga bejelentette és a császárné intésére kitárultak a hatalmas bronzkapuk.

Káprázatos fénnnyel berendezett termében fogadta a császárné. Trónszerű széken ült, mellette pedig fia, Domitius foglalt helyet kis alacsony, selyem diphrosán.

A sztoikus bölcs nagyon nyugodt ember volt teljes életében. Ha talán addig nem lett volna az, a számkivetés keserves nyolc esztendeje alatt, a lemondás és türelem hosszas gyakorlása bizonyára megszerzi neki a lelki nyugalmat és önuralmat. Mégis most, mikor rátekintett a császárné hideg, klasszikus szépségű márványarcára, szinte megborzongott, mert érezte, hogy ennek az asszonynak köszönheti szabadulását és így a hála veszélyes hálójába került; olyan színpadra lépett és azon olyan jelentős szerephez jut, hogy majd az egész világ szeme rajta csüng.

Aztán hirtelen ott látta a császárné mellett bájos nőtestvérét, a kedves tanítványt, Livillát. Istenem, milyen más arc, más szív, minő meleg hang, milyen zengzetes beszéd! . . . Hogy fájt a szíve érte! Csak itthon tudta meg, hogy nagyon rövid ideig, csupán pár hétig szenvedett a kietlen Pontia szigetén. Messalina még ott is tartott tőle és mikor egyik alkonyaton, a magányos bérctetőn, szinte önfelédten gyönyörködött a leáldozó nap szépségében, a császárné egyik fölbérelt embere letaszította a vadul zúgó tengerbe . . . Jól járt szegény, hiszen úgysis az éhhalál leleselkedett reá!

Szegény kis mécses, milyen korán kioltotta szelíd, kedves fényedet a gyűlölet és féltékenység démona, a *Livor!* . . . Seneca szinte összerezsent, mikor Agrippina erős, határozott hangon ekkép szólott hozzá:

— Kedves mester (a régi barátságra egyedül ez a megszólítás emlékeztetett), bizonyára hallottad, hogy amint tehettem, mindjárt visszahívtalak Corsicáról. A régi barátságon és a kedves, felejthetetlen Livilla emlékéen kívül, meg-

vallom, egy kis önzés is vezetett: tapasztalt, erős kezrede akarom bízni fiam nevelését. Eddig senki sem foglalkozott vele komolyan. Derék komornámon, Acerronián kívül egy táncos meg egy borbély vezetése alatt állott csupán. Ezek persze csak ostoba külsőségekre oktatták. Szíve, lelke hát teljesen érintetlen, olyan mint a viasz. Hajlíthatod kedvedre. Én teljesen szabad kezet adok a nevelésben. Tégy vele (csak most mutatott rá először a szepegő hercegre), amint tetszik, amint jónak látod. Én csak egyet kapcsolok ki a tanulmányokból: a filozófiát. Talán meglep ez az elhatározásom, de a filozófia szerintem nem való uralkodónak. Mert én annak akarom nevelni. Az uralkodónak határozott embernek kell lennie, a filozófia pedig határozatlanná, tétovázóvá tesz. A tett halála az okoskodás . . . Egyedüli kívánságom, hogy példákön, nagy, hősi, fölemelő és elrettentő példákön tanítsd az erkölcsökre. Mert régi dolog, hogy a szó elrepül, de a példa vonz: «Verba volant, exempla trahunt». — Ézeknél a szavaknál olyan szigorú tekintettel mérte végig a 11 éves Domitiust, a későbbi kegyetlen Nero császárt, hogy az belesápadt és minden tagjában reszketett.

Könnyű elképzelnünk, minő kényes helyzetbe került Seneca, mikor Nero nevelésére vállalkozott.

Mert Agrippina semmivel sem volt erkölcsösebb, mint Messalina. A külsőségekre talán jobban ügyelt, de e mellett fölötte kapzsi és határtalanul uralomravágyó volt, kész minden erőszakosságra.

A kis Nero ugyan éppen nem volt tehetségtelen, sőt inkább élénk szellemű; azonban változékony természete visszariadt a komolyabb tanulmányoktól. Szeretett vésni, faragni, festeni, énekelni és lovakat hajtani, sőt néha versírással is igazolta képességeit. E mellett azonban félreismertetlenül és nagyon korán jelentkeztek nála atyja bőszerű természetének vonásai. Seneca mindjárt első érintkezésre fölismerte benne az oroszlánt, melyből az első vérszagra kitör a kegyetlen természet.

Ilyen növendékkel szemben, olyan anya mellett, minő a Neróé volt, következetes szigorral föllépni képtelenség lett volna. Senecának meg kellett elégednie azzal, hogy növen-

déke hajlamaira építse nevelői működését, amennyiben azok nem voltak éppenséggel rosszak. Így történhetett, hogy lelkes előadásával és a minden ember szívében szunnyadó becsületérzés fölkeltésével jobbra és nemesebbre ösztökélte tanítványát. Ebben írói hírneve is nyomhatott valamit. És ha írói tevékenységét nevelősködése alatt is folytatta, jó részben azért tette, hogy növekedő tanítványának megszívlelendő olvasmányokat nyujthasson.

Ilyen célzattal született meg *A haragról* és *A kegyességről* című műve. Mi is lehetne kívánatosabb és szebb egy fejedelemnél, mintha a *haragtól* tartózkodik, az irgalmasságot, a *kegyelmet* pedig a legnagyobb mértékben gyakorolja.

Figyeljük csak meg, hogy oktatja a világ uralmára kijelölt Nerót.

«— Az a kívánságod, — kezdi *A haragról* c. könyvét Seneca — hogy mondjam el, miként csillapítható a harag. Legjobb lesz szeme közé néznünk.

Nézd csak, milyen rút a haragos ember. Szeme ég, szinte szikrázik. Arcát vörösség futja be, hiszen minden csöpp vére felforr szíve mélyéről. Haja zilált, égnek mered, lélekzete nehéz, ziháló, szinte elfúlado. Ajka rángatózik, fogát csikorgatja, lábával a földet verdesi, toporzékol, testének minden porcikája reszket. Igazán bátran mondhatja az ember az ilyen állapotot ideig-óráig tartó örültségnek.

Ez a legrövidebb út a tébolyodáshoz.

Sextius szerint egy haragos ember véletlenül tükörbe pillantott. Oly nagy zavar fogta el, amint észrevette éktelen elváltozását, hogy azonnal megszűnt haragja. Pedig az a tükör mily kevéssé mutatja a harag valódi rútságát! Így is, mikor a húson, csontokon és annyi akadályon át tör elő, mily undok és visszataszító! Mi lenne, ha meztelenül, igazi orcájával lépne elénk a harag, ez a «fegyvertelen háború»? . . .

Vedd szemügyre a gyilkosságokat, mérgezéseket, városok meg népek pusztulását. Vess egy futó pillantást a lángba borult vidékekre és tekintsd a legvirágzóbb városok alig látható omladékait : mindezt a harag döntötte le! . . .»

A Kegyességről c. művében is a következő szép tanácsokkal szolgál kegyetlenségre hajló ifjú tanítványának :

«— Föltettem magamban, Nero, hogy számodra az irgalmasságról írok. Teszem pedig ezt azért, hogy némileg tükröt tartsak eléd és bemutatassalak tennenmagadnak.

Íme a halandók mérhetetlen tömegéből engem szemeltek ki, hogy ezen a földön az istenek helyét betöltssem ; az összes nemzetek

fölött én vagyok az élet és halál ura. Államok és népek a mi feleletünk-ből merítik örömük forrását. Semmi sem virulhat, csak amire mi kegyesen rámosolygunk. A sok millió kard, melyet békés hajlamunk leköt, egy intésünkre mind kirepül hüvelyéből. Minő népek törül-tessenek el a föld színéről, melyek költözzenek ide vagy oda, kiknek adjunk szabadságot, vagy kiktől raboljuk el, melyik királyt tegyük rabszolgává, vagy kinek fejét ékesítsük fejedelmi koronával, mely városok omoljanak össze, vagy melyek emelkedjenek? — mind egyedül mitőlünk függ.

Ám az én fegyverem nemcsak hüvelyében van, hanem le is van láncolva. Még a legaljasabb vérrel is takarékoskodom. Ha más mentsége nincs, már pusztán emberi nevével fogva is szeretek mindenkit. Szigorúságom rejtekben, kegyelem-irgalmam mindég kéznél... Kihez is illenék jobban az irgalmasság, a könyörület, mint királyokhoz és fejedelmekhez? Mert mit árthat egy magánember kegyetlensége? Ellenben a fejedelem kegyetlensége valóságos háború! *Principum saevitia bellum est.*

A nagyszerűség, az a legfőbb átká, hogy kisebbé nem lehet. De ez a kényszerűség, Neróm, közös az istenekkel. Te is oda vagy láncolva trónusod magaslatához. *Fastigio tuo affixus es...*»

Ilyen intelmek hatása alatt gyönyörűen fejlődött a fiatal herceg. Seneca valósággal boldog volt, mikor látta a fogékony ifjú lélek szárnybontását! Mi lehetett volna Neróból, ha az anyai szeretet melegét is élvezhette volna!

Ám Agrippina, ez a rettenetes asszony, mindennel inkább törődött, mint egyetlen gyermekével. A szerencsétlen kis herceget alig látta. És ha néha napján betévedt termeibe, olyan dermesztő hidegséggel, szigorral fogadta,¹ hogy a mosoly odafagyott a szegény gyermek ajakára és örült, ha megint komornája, a jó Acerronia mellé húzódnak. Így nevelt lassan-lassan a szívtelen teremtés anyagyilkost Neróból.

Ó, mert a hiú császárné csak egyre vágyott: állandóan ott sűtkérezni a nyilvánosság verőfényében, pompázni, ragyogni, mindenkit elkápráztatni, mindenben uralkodni. A női rabigához nem szokott császári udvar egy szép reggelen arra ébredt, hogy az egész hatalmas, római világbirodalom kormányrúdját egy kis acélos női ököl tartja. Izegetek, mozogtak,

¹ Tacitus is megjegyzi, hogy a fiú irányában semmi gyöngédséget sem tanúsított, sőt keményen bánt vele és ha fölkereste, «truci ac minaci vultu», komor és szigorú tekintettel fogadta, hogy az uralmat állandóan megtarthassa fölötte.

nyögtek, zúgolódtak, de semmit sem tehettek ellene, pedig a császárné lassanként átgázolt minden törvényen és szokáson...

Azzal kezdte, hogy teljesen megreformálta az udvari fogadtatásoknál eddig dívó szokásokat. Először kisöpört az aulából mindent, ami az elvetemült Messalinára emlékeztetett, azután mintaképpül választva híres elődjét, a nagy Liviát, csak tisztos, előkelő úrnőket, matrónákat fogadott. Az új császárnéhez bejutni a legnagyobb kitüntetésekhez tartozott. Annál többször fogadta a honoráciorokat, egész testületeket, a tanácsurakat és legfőbb tisztviselőket, de emellett a szellemi arisztokrácia képviselőit: írókat, szónokokat, művészeket is, és mindezt közzétette a hivatalos közlönyben, az *Acta diurnában*. Mert, miként Livia, ő is uralkodótársnak akart látszani, aki tényleg résztvesz a kormányzatban.

Azután végkép megszüntette a régi és szinte nevetségesig fajult szokást: a *motozást*, melyet a császárság léptetett életbe. A köztársaság virtustermő szép napjaiban a legfőbb tisztviselők, a konzulok házai, mint valami menedékhelyek, állandóan tárva-nyitva állottak a közönség előtt.

Augustus császár volt az első, aki a fogadtatás előtt még a szenátorokat is átmotoztatta, hogy nincs-e náluk valami fegyver. De senkinél sem volt olyan szigorú ellenőrzés, mint a félénk Claudiusnál, ki még a nőket és serdületlen fiúkat is megmotoztatta, főleg mikor Kr. u. 47-ben egy római lovagot lelepleztek, hogy tört rejteget magánál egy ünnepélyes fogadtatáson.

Agrippina rávette Claudius, hogy azon meghitt barátainak, akiknek szabad bejárást akar biztosítani magához, ajándékozzon egy saját arcképével ellátott aranygyűrűt.

— Hát mitől félsz?! — szól hozzá. — Hiszen a bejelentő nomenclator-rabszolgákon kívül egész sereg inas teljesít szolgálatot a palotában. Vannak, akik a rendre ügyelnek, még többen, akik a termék egész során át kalauzolják a látogatót színed elé. Azonkívül a testőrgárdából legalább ezer ember áll őrséget a palota helyiségeiben és a palota előtt. Hát kitől tartasz!?

A szolgaszemélyzetet is egészen újra szervezte. A sok száz meg ezer, testszín, faj és kor szerint csoportokba osztott

rabszolga és rabnő közül először is kiselejtezte a törpéket, óriásokat és nyomorékokat : a rövidkarú, háromszemű, csúcsos fejű embereket, akiket mind a római «soda-piac»-on vásároltak össze. Az igazi luxusrabszolgákat pedig Kisázsia színe-virágaiból, a legszebb görög fiúkból és leányokból válogatta össze, akiket csak a legfényesebb lakomákon szoktak bemutatni a vendégeknek. Közöttük az alexandriai fiúkat kitanították a legszellemesebb visszavágásokra.

És mikor ezekkel a külsőségekkel elkészült, már beljebb nyúlt és az alkotmány testébe is belehasított.

Mindenekelőtt Pallas révén rávette Claudius, hogy gondoljon az állam érdekeire és az ifjú Domitius személyében adjon egy erős támaszt a gyermek Britannicus mellé. Így tett Augustus meg Tiberius császár is. Állítson tehát ő is a maga oldalára egy fiatalembert, aki a kormány terhének egy részét majd átvehesse.

Mikor Claudius ezt az ügyet a szenátus elé terjesztette, az egy kissé szokatlannak találta ugyan a dolgot, de azért meghozta a törvényt, hogy Domitius vétessék föl a Claudius-családba és ettől kezdve Nero legyen a neve. Nemsokára, 16 éves korában feleségül kapta Claudius leányát, Octaviát. Agrippina rangját is fölemelték a kitüntető császári felség, az *Augusta* címével. Így ment lassan, következetesen és feltartóztatlanul előre a hatalmi mánornak ez a tébolyultja, Agrippina.

A császári palota előtti téren majdnem minden nap óriási tömeg verődött össze, mely szívszorongva leste, hogy fogadja-e a császár vagy császárné a tisztelgőket. Ez előtt a kíváncsi tömeg előtt majdnem naponként felvonult Agrippina fényes fogatán a Capitoliumra. Hallatlan dolog volt ez akkor, hiszen eddig csak a főpapok tehették ; de ez az asszony annyira imponált ennek a tömegnek, hogy megrovás helyett inkább még jobban rajongtak érte. Hát kit illethetne meg inkább ez a ritka kitüntetés, mint ezt a világszép asszonyt, aki Germanicus imperátor leánya, Caligula nővére, Claudius hitvese és Nero anyja!? Hiszen ilyesmire még nem volt példa a római történelemben.

Arról persze nem vehetett tudomást ez a bámész tömeg,

hogy ez a szívtelen asszony versenytársát, a szép Lollia Paulinát csak azért kergette halálba, mert annak idején azon nők közé tartozott, akik közül Claudius feleséget választott. Vagy hogy a dúsgazdag Statilius Taurusnak csupán azért kellett elpusztulnia, mert gyönyörű kertjei különösen megtetszettek a császárnénak.

A gyöngé Claudiusnak sem ideje, sem ereje, sem szeme nem volt hozzá, hogy ellenőrizhette volna Agrippinának ezeket a «kis játékeit». A császárnak elég nagy gondot okozott a római világbirodalom kormányzása. Római légiók küzdöttek és tartották fenn a rendet Galliában, Hispaniában, Germaniában, Pannoniában, Dáciában és messze Keleten, Kisázsia kisebb-nagyobb tartományjaiban, szóval az egész ismert világon. Majdnem naponként érkeztek lovas futárok, az *angarii* a nagyszerűen kiépített katonai utakon, a világ minden részéből különféle jelentésekkel, sőt akárhány fővezérének azzal az izenetével, hogy győztes hadseregével visszaérkezett Itáliába és arra kéri a szenátust: engedje meg, hogy diadalmenetben vonulhasson be Rómába.

Ilyenkor aztán már ott termett Agrippina is, ki nemcsak osztozott Claudiuszal a dicsőségben, hanem rendszeren le is fölözte, mint a következő eset igazolja.

Kr. u. 50-ben Ostorius, a híres hadvezér, végre teljesen leverte a harcias britannokat. Diadalmas hadseregével már ott táborozott a Mars-mezőn. A diadalmenetre vonatkozó kérését kedvezően intézték el a Bellona templomában ülésző szenátorok és úgy határoztak, hogy a legfényesebb triumfuszban vonulhat föl a Capitoliumra.

A rendkívül érdekesnek ígérkező látványosságra egész Róma kitódult a Mars-mezőre.

A nagy megmozdulást főleg az okozta, hogy a nagyszerű diadalmenet hadi foglyai között ott volt a messze földön híres britannus fejedelem, Caratacus. Először a fejedelem testvérei vonultak el bilincsbe vereten a közönség előtt, azután hitvese és leánya. Ezek valamennyien kegyelemért rimánkodtak, ami nagyon rossz hatást keltett. Annál viharosabban zúgott föl a tetszés zaja, mikor a daliás Caratacus lépett, kezén, lábán bilincsek, a szónoki emelvényre. Mély rész-

véttel és tisztelettel tekintett mindenki a vitéz férfúra, aki kilenc évig tudott dacolni Rómával és kinek híre-neve betöltötte az egész világot. Sem alázatos arcot nem vágott, se nem kunyorált irgalomért, hanem ekkép szólott :

— Ha főrangú származással egyenlő lett volna a szerencsében való mértéktartásom : inkább jóbarát-, mint fogolyként jöttem volna e városba és te, császár, magad sem találtad volna méltóságoddal ellenkezőnek, hogy velem, ki hírneves ősök sarjadéka vagyok és számos nép fölött uralkodtam, szerződés alapján kösd meg a békét. Mostani sorsom azonban amennyire dísztelen reám, annyira dicsőséges reád nézve. Voltak vitézeim, lovaim, volt fegyverem, temérdek kincsem ; lehet-e csodálkozni rajta, ha mindezt nem szívesen vesztettem el ! Mert ha ti mindeneknek parancsolni akartok : következik-e ebből, hogy mindenki szereti a rabszolgaságot !? . . . Ha úgy jutottam volna kezedre, mint aki rögtön megadta magát : sem az én balsorsom, sem a te dicsőséged nem híresült volna el a világ előtt és halálbüntetésemet feledés borítaná ; de ha életben hagysz : kegyelmes szívednek örök beszédes példája leszek.»

Claudius erre mind Caratacusnak, mind hitvesének, leányának és testvéreinek megkegyelmezett.

Mikor aztán a szegény foglyokról leszedték a bilincseket, ezek megpillantván a közelben, egy emelvényen ülő Agrippinát, Claudiustól egyenest odarohantak és egy fejedelmet megillető dicsőítéssel és hálanyilatkozatokkal tisztelték meg a császárnét is.

Nagyon jól tudta Agrippina, mennyire ellenkezik az ősrégi szokásokkal, hogy egy asszony a római állami jelvények alatt foglaljon helyet ; de hát ő az őseitől örökölt uralomban osztályos társnak tekintette magát. Szüksége is volt erre a napról-napra növekvő befolyásra és tekintélyre, mert Kr. u. 51-ben Nero belépett a 17-ik évébe és így siettetni kellett a férfitóga felöltését, hogy alkalmasnak lássék az államügyekkel való foglalkozásra.

Ebből az alkalomból ajándékot osztogattak a katonaságnak és a köznépeknek, és a nép mulattatására rendezett cirkuszi játékon Britannicus, a törvényes trónörökös gyer-

meki ruhában, a szegélyes tógában, Nero pedig a diadalmas fővezért és császárt megillető bíborban jelent meg a közönség előtt, hogy lássa a nép ezt császári pompában, amazt meg gyermeki köntösben és ehhez képest sejthesse már előre mindkettőnek végzetét.

Britannicus hűséges emberei és szolgálói könnyes szemmel nézték szeretett kis hercegük megaláztatását és mellőzését — és ezt nem is palástolták, sőt valósággal hangulatot keltettek a cirkuszi közönség soraiban. Akárhány centurio hangos megjegyzéseket is tett. Már másnap egy sem volt a császári udvarban.

A két fiatal herceg között is napról-napra feszültebb lett a viszony. Egy jelentéktelen összeszólalkozásukat föl is használta hamarosan a császárné. Fájdalmas arccal jelent meg Claudius előtt és nagy sopánkodással elpanaszolta: «Az udvarban semmibe sem veszik Nero örökbefogadását, semmibe sem veszik, amit annak idején a tanácsurak indítványoztak és a nép határozott; itt a házon belül mindenütt mellőzik fiamat és egyesek állandóan szítják az ellenségeskedés tüzét. Ha pedig ezt hamarosan el nem fojtják, annak is a közjólét vallja kárát.» A besúgásnak az lett az eredménye, hogy a rokonszenves, alig tizenhároméves Britannicus legderekkabb nevelőit, leghűségesebb, legkipróbáltabb embereit vagy száműzetéssel vagy halállal sujtották.

Agrippina éles szeme jól látta, hogy addig nem mehet tovább, míg a praetorianus testőrcsapat két parancsnok alatt áll, akik hozzá mindketten Messalina emberei és így Britannicus lekötelezettjei. Meggyőzte tehát Claudiuszt arról, hogy a két parancsnok dicsőségszomja, nagyravágyása esetleg két részre szakíthatja a testőrcsapatokat; a fegyelem is szorosabb lesz, ha egy ember kezében összpontosul a hatalom. A császár erre Burrus Afraniust, a kiváló katonát tette meg a testőrcsapatok főparancsnokának: *praefectus praetorió*nak.

És hogy így ezeket a látszólag aprólékos, ám nagyfontosságú dolgokat sikerült elintéznie, mielőtt a legvégsőre vete-medett, valami rendkívüli, eddig még sohasem látott dologgal készült meglepni és elkápráztatni a világot.

Hajócsatát, úgynevezett *naumachiát* már eddig is látott eleget Róma. Az első nagyobb szabásút Julius Caesar rendezte 46-ban Kr. e. Erre a célra a Mars-mezőn, körülbelül a mai Farnesi-palota táján, tavat ásatott. Az ütközetben vagy 3000 ember vett részt. Pompejus a Rhegium melletti tengerszorosban, Augustus császár pedig a Janiculus-hegy lábánál, egy 1800 láb hosszú és 1200 láb széles vízmedencében, 30 kisebb-nagyobb hajóval és körülbelül 3000 tengerész-katonával és evezőssel rendezett tengeri csatát. Pnyenkor nagyobb tengeri állatokat, halakat, sőt nílusi krokodilusokat is szoktak bocsátani a vízmedencébe.

Claudius naumachiája azonban hasonlíthatatlanul felülmúlta az eddigieket; olyant még nem látott a világ. És ezt csupán azért rendezte a császár, vagyis inkább a császárné, hogy a hajóütközet lezajlása után mennél többen láthassák annak a nagyszerű csatornának a megnyitását, melyen a Fucinus-tó¹ vizét akarták levezetni a Liris² folyóba.

A Fucinus-tó lecsapolási terve bizonyára nem a korlátozott Claudius, hanem valamelyik nagyeszű politikusa, nemzetgazdásza vagy mérnöke agyából pattant ki. A tó levezetése által földet akartak nyerni. A levezető csatornának, mely részben alagút-alakban ment át egy hegyen, a Liris-folyó felső részébe kellett torkollnia. Tizenegy évig 30,000 ember dolgozott rajta.

Kr. u. 52-ben, a megnyitás napján, mielőtt a tó vizét leeresztették, zajlott le a híres hajócsata.

A császár erre a célra 100 három- és négysor-evezős hadigályát állított ki, melyeken 21,000 ember harcolt. A 100 hajóból 50 volt a sicíliai és 50 a rhodusi hajóhadé. A tó tutajokkal volt beszegve,³ hogy senkise illanhasson el. De azért elegendő hely maradt az evezők erejének kifejtésére és a kormányosok ügyességének érvényesülésére, a hajók megrohanására és minden egyébre, ami csak elő szokott fordulni az igazi tengeri ütközetben. A tutajokon a praetorianusok gyalogos és lovas csapatai állottak. Előttük bástyaszerű falalkotmányok, melyeken mindenféle hajító- és lökő-gépek,

¹ Ma lago di Celano.² Ma Garigliano.³ Tac. Ann. XII. 56.

catapulták, onagerek, ballisták, szóval az ókori 'ágyúk' voltak elhelyezve, lövésre készen. A tó többi részét tengerész-katonák foglalták el fődött hajókon. A partokon, dombokon, hegyoldalakon amfitheátrális színpód módjára ülőhelyeket készítettet Claudius. Megszámlálhatatlan sokaság verődött össze a vidéki városokból, de magából Rómából is. A főhelyen Claudius ült pompás bíborköpenyben, tőle nem messzire Agrippina aranyból szőtt ragyogó palástban.

Claudius intésére ezüst Triton merült föl a vízből és trombitájával jelt adott a csatára.

A császárné kegyességéből játék volt ugyan ez a hajócsata, melyben «hivatalosan» csak sebeket lehetett osztogatni, de halálos csapásokat nem, mégis vérfagyasztóan érdekes látványt nyújtott.

Először a két flotta vonult el egymás után a császári páholy előtt tisztelegve. Mindegyik élén ott haladt a leggyorsabb hadigálya, az admirális-hajó. Közben percekig orkászerűen harsant föl a szokásos üdvözlés :

— *Ave Caesar, morituri te salutant!* Üdv neked, császár! Köszöntenek a halálba indulók!

Erre a két admirális tervszerűen fősorakoztatta gályáit és várta a jeladást. Mikor aztán a császár magasra emelte a vörös selyemkendőt és hirtelen lecsapta, felharsantak a kürtök és megkezdődött az ütközet.

Mindjárt az első percekben mindkét hajóhadból előretörtek a gyorshajók és villámgyorsan rohantak a legközelebb eső ellenséges gályára. Mert igen nagy jutalomdíj volt kifizetve annak a hajónak, amely az első ellenséges hadigályát elsüllyesztette.

Fülsiketítő zajjal, rivalgással indult meg a harc, melybe a csatakiáltásokon, a közönség élénk biztatásán és a harsány vezényszavakon kívül csakhamar belevegült a fafegyverek puffogása, csattogása, a betört hajóbordák, evezők recsegése, ropogása, a lángba borult hajók sercegése, pattogása és hadigépek, 'ágyúk' kattogása.

Már az első percekben egy fürge rhodusi hajó olyan erővel fúródott bele érc-sarkantyújával egy sokkal nagyobb szicíliai gálya oldalába, hogy a matrózkatonák jórésze ki-

bukott a hajóból a közönség óriási hahotája közben. Az ütött rés is akkora volt, hogy az evezőslegénység is sietve ugrált a vízbe. Szerencsére nem voltak odaláncolva evezőpadjaikhoz, mint az igazi tengeri ütközetekben, hol éppen ezért a süllyedő hajóról kétségbeesett üvöltés szokott felhangzani.

Ez el is döntötte a mérkőzés sorsát. A szerencsés kezdet után a többi rhodusi hajó is olyan erővel tört az ellenségre, hogy egy félóra múlva vagy 10—15 siciliai gálya állott lángokban vagy merült el a felkavart tó hullámaiban. Mert időközben a fabástyákon elhelyezett «tüzérség» is munkába lépett és a sok hadigép: a catapulta, ballista, onager óriási kattogás közt szórta az ellenségre a hatalmas szálfákat, dárdákat, szikladarabokat és gyújtónyilakat, meg a tűzcsóvákat. Egy-egy telitalálat hatalmas ropogás közt döntötte le az árbocokat, melyek zuhanásukban akárhányszor halált is okoztak. Ha lövedékeik élő célpontot találtak, akkor biztosan öltek.

A nekilelkesült rhodusi legénység egyre nagyobb erővel támadt a visszaesett siciliai hajókra. A legtöbbnek sikerült kapócsáklyákkal magukhoz ragadniok az ellenséges gályákat, a csapó-hidakon átrohantak a meglepett ellenfélre és rövidesen behajigálták a vízbe a fejvesztett matrózkatonákat. Az óriási közönség tapsvihara és vidám hahotája mutatta, hogy ezek a *vértelen*, vízbe és kacagásba fúladó diadalok tetszetek néki leginkább.

FEJÉR ADORJÁN.

ARANY KÖNYVE A KAVERNÁBAN.

I.

Te búsán hívtad Ossziánt
S ködös, homályos énekét,
Mert akkor köd szakadt reánk
S esőt szitált az őszi ég.
Itt — nap ragyog, árnyéktalan
És csillog arra lent a tenger
S én azt sohajtom : «Jer Arany,
Derűs, nyugalmas énekeddel!»

Itt ágyúk orgonája zúg
És véres minden sziklarög
És szent e földalatti zug,
Hol penész hajt és víz csöpög,
Mert elmerülhet szomjasan
Bűvös betűkbe itt az ember
És felkiálthat : «Jer Arany,
Nemes, hatalmas énekeddel!»

A vanitatum vanitas
Itt roppant evangélium,
Mert nincs nagyobb vigasztalás
Mely átsüthetne e borún.
Más bölcsesség itt hasztalan,
Hisz lelkünk telve félelemmel,
Beszélj hát vers, ó jójj Arany,
Vigasztaló, bölcs énekeddel!

Itt magyar vér hull, drága vér,
 A Karszt úgy issza, mint a bort,
 Te tudod csak, hogy mennyit ér,
 Hisz ezeréve annyi folyt!
 S ki tartja számon, mennyi van?
 S marad-e még? Ki tartja szemmel?
 Gyötöre gond, hát jer Arany,
 Mindentudó, nagy énekeddel!

Bennem csak húszéves a szív
 S tudatlan elmém fényt keres,
 Jőjj hát, ha ily esengve hív,
 Mutass irányt, vezess, vezess!
 Most még lehet, még nincs roham,
 Még áll a perc, még nem suhant el,
 Mesélj, dalolj, zengő Arany,
 Magasbahúzó énekeddel!

Mert jaj, ha szól e rossz kolomp,
 A lármajel, hát menni kell,
 A lét akkor már pitykegomb
 S csupán a fegyver énekel.
 De ha elhullnék hangtalan,
 Fülembé zúg az intelem,
 Mit végső szóként adsz, Arany :
 «Imádkozz, édes gyermekem!»

II.

Parányi gyertya sápadt kört világít
 S a barlangboltról víz hull, cseppre-csepp.
 Itt mély a csend, de gránátok suhognak
 Ott kint a sziklán, bús fejünk felett.

Parányi gyertya sápadt kört világít.
 Pipafüst, sóhaj, dermedtség s a gond
 Úgy összefolynak e nyirkos homállal!
 Negyven vitéz most negyven bús vakond.

Én forgatom a gyűrött lapokat,
 Amíg a gyertya sápadt kört világít.
 És íme minden, minden elmarad :
 Ez a siralmas, véres, csúf világ itt
 A gránátverte sziklabolt alatt.
 Más szív és más táj, mely élém kitarul :
 — Ó boldog költő tündérbirodalma! —
 Úgy van, röpít mesés vidéken által
 Muzsikás rímek bűvölő hatalma.

Valaki halkán, kérő szóval szólít :
 — Már megkövetem, furcsa a dolog,
 De elnézzük, hogy olvasván a könyvet
 A zászlós úr csak egyre mosolyog.
 Ha volna . . . benne . . . kit szegény magunk is
 Megértenénk, akit fölérnénk ésszel . . .

Robbanó gránát vág a kérő szóba
 Ott fönn a sziklán, mérges dörrenéssel.
 Csönd. Hallgatás. A szivek hangja hallik.
 — No-no : tán van még kedv is a magyarba?
 Fönt áll a bál, eddig kicsinyje járta,
 De már úgy hallom, rákezdte a nagyja!

Csönd. Hallgatás. Parányi gyertya serceg
 S kicsinyke kör csak, melyet bevilágít.
 És forgatom a versek bibliáját,
 Amíg kezem — mint sugallatra — rányit
 Az orvosságra, mely nemes, vidám
 És belekezdek — be furcsa a hangom — :
 Hogy' vitézkedtek egykor Nagyidán?
 S tárul a kép : napfényben Nagyida,
 Már messze jár Gerendi kis hada
 S vitézlő Csóri népe felnyüzsög . . .

Fejünk felett a gránát mennydörög
 S itt lent a mélyben illan a homály :
 Tüske őrmester közelébb csúszik
 S ámulva hallgat Gölöncsér Mihály.

És hömpölyög, szélesen áradozva
 A víg mesének üde, tiszta sodra ;
 Hohó, hős Nyulláb, mutasd a pofád :
 Negyven bús szempár csillan föl reád !
 S hogy fölvonul most a kancsi Degesz,
 E mélyben is kuncogva ébredsz
 A régi kedv, a számüzött mosoly.

A gránát ott fent dühhel ostromol,
 Nem tudja persze a mérges bolond,
 Hogy nincs itt már a negyven bús vakond,
 Hogy ott leskődnek híres Nagyidán,
 Hol hősi harcra készül a cigány.

Gelei honvéd fölül s úgy marad,
 Eltátott szájjal lesi szavamat ;
 Öreg Küllős a rágyújtásra készült,
 De mert a Nyulláb arcán harci vész ül,
 Tétlen marad elindult jobbkeze ;
 Viszi, ragadja már a víg mese
 És elfelejtve a kihült pipát,
 Kitör kacagva : «Héjnye . . . az anyád !»

S már nincsen gátja a kedv-zuhatagnak,
 Közelébb csúsznak s kacagnak, kacagnak ;
 Már dörömbölhet százezer granát :
 Csóri álmában védi Nagyidát.
 És bár a gyertya hamvadón világít,
 Penész, nyirok, baj — mind a sutba van,
 Negyven magyar kacag a föld ölébe,
 Mert költő hajolt vérei fölébe :
 Doberdón járt és csodát tett — Arany . . .

Olasz front, 1916.

VITÉZ SOMOGYVÁRY GYULA
 (Gyula diák).

KEMÉNY «ÖZVEGY ÉS LEÁNYÁ»-NAK TÁRGYA NOVELLAIRODALMUNKBAN.

Tarnóci Sára tragikus történetét — mint tudjuk — Szalárdi János jegyezte fel az utókor számára *Síralmas Krónikájában*. Gróf Kemény József, a regényíró tudós rokona, a Kovacsóczy Mihály szerkesztette *Árpádia* c. «honi történetek zsebkönyvé»-nek II. kötetében (1835) már közölte Szalárdi elbeszélését.¹ Az akkor huszonnégy éves Kemény Zsigmond kétségkívül olvasta ezt, de hogy feldolgozására gondolt volna, nem valószínű. Szalárdi krónikája azonban mindig nagyon érdekelte, s 1853-ban ő adta ki ezt a becses történeti forrásmunkát az *Újabb Nemzeti Könyvtárban*.²

A *Pesti Naplóban* (1853 febr. 8.) előre felhívta a figyelmet kiadására s a sorozatos vállalatra általában.³ Itt többek közt ezeket mondotta: «A regénytől kezdve a balladáig és románcokig, a költő annyi anyagot fog Szalárdiban és Csereiben feldolgozásra lenni, hogy a Nemzeti Könyvtár szépirodalmunk jövőjére is, e vállalata által, úgy hiszem, kedvező lendületet adott».

Az erdélyi krónikákat báró Jósika Miklós óta regény- és novellaíróink sűrűen forgatják, így Kemény, Jókai s a kisebbek közül P. Szathmáry Károly, Dózsa Dániel, báró Jósika Kálmán, Kőváry László, Kuthy Lajos, Komáromy Ferenc, Paulikovics Lajos s mások is.

Szalárdi kibányászását maga Kemény kezdte meg *Két boldog* c. beszélyében (1852). Utána Pálffy Albert választott tárgyat belőle, még pedig épen a Mikesek és Tarnóci Sára történetét, s ezt *A szebeni ház* c. «történeti beszélyé»-ben először dolgozta föl íróink közül. Elbeszélése a *Divatsarnokban* jelent meg 1853-ban (58—62. sz. okt. 20—nov. 3.), tehát másfél évvel Kemény regényének megjelenése előtt.

¹ S megtoldotta két érdekes oklevéllel is. Az I. kötetben (1833) csak a szentléleki vár régebbi történetét közölte.

² Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. II. 1923. 95—6.

³ Papp Ferenc (II. 257.) röviden utal erre a felhívásra.

Ezt eddig tudtommal senki sem tette szóvá,¹ sem azt, hogy e tárgyat még egy novellistánk feldolgozta Kemény előtt, Halmágyi Sándor (*Szívek harca*. Történeti beszély. *Hölgyfutár*. 1855. 75—90. sz. április 2—20.).

Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha megfigyeljük, miként próbálkozott a nehéz tárggyal a nagy mester előtt egy nevesebb s egy egészen jelentéktelen elbeszélőnk.

A *szebeni ház* Pálffy jobb novellái közé tartozik, úgyhogy Gyulai Pál érdemesnek tartotta újra kiadni az *Olcso Könyvtárban* (1881). Vadnai Károly szerint (*Irodalmi emlékek*. 1905.) aradmegyei lappangása idején írta ezt a novelláját. Ez valószínű, ha elgondoljuk, hogy 1853 elején elfogták s internálása előtt öt hónapig ült vizsgálati fogságban, amikor alig lehetett kedve ilyen hosszabb munkába fogni. Tehát, mikor Kemény felhívása s Szalárdi-kiadásának első négy füzete megjelent, novellája már készen volt.² Így biztosra vehetjük, hogy az *Árpádia* Szalárdi-szövege után dolgozott. Bizonyosága ennek, hogy csak az ott közölt egyik oklevélből tudhatta meg, hogy Tarnóci Sárának és Haller Péternek egy Péter nevű fia volt, s hogy Tarnóciné utóbb Nemeskürti Vitéz László felesége lett.³

Pálffyt a krónika elbeszélésében a regényes nőrábláson kívül Sára sorsa ragadta meg: «Az leány pedig Haller Péternek már hanyatlott idejű, de különben becsülletes úri fő embernek házasított volt, kinek ugyan boldogtalan vége lött-volt, mert micsoda kísértetből nem tudatik, de maga meg meczvén torkát magának, meg ölte volt magát nyavalyásul Szeben Várossában, ott-is residentiája lévén Urának». (Az *Árpádia* szövege és helyesírása.) A titokzatos öngyilkosságot indokolnia kellett. A házastársak eleinte békében élhettek, hiszen fiuk született, tehát utóbb csak az öreg férj féltékenysége, rossz bánásmódja kergethette a halálba a fiatal asszonyt. A történetet így beszéli el.

Haller Péter a szentléleki vár asszonyát, özvegy Tarnóci Sebestyennét, Nemeskürti Vitéz János pedig leányát, Sárát szeretné

¹ Szvacek Vári Rezső *Erdődi Pálffy Albert* (1904) c. monografiájában a novellának csak címét említi, Kemény monografusai sem szólnak a dologról.

² 1853 februárjában fogták el s öt hónapig tartották vizsgálati fogságban, tehát kb. június végéig, amikor Budweisba internálták (Szinyei: *M. Irók*). Kemény Szalárdi-kiadásából Papp Ferenc szerint (II. 96.) júliusig négy füzet jelent meg. A Mikések története a krónika elején van (98—100. l.).

³ Ő Jánosnak nevezi novellájában.

feleségül venni, csakhogy az asszonyok nem szenvedhetik őket. Nemeskürthynek az a bölc gondolata támad, hogy cseréljék el ideáljaikat, tán akkor jobban boldogulnak. Az özvegynek valóban jobban tetszik a fiatalabb, torzonborz férfiú, a tizennégyéves leánya is szívesebben mulat a barátságos öreggel. Sárának telebeszéli a fejét, hogy milyen jó dolga lesz a gazdag férj mellett, úgyhogy a gyermekleány nem húzódozik a házasságtól. Ekkor jönnek át a Mikesek: Mihály, Kelemen, János és Pál Zabola várából János számára megkérni Sárát. Míg a leánykérés tart, János Sárával (ki rokona) a kertben sétálgat s iparkodik lebeszélni a tervezett házasságról. Haller fukar, első feleségét is megölte, mint beszélük, sötét szebeni házában. Sára csak ifjú férj oldalán lehet boldog. Mikesék kosarat kapnak. Távozáskor elragadják a sikoltozó leányt s Zabolára viszik. Sára nem akar János felesége lenni, sír, jajgat s haza kéredzik. A férfiak elúnják ezt s vadászni mennek, csak János tér haza. Jönnek a fejedelem katonái Hallerrel, János nem akarja kiadni Sárát s könyörög neki, legyen a felesége, a pap rögtön összeadná őket. A leány nem hajt rá. A várat ostrommal beveszik, felprédálják, Sárát magukkal viszik. A Mikes-fiúk megmentett kincseikkel Lupuj moldvai vajda udvarába menekülnek. Tarnóciné Nemeskürthyne lett, Sára Hallerné. Küküllőmegyei kastélyukban élnek békében, vendégeket fogadnak s örülnek másfél éves fiuknak. A beteges Haller lelkifurdalást érez, hogy magához láncolt egy gyermekleányt, kinek egyetlen mulatsága, hogy sokat lovagol egymagában a vidéken. Pókai Sárosi János, a fejedelmi ügyek igazgatója látogatja meg Hallert s elmondja neki, hogy Mikes János már a harmadik nyarat tölti itt lappangva a hegyek között. Hallernek eszébe jutnak felesége magános lovaglásai s vad féltékenység ragadja meg. Eladja kastélyát s szebeni házába költözik. «A Haller-család szebeni ősi háza a város egyik legszűkebb utcáján feküdt, s udvar-épületeivel rádólt a várost körül folyó bástyákra.

E roskadozó, s mohval borított épület, elül három egyenetlen sorra osztva, tizenöt ablakot számlált. Éktelen nagy tetejének előrsze kiállott az utcára, csaknem a szemközti ház homlokáig. Oldalt a fedél alól veresre festett óriási csurgók rúgtak ki, melyek sárkánytorokká idomítva, a felfogott esővíz tömegét zuhatagként az utcára önték. A kapu, mely az első emelet magasaiba is belévägott, a ház baloldalán állott, s alatta jobbra egy keskeny magas ajtó a szűk csigalépcsőzetre vezetett, hol nappal is lámpának kelle égni.

Belül tágas termek folytak egymásba, küszöb helyett azonban többnyire néhány foknyi kőlépcsőkön át kelle tovább hatolni, hol fel, hol le. A falak könnyű s porladozó kövekből rakva, durván

faragva, vakolatlanul hagyattak. A gót ívekbe végződő boltozatok rovátkáiban vén pókhálók húzódnak, a padlózat mosatlan fenyőszálai gödrösek és kikopottak valának, csak a barnás fagörscök tartottak azokban keményen, mint az acél.

Hideg, nedves és penészt lehelő lég szorult be az üres termekbe. A tölgyajtókat szú ette, a bútorok kelméit férgek rágták. Minden legcsekélyebb nesz sokasodva hallatszék e kongó pusztaság között. Ha szólt valaki, önhangjától döbrent vissza, s az ő bútorzat koronkinti pattogásai előítéletes félelmeket ébresztének.

Ily romok közé küldte Haller uram gyermekarcú menyecskéjét.

A szebeniek csak annyit láttak, hogy egy őszi nap estéjén a ház elébe négyes fogatú közönséges szekér érkezett, melyben Hallerné asszonyom ült gyermekével s egy nőcseléddel.

Ez utóbbi, amint a kocsi megállott, azonnal sietve szállt le helyéről, s előkeresvén a szokatlan nagyságú kulcsot, azzal a kaput ki akará nyitni, azonban a tíz év óta rozsdásodó zár nem akart oly könnyen engedni, míglen az utcai báméskodók közül egy markosabb fickó elé nem állott, kinek segítségével sok erősködés után sikerült a kulcsot a zárban megfordítani.

A kapu megdőrent, a vaslemezzel bevont nehéz szárnyak benyílnak, a boltozatokról faragványdarabkák hulltak alá, a portól feketült, s nehézkes pókhálósövetek, mint leomló rongyos függönyszakadék, földig ereszkedének.

Így lépett be Tarnóci Sára férje ősi palotájába. Haller nem beszél feleségével, külön él. Ha elmegy, az emeletre zárja. Károlyi Tamás és Pongrácz Boldizsárné rokonai látogatják meg őket. Haller egy mérgezési históriát beszél el, amely abban a szobában történt, ahol éppen ülnek. Általában mindent elkövet, hogy vendégei rosszul érezzék magukat a hideg, borzalmas házban. Felesége fehérműi között egy török tört fedez föl s tüstént elmondja, hogyan találták itt első feleségét átvágott torokkal s hogy nézegették holttestét az elhagyott házban a becsődült részeg oláhok. A rokonok dühösen készülnek, Károlyi szóba sem akar állni Hallerrel, de ez megmagyarázza neki, hogy felesége az öngyilkosság gondolatával foglalkozik, s ő az ilyen elbeszélésekkel ki akarja gyógyítani. A fejedelem Porumbák körül vadászik, Haller is elmegy s az éjtszakát egy száz ismerőse házában tölti. Az Olton átkelő sokadalmat nézi ablakából, s egyszerre Mikes Jánost látja átkelni és Szeben felé nyargalni. Hú szolgája azzal a hírrel tér vissza, hogy a Mikeseknek megkegyelmezett a fejedelem, s hogy Mikes János azelőtti itt lappangásait Hallernéval hozza kapcsolatba a pletykázó csócselék. Tehát háza becsülete az

utcai nép nyelvére került? Szolgáját emlékezteti arra, hogy tíz évvel ezelőtt is itt volt, éjjel titokban Szebenbe lovagolt, visszajött, s reggel felesége halálhírért hozták neki. Akkor a szolga száz aranyat kapott. Most ugyanígy lesz, de ezúttal kétszáz aranyat kap a titoktartó szolga. — Haller valóban meggyilkolja feleségét. Házából kilépve Mikes Jánossal találkozik. Éles, gúnyos szóvita után a kapu alá mennek s lámpafénynél vívni kezdenek. Haller hiába kérdi Mikest, hogy felesége bűnös-e, az nem felel, leszúrja a gonosz férjet, s csak a holttestnek mondja meg, hogy felesége ártatlan volt. «Ekkor még nem tudta, hogy a szebeni házban két halottat hagyott hátra».

Pálffy képzeletében a szebeni ház, hol Sára titokzatos erőszakos halála történt, borzalmas tanyává változik, s ehhez idomul a gazdája is, ki a krónika «becsületes úri főemberéből» gonoszlelkű kétszeres feleséggyilkossá válik. Ő lesz az elbeszélés központja, s így az író kiszínezheti a félelmes és titokzatos környezetet és körülményeket a francia romantika útmutatásai, de a maga különös hajlandósága szerint is. Ebben tér el lényegesebben a krónika elbeszélésétől. Sára alakját a Halleré mellett alig rajzolja. Az első fejezetek tizennégy éves, bájos, éretlen gyermekleánya utóbb néma árnyékká válik, kivel az író egy mondatot sem beszéltet. Lelkét nem ismerjük. A történetet érdekesen, élénken beszéli el, de mint többi addig írt regényeiben és novelláiban, némi különködéssel és félszegséggel. Korhangulat kevés van benne.

Halmágyi Sándor *Szívek harca* c. novellája elején forrásaiként Szalárdit s az *Árpádiát* nevezi meg, de bátran megnevezhette volna Pálffy beszélyét is, mert, mint a következő kis tartalmi vázlatból világosan s minden kommentár nélkül kitűnik, az is erősen hatott rá meséje szerkesztésében.

Tarnóciné nála gyönyörű, fiatal özvegy és Mikes János szeretője. A lovag utóbb Sárát szereti meg, de kezét hiába kéri az özvegytől. Sára tört szívvel egyezik bele a Haller Péterrel való házasságba. Haller itt is az özvegyet akarta megkérni, de természetesen a szép leányt még szívesebben veszi. A menyegzői ünnepélyen a falu népe székely szokás szerint végig akarja hordozni a faluban búcsúzóul a menyasszonyt, s a Mikések ekkor ragadják el. Sára már hajlik János szavára, aki annyit mond neki, hogy anyja szerelmes belé, azért ellenzi házasságukat. Ekkor lép be Tarnóciné a fiskális causák direktorának levelével, melyben az tudatja vele, hogy a Mikésekre valószínűleg fej- és jószágvesztés vár. Tarnóciné szökésre unszolja Jánost és testvéreit. János látja, hogy mind a két nő szereti, s hogy tönkretette boldogságukat. Bocsánatot kér tőlük s testvéreivel Moldvába

menekül. Tarnóciné most már nem akarja Sárát Hallernek fölládozni, ki a kudarc miatt nevetségessé válik.

Gonosz és kapzsi cimborája, Nemeskürthi László kétezer aranyért megígéri, hogy Sárát kiadatja neki. Nemeskürthi, ki Tarnóciné egykori udvarlója volt s birtokáért szerette volna elvenni, nyomára jött Jánossal való viszonyának. Most azzal fenyegeti az özvegyet, hogy felfedezi titkát, ha feleségül nem megy hozzá, s Hallernek ki nem adja Sárát. Tarnóciné mind a két föltételbe beleegyezik. Sára Haller ódon, félelmes szebeni házában fiat szül. Az öreg férjet féltékenység gyötri. Azzal gyanúsítja feleségét, hogy a titkon hazaszökött Mikes Jánossal találkozott s azé a gyermek. Feleségével gyalázatosan bánik s épen meg akarja korbácsolni, mikor megüti a guta. Mikesék kegyelmet kaptak. János rossz híreket hall s Szebenbe siet. Haller haldoklik s kérdi Jánost, hogy ártatlan-e Sára. János nem felel, ezzel bünteti a kegyetlen férjet. Sára szobájába zárkózott, feltörök az ajtót s az asszonyt ott találják véresen, mellette a kés, mellyel megölte magát. János Szentlélekre siet Sára anyjához, ki azóta másodszor is özvegyé lett, de őt is halva találja.

Halmágyi, az erdélyi író szívesen választotta tárgyát Erdély multjából, de mint Sue Jenő tanítványa (*Kalandor és Kékszakál* c. regényét 1854-ben fordította le) vadromantikus históriát csinált belőle, melynek csak elég ügyes elbeszélő módját dicsérhetjük, lélekrajzát annál kevésbbé. Tarnóciné és Mikes alakjai bizonytalanok, Sára gyenge, ingadozó leány, Haller, kit első feleségének megmérgezésével gyanúsítanak, kétes jellemű alak, azonfelül kakaskodó, nevetségés vénember.

Vajjon hatott-e ez a két kísérlet Keményre regénye megírásakor? — kérdi az irodalomtörténet kutatója. Halmágyié semmi esetre, hiszen mikor megjelent, Kemény művének két első kötete már készen volt, de nem hatott rá a Pálffyé sem, legfeljebb annyiban, hogy jónevű írotársának gyenge feldolgozása újra és erősebben ráirányította figyelmét az érdekes témára, s mintegy versenyre ösztönözte.

Remekműve örökre elhallgattatta a kísérletezőket. Ki merte volna utána ugyanezt a tárgyat másképen megírni? Magát a krónika elbeszélését is elfeledtette. A köztudatban a Mikesek és Tarnóciék története mindig úgy élt és fog élni, ahogy azt Kemény megírta a történelem adatai fölé emelkedve, a nagy költő fejedelmi szabadságával.

SZINNYEI FERENC.

SZEMLE.

Spinoza.

— Születésének háromszázadik évfordulója alkalmából. —

I.

Spinoza, az emberi szellem egyik leghatalmasabb képviselője, a bölcselkedés egyik alapvető mestere, élete végén albérletben lakott egy igen egyszerű hollandus családnál, Hágában. Sohasem volt senki-
nek terhére. Idejének javarészét csendesen, szobájában töltötte. Ha elfáradt a sok gondolkodásban, lement padlásszobájából és elbeszélgetett a házbeliekkel az élet apró-cseprő dolgairól. Alázatos, szelíd és kegyes volt. Intette a gyermekeket, hogy menjenek istentisztele-
tre, s midőn visszatértek a prédikációról, kikérdezte őket, hogy megállapítsa, mit jegyeztek meg maguknak. Mindig helyeselte azt, amit a gyermekek a templomban hallottak. Naponta négy és fél garast költött magára. S ezt az összeget Platon, Descartes és Kant egyenlő értékű társa úgy kereste meg, hogy szemüvegek csiszolásával foglalkozott. Egyszerűen, csaknem szegényesen öltözködött. Alig 45 éves korában halt meg. Háromszáz esztendeje született Amsterdamban, 1632-ben.

Élete egy nagy gondolkodónak tragikus bensőségű, de külsőleg is elég fordulatos élete volt. Az amsterdami gheftó, amely a világnak adta, hamar megtagadta. Spinoza, előbb csak lelkében, később egész életmódjában elszakadt környezetétől. Tizenöt éves volt, amikor lejátszódott előtte Uriel da Costa tragédiája. Uriel da Costa, kora szkepticizmusának hatása alatt megtagadta a túlvilági élet hitét. Hitközsége arra ítélte, hogy elveit bánja meg és nyilvánosan vonja vissza. Uriel da Costa az ítéletre gögös és haragos levéllel válaszolt, aztán letette a tollat és — főbelötte magát. A kis zsidó tudós fiúra nem kis hatással lehetett ez az eset. A könyvekbe menekült s latin nyelvismerete hamar lehetségessé tette számára, hogy elmerüljön kora tudományában. Tanára, Franciscus van de Ende — aki különben 1674-ben a vérpadon halt meg — által ismerte meg Descartes filozófiáját, amelynek továbbépítése élete munkájának egyik legjelentősebb eredménye. A latinon kívül jól tudott spanyolul, hollandusul, franciául és olaszul. Hittestvérei nem látták szívesen átalaku-

lását, s előbb szép szóval, ígéretekkel, majd fenyegetésekkel próbálták útjától eltéríteni. Saját testvére és sógora is felléptek ellene, hogy apai örökségétől megfosszák. Ekkor már a filozófus a holland bíróság elé vitte a dolgot, amely javára döntött. Spinoza azonban, miután az ítélet neki adott igazat, lemondott testvérei javára az egész örökségről, s csak egy ágyat tartott meg magának. Egy ágyat, mely igaz életének megadhatta a napi nyugalmat.

Mert ellenfelei ekkor a nagy átokkal sujtották. És kimondták rája: «Legyen átkozott nappal és legyen átkozott éjjel. Legyen átkozott, ha alszik és legyen átkozott, ha felkél. Legyen átkozott kimenetelénél és legyen átkozott bejövetelénél. Az Úr sohase bocsásson meg neki . . . Vigyázzatok, hogy senki élőszóval vagy írásban ne forduljon hozzá, senki íranta jóindulatot ne tanúsítson, senki vele egy földél alatt, senki tőle négy rófnyre ne időzzék, senki oly iratot, amelyet ő szerkesztett, vagy írt, ne olvasson!»

Fekete gyertyák égtek, amikor ezt az átkot kihirdették. Az előénekes komor hangon felolvasta az átok szövegét, míg egy templomszolga a kürtöt fújta. Ezután a gyertyákat lefordították, hogy egy mellettök álló vörös folyadékkal telt edénybe csepegjenek, miközben a gyülekezet hangosan imádkozva jelentette ki undorodását a kitaszított iránt.

De itt sem álltak meg. Kijárták, hogy a városból távozzék. De a türelmes világi hatóság megengedte neki, hogy a fővárostól néhány mérföldnyire egy faluban éldegélhessen. És az alázatos lélek ezért sem haragudott. Hamar arra a meggyőződésre jutott, hogy az elvakultak nem tudják, mit cselekszenek. Később Leyden, majd Hága közelében élt egy faluban. Utolsó tartózkodási helye Hága volt, ott érte el a nyugalmas lélek az örök nyugalmat.

11.

Spinoza életében voltaképen, az ő neve jegyzésével, egyetlen műve jelent meg, 1663-ban, az, amely Descartes filozófiáját foglalta össze latin nyelven. Ez a mű úgy készült, hogy Spinoza egy tanítványát a cartesianus filozófiára akarta megtanítani, de mert ennek Descartes eredeti műveinek olvasása nehezebbre esett volna, Spinoza összeállította számára Descartes filozófiájának tanait. E műve által Spinoza nagy kitüntetéshez jutott. Károly Lajos, Pfalz választófejedelem, 1673 febr. 13-án meghívta a heidelbergi egyetemre rendes tanárnak. Érdekes ezt a levelet, amelyet a fejedelem Spinozának íratott egy emberével, legalább részleteiben elolvasni:

«Ő Fensége, a pfalzi választófejedelem, az én legkegyelmesebb uram, megparancsolta nekem, hogy kérdezzem meg levél útján Öntől, akit eddig nem ismertem, de aki Ő Fenségének előnyösen ajánlatott, vajjon nem volna-e hajlandó az ő híres heidelbergi egyetemén a bölcsészet tanszékét elfogadni. Ön a rendszer tanárok jelenlegi évi fizetését fogja kapni. Sehol másutt nem találhat Ön olyan fejedelmet, aki a kitűnő fejek iránt, akik közé Önt is számlálja, jobb indulattal viseltetnék. Ön teljes mértékben élhet a bölcselkedés szabadságával, s a fejedelem bízik abban, hogy nem fogja azt a nyilvánosan elismert vallás háborítására felhasználni. Én engedelmeskedni tartoztam a dicső fejedelem parancsának, s ezért sürgősen kérem Önt, hogy minél előbb válaszoljon. Csak azt az egyet teszem még hozzá : ha Ön eljön, valódi filozófusi életnek fog itt örvéndeni, hacsak reményünk és várákozásunk ellen nem üt ki minden.»

Spinoza érett megfontolás után a hívást — nem fogadta el. Kempis Tamás jelszavát vallotta : Ama nesciri (Szeress ismeretlen lenni). A francia király évi kegydíjat ajánlott fel neki ; azt sem fogadta el. Derús nyugalmának tiszta boldogságát nem akarta senkitől és semmitől függővé tenni a világon. A világ egyik legelső etikusa igazi etikus, erkölcsi életet élt.

Nem lehetetlen, hogy egy nagy csalódás, mely szívében zajlott le, okozta azt a rettenetes bomlást, amely maga alá temette vágyait, földi törekvéseit. Szerette Van de Ende-nek leányát, de az másnak nyújtotta kezét. De föllázadt-e akkor? Nem. «A cél, amely felé az életben törekedtem, az öröm és a derűtség.» Szenvedélyeinek föltétlen ura, sohasem mértéktelen, sem a bánatban, sem az örömben, nyájas, jóindulatú, tiszta jellem, amit filozófiájában hirdet, azt követi saját egyéni életében is.

Milyen lehetett emberi alakja? Colerus írja róla : «Középtermetű volt. Arcvonásai kellemesek . . . » Van, akit a szenvedések keserűvé tesznek. Spinoza azok közé tartozott, akiken az élet szenvedései a jóindulatú báj lágy vonásait öntik el. Tüdőbajos családból származott s az üvegpóros levegő nem a legkedvezőbb a tüdőbajosok számára . . .

Nem volt afféle ismeretlen, szürke szobatudós. A latin nyelv utólérhetetlen nemzetközisége hamar messze földekre elvitte a híret. Gáncsolták és dicsőítették, megvetették és becsülték. Végrendeletek évjáradékokkal óhajtottak róla gondoskodni. Volt, amelyet nagynehezen el is fogadott. Röpiratok, levelek százai vitatkoztak vele s ezek nem voltak ártatlan irodalmi mulatságok. Legjobb barátját, Jan de Witt-et az utcán verte agyon a csöcselék. Goethe Frank-

furtban tisztelgett a megszálló Napoleonnál, Spinoza Condé hercegnél, a Hollandiába betört francia sereg vezérénel tett, igaz, hogy ennek hívására, látogatást. Mikor innen Hágába visszatért, a tömeg majdnem Witt-ék után küldte.

A *Tractatus theologico-politicus* (1670) a teológia és politika, az egyház és állam problémáival foglalkozott. A mű célja az akkori hollandus kálvinista papsággal szemben a lelkiismereti szabadság védelmezése lett volna. A merész írás nagy feltűnést keltett, sokan olvasták, egész irodalom keletkezett körülötte. Főeszíneje az ideális demokrácia társadalmi rendje.

Halála után jelent meg főműve, az *Ethica*, vagyis az erkölcsös igaz életről szóló tudomány. Már e mű címe mutatja a Spinoza és Descartes közötti nagy különbséget. Descartes életének célja a megismerés, Spinozánál a megismerés csak eszköz, mely az igaz életre viszi az embert. A másik különbség köztük az, hogy Descartes vallásossága inkább értelmi jellegű volt: Spinozáé érzelmi. Spinoza igazi vallásos lélek, kinek leghőbb vágya az Istennel való teljes egyesülés.

Descartes szerint, tudjuk, az önismeret a legabszolútabb ismeret (Cogito, ergo sum!). Ő mindent két substancióra visz vissza, az anyag és a szellem substanciójára. Spinoza nem monista, de nem is egészen dualista; azt mondja, hogy a lét, az entitas, nem egy, nem kettő, hanem egyesítetten kettős. S ez nemcsak a test-lélek, hanem az isten-természet fogalmi körére is vonatkozik «Tévednek, — mondja Spinoza az *Ethicában* — akik szerint azt akarom kimutatni, hogy Isten és a természet — amely utóbbi kifejezésen ők a testi anyag bizonyos tömegét értik — egy és ugyanaz. Ilyen szándékom nincsen.» Szerinte Isten akarata és a természet törvénye egy és ugyanaz a valóság, különbözőképen kifejezve, — ami lényegesen más.

Determinista. Isten-eszméje az a szétömlő tudatosság, amely a világot megeleveníti. Spinoza az értelmes erény prófétája. Értelmetlenül él az, aki erkölcstelenül él. Az etikai determinizmus magas ethos, mert hiszen nem ösztönös, hanem meggondolás szerint való. Renan szerint tőle származott Istennek legigazibb meglátása. Novalis, a katolikus költő, Istentől részeg embernek mondotta. Spinoza szerint Isten akarata: a világmindenség törvénye, ezért nevezik filozófiája alapeszméjét *pantheizmus*nak. S bár ez a vallásosság nem az egyházak felfogása szerint való, hozzá kell tennünk, hogy Spinozát egy világ választotta el atheista követőitől, akik az ő kegyeletes eszméinek elferdítésével saját hitetlenségüket próbálták megtámasztani.

Mert Spinoza azt hirdette, hogy Isten a legtökéletesebb lény, minden lét foglalata, rajta kívül nincsen substantia. Minden csak

akkor reális, ha része van az istenségben. Az élet legnagyobb értéke : a megismerés. A lélek legfőbb erénye s minden megismerés csúcsa : Isten megismerése, s ami ezzel szükségkép kapcsolatos : az Isten iránt való szeretet. Ez az amor dei intellectualis emeli föl az embert a tiszta öröm, a salaktalan boldogság égi régióiba.

III.

Az a pantheizmus, amely Spinoza nyomán eláradt az európai irodalmakban, legkevésbé a mi irodalmunkban érvényesült. Spinoza művei csak későn szólaltak meg magyar nyelven s ami pantheista elem van költészetünkben, az csak közvetve Spinozára visszamenő : Vajda János Spinozát nem ismerte, még Schopenhauert is alig, Komjáthy Jenő pedig már túl van Spinozán : ő a nietzschei Übermensch prófétás ihletésével áradt bele a természetbe s ilyen indítékok alapján volt pantheista. Goethe ifjúságának szenvedélyes viharai közben olvasta Spinozát s midőn az «amor dei intellectualis» önzetlen istenimádat-eszméjét megértette, nagy belső felszabadulást érzett meg általa. Nem lett ő sem pantheista, de viharos szenvedélyei megnyugodtak abban, hogy van önzetlen, nagy, tiszta szeretet a világon.

Ez eszméjével jutott fel maga a hágai jámbor bölcs is a gondolkodás hóval fedett csúcsaira, honnan földi életünk gátló kicsinyességei fölött, igazán sub specie aeternitatis tekinthetünk szét. Más a nehéz út után lihegett volna. Spinoza lebirta a hegyoldal meredekét s odafent az emberi boldogság, a tisztaság, az erény világa várta. Nem lihegett, hanem lelkendező két kezével az ég felé ölelt és meghatva és áhítatosan borult le Isten elé, akibe kevés földi halandó pillantott belé annyi alázatos szeretettel, annyi elmélyedő filozófiával, mint Spinoza, a bölcs és kitaszított hágai remete.

Rubinyi Mózes.

IRODALOM.

A magyar művészet története.

Péter András: *A magyar művészet története.* I., II. Budapest.
Lampel R. könyvkereskedése. 1932.

Péter András könyvéből az európai tudományosság jólesően tárgyilagos és nyugodt hangja csendül ki. Megbecsüli tárgyát, mert igazságos akar lenni vele szemben, és megbecsüli az olvasót, mert az igazság meghallgatására képesnek ítéli. A régi magyar művészetéről szólva, hiábavalóan fellengző szólalmok, bizonytalan feltevések hangoztatása helyett az egyetlen helyes eljárási módot választotta, a higgadt szemlélődést, aminek természetsszerűleg nyomába szegődött a helyes felismerés. Miután tisztán látja, hogy a magyarországi művészet egészen a XIX. századig csak ritkán emelkedett a legmagasabb csúcspokig, nem is igyekszik úgy beszélni róla, mintha valamely nagy és egységes nép következetesen fejlődő művészi termeléséről lenne szó. A különleges eset különleges tárgyalási módot igényel. Mert a magyarországi művészet kérdése egyike a művészet-történet legbonyolultabb problémáinak, melynek megértése és kibogozása hálás és izgalmasan érdekes feladat a műtörténészre nézve. Népünket a kereszténységnek szinte átmenetnélküli felvételétől fogva, ismételten, továbbra is oly megrázkódtatások érték, melyek minden más nép életéből hiányzanak s mégis mindig új erőre kapva szomjasan fordult a kultúra felé. Váltakozó, más és más országbeli uralkodóházak, külföldről behívott új és új telepések, külföldi politikai és kereskedelmi összeköttetések, külföldi búcsúk, melyeket a vallásos lakosság sűrűn látogatott, végül a földrajzi elhelyezkedés folytán adódott szomszédságok eredményezték, hogy francia, olasz, német, osztrák és cseh kulturális és művészi elemek szerves egésszé elegyedtek hazánk földjén bizánci és lengyel elemekkel. Nincs ország, melynek művészete csak megközelítőleg is ilyen összetett képet nyújtana, melyben ennyi mindenféle elem olvadt volna össze egymással. A Nyugat legkeletibb őrhelye s a Kelet legnyugatibb állomása volt Magyarország a mohácsi vészig s művészete ennek a különleges politikai helyzetének hű tükrözője. A különféle behatásoknak ezt a folytonos fluktuálását, hol egyiknek, hol másiknak erőre kapását

nyomon követni, figyelni a magyar művészet szüntelenül változó, érzékeny arcát, s megállapítani, mi az idegen és mi az állandó benne, ezek azok a feladatok, melyek már régóta szakemberre vártak. Ezeknek komoly megoldása nemcsak a magyar tudományosság érd klődésére tarthat méltán számot, hanem fontos forrásmunkának tekintti majd a külföld is.

Péter András tájékozottsága a külföldi művészeti termelésben és jártassága a mai igényeket szolgáló tudományos módszerben lehetővé tette számára a problémának nemcsak felismerését, hanem valóban szellemtörténeti, azaz történeti, kultúrhistoriai és művészeti szempontból való alapos tárgyalását. A fejezetek előtt elhelyezett tájékoztatók a városok életére, a lakosság összetételére, külföldi összeköttetésekre nézve tömörek és színesek, s mindennek mélyebb okát kereső érdekes fejtegetései még a kevésbé beavatott olvasót is teljesen lekötik. Minden tekintetben s így a művészetben is, kevésbé az egyes eset érdekli, mint az általános összefüggések, s ez az egyetlen mód, ahogyan hozzá lehet férni a magyar művészet megértésének lényegéhez. Az előtérben mindig a «probléma» áll, s ez teszi érdekessé és változatossá a «történet»-et.

Művészi fejtegetéseinek eredményét azonban kissé túlozza, mikor egy helyen kijelenti, hogy «a felsőmagyarországi vagy erdélyi táblaképeket a németekkel lehetetlen összetéveszteni». Erre könyvének néhány pontja nyomban rácsófol, még pedig oly képek leírásánál, melyekről azóta kétségtelenül kiderült, hogy német vagy németalföldi, vagy osztrák munkák. De ez is főként oly esetekben történik, mikor az egyébként erős kritikával dolgozó szerző éber figyelme — az újabb irodalom megállapításainak szuggesztív hatása alatt — pillanatokra kihagy. Egyébként nem csodálható tévedés, mert annak a szabatos meghatározása, hogy miben áll hát a régi magyarországi művészet sajátlagosan egyéni jellege, nem könnyű feladat. És mindaddig véglegesen meg sem fogalmazható, míg várható részletkutatások nem távolítják el az immár impozánsná dagadt emlékanyagból a még mindig zavarólag ható idegen darabokat. Addig az anyag nem fog egységes és szerves képet nyújtani és közös jelleme nem lesz szavakba foglalható.

Nem fogadható el Péter András azon megállapítása sem, hogy «a Felvidék és Erdély festői kevés kivétellel magyarok voltak». Miután neveket alig ismerünk, e kérdésben óvatosabb álláspontot kell elfoglalnunk, hisz nagyon jól tudjuk és Péter nyomatékmal hangsúlyozza is, hogy éppen ezen vidékek városi lakossága — és csak ebből kerülhet ki az iparos és a művész — legalább is nagy mértékben

német telepesekből állt. A «magyarországi» tehát mindenképen helyesebb megjelölés, mint a «magyar».

Evvel kapcsolatban talán nem haszontalan egy másik elvi kérdés felvetése sem. Beletartoznak-e a «magyar művészet» tárgyalásába oly művészek, kiknek magyarországi szerepléséről egyetlen, bármily sovány adat sem szól, csak nevük utal származásukra, ellenben a fennmaradt adatok összessége arra mutat, hogy legalább is tanulóeivük óta életük idegenben telt el és műveik utolsó ízig idegen művészet jegyeit viselik magukon? Michele Pannonióra, Nanni d'Ungheróra és Jakob der Kaschauerra gondolok, kinek kassai származása akár arra is vallhatna, hogy magyarországi német családból eredt. Ha egy esetleg német származású művész beleolvad újra a német közösségbe, vajjon mi igényt támaszthatunk művészetére? Magyarországi művészi előzmények és követők nélkül valakit, aki mindent a külföldtől kapott és mindent a külföldnek adott örökül, magyar művésznek nem lehet tekintenünk; még annyira sem, mint Péter András teszi, ki tárgyilagosan elmondja ugyan e művészek életkörülményeit, de avval, hogy könyvébe mégis felvette őket, azt a látszatot kelti, mintha a «magyar művészet» művelőinek aktív tagjai lettek volna. Vajjon ki tekinti közülünk Lotz Károlyt német művésznek? pedig ő német származásán túl még külföldön is tanult. Vagy Lenaut magyar költőnek? A formák nyelve majdnem oly jellegzetes, mint a szavaké. Egy művész megítélésénél a születés puszta ténye nem lehet döntő, hanem csak az élet munkája; nagyon természetes, hogy számon kell tartanunk e művészeket, sőt fel kell kutatnunk munkáikat, de művészetük elszakadt a «magyar művészet»-től.

Péter András értékes könyvének néhány apróbb tévedésére nem akarok kitérni, szóvá tették azokat a szakkörök számára írt korábbi bírálatok. De ezek amúgysem érintik a lényegét és nem jellemzik a munkát. A könyv második, az újabb időkkel foglalkozó kötetére nézve azonban volna néhány kevésbé elvi, mint technikai megjegyzésem. Mivel ilyen könyvnek legfőbb feladata, hogy mennél többen olvassák, a laikus közönség kedvéért nem ártott volna a modern irányzatok lényegének valamivel hosszabb magyarázata. S hálásan vennék az olvasó, ha csak azok a szavak fordulnának elő idegen nyelven, melyeknek használata teljességgel elkerülhetetlen. Ez az előadás elevenségének nagy hasznára válnék. Az újabb német művészeti irodalomból átlántált szavak «kozmosz», «dinamikus» stb. semmit sem mondanak a magyar olvasónak, csak nehézkessé és fárasztóvá teszik a szöveget. Nem azért mondom ezt, hogy hibát találjak, hanem mert az ilyenfajta modorosságok könnyen találhatnak utánczókra.

Mind e felhozott és leginkább elvi kifogások nem vonnak le semmit a könyv értékéből s nem lehet eléggé méltányolni legfőbb érdemét, hogy jóformán előzmény nélkül bátran vállalkozott a magyar művészetnek napjainkig terjedő összefoglaló előadására és evvel a magyar művészettörténeti irodalom legérzékenyebb hiányát pótolta.

Hoffmann Edith.

A magyar könyvnyomtatás honfoglalása.

Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* 281 hasonmással. Budapest, 1931. A Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete támogatásával kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 2°. IV. 272 l., 68 melléklettel.

Ezeréves történetünk második felében a fegyverek mellett a nyomtatott betűk is csatasorba álltak, hogy az amazokkal megszerzett és megvédett határok között nemzetünknek európai életközösségre jogosító közműveltséget teremtsenek. A történeti kutatás azonban az acélfegyverek haditettei mellett az ólombetűk csendes munkáját meglehetősen elhanyagolta. A hazai nyomdászattörténet — a művelődéstörténet mellékes függvényeként — kevés művelőre talált, s ezek közül is a felderített részletek egységbefoglalására csak Ballagi Aladár vállalkozott, alapvető munkát végezve, melyben még nagyon sok hézag maradt. E parlag területeken tovább folyt a részletkutatás, több érdemes tanulmányban és monográfiában.

De ennek a sorshatározó közműveltségi szervnek összefüggő, a lassan és szórványosan felgyülemelő adatok közt tisztább képet teremtő élettörténetét mindmáig nem írta meg senki. Most erre a nehéz, de halaszthatatlan feladatra vállalkozott Gulyás Pál, nemzeti múzeumi főkönyvtárnok s a bibliográfia tudományának egyetemi tanára. Egy negyedszázada foglalkozik Gulyás a magyar könyv multjával, melynek mint legrégebbi könyvészeti folyóiratunknak, a *Magyar Könyvszemlé*nek hosszú időn át érdemes szerkesztője is minden figyelmét és odaadását szentelte.

Egyelőre nyomdászatunk első másfélszázadának történetét bocsátotta közre egy testes, pompásan sikerült szövegekkel és mellékletekkel gazdagon ellátott, tipográfiailag is előkelő színvonalon álló kötetben. Mivel a tudomány e területén az előmunkálatok a szintézis lehetőségét merőben még korántsem érelték meg, Gulyás is legalkalmasabbnak ítélte művét tanulmányosorozat formájába önteni: huszonhat fejezetéből majd mind a kezdő magyar könyvnyom-

tatás egy-egy helyhez vagy névhez kötött dolgozótelepéről ad tömör és világos apró monográfiát. Csak bevezetőben szentel pár összefogó fejezetet a könyvnyomtatás feltalálása körüli vitás kérdések tisztázásának, a nyomtatásos gondolatterjesztés bölcsokorának, majd a hazai első próbálkozásról: a Hess-féle budai sajtóról vázolt kép után a magyarság szolgálatában álló idegen szakemberek, valamint a külföldi műhelyekben foglalkoztatott magyarok munkásságának. A XVI. századtól fogva a hazánk területén működő könyvsajtókról ad számot, munkájuk megindulásának időrendjében. Ezekben a szakaszokban rendre tisztázni kellett az eddig felmerült adatokat és feltevéseket s ezt a feladatot a tudományos tárgyilagosság és óvatosság teljes felelősségérzetével el is végzi; ebből munkájának akárhányszor határozott, néha ébenséggel éles polémikus színezete támad. De a káprázatokkal, a nem eléggé szilárd alapokra fektetett föltevésekkel szemben kíméletre nem hajlandó, még akkor sem, ha a hibát vagy félrecsuszamlást a — maga korábbi munkájában találja; könyve végén megcáfol vagy helyreigazít olyan tételeket is, melyeket a könyv elején még elfogadhatóknak ítélt. Mindezt az ingatag talaj, melyen a legéberebb tudományos lelkiismeret mellett is csak tapogatózva lehet haladnia, eléggé megmagyarázza. Így is kétségtelen, — hisz a műről kiváló szakemberek által már eddig közzétett bírálatok is azzá teszik — hogy eredményei néhol még kiegészítésre, másutt talán épen gyökeresebb módosításra is fognak szorulni. A nyomdászattörténetnek Európa-szerte csak legújában kialakuló saját módszerei idővel nálunk is az eligazodásnak új lehetőségeit teremthetik meg. De Gulyás egyelőre legfontosabbnak a hazai nyomdászattörténeti kutatás adataalapjainak megbízható elhelyezését tekintette, s a keretek, amelyeket könyvében megvont, olyan reálisak, a rendelkezésre álló anyagnak olyan gondos és kritikai szellemű megrostálása után alakultak ki, hogy azokat most már a későbbi kutatóknak is múlhatatlanul magukévá kell tenniök.

A nem-szakember olvasónak legtöbbit s legélvezetesebbet Gulyás művének bizonyára végső, kitűnően megírt s a korábbi fejezetekből kivilágló részletvonásokat pompásan összefoglaló fejezete fogja nyújtani, mely XVI. századi könyvnyomdáink belső életéről rajzol gazdag s minden hamis romantika nélkül is vonzó és színes képet. Itt tárul elénk a könyvnyomtatásnak, mint céhbe sohasem verődött szabad művészetnek fokozatos kifejlődése, melyen a polgári elemmel válllvetve nemesembereink is dolgoztak. Munkájukat propagatív célzat, kivált vallási célok is irányították, de érthető és természetes, hogy az üzleti boldogulás sem volt kisebb hajtóerő: a bevált

és keresetté lett műhely családok felvirágzására vezetett, örökül szállt nemzedékekre s a nyomtatólegénynek álmát fűthette a vágy, hogy gazdájának vejjé, munkájának folytatójává lehessen. Az első század nyomdatermékeinek példányszáma viszonylag nem is csekély: néha több százra is tehető. A könyvsajtók tulajdonosai a könyvkiadásnak is úttörői, e téren a Heltai-nyomdáé a pálma, kinek üzletmenetéből maradt fenn a magyar írói honoráriumnak is legrégebb emlékezte. S a nyomtatott betű terjedésével egyidejűleg megjelennek az örök kísérő szellemek is: a privilégiumé csakúgy, mint a cenzuráé. S ami végül legmodernebbnek hat, noha nyilván a legősibb emberi ösztönökből táplálkozik: a tisztességtelen verseny is felüti már hidrafejét; megkezdődik a megtévesztés és utánzás minden faja, balsorsukat még a híres mesterjegyek sem kerülük el.

Könyvnyomtatáshoz és könyvkiadáshoz — a nagy szövetségben harmadikul — a forgalombahozatal, a könyvterjesztés csatlakozik, melyben nyomtatók, könyvkötők és könyvkereskedők egyaránt osztoznak. S már a korai magyar könyv feltűnik a vásári ponyván is, egy gyékényen a fűszerszámmal, mert a nyomtatott ígének mégsem volt akkora kelendősege, hogy pusztán azzal «rentábilis» vásárt lehetett volna csapni.

Mindaz, ami a kéziratától kezdve a könyvterjesztésig napjainkban a szellemi termés továbbítása körül folyik, Gulyás nagy művének ebben a mozgalmas zárófejezetében mintegy embriójában szemlélhető. E kezdet és a jelen közt még háromszáz esztendő terül el. Fölöttébb kívánatos, hogy megkezdett munkáját szerzőnk is a jelenig, vagy legalább is a XVIII. század végéig folytassa. Ameddig most elvezetett: körülbelül ott zárul le nyomdászatusunk heroikus korszaka, a honfoglalás ideje. Európai színvonalra a magyar könyvnyomtatás a XVII. század derekától fogva lendül.

Rédey Tivadar.

Az új biológia célkitűzései.

Hans André: *Urbild und Ursache in der Biologie*. R. Oldenbourg, München und Berlin, 1931.

Rendkívül érdekes és tanulságos annak a változásnak a megfigyelése, amely a modern természettudományban lassú és bizonytalan kezdések után mind gyorsabban és határozottabban végbemegy. Ma már ez a változás annyira előrehaladt, hogy ha a múlt század hetvenes éveinek természettudományában iskoláztott és azóta a tudomány alakulását figyelemmel nem kísérő egyén újra a természettudomány

felé fordulna s legújabb irányai és eredményei iránt érdeklődnék, nemcsak a tényleges eredményeken csodálkozhatnék, de még inkább a tudománykör szellemén, amelyben semmiképen sem ismerné meg a hetvenes évek természettudományi világfelfogását. Hatvan évvel ezelőtt a természettudomány szinte egyedül uralkodott az európai tudományos életben. Iránya túlnyomóan materialista volt. Az egész világot és életet felszívni akaró egyoldalúsága ellen éppen abban az időben kezdődött meg a lélektan és főleg a szellemtudományok oldaláról friss és erőteljes ellenhatás, amelyet azonban a természettudomány hatalmas trónusán ülő tudósfejedelmek akkor még szinte észre sem vettek. A századforduló körül azután a természettudomány mégis a tudomány egész körén osztozni kényszerült a szellem- vagy kultúra-tudományokkal: a tudománynak ez a két félgömbje ebben az időben csaknem a legmerevebb ellentétben állt egymással. Tárgyuk eltérő mivolta látszólag áthidalhatatlannak mutatta ellentétüket, amely már-már a tudomány kettészakításával fenyegetett. Ellenkezésük a kor tudományos szellemének megfelelően legfőképpen módszertani téren mutatkozott: Rickert *Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* című munkája a főleg általánosító természettudomány és a főleg egyénítő történeti kultúratudomány ellentétét csak olyan élesen mutatja, mint a Dilthey-iskola megértés-módszere, amely a magyarázó természettudományokkal szemben kizárólag a szellemtudományok sajátja volt és még a lélektant is kettészakította egy természettudományi és egy szellemtudományi fajtára, amelyek még ma is nemcsak hogy nem egyesültek, hanem némi csökönyösséggel úgyszólván idegenül állnak egymással szemben.

Mert azóta újabbat fordult a tudomány glóbusa: utolsó fordulata a tudomány nagy egységét újra hatalmasan viszi a megvalósulás felé. Nemcsak az átfogó filozófia támadt fel újra és kapcsolja össze a tudomány egészét: a szaktudomány két nagy féltékéje is újra szorosabban egymáshoz illeszkedik. A szellem-, a kultúratudományok mind több exakt, egyenesen matematikai vonást rajzolnak ki; a természettudományok pedig mind sebesebben közelednek a természet «megértése» felé és ma már nyíltan a természetet úgy, ahogy van, egész tárgyi gazdagságában és jelentéssel teljes mélységében megérteni törekcsenek. Neves természettudósok komolyan kutatják a természet szimbolikáját; a természetben található minőségek a mennyiségek mellett, az alakok az elemek mellett mind nagyobb figyelemben részesülnek; ezekkel kapcsolatban mindinkább mélységes jelentést, értelmet fedeznek fel az egyoldalú mechanisztikus szemlélettel meg nem elégedő kutatók a természetben és ezt az értelmet megragadni,

valóban megérteni iparkodnak. Különösen a modern biológiában látjuk ennek a törekvésnek a legélénkebb kibontakozását: az újabb vitalizmus, majd Buytendijk, Petersen, Heidenhain, Troll, André stb. mind ezt képviselik. André új könyve e természettudományi törekvéseknek egyik kitűnő példája.

Bölcséleti érdeklődésű és bölcséletileg tájékozódó természet-tudós ma már aránylag sok van; André azonban azon kevés természettudós közé tartozik, aki nemcsak érdeklődik bölcséleti kérdések és szempontok iránt, hanem igen alapos bölcséleti műveltsége is van. André a platon-ágostoni eszméket is magábfogadó tomista aristotelizmus talaján áll, de azt újabb bölcséleti gondolatokkal is gazdagítva és kiegészítve a modern biológiai világkép legalkalmasabb bölcséleti alapjának iparkodik kimutatni. Teljes elismeréssel van a matematikai természettudomány iránt és azt rendkívül fontosnak tartja; ámde megállapítja, hogy a természet nagyon sokoldalú, és az a kor, amely kiváltképpen csak mérve és számolva lépett tárgyival érintkezésbe, nem lehetett egyenlő figyelemmel minden oldalára. A tárgyának egészére tekintő tudomány ezért mindinkább újra a lényegyet megragadó képszerű látásra törekszik: mintegy a természeti tárgyak ideális mivoltát, valóban eszmei képét és egyúttal lényegét iparkodik felderíteni. Ebben a vizsgálódási módban Platont vallja ősenek; az újkorban és főleg épen a biológiában Goethe gyakorolta leginkább ezt a szemléleti módot. A modern lényegvizsgálat azonban nem fordul el csakhamar az érzéki adottságtól, hogy csak az érzékfölöttire nézzen, mint Platon, hanem a természeti tárgy konkrét, egyéni, egész alkatát lehetőleg a maga teljességében iparkodik megragadni és oksági szempontból is megfejteni: ebben igazában Aristotelest követi. Aristoteles és Aquinói Tamás nem egy tekintetben ma is helytálló megállapításokra jutottak a természet tárgyaira nézve általában és részletekben is. A biológiai világ egész életét és fejlődését csakis az aristotelesi actus és potentia fogalmi segítségével érthetjük meg André szerint: az élőlény kialakulása, differenciálódása mindig egy fölérendelt megvalósító mező (Verkwirklichungsfeld) hatására megy végbe az attól «instruált» anyagban, anyagmezőben (Materialfeld). Ennek a megvalósító mezőnek célirányú működését igazolja az a tény, hogy nem egy részfolyamat variációja ellenére is az egész alkatösszetétele végeredményben lényegileg állandó marad. A megvalósító mező újabbban felfedezett fontos biológiai nyilvánulásai a Spemann-féle organizátorok. Ennek a megvalósító mezőnek célirányú működését bizonyítják a modern vitalizmus támogatására végzett kísérletek az állati és növényi egyedek kifejlő-

désére vonatkozóan, pl. Driesch kísérlete a tengeri sün embriójával. Az öröklési tényezők kutatása is a megvalósító mezők felderítésén fáradozik.

A természeti alakok törvényszerű alakulása belső jelentést és célirányúságot mutat, amelynek alapja magában az alak, az alkat immanens törvényszerűségeiben van: ezeket az immanens alkat-törvényeket a modern alkatkutatás, pl. a lélektani alkatelmélet, mind jobban megvilágítja. Az alkat-törvények szerint ható megvalósító mezők mint eszközök fontos szerepet játszanak a fajfejlődésben is, amely végső fokon az isteni ős-ok tiszta aktualitásának behatására halad megszabott irányban. Így a természeti erők maguk egészen teremtetek, de hatásukban a *concurus divinus*, az isteni közreműködés is teljesen megnyilvánul.

A biológia világa három fokon mutatkozik, amelyeket már Aristoteles és Aquinói Tamás is jól jellemeztek: ezek a csupán kivitelben önálló, azaz nem cselekvő növényi, az érzékelő és cselekvő állati és a személyes szellemi vonatkozású emberi típus. Míg ember csak egyféle van, addig az állat és növény ideája sokféle fajtájú alakban valósulhat meg. Ezeknek a kibontakozása nem véletlen, hanem tervszerű és a faji képek jelentéseinek vizsgálata és egybevetése alapján megérthető. Az alakok különbözőségében a szervetlen tényezőknek is nagy szerepük van, végül azonban az élőlény szervező tényezője határozza meg azt: hiszen végeredményben az élő test struktúrája és alakja mindig az anyag alaki asszimilációjának az eredménye, ezt az asszimilációt pedig a megvalósító mező, vagyis a forma végezi el. Így a formák tökéletességi rangsorának a kérdéséhez is eljutunk.

Behatóan vázolja André a képszerű és konkrét kauzális tudományos gondolkodás történetét a XIX. és a XX. században; Goethe után Herdert és Carust említi meg és részletesen tárgyalja a hegelianus K. Chr. Planck természetbölcseleti felfogását. Planck mély biológiai világnézete gyakorolja látszólag a legnagyobb hatást a szerzőre. Az újabb bölcselet és természetkutatók közül főleg Scheler, Driesch, Buytendijk, Plessner, Friedmann, Nikolai Hartmann, valamint Dacqué és Hedwig Conrad-Martius gondolatait és vizsgálatait veszi figyelembe.

Művének utolsó fejezetében a képszerű és konkrét oksági elemzés eredményeit a modern biológiai megismerésre alkalmazza André, különös tekintettel sajátos kutatási területére, a botanikára. Bölcseleti álláspontjának, főleg a megvalósító és az anyagi mező fogalompárjának termékenységét bemutatja először a növény egyedi

formaalakulásának problémáin : a növényi élettevékenység lényeges vonásain, ezek viszonyán és a belőlük folyó életrendszabályokon, pl. az állandó arányokban való növekedés törvényén. Azután a halál, a megifjulás, a szexualitás kérdéseit vizsgálja a két említett alaptényező viszonya szerint, valamint a fajok emelkedésében és visszaesésében való jelentőségüket tárgyalja. Itt már eljut a megvalósító és az anyagi mező fajfejlődéstani szerepéhez és a fajalakulásnak az anyag- és alakváltozással való összefüggéseit kutatja ; közben a szerves élet és fajfejlődés biochemiai alapjait is részben összefoglalja, részben újként felderíteni törekszik. Így a növény tovahaladó lényegkibontakozásába való belátás alapján jelentéstörvényileg valószínű fejlődési vonalait is megismerheti és megkísérelheti a növényi kifejezés fő alkattípusainak összeállítását. Egész fejlődési terv bontakozik ki és válik érthetővé előttünk és a fajfejlődés több fontos törvényszerűsége is mélyebb jelentést nyer. A képszerű tipológiai szemlélet, a platonai ideatan e modern hajtása, a konkrét oksági vizsgálódással egyesülve, ilyen módon a leszármazástant kielégítően megalapozhatja, sőt a régi, mechanisztikus magyarázó elvei tarthatatlansága miatt megingott leszármazási elméletet egyedül képes igazán megalapozni : ez a leszármazástan azonban már nem materialista, hanem ellenkezőleg, egy szigorúan teista állásponthoz vezet, mert a fajfejlődést végső fokon az isteni ideákba foglalt biológiai világterv megvalósulásaként látja.

André könyve a bölcelet és szaktudomány együttműködésének igen szép példája : a szerző a biológia kérdéseinek bölceleti átvilágítása és megalapozása terén, valamint a bölceleti fogalmak biológiai alkalmazásával nagyon érdemes munkát végzett. Műve a modern úttörések közé tartozik és ezért bátorsága is kiemelését kíván : hiszen még nem sok szaktársának a megértésére számíthat és könyve alighanem inkább bölcselő, mint biológus körök olvasmánya lesz, bár emezek semmivel sem kisebb okulással tanulmányozhatják, mint amazok. Külön kiemelhető az emberszármazás kérdésében a legmodernebb feltevéseknek megfelelő, nyilván helyes álláspontja, amely szerint az emberi test csakis még nem egyoldalúan differenciált nagy fejlődési készségű és rugalmasságú biológiai ősalakok utódja lehet, amely alakok még teljesen nyílt alaki lehetőségekkel rendelkeztek az emberré-válásra. A fajfejlődés elveiben értékelni tudja Daquénének nem egy eszméjét, bár egyáltalában nem vak Daqué tanításainak problematikus jellegével szemben. Ezen a ponton különben még nagyobb óvatosság ajánlható a szerzőnek, valamint Conrad-Martius és néhány más fenomenológus érdekes, úttörő, de

nem mindig eléggé kritikai elméleteivel szemben is ; André maga különben is tudatában van a fenomenológia nagy értékei mellett ama fő fogyatkozásának, amely a szigorú logikai bizonyítás hiányából, sokszor egyenes elvetéséből következik, az intuitív lényegszemléletnek a visszavezetés és a levezetés rovására való egyoldalú hangsúlyozása és alkalmazása folytán. Magyar vonatkozásban érdekes a Németországban újabban gyakran idézett Palágyi figyelembevétel.

Szinte aggodalmasan kerüli André a biológiai hatótényezőknek valamiképen lelki vagy szellemi természetűek gyanánt való felfogását : szerinte a természet csak előkészülhet a szellem befogására, de az isteni közreműködésen és az emberi lelken kívül a természetben szellemi erő nem működik ; ezért Leibniz monadológikus felfogását is elutasítja. Pedig maga is elismeri az élettényezők erőjellegét, sőt a lelki erőkkkel analóg, de nem egyértelmű mivoltát. Mély analógiát lát a megismerés és a biológiai alakbontakoztatás között. Hangsúlyozza az állati érzékelésnek csodálatos megegyezését az emberivel és elismeri az individuális megvalósításnak titokzatos mivoltát a természetben. Goethét idézi, aki szerint a keletkezés fogalma teljesen rejtve van előttünk. Itt találkozunk voltaképpen a természeti oksággal : hiszen az okozás épen az egyéni megvalósítás ; és ez rejtve marad a természetbe annyira mélyen belátó André-féle természetszemlélet előtt is. Nem egészen érthető tehát, miért utasítja el magától az André-tól is képviselt konkrét kauzális gondolkodás, mint hibás antropomorfizmust, a természeti okok lelki-szellemi jellegének felvételét. A képszerű természetszemlélet nem ellenkezik ezzel, sőt egyenesen feléje mutat : hiszen minél több jelentést és ideát fedez fel a természetben, annál jobban megérti, még pedig szellemileg megérti, tehát objektív szellemi értelmesség fennállását vallja benne. Az objektív szellemi értelmesség pedig csakis szellemi ok hatása lehet : lehet egyenesen Istené, de nem kell annak lennie, amint épen az ember hatásainál látjuk.

Az okság természetét egyetemes érvénnyel és exakt szigorúsággal csakis szabatos metafizikai visszakövetkeztető eljárással lehet eldönteni, mert az semmiféle csupán szaktudományi módszerrel nem fedhető fel teljesen : a metafizikai vizsgálat pedig szükségszerűen szellemi okokra vezet és az individuális megvalósítás rejtélyét az akarat szabad, bár sokszor törvényszerű magvalósító aktusának meglátásával fejti meg ; ez a megfejtése egyáltalában nem antropomorfisztikus jellegű, mintha ható tevékenységet csakis emberi lélek módjára képzelhetne el, hanem az ok lényeges vonásainak belátásából fakad. Konkrét oksági felfogás az is, amely a természetben egyéni

szellemi okokat lát, amelyek éppen ideák szerint értelmesen és tervszerűen, célirányúan hatnak és az életet is szervezik : ez a felfogás nem sérti az élet autonómiáját, nem érinti, sőt igazában megérteti az ideális típusok, jelentésalakok érvényesülését a természetben és antropomorfizmust sem jelent ; hiszen a szellemiség nem egyedül az ember kiváltsága, hanem magasabb rangban az André-től felvett Istenség tulajdona is. Aristoteles és Aquinói Tamás sem korlátozzák az emberre a természetben és általában a világban fennálló szellemiséget, hanem rajta kívül is felvesznek szellemi erőket a természetben.

A természeti szellemi okság felvétele tehát André tanításainak lényegével nemcsak hogy nem áll ellentétben, hanem azokkal a legteljesebb összhangban van és legmélyebben megérteti őket : vele való kiegészítésük nem erőszakos elferdítés, hanem vizsgálati eredményeinek a legtermészetesebb és szaktudományi szempontból is termékeny, mert nagyszabású természetkarakterológia lehetőségét megnyitó betetőzése. A természeti jelentéskutatás, képszerű szemlélet lényegében természetmegértés, amely éppen olyan csalhatatlanul elvezet végül a természetben működő szellemi elv elismerésére, amint az úgynevezett szellemi tudományok megértő módszere az emberi kultúra jelenségeinek megértésén át elvezetett az emberi szellem mély belátásáig és teljes elismeréséig. A természet e mély, eleven és mindenoldalú, a mellett teljesen szigorú tudományos szemléletének kialakításában igen nagy része van André munkásságának : ezért nagyjelentőségű, példás fontosságú jelen könyve a jövő természet-tudomány kifejlődése szempontjából. Ennek a tudománynak legnagyobb ereje abban áll, hogy szigorúsága mellett mindenoldalú és mélyrelátó lesz : így valóban bölcs és átható természetbelátássá válik.

Báró Brandenstein Béla.

AZ OKTÓBER HATODIKI GYÁSZNAP.

— Ünnepi beszéd. —

Az aradi szövetség, mely mióta az Európa sorsát intéző hatalmak Aradot elszakították hazánktól, az október hatodik gyásznapot itt, Budapesten, szokta kegyeletesen megünnepelni, már ismételve megtisztelt azzal a felszólításával, hogy ez alkalommal az ünnepi beszéd megtartására vállalkozzam. A multban leküzdhetetlen akadályok tartottak távol, annál inkább örülök, hogy ezúttal megfelelhettek a szives hívásnak, mert nem tagadhatom, hogy nálam személyes indítékok is szóltak a mellett, hogy e feladatra vállalkozzam.

Már korom hozza magával, hogy gyermekemlékeim sokkal közelebb érnek ahhoz a gyászos időhöz, melyre ma visszamemlékezünk; az én gyermekkoromban a nemzetlélek húrjai még fájdalmasan rezegtek az átélt szörnyű eseményektől s én ezt annál inkább átérzhettem, mert az aradi vértanúk egyikének, Desseffy Aristidnek özvegye, Szinyei Merse Emma, anyám nővére volt, mondhatnám, második anyám, ki özvegy-sége első, keserves éveit a mi családi körünkben töltötte.

Az aradi gyásznap nyomában támadt rémület és elkeseredés félig elfojtott feljajdulásban tört ki akkor a nemzet elkínzott szivéből, bár a hatalom sietett rárakni béklyóit a nemzet alélt testére, mert tudta, érezte, hogy a hallgatás még nem feledés, hogy akik távol vannak, azok még visszatérhetnek, hogy a remény csalódhatik, de az óhajtság megmarad. Tudta, érezte, hogy a levért küzdelem emlékeiből a kétségbeesésen és rémületen kívül maradt még valami egyéb is a szivek mélyében: egy elfojtott, de még egyszer kitörendő s a nemzeteket felrázó tiltakozás a «szent eskü, szent kötéssel védelmeszt nép jog» eltiprása ellen, egy kísér-

teties feltámadási üzenet, mely a győztes álmát nyugtalanítani s a halottaikat siratókba új reményt önteni képes.

Ma, mikor immár több, mint két emberöltő választ el azoktól az eseményektől, mikor az áldozatoknak hozzátartozói is jobbára sírjokban porladoznak, mikor a nemzet, fenékgig ürítvén a szenvedések kelyhét, szívből kibékült azzal az uralkodóval, kinek fiatalkori tapasztalatlanságával lelkiismeretlen tanácsadók visszaéltek, mikor a béke és alkotmányos élet egy hosszú áldásos korszaka után új, rettentő csapások s talán még az akkorinál is nagyobb igazságtalanság terhei zúdultak reánk: elfogulatlanabbul ítéelhetünk az 1848—49-i évek eseményei fölött, melyekre időközben a szorgos történelmi kutatás is sok tekintetben új világot vetett.

És mégis azt tapasztaljuk, hogy a leghiggadtabb, legmegfontoltabb ítélet sem változtathatja meg lényegében azt a felfogást, azt a véleményt, amelyet a nemzet magának akkori sorsáról és annak áldozatairól méltán alkotott. Ez a felfogás: a csodálattal páros elismerés és kegyelet azok emléke iránt, kik mint nemzeti ügyünk hajthatatlan hitvallói, annak vértanúivá lettek és a kérlelhetetlenül kárhozható ítélet a hatalom ama gyakorlói ellen, kiknek eljárása őket igazságtalanul és botorul feláldozta.

Az október hatodiki gyásznapi emlékéhez nemcsak az Aradon elítélt és kivégzett tizenhárom tábornok, hanem a Pesten ugyanaznap az Újépület mögött a hatalom zsoldosainak golyóitól elvérzett gróf Batthyány Lajos neve is fűződik. S az ő esetében az igazságtalanság és oktalanság — mint azt különösen Károlyi Árpád legújabban megjelent hatalmas könyvéből látjuk — még szembeszökőbb és felháborítóbb; mert ő Ausztria ellen nem küzdött, sem küzdelemre nem ösztökélt: ő, miután a kiegyenlítés érdekében minden kísérletet megtett, gyanútlanul maradt itt, a fővárosban, az osztrák sereg bevonulása után, bízva ügye igazságában, maga fegyverezte le a magyar földön és Ausztriában őt kiszabadítani akaró népet, menekült volna is a legszigorúbb ítélettől, ha az osztrák földön éri őt; de mert magas állása, neve, tekintélye különösen alkalmas-

nak látszott a megfélemlítő példaadásra, ide kellett őt hurcolni és a Haynau korlátlan hatalmának kiszolgáltatni, hogy egy minden igazságot és törvényt megcsúfoló hadbíró-sági ítélet a bakó kezére juttassa.

Az Aradon kivégzett tábornokok névbetűit jelmondás-ként gyűrűbe vésve hordták a magyar nők, mint ahogy személyeiket egyetlen hőslegendába fonta a magyar nép képzelete és fájdalma. S valóban hősök voltak mind, küzdelmükben és halálukban, azok, akiket különös kedvezésképen löpor és golyó terített le, október hatodikának hajnalán az aradi vár sáncában: Kiss Ernő, Dessewffy, Schweidel és Lázár és azok, akik egy órával később az újaradi út melletti mezőn kilenc akasztófán végezték életüket, megdicőítvén a magyarság szemében a legszégyenteljesebb halál szimbolusmát, a bitót: Pöltenberg, Török, Lahner, Knézics, Nagy Sándor, Leiningen, Aulich, Damjanich és Vécsey.

Hősök voltak mind, rangjukhoz képest még fiatalok; a legidősebb, Aulich Lajos, 57 éves volt, a legifjabb, gróf Leiningen, csak 30 éves, a legtöbben 40—50 év közötti korban levők. Mind az osztrák seregből kerültek ki, ahol Lázár csak hadnagyságig vitte, a legtöbben kapitányok voltak, néhányan törzstisztek; a szabadságharc vitte őket szédületes gyorsasággal előre, egészen a tábornokságig. Közük többen nem is voltak vérszerinti magyarok; Leiningen és Pöltenberg külföldön születtek, Knézics a határőrvidéken, Damjanich szerb volt, mégis az igazságos magyar ügyet szolgálták s annak áldozták fel életüket.

A hőstettek és érdemek egész sora fűződik mindegyiknek a nevéhez: Kiss Ernő, a dúsgazdag nagy úr, kinek vagyona hóhérai siettek rátenni kezüket, a szerbek ellen harcolt, Schweidel Schwechatnál tüntette ki magát, azután Pest, majd Arad parancsnoka lett, Dessewffy Kápolna és azután Komárom körül végzett fényes haditényeket, Lázár Erdélyben küzdött, Pöltenberg az orosz feltartóztatásával érdemesült, Török Ignác, a kiváló hadimérnök, Komárom erődítvényei által tette lehetővé a vár makacs védelmét, Lahner György főképp a hadifelszerelés és fegyvergyártás terén szerzett érdemeket, Knézics Károly, Nagy Sándor József

Budavár visszavívása körül tették nevüket halhatatlanckká, gróf Leiningen Szolnoknál, Bicskénél, Budánál, majd a Sajónál szerzett babérokat, Aulich Lajos a Görgei északra vonulásában vett részt, azután főkép tűzérével Buda ostromában s végül a szabadságharc utolsó szakában mint hadügyminiszter működött, Damjanich szerb létére réme volt a lázadó szerbeknek; Szolnok és Vác bevétele az ő nevéhez fűződik, a honvédség legnépszerűbb hőse volt, mikor Komáromnál egy sétakocsizás alkalmával lábát törte s ezért az utolsó harcokban már nem vehetett részt s egy parasztszekéren volt kénytelen magát a vesztőhelyre vitetni; gróf Vécsey megszállhatatlan fegyvertényei között legemlékezetesebb a déli hadsereg megmentése, Arad bevétele és Temesvár ostroma.

Damjanich és Vécsey Szolnoknál meghasonlottak, de azért versengve szolgálták tovább a nemzeti ügyet és békésen függtek egymás mellett a két utolsó akasztófán: a harcban elsők, a vesztőhelyen utolsók voltak, kiknek végig kellett nézniök hét bajtársuk haláltusáját.

Az Aradon kivégzett magyar tábornokok száma tulajdonképen nem tizenhárom, hanem tizennégy volt: október 25-én lőtték főbe Kazinczy Lajos tábornokot, a nagy Kazinczy Ferenc méltó fiát, ki Schlicknek az útját vágta el, majd Miskolc és Putnok körül s utóbb Mármarosban működött.

A Batthyány Lajos esetétől eltérőleg az Aradon elítélt tábornokok perében valamivel jobban volt a jogosság látszata megóvható, — de csak a látszata — mert ők harcoltak mindvégig az osztrák haderő ellen s végül ezt az ellenfélt vérig sértve, az orosz hadvezérnek adták meg magukat. Őket — látszat szerint — lehetett úgy tekinteni, mint az osztrák hadseregnek zászlajukhoz hűtlenné lett tisztjeit, mint leverett lázadókat és esküszegőket. Ámde igazság szerint minde vádak még a rideg hadijog szempontjából sem voltak helytállók, mert ők, mint a felsődunai hadsereg kiáltványai ismételve kifejezték, a törvényes királynak, kit törvényellenesen mozdítottak el, esküdtek fel, annak a jogait védték, azt az 1848-i alkotmányt védték, amelyet a törvényes király szentesített; legtöbbjük egyet sem értett azzal a függetlenségi nyilatkozattal, amely az alkotmányától már előbb, az

olmützi pátens által jogtalanul megfosztott nemzet kétségbeesett önvédelmi ténye volt, s velük együtt harcolt az osztrák hadseregnek több mint 41,000 főnyi része, tehát majdnem akkora, mint a vele szembenálló; már pedig egy egész sereget szökevénynek, zászlóhagyónak, hitszegőnek minősíteni s vele a szerint bánni nem lehet.

Ha tehát csak magát az elítélés tényét tekintjük, az is úgy tűnik föl, mint minden jog és igazság arculesapása. Ítéletünk azonban még súlyosabb lesz, ha az események folyamát azok kezdetétől vizsgálva, azt tesszük kérdés tárgyává: vajjon az osztrák hatalomnak volt-e egyáltalán erkölcsi jogosultsága a Magyarországon 1848-ban és 1849-ben történeteket mint lázadást, forradalmat, az egész nemzetet sújtó s azt jogaitól megfosztó megtorlás tárgyává tenni?

E megtorlás és jogfosztás alapokául osztrák részről az 1848-i törvényeket jelölték meg. Az 1848-i törvények alkotása — nem tekintve azoknak a királyi szentesítés által megadott formai kifogástalanságát — nem volt semmi tekintetben forradalmi ténynek minősíthető; forradalmi színezetet azoknak csak létrejöttük kora és körülményei adtak. Azok valójában a nemzet közvéleményében megérlelődött követelményeket valósították csak meg, az akkori európai koráramlat segítségével, s a *pragmatica sanctio*val s az 1790-i alkotmánytörvényekkel semmiben sem ellenkeztek, a nemzetiségek jogait semmiben sem sértették s mint reformok, az ugyanakkor más államokban létrejöttekhez hasonlítva, nagyon mérsékelteknek és konzervatíveknek voltak mondhatók.

Megalkotásuk az akkori mozgalmas napokban kétségkívül hevenyészve történt, ami megmagyarázza azokat a kétértelműségeket és ellentmondásokat, melyek bennök felfedezhetők s utóbb surlódások okai lettek. Mindenekfölött hézagosságok voltak, amennyiben például utaltak bizonyos Ausztriával közös érdekekre és ügyekre, de azok kezelésének módját semmiképen meg nem jelölték. Nyugodt időkben ezeknek a hiányoknak a pótlása nem lett volna nehéz feladat, magyar részről meg is indultak ezirányban a tárgyalások; osztrák részről késleltették azokat, mert épen magu-

kat a törvényeket akarták megdönteni. Igaza volt Deák Ferencnek, mikor az 1861-i feliratban azt mondta, hogy a bekövetkezett rázkódtatásokat nem az okozta, hogy ezek a törvények meghozattak, hanem az, hogy azok meg nem tartottak. Hogy pedig e törvények elismerésének és megtartásának semmi komoly akadálya nem volt, azt tanúsítja az a tény, hogy ugyanaz a hatalom, mely tizenkilenc éven át megtagadta azok érvényét, végre az 1867-i kiegyezésben mégis elismerte azokat, sőt az egész kiegyezési mű azok alapján épült fel.

A meg hasonlást Bécs és Pest, Ausztria és Magyarország között ezeknek a törvényeknek előbb csak passzív megtagadása, utóbb az azokkal való nyílt szembeszállás okozta. Az ebből eredő ujjhúzások voltak okai, hogy utóbb a magyar kormány is az olaszországi csapatküldés, az államadóságok elismerése tekintetében kelleténél merevebb álláspontot foglalt el. A tény mégis az, hogy az 1848-i törvények megtagadása által az osztrák hatalom lépett a forradalmi térre, nem Magyarország, mely törvényei alapján állott.

Az akadékoskodást és ellentmondást osztrák részről akkor követte a nyílt szembeszállás, mikor Radetzkynek 1848 nyarán sikerült az olasz tartományok lázadását leverni s Ausztria most már mindkét kezével Magyarország ellen fordulhatott. A gyöngé és beteges királyt sikerült megelőző tényeivel merőben ellenkező oly rendeletek kibocsátására venni rá, melyek Magyarországgal szemben egyenesen hadüzenetet jelentettek s a törvényes jogait védő nemzetet rákényszerítették a forradalmi lépésekre.

Egyidejűleg azonban a hagyományos osztrák politika más eszközökhöz is nyúlt: felizgatta és harcbavitte Magyarországgal szemben a nemzetiségeket és Horvátországot. Északnyugaton a Bécsben toborzott csehek törtek be Hurbán vezetésével Szvatopluk birodalmát visszaállítani; ezek leghamarabb szenvedtek csúfos vereséget. Horvátország Jellačić bán vezetésével nyíltan fellázadt Magyarországgal szemben s betört a Dunántúlra, ahol a csak imént szervezett magyar csapatok az egész horvát sereget elfogták. A románok, akik a magyarokkal együtt ünnepelték március 15-ének vívmányait,

egyszerre szükségét látták a magyar kormányzat ellenében román nemzeti bizottságot szervezni s az Erdélyben vezénylő osztrák tábornok sietett e bizottságot elismerni. A szerbek véres délvidéki lázadásának keletkezésére világot vet Jellačićnak Rajačić patriarkához augusztus végén intézett levele, melyben őt biztosította, hogy a császár elismeri az ő ügyök igazságát, s mihelyt ők megkezdik a hadműveleteket, az udvar és Ausztria nyíltan közbe fognak lépni s a békét azon feltételek alapján fogják helyreállítani, melyeket ő kiáltványában hangoztatott, t. i. a magyar alkotmány romjain. A minden oldalról Magyarországra vezényelt osztrák csapatok annyira nem titkolták a nemzetiségi mozgalmak pártolását, hogy a magyar kormány rendelkezése alatt maradt rendes katonaság nem is vette észre, mikor találta magát osztrák csapatokkal is szembeállítva.

A nemzet minden kísérlete jogai épentartása mellett kibékülni a királlyal visszautasítással találkozott vagy meddő maradt. Jól mondja Pulszky: «Nekünk akkor rebelliseknek kellett lennünk, így kívánta ezt az osztrák politika, mely ürügyet keresett az 1848-i törvények visszavonására».

Hogy a kormány köreiben akkoriban Magyarországgal szemben milyen érzület uralkodott, azt tanúsítja az a minisztertanácsi iratokhoz csatolt, 1848 december 6-ról Windischgrätz herceghez intézett levele a kormány bizalmi emberének és kinevezett magyarországi főparancsnokának, Jellačićnak, melyben szószerint ez áll: «Das Mongolenthum (ez alatt a magyarság értendő) muss mit Stumpf und Stiel ausgerottet werden». Csak semmi kímélet a rebellisek iránt, — így folytatja — ha egyszer meghódítottuk az országot, többé a régi Magyarországról szó sem lehet. Finis Hungariae! És Magyarország válasza erre a horvát kirohanásra 20 évvel később a fehér lap volt, melyet Horvátországnak nyújtott s melynek alapján Horvátország teljes autonómiát kapott; erre pedig a viszonzás az lett, hogy a háború elvesztése után az autonóm Horvátország volt az első, amely Magyarországtól elszakadt, rácáfolva azokra a bölcsekre, kik még most is azt hirdetik, hogy hazánk a veszített háború miatt rázúdult katasztrófát elkerülte volna, ha a nemzetiségekkel jobban bánt volna.

Hogy az osztrák politika Magyarországgal szemben teljesen szabad kezét kapjon, 1848 decemberében a dinasztia egy családi összejövetelén lemondatták a törvényeinkre fel esküdött Ferdinánd királyt s miután öccse, Ferenc Károly is lemondott trónöröklési jogáról, ennek 18 éves fiát, Ferenc Józsefet kiáltották ki osztrák császárrá s mint ilyent, Magyarország királyává is. Hogy ez a cselekmény merőben ellenkezett a magyar közjoggal, azt maga az új uralkodó ismerte el később, mikor hozzájárult a kiegyezés alkalmával az 1867. évi III. tc.-hez, mely a jövőre vonatkozó óvás mellett pótolta az 1848-i lemondások alaki hiányait s azokat és Ferenc József trónfoglalását közjogunknak megfelelően törvénybe iktatta.

És most aztán kibontakozott a maga teljességében az osztrák kormány politikája: az 1848 március 4-i olműtzi manifesztum és pátens a birodalmat újra rendezte, úgy, hogy az öt részre szakított Magyarországot besorolta a többi koronatartomány közé s ezeknek és az összbirodalomnak képviseleti alkotmányt ígért. Ez az ígélet sohasem teljesült s az egész pátens csak arra szolgált, hogy a magyar alkotmányt halomra döntse, Magyarországot belekényszerítse az ellenszegülésbe, a kiegyezésre törekvő elemek minden igyekezetét lehetetlenné tegye s jogcímet szerezzen a teljes elnyomásra. Pedig Deák Ferenc bizonyágát bírjuk arra nézve, hogy a magyar nemzet még 1849 tavaszán is hajlandó lett volna egy olyan kiegyezés elfogadására, aminő 1867-ben jött létre. Mennyi vérontás, mennyi szenvedés, mennyi meddő anyagi áldozat lett volna elkerülhető, ha a hatalom már akkor rálépett volna arra az útra, amelyen 19 évvel később a kibékülés létrejött.

Hogy Bécsben el volt határozva a magyar alkotmány megsemmisítése s Magyarország teljes beleolvasztása a birodalomba s ennek a célnak megvalósítására szolgált csak az a forradalom, amelyet az osztrák politika Magyarországon tervszerűen előidézett, azt e politika beavatott részeseinek vallomásai ma egészen nyilvánvalóvá teszik.

Az öreg Kübeck, ez az ásatag maradványa a március előtti osztrák politikai rendszernek, emlékirataiban nyíltan

elismeri, hogy a magyar forradalom valósággal gondviselészerű esemény volt, mert általa az uralkodó szabad kezet kapott birodalmában új rend létesítésére. A Bach utasítására készült hírhedt *Rückblick* szerint az 1848—49-i események világtörténeti jelentősége abban rejlik, hogy egyengették az utat egy cél, t. i. az állam centralisztikus újjáalakítása felé, amely nélkülök csak hosszabb kerülőúton lett volna elérhető. És a bécsi forradalom történetírója, Helfert is megállapítja, hogy az 1848-i év nagyszerű felforgatása végfolyamatban valódi szerencsének bizonyult Ausztriára nézve.

Ennélfogva legalább a «cui prodest» szempontjából teljesen tisztázva van az, hogy kinek állott érdekében a magyar forradalom előidézése és minden békés kiegyenlítés megíúsítása. Ha pedig ez a kérdés el van döntve, akkor el van döntve az a másik is, hogy kinek nem volt erkölcsi jogosultsága e forradalom tényeiért a kérlelhetetlen megtorlás eszközeihez nyúlni.

Ha már a hatalom jónak látta a maga rejtett céljai érdekében a szentesített törvényeket megtagadva, felülről jövő forradalommal kényszeríteni rá a magyar nemzetet a törvényes út elhagyására s a fegyveres önvédelemre előbb a ráuszított nemzetiségek, majd az osztrák haderő s végül az orosz fegyverek ellenében, legalább e hősi, de reménytelen küzdelem leverése után rá kellett volna eszmélnie arra, hogy a legyőzötttel szemben kíméletet és méltányosságot kell gyakorolnia.

A bevonuló osztrák hadsereg kiáltványai váltig hangoztatták, hogy a magyar nemzetnek tulajdonképen csak egy töredéke az, amely föllázadt a Habsburgok uralma ellen, miért kellett tehát akkor az egész nemzetet évszázados, annyi királyi esküvel szentesített alkotmánya elkobzásával büntetni? Széchenyi *Blick*-jében lángszavakkal lobbantotta szemére a monarchia intéző köreinek, hogy valaki nem lehet egyidejűleg legitím király lege hereditario és hódító jure armorum és hogy egy fegyverrel meghódított ország hősi védelmezőit nem lehet felségárulás címén bitóra ítélni. Egykori feljegyzések tanusítják, hogy a világosi fegyverletétel után a nemzetet a kimerülés oly apátiája vett erőt, mely

szinte kínálkozott a békejobb elfogadására s melyet vérszomjú dühöngéssel felzaklatni a legnagyobb botorság volt. Mikor a szabadságharc utolsó mentsvára, Komárom is megadta magát, a kapituláció feltételeibe a várórségen kívülállókat befoglalni nem lehetett, de mindenki meg volt győződve róla, hogy a kegyelem azokra is ki fog terjedni. Kegyelmet és elnézést kért a hadifoglyok számára Miklós cár, kinek segítsége nélkül Ausztria a magyar függetlenségi harcot soha le nem győzte volna, kíméletet és méltányosságot ajánlott nagyon nyomatékosan Palmerston angol külügyminiszter is Ausztria saját érdekében.

Hogy mégis a Komárom átadását követő napon az aradi és pesti véritéleteket kíméletlenül végrehajtották, az két embernek: Schwarzenberg hercegnek és Haynaunak szadisztikus vérszomja mellett annak a magyargyűlölettől elvakult osztrák politikának volt tulajdonítandó, mely a Jellačić levelében megszólalt s amely előidézte, hogy a fiatal uralkodó, kivel akkor elhitették, hogy csak a kötelességteljesítés heroizmusának hódol, tíz évvel később kénytelen volt elismerni, hogy a letelt tíz esztendő életének veszendőbe ment ideje volt.

Ausztriára a maga féktelen győzelmi negédjének tobzódása után csak a botlásokat, tévelygéseket és szerencsétlen kísérletezéseket nyomon követő csalódás és megaláztatás várt; nekünk magyaroknak annyi nemes áldozat vértanúhalála a maga szent tisztaságában őrizte meg ügyünk igazságát, melynek végre is diadalmaskodnia kellett.

A mártírvér még eddig mindig megtermékenyítette a nemzetek küzdelmes életének ugarát. Beteljesült a multban és be fog teljesedni a jövőben is az, amit az *Apotheosis* írója a harmincas években egy más hazára vonatkoztatva, de saját hazájára nézve is találóan megjövendölt:

E porba omlott szép haza
Fel fog virulni még:
Van biró a felhők fölött,
Áll a villámos ég.

BERZEVICZY ALBERT.

ARANY GENIUSZA.

Egyszer láttam testi alakjában. Mint vidékről felkerült elsőéves egyetemi hallgató el-eljöttem ebbe a terembe, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság üléseire, látni, hallani a magyar szellemi élet nagyjait. Egy ülés végével a tagok helyükről felkelve, csoportokban beszélgettek, legtöbben itt közösen. Helyemről, az ifjúsági karzatról, figyeltem a változó képet. Egyszer az emelvényen társalgók mellett feltűnt Arany János szikár, kissé hajlott alakja, szemén — úgy emlékszem — sötétes ellenző. Amint a rosszul látó ember bátortalan léptével az emelvény széléhez ért, hirtelen mellétermett Jókai, s megfogva a költő karját, gyöngéd erővel segítette a lelépésben, és tiszteletet kifejező, mosolygó arccal mondott neki valamit. Irodalmi hőskultuszban égő fiatal lelkemben megöröködött ez a jelenet, két nagy költőnek ez a kedves emberi érintkezése. Arany ekkor, kevéssel néhány újabb balladájának és a *Toldi Szerelmének* megjelenése után, a megújult, meghatványozódott dicsőség fényében állt a nemzet előtt. Két év múlva, ebben a hónapban, bécsi önkéntesi évemből ismét Budapestre térve, itt fájdalmas hír fogadott: Arany nagy betegségének híre. A költőt nem láthatam többé, csak a hatalmas arányú temetési menetben vettem részt.

Ennek a temetésnek most már ötven éve múlik. Másfél nemzedékkor. Akik akkor fiatalok voltunk, már nagyon megrikulva képviseljük az akkori tisztességtevők sokaságát.

Vajjon nem fogy-e el mi velünk Arany tábora? Vajjon olyan maradandó-e a költő hatása, minőnek akkori lelkesedésünkben képzeltük, s aminőnek Gyulai egy év múlva monumentális emlékbeszédében jósolta? Hisz ez ötven év

alatt nem is sejtett változások történtek, nemcsak a sorsban, a külső világban, hanem a lelkek világában is. Mi úgy láttuk, hogy Petőfi és Arany végre megtalálták a magyar költői művészet soká keresett titkát: a nemzeti és művészi elem, a magyarság és az európaiság, az egyéni, a nemzeti és az egyetemes emberi összhangját. És azt hittük, hogy e nagy szintézis alapján indul meg igazán eredeti nemzeti költészetünk virágkora, nem is képzelt fejlődési lehetőségekkel, csak zsenik jöjjenek. Azt hittük, hogy a magyar néplélek is, ráeszmélve az emberi méltóságra, ízlése, költése, zenéje, nyelve előtt a legfelsőbb rendű művészi kifejlés lehetőségeit érezve, ezután fog önállóan és hatalmas arányokban kibontakozni, közéleti érettségével, szellemének gazdagságával és eredetiségével a világ tiszteletét megnyerni, s ez a nép erkölcsében, szellemében még jobban megnemesedve, széles, szilárd alapja lesz nemzeti nagyságunknak. Egykor Arany is ilyenforma várakozását fejezte ki. Az eredmény korántsem ez. A népet idegen szellemű demokrácia hódította el a Kossuth és Eötvös nép-ideáljától, a Petőfi és Arany ízlésétől. A középosztály is, mely a nemzeti gondolatnak legöntudatosabb és tömörebb gárdája volt, mintegy lelket cserél. Mulatságaiból is kiszorul a nemzeti jelleg; a magyar mulatózene és magyar tánc elsorvad s helyét korcs mulatózene és tánc foglalja el társas összejöveteleinkben. Még az emberek arca és tartása is átalakul külföldi filmek, kirakati divatmodellek mintájára. Az irodalomban egy nagy válságot éltünk át, régi értékeink kíméletlen ostromával. A költészetnek virtuózságig kifejlesztett külső formája is csődbe jutott. Költőink előbbi nemzedékei az átvett, modern nyugateurópai versformák technikáját kialakították, a formákat gazdagon tovább fejlesztették, melléje a magyar nemzeti versidomot is a művészet rangjára emelték, s íme, mikorra mindez megtörtént, mikor a magyar vers elmélete is Arany zseniális alapvetésén elkészül: azon vesszük észre magunkat, hogy az egész eddigi verselés mód faképnél maradt, nincs kit a most már helyes irányba jutott verselméletre megtanítani, a vers eddigi ritmusa eltűnt, a jelszó a szabad vers lett, azon a címen, hogy nem az állandó ritmus-képletek,

hanem a szabadon alakuló nyelvzenei elemek símulhatnak hozzá a hangulat pillanatnyi, helyi jelleméhez. Az újabb költői nemzedék talán már nem is tudna úgynevezett szabályos formákban írni ; szabad verset ír csak, voltaképp ritmustalan és alaktalan verset.

Ha ekkora változást látunk lelkeségben, életformákban, ízlésben, magától adódik a kérdés : nem ingott-e meg az alap Arany egész költészete alatt ? Mi történhetik újabb ötven évek múlva ?

Mindjárt megfelel erre a kérdésre a közérzés. Arany költészete, lényeges részében, olyan nagy élménye volt a nemzeti léleknek, hogy azt ebből semmi ki nem törülheti. Lelki gazdaságunk költői tőkénének igen nagy része Aranytól való ; ez folyton kamatoz nekünk, ezt forgatjuk, ebből folyton költünk és élünk. A tőke nem devalválódott, megtartotta igaz aranyértékét. Maga az az újabb irodalmi mozgalom is, mely a «nyugat» jelszavát játszotta ki a nemzeti hagyománnyal szemben, csak első rohamában és egyes szélsőséges képviselőiben tagadta meg Aranytól a nagyságot ; a mozgalom nagyobb kultúrájú irányzata mindinkább arra a belátásra jutott, hogy Arany is megjárta nyugatot, költészete nem afféle falusi költészet, s hogy Arany mind irodalmi kultúrájával, mind bonyolult költői érzésével, mind szimbolikájával s nyelvzenéjének artisztikájával úttörője volt az ő irányuknak, nagy ős. Nincs ma számottevő szó, amely Arany nagyságát tagadná.

Még ha úgy volna is, még ha a korszak nagy többsége leszállítaná is trónjáról Aranyt, a hatás hosszabb-rövidebb ideig tartó csökkenése nem jelentené Arany értékének hanyatlását. Egész korok tévedhetnek egy-egy költő vagy művész jelentőségére nézve. Megfogyatkozott-e Shakespeare értéke azzal, hogy halála után nemsokára, majdnem egy századig, nem érezték nagyságát ? Az ő dicsőségén azzal nem esett csorba, csak a kornak volt belőle kára. Ki ne ismerné el ma, hogy Shakespeare élő érték, az még a tömegek szemében is ?

Így ha az egész mai kor értékelése elejtené Aranyt, de igazán nagy értékek vannak benne : azok nem semmisülhetnek meg. Ismét jöhet kor, mely felismeri az értéket. Még

ha soha nem jönne is, az is csak viszonylagos értékcsökkenés lenne : az el nem fogadóra nézve állna fenn, nem az érték-képviselőre nézve. Az értéken nem változtat az, ha nem tudják hasznát venni. A mély megérzésen alapuló és nagy áttekintésű kritika pedig egész kor téves becslésével szemben megállapíthatja az érték állandóságát.

De mondom, nem ez az eset. Nem kell a közérzéssel szembe fordulni annak, aki Arany szellemét ma ünnepli. S nem esem az elfogultság gyanújába, ha én, régibb idők tanúja, hódolok ma a Társaság nevében Arany nagysága előtt.

És nem is úgy állítom fel a tételt, mintha arról kellene döntenie, hogy Arany költői nagysága maradandó-e ; ez nem kérdés, ez a nyilvánvalóság kötelező erejével igenlő értelemben végérvényesen el van döntve. Ezt a kérdést fölvetni is ildomtalanosság volna a közmeggyőződéssel szemben. Arany költői nagyságát az evidencia világosságával meglátták már első nagy diadalakor olyan nagy teremtő szellemek, mint Vörösmarty, a pályabíró költőkirály, mint Petőfi, a türelmetlen lángész, aki féltékenység nélkül, testvéri örömmel sietett az új versenytársnak borostyánt nyujtani, egész koszorút. S ebben a hitben tántoríthatatlanul megmaradtak a magyar szellem legelső nagy letéteményesei, olyanok, mint Deák Ferenc, Eötvös, Kemény Zsigmond, Madách, Jókai, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Szász Károly, Beöthy Zsolt, Kármán Mór, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, hogy az élőket ne említsem. Ma, a háború után is, a külső világ és a lelki világ minden átalakulása után is a legjobb fejek közmeggyőződésében úgy áll Arany alakja, mint egy elpusztíthatatlan költői vagyon uráé. Csak magamat mutatnám be komikus szerepben, ha a nyilvánvalóságot bizonyítani akarnám.

Hanem azt a kérdést tűzöm magam elé : mi Arany geniuszának a természete, mik azok az erői, melyek műveiben megrögzítve állandóan sugározatják hatásukat?

Első és alapvető sajátossága az, hogy geniusz, hogy rendkívüli, hogy mintegy felülről érkezettnek tetszik. Szándékosan és tudva használom ezt az idegen, de nemzetközileg ismert szót, most a nyelvi magyarosság mozgalma idején is. Ez nem olyan henye szó, amit épen olyan jól lehetne ma-

gyarul is mondani ; használata nem olyan pongyolaság, mint mikor a nemzedéket *generációnak*, az irodalmat *literatúrának*, a hagyományt *tradíciónak*, a heverést *ligézésnek* mondják pusztá restségből. A *geniusz*nak megfelelő magyar szó nem könnyen akad. A *lángész*, *lángelme* nagyjában azt jelenti, amit a francia *génie*, de nem egészen ; a rendkívüliséget jól kifejezi, de az értelmi mozzanatot hangsúlyozza, míg a *génie* a teremtő művészt is jelenti, s Kant épen erre foglalta le műszónak, *génie*-nek csak az olyan szellemet minősíti, aki minta nélkül alkot mintaszerű műveket, maga sem tudja hogyan, mintegy a természeti termés módjára. Tudós és államférfi nem esik nála a *génie* fogalma alá, bármily hatalmas szellem is. A magyar *lángész*, *lángelme* pedig inkább illik a gondolat hőseire, akik tudományban elméletté, a cselekvésben tetté formálják a gondolatot. A *lángszellem*, még inkább a *lánglélek* szó közelebb állna a kívánt jelentéshez s kitűnően jellemzi a teremtő művészek egyik típusát, a lángba boruló, a lobogó lelkeket, de inkább csak ezt a típust ; s a lángléleknek nincs is meghatározott műszoí jelentése. A *geniusz* többet jelent még a *génie*-nél is, amely belőle lett, de jelentésére is módosult, megkopott. A *geniusz* érezteti a transcendens kútfőt, az alkotó erőnek földfeletti, égi eredetét. Vele jár a költő mellé rendelt szellemi lénynek a képzete, aki a költőt ihleti, sugallja, szívében halhatatlan érzéseket kelt, lelke vásznára soha nem látott képeket vetít, ajkára kinyilatkoztatásokat ad. Ez a képzet a klasszikus ókor hagyománya. A *genius* személyi istenség volt, az egyén lelki valójának képviselője, védője, irányítója. Az újabb gondolkodásba eredeti latin *genius* alakjában Shaftesbury vitte be a szót a XVIII. század elején ; úgy ünnepli a geniust, mint egyetlen lelkesítő és ihlető hatalmat, mint a legfelső és korlátlan szépség (supreme and sovereign beauty) forrását.¹

Aranyra nézve Gyulai alkalmazta a 'géniusz' szót, pedig ő tiszta magyar prózát ír. Érzi, hogy rendkívülinek kell jellemezni Arany alkotóerejét, égi jellegét kell hangsúlyozni ; de a *lángszellem* nem illik az ő típusára, amily kiválóan illik

¹ V. ö. a fogalom történetére nézve Zilsel E. és Plant P. nemrég megjelent munkáit.

a Petőfiére. Arany lelki kohójában is minden ércet megolvasztó tűz van, de ennek jellege inkább a fehér izzás, mint a lobogás. Követte Gyulai hagyományát Beöthy Zsolt; az ő példájuk igazol bennünket, akik Aranyról szólva, geniuszáról beszélünk.

A geniusz a művész lényege, minden alkotásának élte-tője. Nem annyira meghatározható, mint lényegmegragadással többé-kevésbé leírható. A merő lényegből elmaradnak a *hic et nunc*, az 'itt és itt', 'ekkor és ekkor' vonatkozásai, kikapcsolódik a *milieu* és *moment*, sőt a *race* mozzanata. A milieu és moment, a tér és idő adalékai nem alkotják a geniuszt, csak alakítják; nem adnak hozzá, csak kifejlésre bírják, egyben-másban el is nyomják. Makkból tölgy, virágmagból virág fejlődik, minden talajban és minden évben, ha itt vagy most dúsabb is a fejlődés, ott vagy máskor pedig csenevészebb. Az Aranyról írt tanulmányokban különös hangsúly esik — és méltán — magyarságára és irodalomtörténeti jelentőségére. Ezek nagy helyi értékek is. A tiszta Arany-phaenomen azonban téren és időn kívül érvényes lelki kép. Ennek sajátos hatóereje a kezessége az érték egyetemességének és állandóságának. Erre kell mindig tekinteni, akkor is, amikor konkrét alkotásain vizsgáljuk is a teremtő erőt. Viszont ezekre is szükség van, általában az 'itt' és 'ekkor' adatai szolgáltatják az anyagot, ezeken tűnik fel a teremtő erő; a geniusz is idők folyamán, bizonyos helyzetek során teljeseedik ki, igazi képét nem az életbe lépése előtti állapota tünteti fel, hanem az életviszonyok közti viselkedése. Az életbelépés előtt a geniuszban is csak szendereg a saját képe, mint a makkban a tölgyfáé, a magban a virágé. Sőt a geniusz még kifejlése után sem mutat mereven egy képet, hanem tovább alakul. A fiatal szalontai Arany, a kőrösi férfi Arany, és az öregedő budapesti Arany sokban más lelki képet mutat. Mindamellett Arany geniuszának időfeletti, időt álló vonásai jellegzetesen felismerhetők alkotásaiban.

A geniuszunk egyik főismertetője, hogy egyetlen, hogy több példány nincs belőle, — tehát az erős egyéniség. Mindegyiktől kincseket kapunk, de sajátos kincseket. Azért kimeríthetetlen a művészet. Ahány teremtő művész, annyiféle élmé-

nyünk van velük. De a sajátosság egy-egy művész alkotásait össze is fűzi egymással. Rembrandt alkotásain ráismerünk Rembrandtra, Byronéin Byronra.

Mi az egyéniség? — azt könnyebb esetenként megérezni, mint akár esetenként leírni, akár általánosságban meghatározni. Az elterjedt felfogás szerint az egyéniség olyan lelki határozmány, amely az általános lélektan számára megközelíthetetlen, amely minden elemzés után megmarad, semmiféle kategória alá nem fogható, csak épen az egyéniség kategóriája alá, abban a kategóriában pedig mindegyik egyed más és más, egyik nem mintája, nem kulcsa a másiknak. Az egyéniség a theóriának útjába esik, vele számolni kell, de a fogalmi megismerés számára hozzáférhetetlen, irracionális. Minden műalkotás lényegéhez hozzátartozik, kezessége önálló értékének, biztosítéka különleges varázsának, de mivelta szerint titokzatos. Az egyéniségnek inkább filozófiája lehetséges, mint tudománya.

Azonban vigyázni kell. Az egyéniséget nem szükség úgy felfogni, mint valami állományt, szubsztanciát, az elemzés után megmaradó, már nem elemezhető részt, mintegy a lélek magvát. És nem szükséges az egyéniséget mások számára hozzáférhetetlennek vélni. Mások egyénisége nem marad előttünk megismerhetetlen. Csupán az a tény, hogy megismerése nem logikai úton, hanem megéléssel történik. Amit a művészetben az értékesség képzetével egyéniségnek mondunk, az nem valami teljesen megfoghatatlan elem, hiszen az a művet mindössze különössé tenné előttünk, de egyúttal idegenné is, s közömbös ismertetőjel lenne, mint a számozás, legfőleg bizarrnak tetszenék s különösségével inkább értelmiségünket izgatná, úgy mint valami megoldhatatlan rejtvény. Ám mi a nagy művészi egyéniségeket megéljük, igézetüket is érezzük, fogékonyságunk mértéke és lelki erőnk foka szerint más-más arányban, többé vagy kevésbé megközelítőleg. Azért gyarapodunk lelkileg egy-egy nagy művészi egyéniség hatása alatt. Átragad ránk és bennünk is folytatódik a művész lelke rezgésének ritmusa, az ő sajátos világszemlélete. Lelkünk igazodik az ő lelki struktúrájához. A lelkialkatok temérdekfélék. Különféle lehet egyik vagy másik

lelki tényező vagy funkció fejlettségi foka, viszonya a többihez, ennek vagy annak a funkciónak lehet uralkodó szerepe; a többinek is vagy fokozott, vagy csökevényes aránya, továbbá egymással való kapcsolata kimeríthetetlen. A tipológiai vizsgálat osztályozza ezeket a változatokat. Vannak típusok, a típusokon belül egyéniségek; ezeket külön kell leírni. Az elemeknek és kapcsolataiknak ez a kimeríthetetlen változatosságú fok- és viszonybeli módosulata már maga lehetővé teszi, hogy folyton új meg új egyéniségek álljanak elő. Viszont annál fogva jelent az új meg új művészi egyéniség értéke számunkra is értéket, mert az idegen egyéniség is megélhető, megélhető pedig azon az alapon, mert elemei ugyanazok. Az elemek, a funkciók azonosak, a struktúra más és más. Nem szükség külön állományi elemre gondolnunk, mikor az egyéniség sajátosan izgató vagy lebilincselő erejére gondolunk. Ugyanazon lelki erők más-más szövedéke, a lelki alkat más-más módosulata megkapóan újszerű, eredeti jelenségül tűnhetik fel előttünk. Az elemek megélése útján a struktúrát mi is elő tudjuk a mi lelkünkben állítani, a világot a művész módján látni és átélni, az ő eszményítésével vagy torzításával, az ő lendületével és hangulatával. A művészek alkotásainak megéléseivel egyéniségüket is megéljük és élvezzük: a Fra Angelicót vagy a Michel Angelót, a Bachét vagy a Beethovenét, a Byronét vagy a Petőfiét. Bizonyára sohasem teljesen, hiszen még Arany is tanácstalanul állt Dante mélységei felett, azonban megérezte benne az istenség fuvallatát. A teljesség nem is lehetséges; minden energiaátvitelkor veszendőbe megyen egy rész. A művészetben a veszteség már ott kezdődik, hogy a művész sem tudja egészen beléönteni alkotásába azt, ami lelkében megalakult. De valamit, gyakran sokat is, mégis megragadunk, s abban már megérezzük az egyetlent. Lelkünk nem merev mechanizmus, hanem alkalmazkodni tudó szervezet, s kellő indításra meg tud élni képzeletben olyan lélekállapotokat, aminőkre személyes tapasztalataiban nem volt minta, s olyan lelkiakat, melyek az övétől méretben és színezetben nagyon különböznek.

Arany geniuszában is ott van egy erős, tömör egyéniség, hiszen a tárgyvilágos epikus minden műve mögött ott áll az

ő személyisége. S mégsem látni benne semmi egészen kivételes mozzanatot, más számára meg nem közelíthető, idegenül maradó állományrészt. Még csak bizarrságot sem. Költészete megérthető, otthonias, sőt rokonszenves. Tágas, fényes csarnokaiban jól érzed magadat. Épen egyik főadománya, hogy rendkívüli mértékben megélhetővé tudja tenni mindazt, amit mond : alakjainak lelkivilágát is, a maga egyéniségét is. Gyönyörködése tárgyaiban, az a hatalom, mellyel tárgyait alakítja, művét megkomponálja, amellyel a jeleket közel viszi hozzád, úgyhogy kellős közepükben érzed magadat, az a bűvészet, hogy a látási, hallási és mozgási érzetek felidézésével szinte érzéki alapot teremt a lelki tartalom hangulati eredőjéhez, mint csak kevés más költő ; az a tüneményes erő, amellyel megtanít megélni emberi sorokat, magasságot és mélységet, eszméket és sok változatú érzelmeket, s legmúlóbb és reálisabb képeit is az örökkévalóság tükrében szemlélteti : mindez épen az ő egyéniségével van színezve, az ő sajátos lelki alkatának függvénye ; de egyúttal rád nézve is erős, különleges élmény.

Geniusznak lenni nemcsak azt jelenti, hogy egyénnek lenni. Hiszen valamekkora egyénisége még a legsablonosabb lelkeknek is van, amint arca, tekintete is mindenkinek külön-külön jellegű. Geniusznak lenni azt jelenti : rendkívüli értékű egyéniségnek lenni. Újat alkotni, de olyan értékűt, aminő csak a legnagyobbaktól telik.

Arany költő volt, elsősorban epikus, másodsorban lírai költő. A dráma és a regény nem kifejező formája ihletének. Mint költőnek nem a tényleges valósággal volt dolga, sem elméleti igazságokkal, mint a cselekvés vagy a tudomány emberének, hanem képzetes valósággal, művészi eszme és hangulat tükrözésére átteremtett valósággal ; olyan tartalmakkal és művészi alakításmódokkal, melyek a nyelv által vihetők át. Kiválósága nyilatkozhatott a tartalomban, a kompozícióban, a nyelvben. Mint epikus költő arra volt utalva, hogy ne csupán saját lelkiségét élesse meg közönységével pillanatnyi élmények képében, mint a lírai költő, hanem az emberi lelkiséget más személyek sorsában, nagyobb változatban és összefoglalóbban, egységbe kerekedő hosszabb

élménysorozatban is megélhetővé tegye, mint a drámaköltő is teszi, de azzal a különbséggel, hogy a történet színhelyét és külső képét is neki kell szóval a belső szemlélet számára felidézni, tehát művészi módon értenie kellett a tárgyi világ érzéki hatástényezőinek nyelvi billentyűzetéhez.

Hogy mindjárt ez utóbbival kezdjem: költőink közt a tárgyi világ epikai rajzában Arany a legelső helyen áll, s alig van bárhol költő, ki alakot és mozdulatot nagyobb jellegzetességgel és elevenebben meg tudna jeleníteni s mindig az alkalmi hangulat szolgálatában. Nála a látási, hallási és mozgási érzetek jóformán egyenlően érvényesülnek. Meglepően fejlett három dimenziós látása, képeinek erős plasztikája, míg Goethénél a plasztikus látás nincs arányban például színérző látásával. Jellemző Aranyra az akustico-motorikus kapcsolat is, zeneisége, ritmikája, mely mozdulat-ingereket csal ki, mint az *Ünneprontók*, a *Népdal* (Duna vizén . . .) balladákban és száz más helyen. Látása pontos, mint a Petőfié, sőt realisabb, s ép úgy tele van lélekkel. Tárgyaiban mindig élet, érzés van, a költő lelket lehel beléjük.

De az elbeszélés módja is mindig művészi. Fordulatos, eleven, változatos, érdekfeszítő, megkapó. Ahol küzdeni kell is az anyag tömegességével, mint a *Toldi Szerelme* végső énekeiben, ott is mindig új meg új lendítő erőt, új hangot tud belevinni a mesélésbe.

Jellemző Arany epikai geniuszára erős drámaisága. Igen, a drámai elem is megvan nála, elsőrendű fokon, csak nem színpadon juttatja szóhoz, hanem eposzaiban. Már az idillies *Toldiban*, a trilógia első részében, ott lüktet ez a drámai ér. A három első ének mind nyugalmas epikai festéssel kezdődik, de mind egy-egy drámai kirobbanásban csúcsosodik ki, s ezek fokozatosan erősebbek. Az első éneken csak egy hatalmas mozdulatban fejeződik ki az elnyomott ifjú lelki háborgása, mikor Laczfi nádornak odavetett és szándéktalanul szégyenítő kérdésére azzal felel, hogy a kinyujtott vendégoldallal, szó nélkül mutatja meg a Buda felé vivő útát. A második éneken erős összeütközés van, mely annál megkapóbb, mert Miklós a találkozás percében elfeledve sérelmét, öleléssel akarja köszönteni bátyját, a rossz testvér köt bele,

vádakkal halmozza el s arcul üti; a rettentő visszatorlást, Miklós öklének lesujtását a közbefutó édesanya hártja el. A harmadik énekben a végletekig bosszantott ifjú bátyja legényei közé dob egy malomkődarabot s egyet agyonsujt vele. Így tornyosulnak egymás fölé az indulatoktól fűtött, hatalmas drámai jelenetek. Érzelemmel teljes, mély hatású drámai kép Toldi búcsúvétele is anyjától. Fordulatokban gazdag, érdekfeszítő dialog foly le a király szobájában Lajos király és Toldi György közt, ennek felsülésével. És drámai a végjelenet, amint a király az udvar előtt az ifjú hőst kegyelemmel és kitüntetéssel fogadja, Györgyöt pedig leálcázza; és a zárókép az édesanya boldog találkozása fiával. Melyik akkori drámánknak van ennél hatásosabb befejezése? Nem csoda, ha még a János vitéz költőjét is meglepte az ilyen eposz. Minő megrendítően drámaiak a *Toldi Estéjének* utolsó jelenetei: a király előszobájában, a király termében és Toldi szállásán! A hun trilógia koncepciójába tragédia van beleoltva. Abban az időben csak Kemény Zsigmond regényeiben találkozunk a tragikumnak ilyen mély válfajával, drámáinkban Katona *Bánk bánja* óta egészen Arany haláláig sehol sem.

Rendkívül megérthetővé teszi Arany alkotásait a remek kompozíció. Erre ritka érzéke volt, de tudatosan is törekedett rá. Szerette egésznek, egységesnek, arányos tagúnak látni és formálni a cselekvényt; de egyúttal szervesnek is, belső életelvből kibontakozónak. Mindig *lélektani kompozíciót* ad. Ebben csak Kemény állítható melléje addigi elbeszélőink közt, de a jelenetek felvonultatásának világosságára, áttekinthetőségére nézve Arany versenytárs nélkül áll költőink közt.

Mesetárgyainak, alakjainak egész felfogása már elejétől fogva pszichocentrikus. Lélekkel ragadja meg őket, a lelki magot keresi, azt fejleszti ki bennük. Ezt a lélekbe ható látását erősítette Shakespeare hatása is; de eredeti módon és olyan behatóan lát a lelkek fenekéig, mint magyar lélekrajzolóink közt ismét csak Kemény Zsigmond. Nagy igazsággal és elevenséggel tud alakjaiba önteni személyesen átél, vagy az életben tapasztalt lélekállapotokat; de meg tud látni lelkében, előidézni és másokkal is megélelni soha át nem élt, nem is tapasztalt lélekállapotokat is, amelyek

egy bizonyos lélekalkatból bizonyos helyzetekben szükségképpen következnek. Tud lelkielemeket fokozni, új kapcsolatokba hozni, új lelkialkatokat teremteni. Műveiben egész képcsarnoka van az egyénileg jellemzetes személyeknek, típusoknak, indulatoknak és szenvedélyeknek. És ezek az alakok oly plasztikusak, oly belső igazság van bennök, hogy állandóságot nemcsak vésetük, hanem elevenségük és jelentőségük biztosítja. Ez a képsorozat a magyar költészetnek egyik kincse.

Épen a miatt, hogy nem a mesebonyodalom újszerűségére törekszik, hanem a lélektani kompozícióra, a személyek lelki átvilágítására, kitalálták róla némely kritikusok, hogy képzelete szegényes: tárgyait is máshonnan vette, Ilosvai krónikájából, Kézaiából, mondából, történelemből. A leleményszegénység vádját jó régóta visszautasítottam előadásaimban azokkal az okokkal, melyeket mindig felsorolok. Császár Elemér is *Arany képzelete* című jeles tanulmányában alaposan megcáfolta a hibás tételt. Ha Arany képzeletének fogyatékaul tudják be, hogy forrásokhoz fordult: azzal az erővel Shakespeare képzeletét is szegényesnek mondhatják, mert ez az óriás is hagyományból vette tárgyait, krónikákból, mondákból, Plutarchos életrajzaiból. Az a fő: mit csinált Shakespeare a feldolgozott anyagból, minő eleven alakokat teremtett, hogy felruházta őket izmokkal, idegekkel, véredényekkel, és lehelt beléjük pillanatról-pillanatra módosuló kifürkészhetetlen mélységű lelket. A képzelet nem épen azonos a meseszöví leleménnyel. Nemcsak mesebonyolító képzelet van, hanem léleklátó, lélekteremtő képzelet is, és ez értékesebb amannál. Ilyen volt Aranynak. Ezzel is modernbbé tette az eposzt. Hiszen a regény is épen Arany ideje óta áttért a sok kötetes bonyodalomról a rövidebb formára, a lélekrajzra. Ami a hagyomány felhasználását illeti, a nagy görög tragikusok sem tettek mást, mint nemzetük regé-hagyományát vitték színpadra, más-más lelkiséggel töltve meg az alakokat, más-más világnézettel az adott meséket. Arany is épen elvből, nemzete hagyományából akarta megteremteni a magyar eposzt, hogy mintegy pótolja hiányzó naiv eposzunkat. S mit alkotott ő az Ilosvai adalékaiból!

Bizony még a mézeszövény is új és eredeti, változatos is, amennyire a szem előtt tartott naiv felfogás engedi. Neki elve volt az *epikai hitel*, hogy a nemzet egyetemének szánt epikai mű valami emlékre, hagyományra támaszkodjék, a költő ne szopja az ujjából, akkor veszi be készségesebben a közönség, a nép. Ez a gondolat hasonló fogalmazással csak 1900 körül merült fel nyugaton, francia irodalomelméletben. Arany Vörösmartynak jórészt hatástalanul maradt romantikus leleményein, a *Magyarváron*, *Délszigeten*, *Tündérvölgyön* okult, s azért keresett valami emléket. De azt mennyire átdolgozta! Így tett a többi tárggyal is, amihez már előtte is hozzányultak a költők: *Török Bálinttal*, *Szondiával*. Sokszor fordult oly tárgyhoz, melyet költők már alakítottak, többször, mintsem közvetlenül az életből merített. De sohasem írt csak utánezatot vagy változatot, hanem mindig az elődeinél aránytalanul költőibb művet alkotott. Ő tovább finomító, átlelkésítő, művészesítő szellem volt. Ez a természete. Rendkívül erős, átható képzelet az övé. Gyulai mondja, hogy balladáinak alakjai oly erősen előtte állottak, hogy csaknem a hallucináció érzékesalódásával látta, hallotta őket.

Geniuszának inkább intenzitására mutattam rá ezekben: beható, átjáró erejére. De ritka terjedelmét is hangsúlyoznom kell. Legtragikusabb költőink egyike s egyúttal ő írja a legkomikusabb eposzt. Otthonos a fenség és az idill világában. Lelkesedése és szatirája egyformán erős. Szeretete és gúnyja nemes humorban integrálódik, s a tragikus érzést alkalmilag komikus torzképben tükrözteti. Hol van még egy epikus költő, aki nagy alkotásokban ekkora hangterjedelmet mutatna be?

Mindezt azonban: lélekfestést és kompozíciót, belső és külső formát, tartalmat, verset és nyelvet egyetlen szervező erő hat át; mindezek külön kiválóságát hatványozza kiválóságuk összhangja. A mű egész szervezete a koncepció csírájából nő ki; minden elem, minden tag, minden szó. A műnek hangja van, amely legbelső lényegéből jön, mint valami zeneiség. Színezi egész előadását s kicsendül ritmusában. Ered ez a hang részint a tárgyból, részint a költő lelkéből, abból az élményéből, ahogy a tárgyat megragadta, a koncep-

cióból. Ez a hang letörülhetetlenül ott van minden alkotásán. S minden művében más és más. Magának a *Toldinak* három részében is újra más, s mennyivel más a *Buda halálában!* nem is említve a *Bolond Istók* humoros, a *Nagyidai cigányok* komikus hangját. Éreztetni ez a hang a tárgy sajátosságát és éreztetni a költő lelkiségét, ennek egy határozott állapotát, pszichológiai dátumát, hogy Péterfy találó szavával éljünk. Ezeknek a nagy epikus koncepcióknak ép úgy külön lélektani alkalmissága van, mint valamely lírikus költeményeinek. És külön egyénisége is. Tárgyuk különfélesége szerint, a költő alanyiségének különféle alkalmi állapotai szerint s költő és tárgy egymásbaolvadásának sajátossága szerint. Mindegyik eposz mintaszerűen és eredeti módon stílusos.

Ő az eposzt ismét korszerűvé tette, nemcsak az alanyiség belevitelével, Byron nyomán, az érzelmes és humoros hangnak az epika ereibe átömlesztésével; ő a tárgyias hangú eposzt is megreformálta mindazzal, amit mondottunk. Ehhez tartozik, hogy rendkívüli beleérző képességével a régi tárgynak megfelelő világszemléletbe helyezve magát, oda állítja be olvasóját is, és mintegy mindenkori hallgatósághoz szól. Ez a *Buda halálának* és a hun trilógia töredékeinek stílusa, Aranynek kiválóan megoldott művészi problémája. Ő az eposz fejlődésének eddig legfelsőbb fokán áll azzal is, hogy a legösszefogóbb szintézisét képviseli az epikai művészet eddigi történetének, a homéroszi eposzok, Osszián, Firdúszi, a Nibelungének, a renaissance-kori olasz epika, Zrinyi és Milton, Byron és még többek művészetének illatából gyűjtött a maga művészetét zamatához. Általában az eposznak, ennek a nagymúltú, de már-már elhagyott műfajnak eddig utolsó képviselői közt, bizvást mondhatni, a legnagyobb.

Különleges hivatottsága volt arra a műfajra, mely az epika, líra és dráma alapsajátosságait egyesíti: a balladára. Az a mintegy húsz balladája, amelyet kifejlett művészettel alkotott, a legremekebbek közé tartozik, amit valaha műköltő írt. Méltán állítja őket Gyulai Goethe balladáái mellé. Nemzeti hiúság nélkül tehetjük ezt, mondja az önmagát is mindig fékezni tudó nagy kritikus. «Bizonyára Goethe felülmulja őt kellemben, rejtélyes bájban, a bölcselmi eszmék

érzékítésében, a szerelem finom árnyalatú rajzaiban, de tragikai erőre nézve mögötte marad. Ha szabad volna merész kifejezést használni, Aranyt a ballada Shakespeare-jének nevezhetnők.» Van e balladákban is tanulmány és hatás : magyar és skót balladáké és spanyol románcoké, de nem ezek szinthezise csupán, hanem Arany geniuszának nyilvánulása ; még a szinthezis is az övé, de övé mindenekelőtt a balladák lelke, hangja, zenéje, egész egyénisége. A *hang!* Mit jelenthet ez a szó a poétikában, azt épen Arany teremtő működésének lefolyásában és az ő alkotásaiban lehet példaszerűen felmutatni. Ez a tárgy külön tanulmányt érdemel. Egyéniség! Igenis, Aranynak minden balladája ismét külön-külön egyéniség, külön hanggal, külön belső és külső ritmussal, külön szépséggel. Mindegyik egyetlen. Vannak más jeles balladaköltőink is, de hangjuk egyszínűbb, egyes balladáik nem látszanak annyira külön-külön eredeti ihletből születve. Így emelkednek egyéni változatosságukkal Goethe balladáái is Schillernek egyszínűbb balladáái fölé. És minő drámai feszültség ezekben a dalszerűen könnyed, néhány strófányi kompozíciókban, mennyi démoni erő a szenvedélyekben!

Nem akarom a balladák általános jellemzését folytatni, Gregusstól és Gyulaitól fogva annyian remekeltek ezzel. Csak egy példán akarom felrissíteni azt a képet, ami róluk a köztudatban van. A *Tetemrehívás* drámai feszültségéről szölok. Az oligarcha apa olyan tomboló indulattal hivatja meggyilkolt fia teteméhez a gyanúsítottakat, hogy az határtalan-nak, felülmulhatatlannak tetszik. Rejtőznie kell előle az anyaszív fájdalmának is. Az ellenségekül idézettek után jönni kell az ifjú barátainak is, mert az apa mindenáron elő akarja teremteni a gyilkost, hiszen boszultatlan nem folyhat az ősi vér, mindenki gyanús neki, aki él. S jönni kell az udvar népének, végül az anyának és a lánytestvérnek. Emeből a jajszó már a folyosón kitör, anyja reárogy fiára s bűgó fájdalommal öleli a kihült tetemet. A vér mind nem indul meg. Végre idézik a leányt, akiről időközben megtudják, hogy titkos arája volt az ifjúnak. A leány jön. Egy pillantás : ráismer a halott szívében a törre, melyet ő adott pajkos enyelgéssel kedvesének, mikor az határozott igent kért tőle,

vagy kivégzi magát. A leány arca szoborrá merevedik, lába gyökeret ver, agyába iszonyú gondolat nyilallik, a nézőkben is meghül a vér a döbbenettől. S mintha az a démon, amely egykor a végzetes választ sugta neki és a tört nyujtatta vele, most kiülne alakjára: kitör rajta az örület, a tört kiragadja a sebből, magasan villogtatja s úgy rohan el, kacagva is, sírva is, a falun végigtáncolva, útszéli dalban dicsekedve végzetesen játszadozó leánynegédével. A sokaság megkövülten nézi: vetni kezét rá senki se mer. Hogyan is? hiszen meg van szállva. Ő nem ő többé. Ketten vannak. Lelkének démoni része diadalát üli, összetörte az ő szerető szívét is. Itt a földi igazságszolgáltatásnak vége, az Isten büntetett. E mellett a lelki rombadőlés mellett elhalványul az apának a ballada első nagyobb részében oly telhetetlen fájdalommal és megtorló szenvedélye, elhalkul fülünkben a fiát ölelő anya bűgő siralma is. Ez a végső, rettenetes, groteszk látvány igézi magához figyelmünket. Íme a kis balladában egymás fölé tornyosítva a lelki viharok! Mi az apa bánata a jegyes szívének észbontó kínjához képest! Eszünkbe jut, amit Hamlet mond Ophelia frissen ásott sírjában, a vele viaskodó Laertesnek, Ophelia testvérenek, őrvjögő fájdalommal vitatva a maga elsőségi jogát a halotthoz:

Szerettem Opheliát: negyvenezer
 Testvér szerelme, összefogva, nem
 Ér az enyimmel.

Ilyen erő van összeszorítva a rövid költeményben, így tudja fokozni Arany a már legfelső fokúnak látszó hatást is.

Jellemző Arany geniuszának erejére és terjedelmére nézve a nagy ellentétek egész sora és nagy távolságok átívelése. Mennyi polaritás! a feszültségnek mennyi tényezője! az egybefoglaló erő éreztetésére mennyi alkalom! Íme, amire már rámutattunk, tárgyiassága és alanyisága, s a kettő művészi harmóniája. Az érzelem gazdagsága, mélysége és igazsága mellett az ész roppant ereje. Képzelete mellett rendkívüli valóságérzéke. Idealizmusa, eszmei tartalma és eszményítő hajlama mellett realizmusa. Tragikai ereje és komikai virtuóztatása, s a kettőnek szinthezisül érett humora.

Fenség és kellem, nagyság és kedvesség. Magas erkölcsi alap és artisztikus szabadság ; mindig művészi formában, érzelmebe olvasztva tudja adni a legfelsőbb rendű erkölcsi tartalmat. Épúgy az eszmei igazságot is. Őstehetség és tanulmány, a legszebb frigyben. Neki van költőink közt a legszelesebb körű világirodalmi iskolája, s ez nemhogy utánzóvá tenné, csak annál sokszerűbb kifejlésre ösztönzi tehetségét, mintha versenyre kelne mindazokkal a költői lelkekkel, akik szépet mondtak. Szellemének és érzésének feszítőereje mellett ott van benne az erkölcsi és művészi fegyelem. Az tartja féken indulatait és szorítja formába a kiáradó tehetőséget. A tartalom mélységeivel és gazdagságával egyenlőrangú a forma és kifejezés művészete. Mindezek roppant feszítő erőt jelentenek, egyensúlyban, példátlan harmóniában vannak egymással. Rendkívüli energiakészlet megkötve, megörökítve, állandó erősugárzó központul megalkotva.

De bizvást szólhatunk színmagyarságáról is. Ez a tényező elvileg véve nem tetszik egyéninek, hiszen ami tipikusan magyar, az az egész magyarsággal közös jelleg. Elvben talán nem, de Arany költészetében ez a színmagyarság is a geniusz erejével jelentkezik, művészi fénybe van vonva és egyénien hat. Úgy érezzük, hogy ilyen erős összpontosítással, ilyen teli színnel, ilyen fejlettséggel egyetlen magyar költőben sem nyilatkozott meg a magyar szellem és ízlés. Voltak nagy férfiak, akik a nemzet törekvéseit, akarati életét bámulatos bölcseséggel és eréllyel képviselték, de egész érzelmi életét, szemléleti módját és történelmi egyéniségét oly sokoldalúan senki, mint Arany. Neki különleges adománya : egyéniségének a nemzet egyéniségével való összhangzása. És geniusza a közös lelkiségben nem oldódik fel, hanem magába veszi azt, átalakítja, eszményíti. Ezzel a képességével épen legjobbkor jött, nemzeti kifejlésünkben hatalmas része volt. Tárgyaiban is tükröt tartott elénk, nemzeti erényeinknek, hibáinknak, bukás után is talpraálló képességünknek hol lelkesítő, hol intő, hol vigasztaló szimbolumaival. Hun trilógiájának tárgya nemzeti vonatkozásán kívül egyetemes érdekű is, mert a népvándorlás leghatalmasabb egyéniségét festi s kapcsolatos az európai népek mondai emlékeivel, részben

epikájával is. De egész művészetének is egyetemes értékre van joga.

Aminő színmagyarsága, olyan Arany nyelvi csodája is. Ebben az eredetiségben, gazdagságban, művészi megjelenésben egészen Aranyé az a nyelv, bármennyire típusosan magyar is. A magyar nyelv virágaihoz, kifejező értékeihez hozzá van adva az ő geniuszának jegye is, az ő művészete. Egyénien és művészien magyar az a nyelv. Hogy' ismeri a szók, szokások, szófűzések minden kifejező értékét, változatát, árnyalatát, fokozó, enyhítő, színező, kidomborító, jellemző hatását s hogy' tudja ezeket nemcsak felhasználni, hanem még jobban kiképezni, a szók és szólamok asszociációs háttérét megrezdíteni, a felhangokat hozzájuk társítani, a festő, jellemző erőt elmélyíteni! A szókról letörlődik a kopottság, megfiatalodnak, érzeki, szemléleti hatásuk felújul, hangértékük felfokozódik. A nyelv, ha egyszerű marad is, szinte észrevétlenül ünnepivé, zeneivé, plasztikaivá, művésziesen kristályossá válik. Ha Széchenyi halála hírérol azt mondja: Egy szó nyilallott a hazán keresztül, — mily sokatmondó, új és monumentális jelentés költözik az egyszerű *nyilallik* szóba, festve a gyorsaság, az egész nemzettestet átjáró fájdalom képzetét!

Ami ebben a nyelvben fel van halmozva, nemzeti és egyéni kifejező erő, szépség, jellemzetesség, hangzatosság, az is maradandó tőke, s egyik legkimagaslóbb remekműve az emberi szellemnek az egyetemes irodalom mértékével mérve és az egyetemesség számára is.

Rámutattunk számos kiválóságára, mert a geniusz épen rendkívüli kiválóságok egyéni foglalata. De újra is hangsúlyozzuk egyéniségét. Minden alkotása tükrözi ezt, de egyik alkotása sem meríti ki. És nem állapíthatjuk meg se tartalmi mélységét, se lélekfestő erejét, se tárgyábrázoló, vagy elbeszélő, vagy formai művészetét, általán ezt vagy azt az oldalt, azt a kiválóságot olyanul, hogy abból le lehetne származtatni a többit, hogy azt lehetne geniusza és egyénisége alaphatározmányának tekinteni. Ezek egyenként más nagy költőnél is előforduló kategóriák. Mind e kiválóságnak és lelki tényezőnek összeségében, összehatásában, egymáshoz

való sajátos arányában és viszonyában tükröződik Arany egyénisége. Megnyilatkozik egyes alkotásaiban is, mert minden költeményében belérezeg az alkalmi hangulatba a gazdag húrozatú lélek egészének a rezonanciája is. A tiszta és biztos hangot sok felhang árnyalja, teszi teljesebbé, jelentősebbé. Mindig érezzük a mély lelket, a szerény nagy szívet, ezt a zárkózott, szemérmes, de őszinte, szerető szívet, a lélek egyszerű nagyságát, az érzéki formában eszményeket látó képzeletet, a független, hatalomszóval vagy jutalommal nem befolyásolható szellemet, az erkölcsi, logikai és ízlésítélet biztosságát, az elmének, Beöthy Zsolt szép szavával élve, isteni világosságát, érezzük lelkének nagy feszültségek felett bizton uralkodó harmóniáját, tökéletesülő törekvését, általán a teremtő erőt, s valamennyi mozzanatban, elosztva és mégis oszthatatlanul azt az egyetlent, azt a más szóval kimondhatatlant, amit az *Arany* név szimbolizál.

Arany valóban geniusz. Avulhatatlan, egyedülálló értékeket adott nemzetnek és emberiségnek. Műveinek marandósága nem függ külső körülményektől, benső értékességük fenntartja őket. Közömbös, hogy a divat előterében vannak-e vagy nem, divatjuk mindig lesz.

Arany az idők felett áll. Fénye ma, amint félszázaddal távolodtunk tőle, szinte tisztultabb, mint valaha. És ma is meleg. Ma is szeretettel, odaadással, hódolattal tekintünk fel hozzá, s hálával borulunk le az istenség előtt, mely általa kinyilatkoztatásokat küldött számunkra.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

AZ INSTITUTUM GEOMETRICUM ÉS A TECHNIKAI FELSŐ OKTATÁS.

— Első közlemény. —

Bevezetés.

A budai m. kir. tudományegyetemen 1782 november 1-én nyílt meg a Mérnöki Intézet, az Institutum Geometricum.

Százötven esztendővel ezelőtt, november 3-án, voltak az első felvételi vizsgák. Ettől kezdve a mérnökök kiképzése nálunk főiskolán történt.

Az Institutum Geometricum, mint a világnak első polgári technikai főiskolája, figyelemreméltó kísérlet.

Közép-Európában ugyanis a technikai főiskolák általában az univerzitásoktól függetlenül, mint önálló intézetek fejlődtek ki. Ezzel szemben hazánkban az első technikai főiskola, az Institutum Geometricum, az univerzitáshoz volt kapcsolva.

Az École des ponts et chaussées-t, az első önálló mérnök-képző intézetet, amely azonban eleinte nem volt főiskola, 1747-ben Párizsban alapították. A technikai tudományokat ápoló intézetnek e szerint szülőhona Franciaország.

A mérnököknek főiskolai kiképzését azonban a franciák 12 esztendővel az Institutum Geometricum alapítása után, 1794-ben, teszik lehetővé a francia forradalomnak szellemi téren legjelentősebb alkotásával, az École centrale des travaux publics alapításával.

Ez az intézet, mint a különböző mérnökképző intézeteknek közös előkészítő főiskolája, a következő évben, 1795-ben, az École polytechnique nevet veszi föl.

Az École polytechnique föladata a leendő állami, katonai és polgári, mérnököknek kétéves tanfolyamban a matematikából és természettudományokból alapos előképzést nyuj-

tani, hogy azok azután a tulajdonképpeni szakképzést a speciális, hároméves tanfolyamú, főiskolák valamelyikén : az *École des ponts et chaussées-en*, az *École des mines-en*, az *École d'artillerie-n*, az *École des ingénieurs militaires-en* és az *École des géographes-on*, megkaphassák.

Mindezekben az intézetekben szigorú katonai fegyelem uralkodott.

Az *École polytechnique* tudós tanárai és kiváló tanítványai által csakhamar európai hírnévre tett szert. Növendékeiből kerültek ki Franciaország legnevezetesebb marsalljai, akiknek vállán repült a császári sas győzelemről-győzelemre. Ezért mondotta erről az intézetről Napoleon : «Éz az a tyúk, amely nekem arany tojásokat ad».

A magas színvonalon álló tudományos intézethől kikerült kiváló mérnökök azonban nemcsak a hadúr seregeinek, hanem a béke istennő tisztelőinek is építettek utakat, hidakat, kikötőket, majd vasutakat és szerkesztettek hatalmas gépeket. Fölvirágoztatták a technikai tudományokat, föllendítették Franciaország közgazdaságát.

A francia kiváló államférfiak közül számosan az *École polytechnique*-ben szerezték meg kiképzésüket.

Művelődéstörténeti szempontból fölöttébb érdekes, hogy ennek a hírneves technikai főiskolának kialakításában a nagy francia nemzet Magyarországtól vett mintát.

Amikor 1794 szeptember 23-án a francia nemzeti konvent az *École centrale des travaux publics*-re vonatkozó javaslatot tárgyalja, a közjóléti bizottság előadója, Fourcroy, a híres kémikus, a következőket mondja :

«A fizikát és kémiát nálunk Franciaországban mindeztideig csak teoriában tanították. A selmeci bányásziskola Magyarországon frappáns példa arra, hogy milyen hasznos a hallgatónak bemutatni azokat a műveleteket, amelyek ezeknek a tudományoknak alapjai.»

«Laboratoriumok vannak ott a szükséges eszközökkel és anyagokkal felszerelve, hogy a tanulók ismételhessék a kísérleteket és a saját szemükkel láthassák a jelenségeket, amelyek a testek vegyületek előtűnnek.»

«A közjóléti bizottság úgy vélekedik, hogy az *École centrale des travaux publics*-ben ezt a módszert kellene meghonosítani, mert e módszernek az a kettős előnye van, hogy minden érzéket egyidejűleg ráterel az oktatás folyamára és hogy ráirányítja a hallgatóság

figyelmét számtalan olyan körülményre, amelyek az előadások alatt majdnem mindig észrevétlenül maradnak vagy a tanárok vagy a hallgatók előtt.»

«A hallgatókat külön termekbe osztják, ahol a tanárok által közös termekben tanított ábrázoló geometriai szerkesztéseket végzik; éppen így külön laboratóriumban ismétlik meg a kémia főbb műveleteit, hogy hozzászokjanak a legcélrányosabb eljárások és a legtökéletesebb előállítási módok fölleléséhez.»¹

A selmeci bányásziskolát Mária Terézia alapította 1763-ban és 1770-ben akadémiai rangra emelte.

A Selmecen működő kiváló tanárok az intézetet messze földön híressé tették. Különösen nevezetes volt a kémia tanításának módja. A laboratóriumi oktatás, amelyre Fourcroy is hivatkozott, itt vert először gyökeret.

A technikai oktatás fejlődése az Institutum Geometricumig.

Az Institutum Geometricum jelentőségéről nyilván akkor kapunk világos képet, ha legalább is nagy vonásokban áttekintést adunk a technikai tudományoknak fejlődéséről, kiterjeszkedvén a fejlődés útjában fölmerült akadályok ismeretetésére is.

A technikai tudományok fejlődésének útjában az idők folyamán két nagy akadály állott. Az egyik a technika alsó fokán az ókorban jelentkezett, a másik a technika középfokán az újkorban.

A technika alsó foka.

A technikai tudományok fejlődésének alapja a természeti erők törvényeinek ismerete és tudatos kihasználása.

Az ókorban erről szó se lehetett.

Az ókor technikája csupán tapasztalatokon és egyszerűbb megfontolásokon alapult. A természeti erők törvényeit nem ismerték. Emberi tömeges erő alkalmazásával, rabszolga-

¹ *Gazette nationale ou le Moniteur universel*. No 8 octidi 8., Vendemiaire l'an 3 de la Rep. Fr. Lásd: Szily Kálmán műegyetemi rektor székfoglaló beszédét 1878/79.

munkával, hatalmas építményeket létesítettek, amelyeknek kialakításában csupán az esztétikai szempontra vetették a súlyt.

Arra a gondolatra nem jutottak, hogy az emberi erőt a természet hatalmas erőivel pótolják, ily módon nagyobb és jobb teljesítményt érjenek el s e mellett időt takarítsanak meg. Az időnek nem volt becsé náluk.

A technikai oktatás kialakulása kapcsolatos a technika fejlődésével. Ennek a fejlődésnek útjában az ókorban hatalmas akadály volt az akkori filozófiai fölfogás.

Ez a filozófia ugyanis megvetette a hasznosságot.

Az ókor legkiválóbb filozófusai, mint Platon, valamint Aristoteles, azt tanították, hogy a technikának közvetlen gyakorlása a szabad polgárt lealacsonyítja.

Platon, aki akadémiajának bejárata fölé ezt a mondatot iratta: «Μηδεις ἀγεωμετρητος εισιτω μου την στέρην» (Geometriában járatlan nem léphet födelem alá), megróttá barátját, Archytast, mert geometriai tanulmányai alapján rendkívüli gépeket készített. Szerinte ezáltal «a nemes értelmi foglalkozást aljas kézművességgé alacsonyította le, mely csak ácsokhoz és kerékgyártókhoz illik. A geometriának föladata, hogy az elmét fegyelmezze, nem pedig, hogy a test alacsony szükségleteit szolgálja».¹

Platon intése elérte célját. Ettől kezdve, Plutarchos szerint, a filozófusok a mechanikai ismereteket méltatlannak tartották figyelmükre. Ennek a fölfogásnak hatása alatt később még Archimedes is röstelkedett találmányai miatt és kicsinylően nyilatkozott róluk.¹

Talán fegyelmezett elmével, de bizonyára ökrös-szekérben kullognánk, ha a világ Platon receptje szerint haladt volna.

Az említett fölfogásnak következménye, hogy a görögök és rómaiak a technikai foglalkozást a rabszolgákra bízta.

Szíriai és görög rabszolgák ezrei, közöttük építészek, mérnökök, építőmesterek, dolgoztak a rómaiaknak nagyszabású technikai alkotásain.

¹ Macaulay: *Lord Bacon*.

Az antik kultúra valóban arisztokratikus törpe kisebbségnek a kultúrája, amely túlnyomóan korbácsolt háttal jajgatott rabszolgatömegek munkáján nyugodott.

Természetes tehát, hogy ilyen viszonyok között szó sem lehetett tudományos technikáról, annál kevésbé, mert az ember, noha már igen korán, a kőkorszakban, kiérdemelte a Franklin Benjámintól származó «szerszámkészítő állat» (tool making animal) elnevezést, a klasszikus ókorban alig tudott tudományosan megfigyelni.

A «borostyánkő lelkét» már Thales is ismerte, de amíg az ókor tudományos megfigyelés hiányában a hatásból semmiméző fontos következtetést nem tudott levonni, a legújabb kor egy egész új világot teremtett.

«Római szenátort vagy hadvezért — találóan mondja b. Eötvös Loránd — borostyánkővel kezében, bodzabél-golyócskákat táncolásra ingerelve, képzelni sem tudunk: az efféle akkor rabszolgamunka volt, a rabszolga pedig jó másoló lehet, de békói a szabad tudományos kutatástól visszatartják».¹

Archimedes, aki az emelő törvényének pontos formulázásával és a folyadék fölhajtó erejére vonatkozó hidrosztatikai törvény fölfedezésével a sztatikának megalapítója, tudott tudományosan megfigyelni. A Plutarchos által neki tulajdonított büszke mondás: «*Δός μοι ποῦ τῷ καὶ κινῶ τῆν γῆν*», (Adjatok egy szilárd pontot, ahol megálljak és én a földet kimozdítom) azt sejteti, hogy a mechanikában több eredményt ért el és több hasznos találmánya volt, mint amennyit hátramaradt irataiból tudunk. Platon fölfogásának hatása alatt ugyanis röstelkedett azokat ismertetni.

Az akkori fölfogásoknak természetes következménye tehát, hogy az ókorban a tudományos technika az alsófokon maradt.

A hasznos hajtó technikai alkotásoknak ma is tapasztalható nem megfelelő méltánylása, a technikai tudományoknak sokszor kevésre becsülése, kétségtelenül az ókorból származó előítélet. Az antik kultúrának elfogult tanulmá-

¹ *Akad. Értesítő*; 1890, 6. füzet.

nyozása és a mai kultúrának nem helyes értékelése hozza ezt magával.

A technikai tudományok alapjának, a mechanikának, fejlődése, az ismertetett filozófiai fölfogás miatt, az ókorban csekély mértékű volt s egyáltalában nem tartott lépést a matematikában és geometriában elért haladással.

Hasonlóan kedvezőtlen volt a tudományos technika fejlődésére a középkor.

A középkori kolostorok építóműhelyeiben dolgozó szerzetesek ugyan már korántsem hódoltak Platon és Aristoteles fölfogásának.

Csodálatos szépen mondták: laborare est orare, a munka imádság.

A hídépítők rendje (Fratres Pontifices, Frères Pontifes), félig egyházi, félig világi egyesülés figyelemreméltó kőhidakat (Avignon, Lyon) épített.

Ezek a középkori technikai alkotások azonban tömeges emberi erő és tömérdek idő fölhasználásával, csupán az empiriára támaszkodva, nyilván a rómaiakénak utánzásai voltak.

A technika tovább haladásáról, tudományos technikai oktatásról tehát még mindig nem lehetett szó.

A technika középfoka.

A technikai foglalkozás értékelése szempontjából az ósdi fölfogásokat évszázadok eltelte után a renaissance változtatja meg.

Azok között a nagy mérnökök között, akik a művészet és a technikai tudományok terén a legkiválóbbat alkották, kétségen kívül Leonardo da Vinci, a renaissance műveltség legigazibb képviselője, áll az élen, aki Lombardiában folyókat szabályozott és csatornákat épített.

Ebben a korban már mindinkább fölismerik a reális tudományok s a tudományos technikai munka jelentőségét.

A nézetek megváltozásának érdekes bizonyítéka Leonardo da Vincinek Sforza usurpatorhoz intézett levele.

amikor neki szolgálatait följánlotta. Kiemeli mérnöki tapasztalatait s csak úgy mellékesen jegyzi meg, hogy festő is.

Ugyanabban az évben és ugyanabban a hónapban, amelyben Michelangelo meghalt, született Galileo Galilei (1564—1642).

Minden idők e két nagy emberének egyidejű eltűnésével, illetőleg születésével mintha maga a természet szimbolikusan nyilatkoztatta volna ki, hogy az «emberiség életében az intuíciónak fölényes uralma véget ért és elérkezett a bűvárkodásnak, az induktív tudományoknak az ideje». Az emberiség azt az utat, amelyen addig a civilizáció legjelentősebb problémáinak megoldására törekedett, elhagyta és új mesgyére tért.¹

Galileivel egy időtájban látta meg a napvilágot az újkori gondolkodásnak egyik vezéralakja: lord Bacon. Az ő híres *Novum Organuma* a fejlődés új irányának megszilárdításához nagy mértékben hozzájárult.

Az új mesgyén első sorban a természettudományok, majd ezeknek alkalmazásai, a technikai tudományok fejlesztették a civilizációt.

A természettudományokban a spekulációt legyőzi az indukciónak, a rávezetés. A technikai tudományokban a haladás ettől az időtől kezdődik.

Platon nézetét már nem tekintik dogmának. Kezdenek tudományosan megfigyelni, kísérletezni. Fölemelkednek a technika középfokára.

A kísérletezés művészete, amelyben tervszerű megfigyelés, egészséges fantázia és józan kritika egyesül, a technikai tudományokkal kapcsolatban az újkornak vívmánya és a kultúrának leghatalmasabb előmozdítója.

A technika középfokán mindenekelőtt a technikai tudományok alapja, a mechanika tudománya megy hatalmas lépéssel előre.

Leonardo da Vinci, aki a mechanikát a tudományok paradicsomának nevezi, vizsgálni kezdi a testek mozgását.

¹ Max Maria Weber: *Die Entlastung der Kulturarbeit durch den Dienst der physikalischen Kräfte.*

Galilei megállapítja a mozgás törvényét.

De még Galilei idejében is sok harca volt az exakt tudományoknak a scholasztikus, dogmatikus és misztikus előítéletekkel. Bizonyítja ezt Galileinek nagy szellemrokonához, Keplerhez intézett levele. «Körülbelül te vagy az egyetlen, aki az én állításaimat teljes hitelűnek tartod. Amikor a firenzei tanároknak távcsöveimmel a Jupiter négy holdját akartam megmutatni, ezek sem a holdakat, de még a távcsövet sem akarták megnézni. Becsukták szemüket az igazság világossága előtt».

Az igazság világossága azonban győzelmesen hatolt a kor sötétségén át.

Az. Institutum Geometricum alapításakor, a XVIII. század végén már mások a viszonyok. A fizikai kísérletekkel foglalkozók már nem esnek a varázslás gyanújába. Nem fogják már rájuk, hogy az ördöggel cimborálnak, mint ahogyan e század elején nálunk még megtették a sárospataki Simándi, e század közepén pedig a debreceni Hatvani professzorral.

A technika középfokát első sorban a közlekedést előmozdító technikai alkotások jellemzik. Nyugaton megkezdődik az út-, csatorna- és kikötőépítés, különösen nagymértékű a haladás a mesterséges víziutak, a hajózható csatornák építésében.

Franciaországban a XIV. Lajos korában 1666-tól 1684-ig épült 240 km hosszú ú. n. száz-zsilipes Canal du Midi (Canal de Languedoc) valóságos világcsoda volt.

A technika alsófokán, az ókorban és középkorban csupán sík terepen tudtak hajózható csatornát létesíteni. Két völgy közötti vízvásztón át ilyen csatornát építeni mindaddig nem tudtak, amíg a XV. század közepe táján föl nem találták a kamarazsilipet.

A technikai foglalkozás értékelése szempontjából kedvező a változás. Az újabb filozófiai fölfogásnak megfelelően ugyanis kiváló tudósok kísérleteznek, hogy a tudományos ismereteket az életben alkalmazható hasznos tárgyak javítására használják fel.

Leibniz, a nagy matematikus, aki 1676-ban föltalálja a

differentiális számítást, számológépet szerkeszt, mely fölülmúlja a Pascalét.

Platon tanítására gondolva, *horribile dictu*, megjavítja a zsebóra és kocsi szerkezetét és olyan hajót törekszik készíteni, amely szél ellen és a víz alatt is tudna haladni.

Ráeszmélnek, hogy az államok fölvirágzása szoros összefüggésben van a technikai munka, a technikai tudományok fejlesztésével.

A technikai tudományok fejlődése azonban a technika középfokán, az újkorban, sem történhetett akadály nélkül.

Gátolták a technikai tudományok fejlődését az univerzitások, minthogy e tudományok művelése előtt, Platon fölfogásának hódolva, kapukat általában bezárták és ha kivételesen meg is nyitották, fejlődésüket nem tették lehetővé. Ez volt a második nagy akadály, amelyet le kellett győzni.

Nyilvánvaló e szerint, hogy a technikai tudományokban való kiképzés céljából külön iskolákat kellett alapítani.

Az újkorban Franciaország évszázadokon át egységes birodalom, erős centrális kormányzattal. Ebben találja magyarázatát, hogy a római birodalom közüti közlekedésének szintájára az összes európai államok között első sorban Franciaország emelkedett.

A közlekedés fejlesztése mérnöki munkálatokkal járt, természetes tehát, hogy az újkorban, a technika középfokán, Franciaországnak volt első sorban sok mérnökre szüksége, itt kellett tehát az első mérnökképző intézetnek is létesülnie.

A technika felső foka.

A gőzgépnek föltalálásával kezdődik a technikának felső foka.

Az emberiség fejlődéstörténetében az 1769. esztendő nevezetes. Watt J., a polyhistor mérnök, ekkor szabadalmaztatta gőzgépét.

Watt gőzgépe új korszakát nyitotta meg a technikai tevékenységnek s ezzel kapcsolatban a technikai tudományoknak.

A tudományos technikának jellemzői : a haladás és ezzel

egyidejűleg a hasznosság, lord Bacon jelszavai, a maguk teljességükben ettől kezdve érvényesülnek.

A technika felső fokának korszaka megadja a lehetőséget, hogy az emberiség a legnehezebb technikai föladatokat saját javára megoldja.

Az ókori filozófia megvetette a hasznosságot : a technika nem haladhatott.

Ezzel szemben mit eredményezett az új filozófia s ennek gyümölcse : a technikai tudományok?

«Meghosszabbította az életet. Enyhítette a szenvedést. Betegségeket irtott ki. Növelte a föld termékenységét. Új biztonságokat nyújtott a tengerésznek . . . Ártalmatlanul vezetete le a mennykövet az égből a földre. A nappal fényével világította meg az éjt. Növelte az emberi látás terjedelmét. Sokszorozta az emberi izmok erejét. Gyorsította a mozgást, megsemmisítette a távolságot. Megkönnyítette a közlekedést, levelezést. Képessé tette az embert leszállni a tenger mélyébe, fölemelkedni a levegőbe, biztosan hatolni be a föld ártalmas üregeibe.»

«És ezek csak egy része gyümölcsének, és csak első gyümölcsének. Mert ez a filozófia sohasem pihen, sohasem bevégezt, sohasem tökéletes. Törvénye a haladás. Olyan pont, amely tegnap még láthatatlan volt, holnap célpontja s holnapután kiinduló pontja lesz».

És milyen óriási haladást tett már azóta a tudományos technika, amikor Macaulay lord Baconról szóló hatalmas tanulmányában az idézett gondolatokat írta.

A technika felső fokán a kőkorszakbeli szerszámkészítő állatból nagy intelligenciájú ember lett, aki a tudományos technika segítségével ma már a levegőben utazik, villámmal ír s beszél és napsugárral fest.¹

A technikai tudományok mai nagy sikere láttára egészen más a fogalmunk a történelem jelentős eseményeiről.

A XVIII. század elején, amint találóan állapítja meg Du Bois Reymond,¹ nem az a király a legnevezetesebb ember,

¹ Du Bois Reymond : *Művelődéstörténet és természettudomány.* Bpest, 1914.

akit szeretői, gyilkos és gyujtogató hadvezérei vesznek körül, hanem az a tudós a legnagyobb halandó, aki föladatának megoldásán a cambridge-i szilfák alatt gondolkodik: Newton.

A XIX. század kezdetén korántsem a világverő, féktelen Napoleon a legnagyobb ember, hanem a távolságok legyőzője, a rainhilli lokomotívverseny győztese, a gőzvasút megteremtője, az autodidakta kiváló mérnök: Stephenson György, a killingworthi fűtőnek szegény fia, aki, hogy kiképzésére pénzt szerezzen, szabad óráiban cipőket foltozott és órákat javított.

Ezt a nagy embert Platon aligha sorozta volna a szabad polgárok közé.

A mechanikai erővel járó vasút az egyik jellemzője a technika és a kultúra felső fokának.

A technika felső fokán nagymértékű a haladás a technikai oktatásban.

Az eleinte középfokú technikai intézetekből a XIX. század folyamán kifejlődnek a technikai tudományok egyetemei.

A technikai tudományok rohamos fejlődésének ezek a főiskolák igazi éltetői.

Az Institutum Geometricumot a XVIII. század végén, tehát a technika középfokán alapítják.

Az univerzitáshoz kapcsolva főiskola volt s mint ilyen megelőzte korát.

A hazai első technikai intézetek.

A közlekedés siralmas állapota, műutak hiánya, folyóink szabályozatlan volta, lecsapolatlan mocsaraink, fölöttébb szükségessé teszik hazánkban is a technikai tudományok művelését, mérnökképző intézet alapítását.

Érthető tehát, hogy Mária Terézia az École des ponts et chaussées létesítése után alig két évtizeddel, 1763-ban alapítja a szempei collegium oeconomicum-ot és vele egyidejűleg a híressé vált másik technikai szakiskolát, a selmeci bányásziskolát. Az utóbbit, amint említettük, 1770-ben akadémiái rangra emelte.

A lényegében technikai irányú szempei intézetet a királynő a piaristákra bízta, akik a középiskolai oktatásban is

nagy súlyt vetettek a reális tantárgyak tanítására s akik közül a XVIII. század második felében többen kiváló technikai tevékenységet fejtettek ki hazánkban.

A szempci kollégium 1776-ban leégett, az intézetet Tatára a piaristákhoz helyezték át. A tatai seminarium geometrum azonban 1780-ban megszűnt.

A szempci intézetben a tanítás nyelve német volt; a magyar köznemesség fiai ennél fogva az intézetet, mint-hogy nem tudtak németül, alig látogatták.

Szintén német nyelvű technikai iskola volt a selmeci bányásziskola is, amelynek alapításában már a közös birodalom eszméje nyilatkozott meg. Az intézet Magyarországon volt, de fölállítása a magyar kancellária megkérdezése és hozzájárulása nélkül történt.

Hasonlóan a közös birodalom eszméje nyilatkozott meg a cs. kir. mérnöki akadémiának Gumpendorfban, már jóval a selmeci bányásziskola fölállítása előtt történt alapításában. Ennek az intézetnek fölállítását herceg Savoyai Jenő sürgetésére, aki a várak körüli harcokban a belföldi mérnökök hiányát tapasztalta, III. Károly már 1717-ben elrendelte.

A gumpendorfi mérnöki akadémia azonban igen hiányos volt. Ezt az intézetet provizórikus szervezetéből cs. kir. mérnöki iskola elnevezéssel életerős intézménnyé Mária Terézia 1755-ben alakította át.

A technikai oktatás terén a cs. kir. mérnöki iskola kétség-telenül nevezetes intézmény volt.

A monarchiában ugyanis akkoriban ez volt az egyetlen technikai főiskola, amely mind a katonai, mind a polgári közszolgálat terén szükséges technikai ismereteket a kor színvonalának megfelelően nyújtotta.

Az intézetből kiváló mérnökkari tisztek kerültek ki, köztük magyar honpolgárok, akik technikai tudásukat a polgári közszolgálat terén is érvényesítették és a magyarságnak jó hírnevét erősítették.

A Tiszát a Dunával összekötő hajózható csatorna terveit pl. a XVIII. század utolsó évtizedében Kiss József kincstári mérnök öccsével Kiss Gábor mérnökkari kapitány-nyal együtt, aki a gumpendorfi mérnöki iskolát 1773-ban

végezte, dolgozta ki és terjesztette föl a m. kir. udvari kancelláriához. Ezeknek a terveknek alapján létesült 1801-ben a Ferenc-csatorna.

Bolyai János, a marosvásárhelyi református kollégium nagynevű matematikai tanárának, Bolyai Farkasnak, lángeszű fia, a nem euklidesi geometria egyik föltalálója, szintén a cs. kir. mérnöki iskolát végezte. Az intézet erre a növendékére lehetett a legbüszkébb, akinek nevét az a 26 oldalas műve tette halhatatlanná, amely a világirodalomban *Appendix* néven ismeretes.

Szintén kitűnő növendéke volt a hadmérnöki akadémiának¹ Hollán Ernő, a kiegyezés után az első alkotmányos minisztériumban a közmunka és közlekedési minisztérium államtitkára.

Kiváló technikai képzettségéről nemcsak az intézet bizonyítványa tett tanúságot, hanem a szabadságharcban Pétervárad megerősítésében kifejtett működése is. Báró Mamula ezredes, az osztrák hadsereg egyik dandárnoka, a hadmérnöki akadémia hírneves tanára, amikor megtudta, hogy az erődöt Hollán erősítette meg és védi, elborultan mondotta: «Legjobb tanítványom volt . . . s fájdalom, sokra tanítottam».²

A Ratio Educationis.

Mária Terézia 1777-ben publikálta az országos tanulmányi rendtartást. Leiratában sürgette a minél előbb való közzétételt, hogy «végre a magyar nemzet is részesülhessen a szellemi haladásnak azokban az áldásaiban, amelyeket másutt már néhány éve ismernek». Főlemlítette, hogy a tanulmányi rendtartás kezdeményezése magamagának még sötét sírjában is örvendetes vigaszul fog szolgálni.

A Ratio Educationis bevezetése szerint: «semmi olyast

¹ A gumpendorfi cs. kir. mérnöki iskola elnevezése később bécsi hadmérnöki akadémia lett. Otthonát és elnevezését az idők folyamán többször változtatta.

² Liphay Sándor: *Hollán Ernő emlékezete*. Akad. Ért. 1902, 321. o.

sem kell a fiatal kornak (tanulmányul) kiszabni, ami később segítségére nem szolgálhat». ¹

Nyilvánvaló tehát, hogy a tanulmányi rendtartás nagy súlyt vet a reális tantárgyak tanítására.

A XVIII. század második felében az egyetemi oktatásban is tért foglalnak a reális tudományok.

A csillagászat és felsőbb matematika számára már a nagyszombati egyetemen külön tanszéket állítanak föl. Ettől kezdve a filozófiai kar kétéves tanfolyamán a matematikát mind a két évben előadják.

A fizikából az előadásokat kísérletekkel kellett tartani. A fizika tanárának kötelességévé tették, hogy vasár- és ünnepnapokon a mechanikából művészek és mesteremberek számára külön leckéket adjon. Ezeket a leckéket a későbbi budai, majd pesti egyetemen rendszeresen tartották mindaddig, amíg az Institutum Geometricum a tudományegyetemmel kapcsolatban fennállott.

A kötelező tárgyakon kívül a matematika tanára a gyakorlati geometriából és az építészetből tartott előadásokat, amelyeket az összes karok tanulói hallgathattak.

A Ratio Educationis a tudományegyetemen új tanszékeket rendszeresített, első sorban a reális tudományok művelésére.

Ilyen volt a mezőgazdaságtan (theoria oeconomiae ruralis), továbbá azzal az indokolással, hogy jó mérnökök és földmérők kiképzése céljából az architektúrát és a vízepítészetet megfelelő terjedelemben kell előadni, ² az alkalmazott matematika (matesis unice adplicata). Az utóbbi tanszéknek volt a föladata a gyakorlati geometria, a geodézia, az építészet és hidrotechnika előadása.

Az alkalmazott matematikai tanszéket e szerint földmérők és hidraulikusok kiképzése végett, tehát mérnökök képzésére rendszeresítették.

Nyilvánvaló ennél fogva, hogy már a Ratio Educationis

¹ Dr. Fináczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.*

² O. L. Canc. irat: 4322/1777 (circa erigendam mathematico geometriam Academiam [Ingenier-Akademie]).

kibocsátásakor, azaz rögtön a szempci intézet megszűnése után, tervbe vették a mérnököknek a tudományegyetemen való kiképzését. Bizonyítja ezt továbbá gróf Esterházy Ferenc kancellárnak gróf Nitzky kir. biztoshoz 1777 április 12-én intézett levele¹ is, amelyben a mérnökképzés szükségét és erre a célra földmérői és vízépítészeti intézet (institutum geometrico hydrotechnicum) rendszeresítését különösen kiemelte.

Látni tehát, hogy a szempci kollégium megszűnte után azonnal foglalkoznak a mérnökök főiskolai kiképzésének szervezésével.

Mária Teréziának már nem volt ideje ezt az intézetet megszervezni, annak létesítése II. Józsefre maradt.

Az Institutum Geometricum föllállítása.

A szempci kollégium 13 esztendei (1763—1776) rövid fennállása ellenére jelentékeny figyelmet keltett hazánkban. Kitűnik ez báró Orczy Lőrincznek a *Tudományok nevelkedéséről* írt verséből is :²

Ne sirassuk többé Nemzet' romlottságát,
Nézzük fiainknak pallérozottságát,
Tsodáljuk Rokonink' sebes okosságát,
Várjuk tsendes szívvel bajunk orvosságát.

Pozson nevededik, Buda roppant léssen,
Profétának szava most tudom mit téssen :
Magyar haza megnő, szent szép lesz egészen,
Fiaink jók léssnek Szentz-en és Cseklész-en.

A költő nyilván úgy értette, hogy az ifjabb nemzedék reális irányban kiképezve jobbá lesz olyan intézetben, mint a szentzi (= szempci) volt.³

Mint hogy pedig az említett verses művét Orczy 1777-ben

¹ Dr. Pauler Tivadar : *A budapesti m. kir. tudományegyetem története*. Budapest, 1880, 148. o.

² *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei.* (Orczy és Barcsay versei.) Közrebocsátotta Révai Miklós. Pozsonyban, 1789, 207. o.

³ Csaplár Benedek : *Révai Miklós élete*, I. 321. o.

írta, amikor a szempci intézet már megszűnt, a költemény értelmében nyilván annak vagy hasonló intézetnek újjáalakítása iránti óhaj is kifejezésre jutott.

Az ország valóban mindinkább érzi a mérnökök alapos kiképzésének szükségét.

A Nagyszombatról Budára áthelyezett m. kir. tudományegyetem már 1780-ban tett javaslatot mérnöki tanfolyam szervezése tárgyában. Ezt a javaslatot II. József pár észrevétellel visszaküldötte.

Ezekre az észrevételekre a budai tudományegyetem tanácsa 1782 febr. 19-én tette meg előterjesztését, a tanulmányi bizottság pedig 1781 folyamán részletesen foglalkozott a kérdéssel és előkészítette a rendelettervezetet (*Projectum circa introducendam penes Regiam Universitatem Budensem Repetitionem Studii Geometrici etc.*).¹

Ezek alapján II. József 1782 szept. 19-én, 6548. sz. a. keltezett elhatározásával (*Institutio Cathedrae Geometricae in Universitate Budensi una cum Instructione*) jóváhagyta a Mérnöki Intézet szervezeti szabályzatát. (*Instructio pro repetitione studii geometrici et hydrotechnici penes Universitatem Regiam Budensem constabilita.*)²

A rendelet szerint: «Ő Felsége úgy akarja, hogy ez a tanfolyam már folyó év (1782) november 1-én vegye kezdetét».

A Mérnöki Intézet fölállításának szükségességét meggyőzően állapítja meg II. József rendeletének bevezetése:

«Általában mivel igen nagy szükség van a geometriai, hydrotechnikai és mechanikai tudományokra különösen Magyarországon és csatolt tartományaiban, ahol ugyanis az előbbi századok háborúi és viszontagságai után a területi viszonyok összezavarodtak, egész vidékek mindmáig víz alatt és mocsarakban hevernek; a malmokhoz tartozó gátak a legtöbb helyen rosszul vannak építve; a közutak

¹ O. L. Canc. irat. 5802/1781.

² a) Orsz. Levéltár: Cancelláriai iratok 1782-ből: 2760., 2976., 6051., 9303. sz. a.; b) A latin nyelvű rendeletet és szabályzatot teljes egészében közli Kovachich *Merkur von Ungarn oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer* című folyóiratában. I. évf. 1786. 3-ik füzet 111—122. o.

csaknem mindenütt elhanyagolva : kézzelfogható ezen szak különös művelésének szükségessége.»

(«Etsi nimirum universim summa sit necessitas studii geometrici, hydrotechnici et mechanici, illud tamen cum primis in Regno Hungariae Provinciisque adnexis, in quibus videlicet post priorum saeculorum bella, et vicinitudines complura terrena in metis suis admodum confusa sunt, integri tractus regionum in aquis, et paludibus adhuc stagnant; molares aggeres in plerisque locis pessime constituti, viae publicae magna in parte adhuc neglectae sunt, peculiari studio esse excolendum in aperto est.»)¹

Hangsúlyozza a rendelet, hogy a megyék és kincstári uradalmak tisztí mérnökeinek földadata nem merül ki a geometriai mérésekben, hanem ezeken kívül folyókat kell szabályozniok, csatornákat készíteniök, mocsarakat lecsapolniok, utakat és hidakat létesíteniök.

Az Institutum Geometricum szükségessége a közlekedés javítása érdekében.

II. József az ország érdekében különösen fontosnak tartotta a közlekedés javítását. Ezt a célt kívánta előmozdítani az Institutum Geometricum alapításával is.

Hazai közlekedésünk a javításra valóban rászorult.

Már III. Károly uralkodása alatt foglalkoztak azzal az eszmével, hogy hazánk siralmas közlekedési viszonyainak javítása érdekében országos pénztárt létesítsenek.

II. József út- és vízepítő alap megteremtése céljából, mint hogy a rendek e tekintetben nem tudtak eredményt elérni, a sónak az árát mázsánként 11 kr.-ral fölemelte.² A munkálatokat ennek az alapnak fölhasználásával kezdte meg.

Elrendelte a hajózható folyók mappációját, valamint a főútvonalaknak az egész országban fölvételét és színtezését.

A közlekedés javítására irányuló törekvését bizonyítja

¹ Az *Institutio Cathedrae Geometricae in Universitate Budensi una cum Instructione* című rendeletnek magyar fordítását Wartha Vince műegyetemi rektor közölte az 1897/98. tanévet megnyitó beszédének III. függeléke gyanánt. Az idézetek ebből valók.

² József nádor fölterjesztése 1803-ban a királyhoz a fölemelt sóáralap rendeltetéséről. Domanovszky S.: *József nádor iratai*. I. k. 644. o.

az a levele is, amelyet 1787-ben Buda sz. kir. város tanácsához intézett. Uralkodása alatt ugyanis az ide helyezett országos hivatalok által Buda lett Magyarország politikai életének központja. A város azzal akarta leróni háláját, hogy II. Józsefnek a Dísz-téren emlékszobrot emel.

A kalapos király azonban említett levelében az engedélyt megtagadta.

«Köszönöm a tanácsnak és a polgárságnak, hogy abban a tisztességben akarnak részesíteni, hogy főtereik egyikén szobrot emeljenek nekem. Azért, hogy az ügyek ellátására és a birodalmi hivatalok áttekinthetőbbé tételére ezeket Budán egyesítettem és ezzel a városnak véletlenül némi előnyöket szereztem, valóban nem szolgáltam rá ilyen kitüntetésre».

«Majd . . . ha munkát és ipart teremtettem, a kereskedelmet fölvirágoztattam és az országot keresztül-kasul utakkal és hajózható csatornákkal láttam el, amint reménylem is : ha majd akkor emel a nemzet szobrot nekem, talán rá is szolgáltam és akkor köszönettel el is fogadom».¹

A magyar nemzet azonban bizalmatlan volt az alkotmányosan uralkodni nem akaró fejedelem iránt. A megyék a közlekedést előmozdító munkálatokban nemzeti veszedelmet láttak. A nemesség érezte, hogy a közlekedés javítása esetén a haza rá nézve megszűnik tejjel-mézzel folyó Kánaán lenni.

Ennek az aggodalomnak világosan ad kifejezést báró Orczy Lőrinc, aki mint királyi biztos hivatva lett volna a Tisza szabályozását előmozdítani, *Költeményes Holmi* című művében.

Szerinte «Az Álnok Udvari kárpitos szobában» forral olyan gondolatokat, hogy a máramarosi sót Fiuméba, füstölt berbécinket Buccariba, hízott ökreinket pedig Páduába vigyük.

Mi vége van a sok furtsa rendelésnek,
Moldvából hajtsanak ökröt lovat Bétsnek.
Magyar földön termett jószág elmaradhat,
Ez úgy is tsak Nemest, mást nem gazdagíthat.

¹ Peisner Ignác : *Budapest a XVIII. században.*

Ilyen viszonyok között érthető II. József kijelentése :

«Magyarországon sem a főrendek, sem a polgárok között nincsen ipar, sem tisztázása a kereskedelemre vonatkozó eszméknek. Világosan kitűnik ez abból, hogy még egy se telepedett meg közülük Fiumében, vagy az ország más újonnan visszakapcsolt részeiben. Az új rendelkezések várjanak tehát jobb és fölvilágosodottabb napokig. A Duna, Száva, Kulpa, Dráva, Tisza, Szamos, Maros és Vág, melyek részben már hajózhatók, csak nagyjában fognak szabályoztatni. Maradjanak el a biztosok és bizottságok, melyek csak irkafirkát és haszontalan kiadásokat eszközölnek.»¹

A II. József áhítozta jobb és fölvilágosodottabb napok fokozatosan bekövetkeztek és ehhez nagymértékben járult hozzá az általa alapított Institutum Geometricum.

Egy emberöltő mulva a Mérnöki Intézetben kiképzett kiváló vízépítő mérnökök közreműködésével a fölemelt sóár-alap terhére megkezdődik a korszakalkotó munka : az Alduna szabályozása.

József nádor kezdeményezésére itt is királyi biztos vezeti a munkálatokat, akinek azonban a közlekedés jelentőségéről egészen más fölfogása volt, mint báró Orczy Lőrincnek.

Az akadály nélküli közlekedés lehetővé tételét ennek a szintén magyar mágnás királyi biztosnak vasakarata valószínűsítja meg hazánkban.

Nem álnok udvari embertől indult tehát ki a magyarországi közlekedés javítása, ahogyan azt báró Orczy Lőrinc képzelte, hanem a nemzetet megértő s a nemzet bizalmát teljes mértékben élvező nagy nádortól és a bámulatos energiájú aldunai kir. biztostól, a legnagyobb magyartól, gróf Széchenyi Istvántól.

II. József terveit nemzeti szellemben ő, a modern Magyarország megalapítója, valószínűsítta meg.

«Szegény, reménytelen Magyarországhban lép föl, mely neki köszönhette, hogy halálakor nem volt már szegény és reménytelen.»²

¹ Marczali H. : *Magyarország története II. József korában.* I. k. 134. o.

² Riedl Frigyes : *A XIX. század jelentősége Magyarországra nézve.* Budapesti Szemle. 1903, 316. sz. 74. o.

Ehhez az eredményhez hozzájárult az Institutum Geometricum is.

Ismeretes, hogy milyen hatalmas munkát fejtett ki Széchenyi a Műegyetem fölállítása érdekében is. Ebbeli tevékenységében ugyanaz a gondolat vezette őt, mint amely II. Józsefet az Institutum Geometricum fölállításában.

Tanulmányutaikban mindkettőjükre nagy hatást gyakorolnak a nevezetes technikai alkotások. Mind a ketten megbámulják Franciaországban a híres Canal du Midot.

II. József 1777-ben Franciaországban megnézte a két tengert összekötő híres csatornát. Öccséhez intézett levelében írja: «Ideájára nézve páratlan és kivitelére nézve valóban megtekintésre és bámulatra méltó».¹

1825-ben Széchenyi is fölkeresi a Canal du Midot. A nagyszabású technikai műnek megtekintése rendkívüli hatással van reá is. Elragadtatásában ezt írja: «Vétek-e, ha egy ily mű láttára, amelynek létesítéséhez annyi erő és kitartás kelle, minékünk is a szokottnál hevesebben forr a vérünk, s ha e helyet azzal a szent ábránddal hagyjuk el, hogy mi is hatni s valami magasztosba akarunk kezdeni».

Három napra rá a Pont du Gardot, a hatalmas aquaeductot keresi föl, a római szellemnek ezt a remek maradványát. «Szívemelő látvány, — írja — de olyan fölkiáltásra, mint Rousseau: que ne suis-je né romain (mért nem születtem rómainak), nem láttam magam indítatva. Némán maradtam, gondolatban azt kérdeve magamtól: pourquoi suis-je né? (Miért is születtem?)»²

Hat hét mulva Pozsonyban van a korszakalkotó országgyűlésen.

A nagy, lélekemelő technikai alkotások megszemlélésekor érzett szent ábránddal érkezett haza s valóban magasztosba kezdett: nemzetiségünk megmentésére megalapítja a Magyar Tudományos Akadémiát.

A Mohácsnál háromszáz esztendő előtt elesett magyar szellemet hatalmas technikai alkotások fölemelő hatása alatt

¹ Marczali i. m. I. k. 415. o.

² Zichy Antal: *Gr. Széchenyi István külföldi útirajzai.* 306. o.

íme föltámasztja egy huszárcapitány, akinek eszébe jut, hogy félszázaddal korábban II. József is megbámulta a Canal du Midit, ezt az akkoriban páratlan nagy technikai alkotást.

Reá gondolva teszi az érdekes megjegyzést: «Lehet-e egy ifjú fejedelmet hibáztatni, hogy hazájába a régi slendrián és megrögzött előítéleteink elleni mély utálattal tért vissza s kellő megfontolás nélkül is mindent fölforgatni és átalakítani akart»?¹

Az Institutum Geometricum föllállítására is nyilván befolyással volt a nagy francia technikai mű megtekintése és kétségtelen, hogy a kalapos király a Mérnöki Intézetet az ország technikai szükségleteinek kielégíthetése céljából megfontolva szervezte meg.

Ez az alkotása Magyarországnak csak előnyére vált.

Az Institutum Geometricum szervezete.

A fölvétel föltételei.

A hivatkozott szervezeti szabályzat 1. §-a állapítja meg a Mérnöki Intézet célját:

«Ezen geometriai, hydrotechnikai és alkalmazott matematikai ismétlő tanfolyamnak főcélja az, hogy a gimnáziumokban és akadémiákban az elméleti és gyakorlati mennyiségtanban alaposan megerősödött és mérnöki pályára készülő ifjak e tanfolyam segítségével az alkalmazott matematika összes részeiben kiképeztessenek és begyakoroltassanak a végből, hogy mérnöki tisztre való alkalmazásukból a közjóra derék eredményt lehessen várni.»

A Mérnöki Intézetbe csakis fölvételi vizsga alapján lehetett beiratkozni, még abban az esetben is, ha a jelentkező az akkori filozófiai vagy jogi kurzusokat sikeresen végezte, vagy már gyakorlati működése is volt.

A fölvételi vizsgát minden esztendőben november 3-án tartották meg a tanács elnöke, a bölcsészeti kar igazgatója, az alkalmazott felsőbb matézis, a mechanika és a mezőgazdaságtan tanárai, valamint egy tiszti mérnök jelenlétében (5. §).

¹ Zichy A. i. m. 306. o.

A fölvételi vizsga főtárgyai voltak (6. §): *a)* az aritmetika az egyenletekkel és arányokkal; *b)* földrajz, főképpen hazai, a földgömb ismerete és az éggömbé (sphaerae armillaris), mely a térképek készítésénél szükséges; *c)* a mechanika és hydrotechnika elemei, melyek a hydrotechnika előadásának megértéséhez kellenek; *d)* elemi geometria és síktrigonometria; *e)* polgári építészet gazdasági épületekre alkalmazva és végül *f)* a mezőgazdaságtan alapjai.

Ezekon kívül voltak még olyan melléktárgyak, amelyekben való jártasság *ceteris paribus* előnyül szolgált. A fölvételi vizsgának ilyen melléktárgyai voltak: a hazai jog; a politikai, pénzügyi és kincstári ügyek ismerete és az idegen nyelvek.

Látni tehát, hogy a Mérnöki Intézetbe már alapos technikai ismeretek birtokában juthattak csak a hallgatók és akinek fölvételi vizsgája nem volt sikeres, semmi szín alatt sem vétetett föl az Institutum Geometricumba.

A tanítás rendje.

A Mérnöki Intézetben a tanfolyam eredetileg hároméves volt.

A fölvett növendékek az alkalmazott felsőbb matematika tanárának fölügyelete alá tartoztak, aki «egyfelől erkölcsökre — ami fontos dolog — fölügyelt» (9. §), másfelől tanulmányaikat vezette és utasítva volt, hogy a növendékeket «nem kell puhán nevelni, hanem ellenkezően, a mérnöknek fáradságos munkájára edzeni szükséges őket». Éppen ezért a földmérési gyakorlatokon a kisebb műszereket a hallgatók maguk cipelték.

Az oktatás tárgyai a szervezeti szabályzat (9. és 10. §) szerint a következők voltak: 1. Longimetria, hegyek libellációja és altimetria. 2. A gazdasági mérés, stereometria, pythometria. 3. A gazdasági alakok átváltoztatása. 4. A katonai mérés tan, mely a helyek természetét leírja. 5. A hydrotechnika, melyben a kutak, malmok, hidak stb. építése, mocsarak kiszárítása, töltések emelése adandó elő. 6. Hydrodinamika és folyók libellációja. 7. A mechanika elemei. 8. A rajz művészete, hogy egyes térképkészítők lehessenek.

A m. kir. helytartótanács utasította Buda és Pest szabad királyi városokat, valamint a szomszédos koronauradalmi tisztségeket, hogy a tanárok és tanulók földmérési gyakorlatait területükön meg ne akadályozzák, sőt elősegítsék.

Akkoriban a mérnök föladata: földmérésre, térképkészítésre, folyószabályozásra, lecsapolásra, csatorna- és közút-építésre, gát-, töltéslétesítésre és jókarbantartásra, köz-épületek terveinek elkészítésére és az építkezések fölügyeletére terjedt ki.

A Mérnöki Intézet tanulmányrendje e föladatkörnek megfelelt.

Az Institutum Geometricumnak eredeti szervezeti szabályzatában megállapított és előbb ismertetett tanítási rendjén II. József csakhamar kisebb mértékű változtatásokat tett, amelyeket a tanszékek számának csökkentése tett szükségessé.¹

A mezőgazdaságtan tanszékét egyesítették a természetrajzéval. Az elemi fizika és mezőgazdaságtan tanszékei megszűntek.

Kibővült az előadási anyag a gyárak és gépek ismertetésével és lerajzolásával. Ezt a studiumot az egyik fizikai tanársegédre bízták.

A fizika tanára mellett két, a természetrajz és az alkalmazott matematika tanára mellett pedig egy-egy tanársegédet alkalmaztak a filozófiai tanárjelöltek közül.

Látni a törekvést az egyetemi rendes tanárok számának csökkentésére.

II. József hangsúlyozta, hogy az egyetem értéke nem a tanárok számától, hanem a tanárok jeles tulajdonságaitól függ. Minthogy pedig jeles tulajdonságokkal kevesen rendelkeznek, nem a tanárok számának szaporítására kell törekedni.²

¹ O. L. Canc. irat. 9303 1782.

² Dr. Pauler Tivadar i. m. 249. o.

A vizsgarendszer.

A Mérnöki Intézet hallgatói tanulmányaik eredményéről *szigorú próbán* számoltak be.

A szervezeti szabályzat 14. §-a szerint :

«A teoriában és praxisban kiművelt ifjak, mielőtt mérnöki nyilvános állásba küldetnének és bizonyítványokkal ellátnának, a félévi vizsgálatokon fölül, melyeket a tanfolyam alatt éppúgy, mint más szakok hallgatói is, kiállani lesznek kötelesek, utóljára a bevégzett három év után szigorú próbát tartoznak tenni, és pedig a tanács elnöke, a filozófiai fakultás direktora, az alkalmazott felsőbb mennyiség-tan professzora, a mechanika és mezőgazdaságtan tanára s más kamarai felelősök és megyei mérnökök előtt¹ . . . a matézisnek minden előbb részletezett részéből és végül a mezőn praxisuknak próbáját is ugyanazok előtt adják, hogy nemcsak teoretikus, hanem praktikus jártasságukat is meg lehessen ítélni, amely dologban, amit más szakon a *disputatio* (szóbeli értekezés) ér, ugyanazt ezen *fel- esküdt* mérnököknél a síkságnak vagy hegynek, vagy völgynek helyes fölmérése, valamely folyó szintezése (*libellatio*) és ezen gyakorlati műveletekkel kapcsolatban a helyszínen fölvett rajz (*delineatio*) helyettesíti; *csak így van remény valamikor megfelelő és hasznos mér- nököket e nemből a hazának becsületes polgárokat nevelni.*»

A szigorú próba (szigorlat) e szerint nemcsak teoretikus volt a zöld asztal mellett, hanem a bizottság kiszállt a szabadba és ott a szigorlatozónak műszerrel a kezében gyakorlatilag is igazolni kellett megfelelő képzettségét. Ez a gyakorlati vizsga pótolta a szervezeti szabályzat értelmében a doktori szigorlatok disputációját.

Aki a szigorlatot nem állotta ki sikeresen, annak megismétlésére utasított, az ismétlés sikertelensége esetén pedig véglegesen visszautasított.

Abból a célból, hogy a mérnöki pályára mennél többen jelentkezzenek, megfelelő intézkedések történtek.

II. József honosította meg a tandíjat a végből, hogy a tehetősebbek által fizetendő tandíjakból a szegénysorsú szorgalmas és kiváló tanulókat segíthesse.² A tandíj fizetése alól a Mérnöki Intézet hallgatói föl voltak mentve.

¹ Még az első szigorlatok letétele előtt történt a szigorlat rendjén az a módosítás, hogy a hidrotechnikából a szigorlatot a hajózási igazgatóság tagjának jelenlétében tartották.

² Fejér: *Hist. Academiae Scient. Pázm.* Budae 1835. 127. o.

A Mérnöki Intézet négy jeles hallgatója számára a tanulmányi alapból 200—200 frtnyi ösztöndíjat alapítottak.

A szervezeti szabályzat továbbá kimondja (16. §), hogy «egy vagy két ifjú, akik ezen tudományokban leginkább kitűntek, hogy afféle praktikus műveleteket különösen a hidrotechnikában bővebben szemlélhessenek, nyilvános költségen küldessenek ki külföldre».

A kiváló szorgalmú ifjak neveit a hároméves tanfolyam végén a királyi biztosokkal közölték.

A mérnökök imént ismertetett szigorú kiképzésének szinte természetes következménye II. Józsefnek a szervezeti szabályzatba (16. §) foglalt az a rendelkezése, hogy

«ezután a nyilvános fölesküdt mernökségre egy előjáróság által sem vehető föl senki, aki ezen tanulmányokban kiművelve nincs és az előirt módozatok mellett nyilvános vizsgát nem tévén, a filozófiai fakultás direktora, valamint az alkalmazott matézis professzora által aláírt bizonyítványt¹ nem kapott.»

Mindezekből kétségtelenül megállapítható, hogy egyrészt az Institutum Geometricum a technikai tudományok akkori helyzetének megfelelően volt szervezve, másrészt a mérnököknek gyakorlati hatásköre és föladata félreérthetetlenül és gondosan volt megvédve a kontárok beavatkozásától.

ZELOVICH KORNÉL.

¹ Oklevelet.

IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MÁSODIK NEGYEDÉBEN.

— Második közlemény.¹ —

III. A költői és színi hatás kérdése.

1.

Aki átlapozza a mult század huszas éveitől kezdve a kor tudományos folyóiratait és egykorú divatképekkel ékesített divatlapjait, rögtön észreveszi, hogy valamilyen vonatkozásban a színház és a dráma érdeklí legjobban az íróvilágot és a közönséget. Szinte megható látvány, milyen lelkesedéssel küzd mindenki a nemzeti színügyért. Az egyik félen a még nem méltatott, de már a halhatatlanság jegyét magán viselő Katona József emeli fel szavát a *Tudományos Gyűjteményben*² s kimondja, hogy «első s legnagyobb akadály a Dramaturgia tenyészetének a Theátrum nemléte». A másik oldalon a divatlapok az őket jellemző lelkes elragadtatással adnak minden héten hírt a megvalósulás felé közeledő nemzeti színház ügyéről.

A korhangulatból megállapítható, hogy a színház és a dráma nem közönséges ügye volt az irodalomnak és a nemzeti életnek. A kor irodalma sok tekintetben tudatosan is nemzeti törekvéseket szolgált. A színház még inkább, hiszen legközvetlenebb kapcsolata volt a közönséggel.

1839-ben teszi közzé Bajza *Szózatát a pesti magyar színház ügyében*.³ Régi-régi program⁴ csendül meg új határo-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1932. évi 659. számában.

² *Tudományos Gyűjtemény* 1821. 4. szám.

³ I. m. V.

⁴ Már 1789-ben a *Mindenes Gyűjtemény* örömmel értesül «némmely nemes ifjakról», akik «Magyar Komédiákat» játszanak, mert, mint nagyon jellemzően megjegyzi a cikkíró «ennél nints egy-egy jobb eszköz nyelvünk gyarapítására s a jó ízlésnek terjesztésére». (68. l.)

zott fogalmazásban: «Nekünk magyaroknak, kik a színházzal nemzeti czélokot remélünk és fogunk is egybeköthetni, sokkal fontosabb az, mint a német, francia vagy angol nemzeteknek; nekünk az, ha akarjuk, lételünk egyik alapkövévé válhatik».

Mivel a színpad és a dráma nemzeti eszmével és gyakorlati feladatokkal telítődött meg, a hozzá fűződő elméleti problémák sem pusztán esztétikai síkon mozogtak, hanem ugyanilyen esztétikán kívüli megfontolásokkal vegyültek. Mivel egészen magától értetődően a dráma, helyesebben a színpad áll a közönséggel legszorosabb, szinte a szóbeliség irodalmára emlékeztető kapcsolatban, a magyar dráma elméletírói vizsgálódásaikban, gyakorlati tapasztalataik alapján, a közönség ízlésviszonyaira is rátapintottak. Esztétikai tételek, ízlésállapotok, nemzeti eszmék vetődnek fel a kor drámához fűződő elméleti fejtegetéseiben. A költői gyakorlat alapján indult meg ez a több rétegben jelentkező elmélet, a dráma iránt nyilvánuló nagy érdeklődés tette széleskörűvé és a színpadnak imént vázolt nemzeti hivatása juttatott neki különös fontosságot.

A színpaddal kapcsolatos elméleti problémák az állandó színház megnyitásával vettek nagy lendületet. 1837-től kezdve lesz a nemzeti kultúra egyik tényezőjévé a művészi színvonalra emelkedett magyar színház. Természetesen a színház megnyitása maga után vonta a drámairodalom fokozottabb művelését, a színikritika nagymértékű fellendülését, a közönség és az íróvilág érdeklődését minden olyan kérdés iránt, amely a színházzal valamilyen módon kapcsolatos. A hatás kérdése állt ezeknek a problémáknak a központjában. Nemcsak azért, mert a színpadon előadott dráma legizgatóbb kérdése az volt, hogy a közönség milyen magatartást tanúsít vele szemben, hanem annak a tudata, hogy a színpadon keresztül a drámának fontosabb hivatása van, mint a tiszta költői cél. A drámához kapcsolódó vizsgálódások mögött valamilyen állandó háttér rajzolódik fel: a nemzeti hivatás gondolata. Ez a hivatás szükségessé teszi a közönséggel való kapcsolat megerősítését. Hiszen ha nem talál utat a hallgatóság szívéhez a drámai mű, nemesak szerzője, a

drámai költő véti el célját, hanem műve is: drámája kapcsolódik a magyar színpad művelődési és nemzeti irányú programjából. Hogy mennyire bent volt ez a kor tudatában, legjobban bizonyítja az ellene folytatott harc: a *Szép-irodalmi Szemle* 1847-ben határozott hangon szembeszállt az addigi felfogással, amely kizárólagos elvé emelte a színház gyakorlati hivatását a tiszta művészi állásponttal szemben. Ezeket szemmel tartva tudjuk megérteni a költői és színi hatás kérdésének egykorú nagy fontosságát. Hiszen az esztétikai és személyi vonatkozások mögött ott lebegett a nemzeti érdek tudata; ha nem is emlegették mindig, mégis azon a talajon állottak, onnan indultak ki és oda tértek vissza.

Ez az álláspont alapjában nézve művészetellenes mozzanat a művészet területén. Háttére és kiindulópontja kívül-esik az esztétikán, hirdetői sokszor öntudatlan járnak a köz-felfogás kitaposott útján, eszmélkedésük nem az irodalomból közvetlenül sarjad. Maga az irodalom is, bár magán viseli az eredetiség jegyét és volt határozott öntudata, így értékelte, élvezte megnyilatkozásait önmagukban is: komolyabb és fontosabb tényezőnek érezte magát a nemzet életében s mindig a nemzetiség távlatából szemlélte megmozdulásait. Ez volt a valódi viszony a nemzeti eszme és az eredetiség jegyében haladó öncélú irodalom között.

A költői és színi hatás kérdésének irodalmi alaprétegét az egykorú ízlésviszonyokban kell keresnünk. A francia romantikus dráma térhódítása vetette fel azt a kérdést, vajjon az érdekes cselekvényt szem előtt tartó, meglepő helyzetekkel és sokszor külső eszközökkel dolgozó romantikus dráma hatása nem jogosultabb-e, mint az a hatás, amelyet a jellemekre felépített, szertelen vonásokat kiküszöbölő dráma tesz. Az egyiket színi hatásnak, a másikat pedig költői hatásnak kezdték nevezni. Két tábor állott egymással szemben: az egyik a színi hatásra esküdött; ez a dráma színpadi fontosságát hangoztatta; a másik a költői hatásért harcolt, előbbrevalónak érezve az esztétikai értéket. Bonyolította a helyzetet az is, hogy majdnem mindenki mást értett színi hatáson; saját álláspontjukból kiindulva akartak más álláspontot értel-

mezni, nem törődve a két malomban őrlés veszedelmével. Mivel a vita több alkalommal irodalmi harccá élesült, sokszor nyúltak a szócsavarás, félremagyarázás és személyeskedés kevésbé megnyerő fegyveréhez. Természetesen az íróvilágra sem maradt hatás nélkül ez az elméleti vitatkozás: egyrészt — ha akartak — tanulhattak elvi alapjaiból, másrészt, mint Erdélyi János bizonyítja,¹ «az író, ha a színpadon megbukott, az ildom elménczségével vigasztalta magát abban, hogy minden bukás ellenére is az irodalom története méltó helyen fogja őt nevezni költői igazolás fejében; ha nem talált dicsvágyához méltó dícséretet az ítésznél: oda mutatott a színpadra, hol műve talán megtapsoltatott, érdemmel-e vagy a nélkül, mindegy».

Mindkét szélsőség jogosulatlan törekvés volt, méltatlan ahhoz a sok értékes elméleti eredményhez, amelyet a vitatkozás komoly elvi magaslatoikon mozgó részlete hozott. Másfelől bizonyos, hogy a harmincas, negyvenes évek irodalom-esztétikai problémái közül ez állott az irodalmi élettel legélevenebb kapcsolatban és ez érintett legszélesebb elméleti területeket: a tulajdonképeni központján kívül állandóan figyelemmel volt az izlésbeli viszonyokra és az irodalom társadalmi mozzanataira.

Az állandó színház megnyitása előtt csak szórványosan találunk nyomokat a hatáskérdéssel kapcsolatban, hiszen még nem érhettek problémává az elméletet megalapozó gyakorlat hiányában. Így nem véletlen, hogy ebben az időben csak a mélyenlátók, a minden benyomásra reagálók, Katona József és Kölcsey Ferenc vettek észre itt is többet, mint a kor átlagos esztétikai tudata.

Katona a *Tudományos Gyűjtemény* 1821. évfolyamában nagyon értékes dolgozatot írt arról, miért nem tud nálunk elindulni a «játék-színi költő-mesterség». Hat akadályozó körülményt állapít meg. Bennünket ez alkalommal a második érdekel, «a Nemzeti Dícsékvés». Mintha Széchenyi tallózna végig a magyar dráma mezején, úgy hullanak ránk Katona szavai. A magyar közönség a drámában nem a kidolgozás

¹ I. m. II. 92. l.

költői értékességét keresi, hanem a morált; előtte az a szép darab, amelyikben teméntelen sok jeles mondás van. Ha pedig ezek a jeles mondások nemzeti hiúságát legyezgetik, «teli torokkal és botokkal való dörömbözéssel adja ki megelégedését». Igaz, hogy a közönségnek csak az alsóbb rétege, a «hebehurgia ifjúság és a bárdolatlan köznép» teszi ezt, de viszont elriasztja vele a színháztól a jobb ízlésűeket, s így — mondja Katona — «a dörömbözés lesz az írónak útmutatója, hogy ha dicsőséget akar aratni». Tapasztalása alapján mutat rá arra a törekvésre, hogy a hatásnak olcsó és primitív megvalósítása könnyen utat talált a magyar színpadon. Az alacsonyabbrendű ízlésváltozatnak hódoló közönség tudtára adta íróinak irodalmi igényeit és ezek az írók, közönségük kedvét keresve, a hatni-akarás legértéktelebb módját választották.

Míg Katona az ízlés távlatából szemlélte a kérdést, tehát alapjában véve viszonyított, addig Kölcsey tisztán esztétikai téren maradt. Szemléletük különbözősége kiindulásukban keresendő: Katona konkrét jelenségből, a magyar színpad akkori állapotából indult ki, Kölcsey ezúttal nem kapcsolódott az életbe, hanem általános érvényű elméletet nyújtott. Így ő nem érezhette meg a kérdés későbbi kiélezését, nem is foglalkozott vele bőven. Abszolút művészi egyénisége a «két extremum» közül magától értetődően a költőit választotta. Arra hivatkozott, hogy a dráma, komoly és víg alakjában egyaránt költészet: tehát ezen «poetai formával csak *poetai* módon lehet bánni».

A harmincas években a színpad befolyása következtében a dráma mind népszerűbbé válik az írói körökben. A *Regelő* 1836-ban már megjegyzi, hogy soha jobban nem divatozott irodalmunkban a drámaírás, mint épen most. A színészet nemzeti ügy lesz: hiszen már folyik az országos izgatás az állandó színház ügyében. A *Honművész* is megindítja színikritikai rovatát. A kor szelleme mindenkiből drámaírót formál; a lírikus és epikus Vörösmarty, a regényíró Kúthy drámákat írnak.

Garay János is kitekint a dramaturgia felé. A *Honművészben Dramaturgiai füzér* címmel elméletet tesz közzé,

s a hazai színpadi állapotokat vizsgálva, a népszerűség kérdését is felveti. Nem pártolják nálunk eléggé a színészetet, — panaszkodik — eredeti színdarabjaink sincsenek. Mindkét hiba onnan ered, hogy a játékszín nem forrott szorosban egybe a nemzet életével. Így nem csoda, hogy a publikum hideg marad. Közönségünket csak az érdekli, ami vele bizonyos kölcsönösségben van, ízlésének megfelel. «Míg drámáink ön nemzeti életünkben nem merítettnek, addig színünk a nyilvános étellel sohasem olvad össze, s a publikumnak érdekes nem lehet».¹

Garaynak ez az észrevételül maradt megfigyelése fontos bizonyosság a korabeli viszonyokra, nem is egy szempontból. Bennünket ez alkalommal azért érdekel, mert a színpadot és a drámát egyetlen szemléletben egyesítve, hatásuk jegyének a nemzeti elemet látja. Alapjában véve Katona álláspontjához közeledik, de épen az ellenkező irányból, mellőzve az esztétikai kritériumot. Ami Katonánál épen a lényegét tette s amit költői gyakorlatával oly fényesen igazolt: az esztétikum má emelkedett nemzetiség értékességét, Garay nem vette észre. A közönség ízlésviszonyainak nagyon is egyoldalú szemlélete vakká tette az esztétikai elem iránt és nem kötötte össze a nemzeti tárgyú drámát az érték fogalmával.

Ez az ízlés mindenekelőtt nem volt elég művelt ízlés. A színházi közönség nem csupán az irodalmi műveltség arisztokráciájából került ki, hanem a társadalmi osztályok legkülönbözőbb életszínvonalú és műveltségű rétegeiből. Így nemcsak a vágya, követelése, tetszése nem volt egységes, de eltérő műveltségi alapja is nem egyszer akadályozója lett a magasabbrendű ízlés kifejlődésének. Ez az ízlés még nem mindenben az értéket vette észre. Shakespeare-re p. o. még nem elég érett. Hibának is tartja Bajza, hogy «előszedjük Shakespeare műveit minden rend és válogatás nélkül, nem tekintve körülményeinkre, nem közönségünk ízlésére».² Ez a közönség még megbotránkozik Othelló nyers, de reális, indokolt kifakadásán.³ Ez az ízlés még szeret mindent erkölcsi

¹ I. m. V. 396—397. l.² I. m. V. 316. l.³ U. o. 296—297. l.

oldalról ítélni, szereti a rendkívülit, a hatásost, jóban, rosszban egyaránt. Csak az a fontos neki, hogy az erény felmagasztaltassék és a bűn elnyerje a megérdemelt büntetését. Ez az ízlés lelkesedik a merész lendületért, a nagyszerű szavakért, a politikumért. Ideálja a szabadsághős, az önkény ellen küzdő férfi. Ezért szereti a nemzeti elemet, helyesebben a hazafit szemlélni a színpadon is. Ízlésbeli romanticizmus még ez, nem tiszta irodalmi ízlés: sokszor melléktekintetek hevítik, a színpadot sem a műzsák megszentelt hajlékának tartja, hanem szószéknek. Amilyen romantikus lelki összetételében ez a közönség, ugyanazt a romantikát élvezi a színpadon is. Önmagát, vágyait, szavait, gesztusait keresi a drámában, és ha megtalálta, felujjong: ízlése megvalósult a művészi alkotásban is. Sok külsőség van ebben az ízlésben és romantikus multszeretete ellenére is kevés igazi történelmiség: ezért még a nemzeti tárgy sem lelkesíti feltétlenül, a múltban lejátszódó nemzeti históriában is a jelent keresi, nem az emberi és a nemzeti történetet, hanem első sorban a politikumot értékeli benne.¹ Katona tragédiájában is a korra vonatkozatható eszméknek és szimbolumoknak tapsolt.

2.

1837-ben nyitotta meg kapuit a Nemzeti Színház, ugyanabban az évben indult meg az *Athenaeum*, s a színikritika Vörösmarty és Bajza munkásságában nagy jelentőséget nyert. A dráma iránt nyilvánuló érdeklődésnek most már nem volt akadály a gyakorlatban, sem az elméletben. Időrendben Vörösmarty nyilatkozott először a *Dramaturgiai töredékek*ben a költői és színi hatás kérdéséről. Jobban érdekelte a probléma, mint Kölcseyt; kritikai munkássága miatt szembe kellett néznie az elméleti kérdésekkel is. Gondolatmenete a következő. Kétségtelenül megáll az az tétel, hogy a költői lélek nélkül alkotott színműveket eltemeti az idő, a költői értéket nyújtók pedig maradandók lesznek még akkor is, ha a szín-

¹ Természetesen nagyon jól tudjuk, hogy a múltból kihámozható aktuális igazság nem hiba, hanem érdem, ha művészileg érvényesül.

szerűség követelményeinek nem feleltek meg. Költői gondolat nélkül tehát nem lehet drámát írni. De mi van akkor a színi hatással? Tulajdonítsunk-e neki értéket?

Természetesen — válaszol Vörösmarty a kérdésre. A színi hatás a színházak mindennapi kenyere, nélküle nem tudnának megélni. Máskülönb is van valami lelkesítő, elragadó erő benne. Ha Vörösmarty itt megáll, nem jutott volna tovább, mint az átlagkritikusoknak és a gondolkozni szerető laikusoknak összebékítést kereső felfogása. Mert ha dualizmusnak állítjuk be a kérdést, hiába minden lecsiszolás, egyeztetés: a két elem mégsem lesz szükségszerűen egy. Vörösmarty azonban csak bevezetésnek szánta azt, amit később a negyvenes évek közvéleményének egy része már megoldásnak hitt.

A színi hatás kérdését — így kovácsolja tovább Vörösmarty eszméi láncát — nem külsőségeiből kell megítélni. Nagyon fontos belső ok működik itt közre épen a költői érték szempontjából: legyen egy dráma költőileg akármilyen becses, színi hatás nélkül nem tökéletes mű. Mert amit mi színi hatásnak nevezünk, szintén a költői eszméhez tartozik: hiszen a költő cselekvő embereket akar a színpadra varázsolni. Hogyan lennének alakjai cselekvők, ha nem alkalmazná őket a színszerűség követelményeihez? Világos, hogy épen a költői értéknek kell a színi hatás forrásának lennie. Nem dualizmusról van itt szó, hanem egybeforrott érdekről, melynek felbomlása a dráma megszűnéséhez vezet: költői eszme nélkül prózai művé aljasodik, színi hatás nélkül hiányos, elhibázott költői mű marad.

Vörösmarty megadta a kérdés megoldásának titkát: irodalomelméletünk már 1837-ben utat mutatott a kibékítő megoldásra. Sok harc folyt azonban le, míg ez bekövetkezett. Valami kis finom repedésre azonban rá kell mutatnunk. Ez a repedés alig észrevehetően, de nagyon jellemzően ott húzódik Vörösmarty elmélete és gyakorlata között, helyesebben elméletének színikritikai alkalmazásában. Egyik kritikájában¹ a színi hatás feltételeit sorolja fel (jó elrendezés, jól elgondolt mese, művészi kidolgozás), amelyek által a színi hatást mara-

¹ *Minden munkái.* Budapest, 1884—1885. XI. 270. l.

dandóvá teheti a költő. De a színi hatás mellé egy meghatározó, kifejtő mondatocskát fűz: «Ezen tündér kedvezését a sokaságnak». Látjuk: itt Vörösmarty egy pillanatra megfeledkezett arról az elvéről, mely a színi hatást művészi szempontból értékeli. Az arisztokrata művészlélek lép elő, aki a színi hatást valamilyen demokratikus, alacsonyabb ízlésű réteg követeléseinek kielégítésére tartja alkalmasnak.

Bajza is ebben az évben, 1837-ben kezdte meg színikritikusi munkásságát, s az Athenaeumban megjelent bírálataiban a színi hatásról is szólt. Most még nem fejtegette a kérdést, adottságnak vette, természetesen hasznosnak is tartotta. A dráma körüli érdeklődés mind szélesebb körű lett, s a Kisfaludy-Társaság még 1837-ben pályatételt tűzött ki *A dráma hatása és literatúránk drámaszegénysége* címmel. 1841-ben jelent meg a pályadíjas dolgozat, Tarczy Lajos munkája.

Annyit emlegették már a színi hatást, hogy Vachott Sándor jónak látta véleményét nyilvánítani, s amit eddig az elmélet nem is nézett problémának, egyszerre azzá lett, amin vitatkozni lehet, sőt kell is. Hiszen minden esztétikusnak, kritikusnak le kell magát kötnie valamelyik álláspont mellé.

A kérdés problematikus beállításában valóban nagy része van Vachott Sándor e cikkének.¹ Sok téves gondolatot dobott a köztudatba, de a megindításnak az érdemét nem lehet tőle elvitatni, hiszen a nyomában újra meg újra felbukkanó vitatkozás sok érdekes elméleti megállapítást eredményezett. Vachott elmékedésének központjában az az egészen önállóan felvetett kérdés áll: milyen viszonyban van a dráma a két különböző magatartású közönséggel, az olvasóval és hallgatóval. Úgy gondolja, hogy az olvasó képzelete akadályoztatás nélkül követheti a költő útjait; más a drámai mű sorsa a színpadon, mert megváltozott viszonyban állunk mi is a drámai művel. «Itt a színész és színpad tétetnek az olvasó helyzetébe, s nekünk, kik nézők vagyunk, megszűnik képzelet-szabadságunk. Mi csak azt látjuk, mit a színész és színpad láttatnak, azt érezzük és halljuk, mit azok éreztetnek és

¹ *A színi hatás mint drámai becsmérték*. Athenaeum. 1838.

hallatnak velünk». ¹ A kétféle viszony pusztá tényének megállapításán kívül egy szó igaza sincs Vachottnak. Ebből a hibás kiindulásból nem is lehet megnyugtató eredményre jutni. Nem csodálkozunk, amikor azt mondja, hogy «szelleműs drámai műnek becsmérője nem a színpad, sőt inkább a színpadnak becsmérője amaz». Szerinte a színi hatás bár érdem, mégsem tekinthető célnak, mert a színpad mindenkor csak eszköz. De a színpadon előadott drámát még más is veszélyezteti: egyrészt a hallgató értelmisége nem ér föl az íróéig, másrészt éppen a legtökéletesebb, legmélyebb dráma sem lesz egyszeri hallásra érthető még a művelt néző számára sem. Hibát-hibára halmoz Vachott okoskodása, míg arra a helytelen végeredményre jut, hogy a «színdarab tökélyessége az, mi a színi hatást hátrálja». Elmékedését azzal fejezi be, hogy drámaíróink a színpad számára s nem a «literatúrának» dolgoznak; ebből azt következteti, hogy műveik csak színré lehetnek becsesek, nem belső értékre is egyszersmind.

Vachott elhibázott kiindulópontja rányomta bélyegét egész elméletére: tőle származik a színi és költői hatás ellentétes beállítása, kiegyenlíthetetlennek látszó kettősége. Pedig már Vörösmarty után vagyunk; de Vachott letért a helyes útról és eltévedt az okok és okozatok rengetegében.

Kunoss támadta meg a *Természetben* Vachott állásfoglalását. De csak részletkérdésről volt szó: Lessing *Nathan der Weise* című drámájáról, vagyis Vachott viszonzválasza szerint a «színihatástalan jeles drámai műről». A két jelző ilyen egymás mellé állítása már nem újság számunkra.

3.

Az 1837-től 42-ig terjedő időköz Bajza ideje. Éppen az az idő, amikor a Nemzeti Színház megnyílt, megerősödött, a nemzeti élet részesévé vált. Sok érdeme van ebben Bajzának is, aki a színház vezetésében több alkalommal résztvett. Bírázataiban, elméleti írásaiban is csaknem kirekesztően drámával kapcsolatos kérdéseket fejtegetett. Nem ködös, a valóságtól elvonatkoztatott elméleteket adott, hanem az

¹ *Athenaeum*, 1838. II. 92. 1.

irodalmi élet realitásaiból indult ki és hozzájuk viszonyította még elméletét is. Valóságok voltak számára adva: dráma-irodalmunk akkori értékei és viszonyai, a közönség ízlése és különféle rétegeződései, meg színművészetünk lehetőségei. Ehhez járult esztétikai meggyőződése, mely a gyakorlatiséget sohasem tévesztette szem elől. Egész kritikus munkásságára és szemléletmódjára jellemző az a mondat, amellyel a *Tündér Ilonáról* szóló bírálatát megkezdi: «A szerző azok közé tartozik, kik a színmű értékét színi hatástól függesztik fel; lássuk tehát a számosan megjelent *nézők* viseletét részletesebben . . .»¹ Mit vett itt észre Bajza minden elméleti nagyképszerűség nélkül? Azt, hogy a hatás-kérdés vizsgálata nem történhetik meg a színpad és a közönség figyelembevétel nélkül; hogy az egész színi hatás = költői hatás kérdés-csoport mindig viszonyítás, a közönség ízlésének viszonyítása az előadott színműhöz. A dráma egyedüli lehetősége a színpad — ez a legfontosabb eredménye Bajza erélyes beköszöntőjének. Folytatnunk kell az idézett bírálat eszmemenetét, mert annyira természetes. Bajza, látva a *nézők* tetszésének folytonos és fokozatos csökkenését, ügyes fordulattal áttér az esztétikai síkra és a költői értékek hiányával magyarázza a sikertelenség okát . . . Ha Bajza nem mond mást is és mind-egyik megnyilatkozását ilyen keretek közt tartja: nem is mennénk tovább. A kép olyan egységes, hogy az egész elmélet kihámozható belőle. De beszélt többször is a színi hatásról.

Császár Elemér cáfolta meg a köztudatnak azt az egyoldalú hiedelmét, mintha Vörösmarty az intranzigens költői, Bajza pedig a szélsőséges színi irány képviselője volna.² Vörösmarty megbonthatatlanul zárt gondolatrendszerét már láttuk: a színi hatást belső indokolással egyenesen a költői érték érdekkörébe utalta. Császár Elemér Bajza gondolatrendszerét egészen Vörösmartyéhoz kapcsolja: szinte teljes volt közöttük a harmónia ebben a kérdésben. Egyrészt igaz van: ideje volt már Bajzát más megvilágításba állítani és igazságot szolgáltatni neki. Mi azonban más oldalról nézzük a problémát és nem látjuk ilyen egyszerűnek.

¹ I. m. V. 189. 1.² I. m. 232—233. 1.

Ha Bajza kritikusi gyakorlatát vizsgáljuk, ha értékelésének kiindulópontját keressük: megállapíthatjuk, hogy a költői eszmét, a költői értéket mindig kutatta a drámával kapcsolatban. Shakespeare hőseinek lelkivilágát is elemezte s rendkívül nagyra becsülte az angol drámaírónak éppen költői értékeit. Tehát ítéleteiben az esztétikus igazságösztönével Vörösmarty elvi alapjaira helyezkedett. Kétségtelenül igaz: Bajza ugyanazt vallja, mint Vörösmarty. Teljes a harmónia közöttük. De csak nagy általánosságokban. Ez az érem egyik oldala. Milyen a másik?

Mivel Bajza polemikus harckészséggel *megettámadott* ügyet képviselt, természetesen nem rendelkezett a tárgyiasságnak azzal a mértékével, amely a Vörösmartyéhoz hasonló elvi eredményeket hozhatott volna. Védelmesnie kellett a színi hatás ügyét és támadnia kellett Henszlmann; alább ismeretendő álláspontját Bajza teljesen elhibázottnak tartotta. Henszlmann véleménye, ha lefejtünk róla minden túlzást, a költői értékek megbecsülésén alapult. Ezt a felfogást *elvilleg* is támadni veszedelmes dolog. Megköveteli ugyanis elméletileg a másik álláspontra való helyezkedést, mert csak ebből a szintén szélsőségek felé hajló álláspontból lehet a másik szélsőséges pontot megostromolni. A polemikus hang nem szereti a megfontolást és a józan közéletet.

De Bajzának már csak azért is el kellett térnie Vörösmarty elveitől, mert a francia romantikus drámákat terjesztette hihetetlen szívóssággal. Ezek pedig tudomás szerint nem az örökélet számára készültek: a színpad előnyeit ugyancsak nagy mértékben kihasználták, sokszor a költőiség rovására. Hatásra törekedtek, — ami nem baj — de ezt a hatást önálló tényezőnek tartották és egyetlen célnak tekintették. Ez már azután baj. Pedig Vörösmarty igazolta, hogy a két elv tulajdonképpen nem kettő, hanem — egy. Ebben az elméleti környezetben érthető meg Bajza állásfoglalása.

«Színműnek előadatás főcélja s e nélkül az nem felel meg rendeltetésének» — ez véleményének alapja. Igazát nem lehet elvitatni, olyan természetes. «Én azt hiszem, a hatás nem árt semmit a dráma belbecsének, a belbecsnek ellenben

egy nagy fogyatkozása a hatáshiány».¹ Tiszta, éles ítélettel Vörösmarty igazságára tapint rá. Fogalmazása is olyan határozott, hogy még jobban kiemeli igazságjellegét. De Bajza ennek az igazságnak csak egyik oldalát élezte ki a francia dráma iránt tanúsított vonzódásában : «A francia drámákban főfigyelem a cselekvényre van, aztán a mesére és szerkezetre és utoljára a jellemre . . . Én e rendet tökéletesnek tartom, mert a drámában nem a jellemzés a fődolog. Lehet szomorújáték jellem nélkül, de cselekvény nélkül nem lehet, ezt mondja Aristoteles».² A francia drámák iránt mutatott szeretete itt már egyoldalúságra vitte : a jellemzést túlzóan lenézte s ezzel a költői elemnek mintegy alacsonyabb értékűvé tételét elméletében végrehajtotta. Hozzá még ott volt Aristoteles szavainak téves értelmezése ! Még tovább haladt ezen az úton a drámabíráló választmány megalakításakor, midőn előterjesztésében úgy nyilvánította véleményét, hogy a drámák megítélésében «főszempontul nézetik a színi hatás».

Sok igazság van ebben az állásfoglalásban, de nem olyan synthetikus, mint Vörösmartyé. Esztétikai spekuláció nincs benne, a valóság talajából fakadt ; a korabeli romantikus dráma divatjához igazodott. Természetesen sok érdekes kérdéssel kapcsolatos Bajza állásfoglalása : a francia romantikus ízlésről, Shakespeare-ről és hazai közönségéről nagyon sok értékes megfigyelést kapunk. A hatáskérdésnek egy új, nem is vitatott mozzanatát szintén észreveszi, mikor a hatást a színészi munkával hozza kapcsolatba.³ Új szín ez a spectrumban, de nagyon fontos, ismét a realitások Bajzájának megfigyelése.

4.

Bajzával szemben Henszlmann Imre szállott sikra legtöbb eredménnyel a költői hatás elsőbbségének érdekében. Nagykészültségű elméleti ember volt, gondolkodó fő és alapos minden munkájában. Néhány tanulmánya⁴ meg épen kora

¹ I. m. V. 155. 1.

² U. o. 167. 1.

³ I. m. V. 163. 1.

⁴ *Az újabb francia színiköltészet és annak káros befolyása a miénkre.* Regélő Pesti Divatlap, 1842. ; *A dráma alapelvei*, u. o. 1843.

legkiválóbb elméleti konstrukciója: a nagyvonalúságot nem lehet elvitatni tőlük. Természetesen nincs mindenben igaza, de a maga rész-igazsága van olyan szilárd, mint Bajzáé — hiába akarta a nagy harcos személyeskedésig menő gúnyolódásával tönkretenni elveit is.

Henzlmann világnézetének tengelye a művészet áhítatos megbecsülése. Szerinte az örök élet feltétele a művészet: legázolhatja a sors a nemzetet, de csak polgári életének vethet véget, ha virágzó művészete van.¹ Itt kezdődik a halhatatlanság . . . A művészetben belül a drámának juttatja az elsőséget, mert az tudja az embert erejében, cselekvőségében és jellemében leghívebben ábrázolni.² Nem győzi hibáztatni Bajzáét, hogy a cselekvényt fontosabbnak tartja a jellemzésnél. Ellenkező véleményét rövid és kifejező indokolással végzi: «A drámában . . . általában a cselekvény a személyektől függ . . . s így a drámában a jellem az okozó és a cselekvény az okozott».³ Visszája ez Bajza véleményének, de nagyon logikus: az ember ábrázolása a legszebb művészi feladat, mindig ez csendül ki megállapításaiból.

Így a francia romantikus dráma ellen vívott harca sem pusztá francia-gyűlölet és német barátság, mint Bajza szokta emlegetni. Igaz, elfogult volt a némettség javára, de a romantikus dráma iránt nyilvánított gyűlölete elveiből következett. A francia romanticizmus alapjában véve a realitás jegyében jött: visszaadni az embert önmagának és visszaadni az embert a művészetnek. Való életet, őszintén átélt érzelmeket akart látni a színpadon is, azután rohanó cselekvényt, érdekességet, az életből ellesett változatosságot. Az irodalom útján jobb embert akart formálni az emberből, ezért mindig erkölcsi irányzatot hordott magával: szerette ábrázolni a rosszat, a visszataszítót, a gonoszt, hogy elrettentő például szolgáljon és a bűnhődés feltüntetésével az erkölcsi világrend törvényszerűségét belevesse az emberi lélekbe. Csakhogy a realitásból irrealitás lett a francia romantikának nagyon is sokszor szélsőségek felé lendülő gyakorlati jelentkezésé-

¹ *Regélő Pesti Divattlap*, 1843.
I. 143. l.

² U. o. 90. l.

³ U. o. 112. l.

ben, s az élet valósága és az ember lelki jelleme helyett fantasztikus túlzásokba tévedt. Jellemzés helyett izgató helyzeteket, indokolt cselekvény helyett érdekfeszítő, mesterséges mesét adott. Meghamisította az embert és a körülötte levő világot, úgyhogy szélsőségeiben már semmit sem törődött az irodalmi igényekkel, csak a hatni-akarás olcsó eszközeivel. Erkölcsi irányzatossága sem járt gyakorlati eredményrel, egész csomó szörnyalakat tett otthonossá a színpadon és a regényben a nélkül, hogy elérte volna célját. Az erkölcsi javításnak természetesen semmi köze sem volt a művészethez.

A művészet öncélúságáról és előkelő hivatásáról meggyőződött Henszlmann nemcsak kárhoztatta, hanem le is nézte a francia romanticizmust. Nem vette észre a hasznát túlzásaitól és minden elvét hibásnak tartotta. Néha szinte gyűlöletbe csap a hangja. De ne csodáljuk ellenszenvét, amikor pl. a *Honművész* 1836. évfolyamában ilyen tudósítást kell olvasnunk: «Drámai literatúránk ismét . . . új művel szaporodott: *Méregkeverő*, szomorú játék 3 felvonásban . . .» Azután a többi, valamennyi franciából való fordítás: *Bűbájos*, *Tolvaj-szarka*, *Fehér asszony*, *Varázssíp*, *Halottrabló*. És még utána a dícsérő szólam: «Nem lehet eléggé méltányolni munkás hazánkfianak szorgalmát . . .» Ha a finom ízlésű Shakespeare-rajongó Henszlmann ilyeneket olvasott szinte hétről-hétre: nem szabad megrónunk túlzó elítéléséért és egyoldalú szemléletéért. Korának nagy ellentétei kényszerítették világnézetének legszélső, megértés nélküli pontjára őt is, az ellenkező végletre pedig Bajzát. Mindketten jobbak voltak, mint koruk, de annak talaján állottak és onnan indultak ki: így nem adhatták önmagukban az igazság synthesisét, csak egyik részletet.

Henszlmann a francia dráma fejlődését és minden hibáját a francia társadalmi viszonyok alakulásából magyarázza. Merész analógiával áttér a magyar viszonyokra és az egyéniséget, személyes jellemet elnyomó francia dráma hazai tettségének lélektani és társadalmi alapjait kutatja. Nálunk is csekély a művészetek iránt való érdeklődés, mi is szeretjük a pátoszt, a szónokiast, az ornamentikát, a felületet. Liberális politikai eszmék is megfelelnek a mi tetszésünknek; ezek

a megfelelések tették, hogy a színpad hatásos fogásai meghonosodtak . . . «Életünk legnagyobb részint politikai lévén, és abban a szónoklati elem minden másom túlnyomóan, a színházban is főképp a politikára vonatkozó helyeket szoktuk megtapsolni . . .»¹ Katona csaknem szóról-szóra így mondta; de nemcsak ő, hanem a nagy ellenfél, Bajza is megállapította egy helyen, *Coriolanus* bírálatában, hogy a «tetszésnek egy részét azon politikai szellemnek kell tulajdonítani, mely a drámát keresztül lengi».²

A színi hatást tehát lenézi Henszlmann; azt tartja, hogy a hatás, ha «művészi lenni akar, csak egy forrásból eredhet, tudniillik jellemekből, és ahol jellem nincs, ott a legjobban kidolgozott s kiszámított hatás csak percnyi étellel bírhat és a figyelmesebben vizsgáló szem előtt füst és délibáb gyanánt enyészik el».³ Elveinek és a kor irányainak szükségszerű találkozása ez a nézet; polemizál is sokat róla Bajzával a *Regélő* hasábjain. De a polemiában Bajza nagyszerű dialektikája nem engedi őt tudásához mérten érvényesülni. Vesztese még nincs ezeknek a harcoknak, csak győztese: az elveiben megerősödő és lassanként öntudatára ébredő irodalomelmélet. A francia romantika tagadása mellett Henszlmann tudott már építő programot is nyújtani: « . . . szálljunk le inkább saját keblünkbe . . . »

5.

Vachott Sándornak a színpadot támadó cikkére Erdélyi János felelt 1840-ben.⁴ Finom logikával és biztos ítélettel mutat rá Vachott tévedéseire; nem kárhoztatja a színpadot, mert a színpad hatása — előadásra kerülő drámáról lévén szó — érdem. Hogy a színpadnak és a drámai műnek ilyen hatása van, arról viszonyítva lehet beszélni a közönség különféle műveltségi állapotai miatt. A színpad változás alá nem

¹ *Regélő Pesti Divallap*, 1842. I. 292. l.

² I. m. V. 249. l.

³ *Regélő Pesti Divallap*, 1842. I. 291. l.

⁴ Kazinczy Gábor *Őr* című folyóiratában; könnyen hozzáférhető helyen: *Tanulmányok*, Budapest, 1890. 451—466. l.

eshetik, de változik a színész, dráma, közönség, korizlés, esztétikai világnézet. Ezeket szemmel tartva, lehet megérteni a hatással kapcsolatos kérdéseket.

Erdélyi higgadt, mérlegelő és előkelő műveltségre valló tanulmánya itt is kimagasló jelenség; később sokat foglalkozott a kérdéssel, de már a mi időszakunkon kívül esik ez a munkálkodása.

De nemcsak a vezető irodalom-esztétikusokat érdekelte a probléma, hanem az írókat és a műkedvelő-gondolkodókat is. Vahot Imre szintén tett kirándulást erre a tájra,¹ hogy milyen szándékkal, megmagyarázza már a címben: *Táborozások a komoly francia dráma ellen*. Már említettük, hogy Tarczy Lajos a Kisfaludy-Társaság drámaelméleti pályázata-ra készült munkájában érintette a hatás-kérdést.² Újat nem tud mondani. Czákó Zsigmond Szász Károlyhoz intézett levelében³ rövid drámaelméletet adott; egészséges és nem tudálékos elméleti felkészültsége ez a drámaírónak. Mivel nem elméleti ember, nem sokat bölcsekedik, hanem a kérdés közepébe vág és talál is. Azt mondja, hogy a hatáskerülés «eredeti magyar találmány, öncsalás azoktól, kik nem bírnak a közönségre hatni». Majd a cselekvény és a jellemzés összetartozására utal, s az egyén ábrázolásának fontosságát emeli ki. Szigligeti Ede *Drámai állapotainkról* értekezett a Kisfaludy-Társaságban székfoglalója alkalmával.⁴ Természetesen a színi hatás híve elméletben is, de a színi hatást nem csupán külsőségeiben értékeli; a viszonyítás (műveltségi állapotok, tetzés) nála is felbukkan. Csaknem annyi szemléleti alap, ahány vélemény; ez a megállapításunk nem szorul revízióra.

A színi hatás és a költői hatás körül 1847-ben lángolt fel újra a harc, de sokszor a polémia és szócsavarás fegyveréhez nyúlt. A *Szépirodalmi Szemle* és az *Életképek* képviselte a két elvet; természetesen a *Szépirodalmi Szemle* a Kisfaludy-Társaság hivatalos közlönye lévén, a magasabbrendűnek vélt

¹ Regélő *Pesti Divatlap*, 1847. II. k.

² *Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, 1841.

³ Közli: Berczik Árpád, *Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, X. k. új folyam.

⁴ U. o. VII. k.; régi folyam.

költői hatást védelmezte nagy kitartással. A bajt itt is a különböző kiindulás okozta; míg a *Szemle* szerint «a színi hatás pusztán külső, mint a ruha»,¹ tehát feltétlenül elítélendő, addig a színibíró válaszmány és az *Életképek* rugalmasabb és életszerűbb felfogása a színi hatást emelte vezérelvül, de nem a *Szemle* által hitt pusztán külső elvet. A drámabíró válaszmánynak egy tagja meg is mondta: «A művészi hatás a színinek csupán szigorúbb fogalma és kellő korlátozása».² Látjuk tehát, két malomban örölnek és ezért nem értik meg egymást. Megindul most a vitatkozás a válaszmány és a kifaludysták között az *Életképek* és a *Szemle* hasábjain.³ A vita — mely számunkra már nem nyujt tárgyi érdekességet — azonnal befejeződik, midőn a felek közös alapra helyezkednek. Észreveszik, hogy ugyanazt hangoztatták lényegében, de más nyelven. A színibíró válaszmány végre kimondja a kor lehetséges synthesisét ebben az elvi kérdésben is, amennyiben «egyedül csak azon hatásnak barátja, mely a mű belbecséből, szerkezetéből . . . foly és színi hatás alatt nem ért egyebet, mint a közönség műveltségi állásának szemmeltartását, s a körülményekhez alkalmazkodását, de elvileg soha nem esztétika vagy jó ízlés kárával».⁴ Így már a *Szemle* is meg van elégedve . . . Ez az értelmezés már a fejlődés jele: túl van az egyoldalúságon és a kérdést realitással oldja meg, határozottan rámutatva esztétikai és társadalmi vonatkozásaira. Egyrészt Gyulai, másrészt Kemény később nyilvánított nézetének itt van az alapja.

HARASZTHY GYULA.

¹ *Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. 209. l.

² *Életképek*, 1847. I. 254. l.

³ *Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. 75—78., 79—80., 95—96., 146., 209., 292., 320—321. l. *Életképek*, 1847. I. 254., 314—316., 448—449., 683. l.

⁴ *Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. 320—321. l.

KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN.

— Ötödik közlemény.¹ —

A versenybírák előtt ott állottak a homokórák, jelezve, hogy lassan lepörög a mérkőzésre kitűzött két óra. Összeolvasták mindkét fél veszteségét és megállapították, hogy a rhodusi flotta fölényesen győzött, mert néhány hajót ő is veszített ugyan, de ezzel szemben a sicíliai hajóhad nagyobb felét megsemmisítette, 27 hadigályáját részben lángba borította, részben elsüllyesztette vagy elfogta. Intésükre fölrepült a versenybírói pódium árboára a csata befejezését jelző vörös zászló és felharsant vagy 20 hadi tárogató. Az eredmény kihirdetése után következett a győztes hajóhad ünneplése. A teljesen sértetlenül maradt admirális-hajóval élén, újból ott sorakozott a győztes flotta a császári páholy előtt. Az óriási közönség percekig tartó ovációja után maga Claudius császár tartott formás, rövid kis beszédet és különösen megdicsérte a hajója orrán álló boldog fővezért és azt kívánta, hogy hadvezéri képességeire és vitéz kardjára akkor is számíthasson a hatalmas római birodalom, ha nem csupán a dicsőségre, hanem vére is megy a küzdelem.

De megdicsérte a legyőzötteket is, mert vitézül harcoltak, ha nem is kedvezett nekik a hadiszerencse.

Majd maga a szép császárné dobta le saját felséges kezével az admirálishajóra az óriási babérkoszorút.

Erre újból felhangzottak a hadikürtök és a közönség felállva, percekig tomboló lelkesedéssel ünnepelte főleg a diadalmas fővezért. Az előkelő hölgyek valóságos virágessóvel árasz-

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1932. évi 656., 657., 658. és 659. számában.

tották el a daliás, szép férfiút, kiről hamarosan megtudták, hogy előkelő nemesember, egy Vettius.

A hír szárnyán gyorsan elterjedt a megszámlálhatatlan nagy sokaságban, hogy a szerencsétlen fiatal ember a kockajátékon elvesztette egész vagyonát, eladósodott, elzüllött és most önként beállott a hajócsata küzdői közé, akik jobbra elítelt gonosztevők, rabszolgák, eladósodott polgárok, szóval *vilis sanguis*, hitvány vér voltak, de valamennyien bátran, hősiezen harcoltak.

Vettius nagyon boldog volt, mert nemcsak önmagának, hanem valamennyi diadalmas harcosának megszerezte a kegyelmet, szabadságot, jutalmat és biztosította a szebb, a boldogabb jövőt.

A hajócsata lezajlása után az egész népet fényesen megvendégelték. Maga a császár és császárné is körüljárt díszkocsiján a lakomázó tömeg közt és élvezte az édes népszerűséget. Még a késő éjjeli órákban is éltették a felséges császárt és a hódítóan szépséges császárnét.

Ugyanezen napon kellett volna megtörténnie a csatorna megnyitásának és ünnepélyes felavatásának is, de a munkálatok felülvizsgálásakor oly erős technikai hibákra bukkantak, hogy bizonytalan időre el kellett odázni az ünnepélyt.

A naumachia után ugyanis le akarták ereszteni a tó vizét, de kitűnt, hogy a csatorna nincs kellőképpen lemélyítve mindenütt. Több hónapi munka után végre elkészült a nagyszerű mű. Az ünnepélyes megnyitásra tehát újból összecsidítotték a népet, mely ismét megszámlálhatatlan tömegekben lepté el a tó partján és a dombokon emelt ülőhelyeket. A nép mulattatására most gladiatori játékokat és gyalogsági csatát rendezett Narcissus, aki Agrippina áskálódásai ellenére is még mindig kedves és bizalmas embere maradt Claudiusnak. A játékok lebonyolítására hidakat vertek a tó fölé. Alig várta az óriási közönség a már nagyon is megszokott harci játékok lezajlását, mert főleg a csatorna megnyitása érdekelte. A lakmározó tömeg azon földdarab vagy rekeszték közelében foglalt helyet, melynek eltávolítása után a tó vizének ki kellett volna ömlenie a Liris-folyóba. A megnyitást azonban az akkori mérnöki tudomány nem tudta végre-

hajtani a kellő technikai pontossággal, és e miatt a tó vize olyan óriási mennyiségben és erővel zúdult ki a támadt résen, hogy a biztosaknak látszó helyeket is elárasztá és az egyes tárgyakat, állványokat nagy recsegés-ropogás között fel-döntötte, szörnyű rémületet okozva a közönség soraiban.

Maga a császár is megdöbbsent, de egy kis ijedségen kívül semmi komoly baja nem történt, és a nép vígan tovább mulatott.

XI. Agrippina sötét tervei.

Lezajlottak a világraszóló események, a mesésen fényes ünnepélyek, és Agrippina majdnem szomorúan járt-kelt ragyogó termeiben. Tűnődött... Nem találta helyét... Lelkében vad indulatok és olyan sötét gondolatok csatáztak, hogy egyedül Naplójára merte rábízni.

*

Úgy történt minden, ahogy akartam. Fényesen, pompásan sikerült, amint csak óhajtottam... Miért vagyok hát elégedetlen és szomorú!? Mert minden az én sugalmazásomra történt, mindent az én kezem mozgatótt, sőt amit eddig sohasem tettem: magán-vagyonomból is rengeteget áldoztam és mi lett a jutalmam?!... Mikor a fanatizált tömeg ajkára vette a császár nevét, órákon át ünnepelte, majd szétszedte örömmámorában, ám a «szép» császárné nevét majdnem elfelejtették! Pedig ha még a lángeszű Perikles mellé is kellett egy Aspazia, hogy ne kellett volna e mellé a vén hülye mellé!? Ej, ezt nem bírom tovább. Napról-napra nagyobb kölönc a nyakamon ez az ember. Nem és ezerszer nem! Nem bírom tovább. Segíteni kell magamon, különben belepusztulok. Hát mit tegyek?... Pallasra már többé nem számíthatok. Mióta a hitvány fickó megkapta a koncot, annyira elbizta magát, hogy többé semmire sem használhatom. Jégre megy táncolni a számár, vége van!

De legkevésbé számíthatok arra a két nyomorult rabszolgára: Senecára és Burrusra, akiket én emeltem föl a porból. Sokkal becsületesebbek, semhogy hasznukat vehetném. Ó ezek sohasem mellettem, hanem mindég ellenem lesznek. Egyet azonban nagyon bámulok ebben a két hálátlan emberben, hogy a hatalom polcán ilyen egyetértésben élnek, így összefognak. Szörnyű nagy erőt képviselnek, mellyel egyszer, úgy érzem, nekem is le kell számolnom.

Itt csak egy megbízható emberem van: udvari orvosunk, Xenophon, ez a síma, ravasz, rendkívül eszes görög. De ennek is van egy nagy — hibája: igen szereti a gyöngé, öreg császárt, akinek

a leghűségesebb embere az egész udvarban. A multkoriban is milyen gyöngéden beszélt róla!

— Napról-napra gyöngül szegény jó uram, császárom! Ha nem ápoljuk jobban, egy-kettőre vége lesz. Azért nagyon ajánlanám, Divina Augusta, — szól hozzám — küldjük el jó urunkat Campaniába. Ott a sinsuessai meleg, kénes fürdők és a balzsamos levegő újból talpraállítják.

Még csak az kellene, gondoltam magamban, hogy ismét erőre kapjon. Majd meggyógyítjuk mi hamarosan — Sokrates módjára. Valahol olvastam ennek a csavaros eszű hellén filozófusnak egy mondását, melyet először nem értettem; de mikor megértettem, nagyon megtetszett nekem.

Mikor már megitta a börtönben a bürökmérget és érezte tagjainak megmerevedését, elhidegülését, zokogó barátai között szépen lefeküdt a földre és így szólt legöregebb tanítványának, Kritonnak:

— Aztán ne feledkeztek meg Asklepiosról. Tartozunk neki egy — kakassal.

Nem értettem a dolgot. Asklepios a gyógyítás istene volt, kinek a szerencsés felgyógyulás után, hálából egy kakast szoktak áldozni.

Seneca magyarázta meg a rejtélyt. Sokrates az életet olyan betegségnek tartotta, melyből csupán a halál gyógyít ki bennünket . . .

Hát ez az! Majd így próbáljuk kigyógyítani . . . az öreget. Úgy van. Nincs más hátra: el kell megint látogatnunk — Locustához! . . .

*

Ma ismét voltam Locustánál. Acerroniát nem mertem magammal vinni, hát mégis csak Pallas kísért el. Künn várakozott rám a gunyhó előtt. Nagyot nézett a vén szipirtyó, mikor meglátott.

— Baj van talán? — kérdezte.

— Még nincs, — feleltem mosolyogva — de lehet belőle!

Sehogy sem akart kötélnek állni.

— Nem, semmiképpen sem adok, Divina Augusta. Csak nem vagyok örült, hogy megint kockára tegyem a fejemet! Hiszen csak pár hete szabadultam meg a fogságból.¹ Alig tudtam magam tisztázni a méregkeverés vádjá alól. Egyedül előkelő pártfogóimnak köszönhetem szabadulásomat, — folytatta gúnyos vigyorgással. — Talán a te kezéd is belejátszott, Divina!? «Hiába a nagyságos dongók keresztülvágják magukat a törvény pókhálóján, csak a szegény parasztlegyek akadnak fönn benne! . . .»

Végre azonban mégis csak sikerült. Hiába, nincs lehetetlenség az ember számára. *Nil mortalibus arduum est.*

¹ Csak Galba császár alatt végezték ki a híres méregkeverőnőt.

Rövid időre kimentem Pállashoz és még egyszer megtárgyaltuk, milyen mérget válasszunk.

— Rögtön és rohamosan ható mérget nem tanácsos használni, — suttogott Pallas — mert gyanút kelt és könnyen elárulhatja a bűncselekményt. De lassan sorvasztót sem, mert ha kelleténél tovább tart, esetleg besugják, vagy ő maga sejtí meg az ármányt és közvetlenül kimulása előtt áthúzza összes számításunkat, újra szeretetébe fogadja édes fiát, Britannicust és őt teszi meg utódjának . . . Valami olyasféle kellene, ami csupán az elméjét zavarná meg, de a halált egy időre elodázná . . .¹

Ezután visszamentem Locustához a gunyhóba. Mikor elsoroltam neki a különféle fajtákat, így szólt kacagva :

— Van itt, Divina, mindenféle. Adok is majd mindegyikből, hogy a szükséghez képest válasszatok belőlük. Magam is inkább a lassan sorvasztót ajánlom, mely egyelőre csupán az elmét zavarja meg és csak jó sokára okoz halált. De minden eshetőségre számítva, itt van ez a vörös kotyvaszték, a «Locusta kedvence». Könnyű megismerni, mert olyan, mint a vér . . . Nyugodt lehetsz, Divina, ez biztos, mint a — halál!

*

Mivel Claudius nagyon szerette a gazdag lakomákat, gyakran száz-kétszáz ember is hevert körülötte az ebédlői kereveteken. És így hamarosan kínálkozott alkalom a mérnyelet végrehajtására.

Halotus, az egyik eunuchus, szokta a császár ételeit főlhordani és vizsgálat végett megízlelni. Ő adta be neki a mérget is kedvenc ételében, a savanykás mártású csiperkegombában, mikor már meglehetősen ittas volt. Elhült, elképedt az egész császári udvar és kínos feszültség uralkodott az óriási terem fojtott levegőjében, mert a dolgról természetesen sokan tudtak. Leste-várta a hatást mindenki, de a császáron eleinte épenséggel semmi változás nem mutatkozott. Lehet, hogy teljes ernyedettségen, petyhüdtiségen vagy ittasságán bénult meg egy-két pillanatra a gyilkoló méreg ereje.

Szörnyen megrémült a császárné és mivel a legvégsőtől tarthatott, nem törődött a jelenlévőkre gyakorolt rossz hatással, hanem mindent kockáztatva, előszólítja Xenophont, akinek közreműködését már előre biztosította. Mikor aztán

¹ Tac. Ann. XII. 66.

a császáron a gyomorrontás tünetei jelentkeztek, az orvos, mintha hányóingert akarna előidézni, egy rohamos hatású méreggel bekent tollat dugott a császár torkába, jól tudván, hogy a legnagyobb büntények kezdete kockázattal, veszedelemmel, végrehajtása azonban jutalommal jár.

A császárt erre szobájába viszik, a megzavart vendégsereg elszéled, az udvari cselédség ide-oda futkos, a szenátus pedig összeül és a konzulok, meg a főpapok fogadalmakat tesznek a császár szerencsés fölgyógyulásáért. És, jöllehet, Claudius még csak haldoklik, Agrippina emberei már végrehajtják a Nero trónralépéséhez szükséges intézkedéseket. Agrippina, mintha nem tudna fájdalmán uralkodni s vigaszt keresne, csak most ragadja karjaiba Britannicust, atyja igazi képmásának nevezi és különféle mesterkedéssel sikerül elérnie, hogy a szobából ki ne lépjen. Britannicus nőtestvéreireit : Antoniát és Octaviát is visszatartja és minden kijáratot örökkel állat el . . . Közben kedvező híreket bocsát a nép közé a császár állapotának a javulásáról, hogy a katonaság is jó reménységben ringatózzék és a csillagjósok utasítása szerinti kedvező időpont is elérkezzék . . .

Rejtelmes, döbbenetesen nyugtalan éjszaka borul a kihalt császári palotára és az örökre elnémult, öreg Claudius császárra . . .

Kr. u. 54-ben, október 13.-án, déltájban hirtelen fel-táruznak a császári palota kapui és Burrus kíséretében Nero kilép a testőr csapat elé, mely katonai szokás szerint őrségen állott. A parancsnok intésére a katonák üdvözlésben törnek ki és egy kis tétovázás után vígan követik Nero gyaloghintóját a praetoriánusok táborába. Eleinte egy-két katona vissza-visszafordul ugyan és kérdezzeti, hogy hol maradt Britannicus; de mikor látják, hogy a törvényes utóddal senki sem törődik, ők is egy követ fújnak a többivel . . .

Miután Nero a táborban alkalmas kis beszédet mond és atyja, Claudius bőkezű példája nyomán ajándékot ígér a katonaságnak, kikiáltják császárnak. A katonaság állásfoglalását nyomban követi a szenátus határozata is. Ezek után nem lehetett kétség a tartományok magatartása felől sem. Claudius emlékére megszavazzák az isteni tiszteletet

és a gyáspompát épen olyan fénnel rendezik, mint a dicsőült Augustus császáret. Végrendeletét azonban nem olvasták föl, hogy a mostoha fiúnak a vér szerinti fölé való helyezése a maga égbekiáltó igazságtalanságával és gyűlöletes voltával föl ne háborítsa a nép közérzetét.

XII. Az anya és a fiú harca.

Nero trónrajutásával Seneca helyzete is megváltozott : a nevelőből miniszter lett. Ám egyelőre csak nevelő maradt és Burrusszal együtt vállvetve azon fáradozott, hogy az alig tizenhétéves fejedelmet az erényes élet korlátai között tarthassa. Burrus katonai tevékenységével és szigorú jellemével, Seneca pedig a szónoklat tanításával és tiszteletet parancsoló, nyájas, szelíd modorával igyekezett hatni a kegyetlenségre és indulatosságra hajló ifjú uralkodóra.

Seneca a zord anya utasításaiból egyedül a példákön való oktatást tartotta meg. Elrettentő példának többször elmondotta a böles nevelő a következő esetet :

Kambyses királyt, úgymond, egyik legkedvesebb embere, Praexaspes, óva intette, hogy hagyjon föl a bor mértéktelen élvezetével ; mert ez mindenkiben megrovást érdemel, de a királyban, kit minden szem lát, valósággal rút.

— Mennyire eszemnél vagyok, ha még annyit iszom is, majd bebizonyítom — felelt a megsértődött fejedelem.

Erre öblösebb kantákat hozatott elő és még a szokottnál is bővebben ivott. Majd tántorogva megparancsolta, hogy korholójának édes fia lépjen be és feje fölé tartott balkézzel álljon ki neki. Erre felajzotta íjját és, miként mondá, éppen az ifjúnak szívébe lőtt. Mikor aztán parancsára a szegény ifjú mellkasát felbontották, a nyíltól átjárt szívet az édes atya elé tartotta és így szólt :

— Hát reszket a kezem?!

— Nem, — felelt a halálra kínzott atya — Apollo sem lőhetne volna különben.

A lélekben nyomorult rabszolga még dicsérte, amit sok volt végignézni is ; szegény fiának kettéhasított mellét és vonagló szívet alkalmul használta föl a hízelgésre. Kétségbe

kellett volna dicsőségét vonnia és a lövést megismételtetnie, hogy a királynak módjában legyen keze biztosságát az apán még jobban igazolni.

Kegyetlen király, ki megérdemletted, hogy minden jelenlévő beléd lőjje nyilát! De ha el is ítéljük őt, mert lakomáját halálbüntetéssel és temetéssel fizettette meg, mégis nagyobb vétek volt azt a nyilat dicsérni, mint kilőni!

Mennyivel szebben járt el Antigonus, makedon király! Mikor két közkatonája a királyi sátor közelében királyukról rosszat beszélt, Antigonus félrehúzta a sátor vékony vászonfalát, mely a beszélgetőktől elválasztotta és így szólt hozzájuk:

— Menjetez távolabb, hogy a király ne hallhassa beszélgetéseteket!

Vagy mit tett Fülöp, Nagy Sándor atyja?

Egy ízben a hozzá küldött athéni követséggel színe elé került a szókimondásáról hírhedt, durva Democharés is. A hatalmas király szívesen fogadta a görög küldöttséget és végül ezt a kérdést tette föl nekik:

— Mivel tehetnék az athénieknek leginkább kedvére?

— Ha felkötöd magad — felelt Democharés.

A követek elhültek, de Fülöp lecsillapítá őket ezekkel a szavakkal:

— Ti pedig, többiek, vigyétek hírül Athén városába, hogy sokkal gőgösebbek azok, akik ilyesmit mondanak, mint akik az ilyen beszédet megtorlás nélkül végig tudják hallgatni!

A kegyességről című művében pedig ilyenféle tanácsokkal szolgált a bölcs nevelő a kegyetlenségre hajlamos ifjú fejedelemnek:

— Téved, aki biztosságban hiszi a királyt ott, hol a királytól senki és semmi sincs biztosságban. A biztosságot csak kölcsönös biztossággal lehet megvásárolnunk. Nem kell várakat emelnie, bástyákkal és tornyokkal védenie magát; a könnyөрületesség a királyt mindenütt megoltalmazza.

Csupán egy bevehetetlen vár van: a polgárok szeretete...

Ezek a szép példák és intelmek hatottak is egyideig. Nero uralkodásának első öt esztendejét méltán nevezi a tör-

ténelem az imperátor aranykorának. Az első halálos ítéletnél, melyet alá kellett írnia, még így kiáltott föl: «Ó, bárcsak ne tudnék írni!»

De, sajnos, Agrippina egy percig sem pihent.

Mindjárt az új uralom elején, Nero tudtán kívül, megmérgeztette Junius Silanust. Nem sok vizet zavart szegény, sőt annyira jelentéktelen ember volt, hogy Cajus császár aranybaromnak szokta nevezgetni; de mivel már testvérét, L. Silanust is halálba kergette a császárné, félt a bosszújától. Különben gyakran volt hallható a köznép körében, hogy jobb volna a gyermek és büntény útján trónrajutott Nero helyébe egy meglettkorú, feddhetetlen és — amire főleg tekintettel kellene lenni — a Caesarok véreből származó férfit tenni. Mert Silanus is a megdicsőült Augustusnak dédunokája volt.

Éppen ily sietősen végez Agrippina régi, gyűlölt ellenfelével, a híres Narcissusszal. És a jó ég tudja, meddig tartott volna az öldöklés, ha Seneca és Burrus közbe nem lépnek és Nero útján meg nem fékezik az önkényuralom minden szenvedélyétől lángoló császárnét.

Agrippina fogcsikorgatva tapasztalta, hogy csak félig érte el célját. Hiszen egyedül azért ölette meg férjét, hogy ezentúl maga uralkodhassék korlátlanul: a fiatal császár legföljebb a címet viselje. Arra nem is számított, hogy mindjárt az elején szemben találja magát Burrusszal és Senecával, akik még ekkor teljesen uralkodtak az ifjú imperátor lelkén.

Hiába dúlt-fúlt mérgében a császárné, még azt is meg kellett érnie, hogy legmeghittebb bizalmasát és leghűségesebb csatlósát, Pallast is kihajítottatta Nero tekintélyes udvari állásából, mert nem tudta tovább elviselni a fölszabadított rabszolga gögösségét.

A két böles nevelő és más okos tanácsadóinak irányítása mellett szépen kezdte valóra váltani azt a gyönyörű programot, melyet mindjárt uralkodása elején a szenátusban kifejtett.

Szóval alkotmányosan uralkodott az ifjú császár, mikor egyszer csak a jobbérzelműek nagy bánatára sajnos kisiklás történt az erkölcsi vágányokon: Nero halálosan beleszeretett

egy Acte nevű fölszabadított rabnőbe. Hiába küzdöttek ellene böles nevelői, idősebb barátai, hiába omlottak az ére-nyes fiatal hitves, a bájos Octavia könnyei, az ifjú császár most már teljesen fiatal cimboráinak, az előkelő nemes ifjaknak hálójába került.

Különösen Agrippinát bosszantotta a dolog. Keservesen panaszkodott, hogy neki versenytársa akadt egy szabadosnőben, hogy egy szolgálóleány a menyé stb. De nem bírt semmire sem menni Neróval, sőt minél becsmérleőbb szemrehányással illette fiát, annál jobban elvadította, idegenítette magától és az annál jobban fölmondta az engedelmisséget anyjának. Utoljára egészen mulató pajtásainak karjaiba vetette magát. Ezek egyike még arra is vállalkozott, hogy fődözte Nerót és kijelentette, hogy nem is a császár, hanem ő bolondul a szabadosnőért és az ifjú uralkodó ajándékait ő adta át az egész udvar szemeláltára a boldog Actének.

Agrippina most taktikát változtatott és szép szóval igyekezett rábírní Nerót, hogy szakítson a szabadosnővel. Megvallotta, hogy eddigi szigorú föllépése nem is volt talán egészen helyénvaló; ha nem tud azzal a nővel szakítani, inkább fölajánlja számukra saját otthonát a feltűnés elkerülése végett, sőt magánvagyonának jövedelmét is, mely pedig nem igen kisebb a császárenál. De ez a változás nem tévesztette meg Nerót. Bizalmas barátai pedig valósággal féltették és kérték: legyen óvatos azzal a gonoszindulatú asszonnal szemben, aki most már biztosan ármányon töri a fejét.

Nero ugyan színleg keresi a kibékülést anyjával, sőt kedveskedni is igyekszik neki, mikor a császárnők ruhatárából elküldi neki a legpompásabb öltözéket, egy mesésértékű darabot. De a haragra lobbant császárné azzal utasítja vissza, hogy mit küldözget neki ajándékba olyasmit, ami kizárólag az ő tulajdona.

Napról-napra nagyobb lesz az ellentét az anya és fia között.

Utoljára a szenvedély annyira elvakítja a császárnét, hogy a fenyegetés és ijesztgetés minden eszközét vakon ragadja meg és a császár füle hallatára, az egész udvar előtt nyíltan hangoztatja, hogy «Britannicus most már eléggé

érett arra, hogy mint atyjának igaz, méltó sarjadéka és törvényes örököse, átvegye azt az uralmat, melyet az örökbe fogadott és bitorló fiú csak édesanyjának folytonos bántalmazásával gyakorol. Mivel boldogtalan családjának, főleg házasságának minden bűne lassan úgyis napfényre kerül, nem tagadja ő el, hogy mérget kevert. Csak az isteneknek és neki lehet köszönni, hogy mostohafia még él. Vele fog majd a táborba menni, hadd hallják meg ott is Germanicus leányának igazságot szolgáltató szavát!...» Egyúttal öklével fenyegetőzött, szidalmakat szórt, a boldogult Claudiust és a Silanusok alvilági szellemeit hívogatta, kiáltozva, hogy annyi büntetést követelt el hiába.

Rettenetes volt Nero válasza.

Szörnyen megzavarták az ifjú császárt az ilyen kitörések, mert nagyon jól ismerte anyjának erőszakos jellemét és a fiatal Britannicus herceg lelkületére is erősen rávilágított egy véletlen incidens. A borozgató ifjúság ugyanis a multkoriban, a decemberi Saturnalia-ünnepek alatt kockát vetett, hogy eldöntse, ki legyen közöttük a király s a sors Neróra esett. Ennek alapján Nero a többi cimborájának különféle parancsokat osztogatott, de azok egyike sem volt megszégyenítő. Midőn azonban Britannicusra került a sor, azt parancsolta a 14 éves fiatal hercegnek, hogy álljon a terem közepére és énekeljen valamit. Nevetség tárgyává akarta tenni a félig ittas cimborák közt, mert nagyon ügyetlennek gondolta a fiút. A fiatal herceg azonban nem jött zavarba, hanem odaállott a terem közepére és rákezdett egy dalra, melynek az volt a tartalma, hogy ő ki van forgatva atyja trónjának és a főhatalomnak birtokából... Leírhatatlan hatást tett a kedves fiú szomorú előadása, mely annál nagyobb szánalmat váltott ki a társaságból, mert az ittas ember nem igen szokta és tudja elpálástolni őszinte érzelmeit.

Nero egyszerre tisztába jött a kis herceg hangulatával és nem sokáig tétovázott. Magához hívatta Pollio Juliust, a testőr csapat egyik tisztjét, akinek felügyelete alatt állott az időközben ismét börtönbe került Locusta. A hírhedt méregkeverő nővel a legrohamosabb hatású italt készíttette el.

Régi szokás szerint a nők és gyermekek külön asztaloknál ültek és a császári gyermekek más hasonló korú előkelő ifjakkal együtt szoktak étkezni rokonaik szemeláttára és rendszeren sokkal egyszerűbb asztal mellett. Britannicus is itt evett. És mivel egy kiválasztott szolga előre megízlelte a kis herceg ételét és italát, a következő cselet eszelték ki. Először ártalmatlan, nagyon meleg és előre megkóstolt italt nyujtanak Britannicusnak; majd mikor ezt forrósága miatt visszautasította, hideg vízben öntötték közéje a mérget, mely úgy átjárta a szegény gyermek minden tagját, hogy hangja és lélekzete egyszerre elfúladt. A körülötte ülők rémületbe esnek, a be nem avatottak meg szétszaladnak; de akik mélyebben látnak a dolgokba, helyükön maradnak és Neróra tekintgetnek . . .

Nero az ebédlői kereveten elterülve, mintha semmiről sem tudna, ekkép szólott:

— Csak nyavalyatörés az egész! Szegény Britannicus már kis gyermekora óta szenved ebben a borzasztó nyavalyában . . . De egy-kettőre jobban lesz és visszanyeri látását és eszméletét . . . Vigyétek ki a friss levegőre!

A szegény kis herceget kivitték és még az éj folyamán elhamvasztották s hamvait a Mars-mezőn emelt családi mauzoleumban helyezték el.

Legjobban megdöböntette a merénylet Agrippinát. Bár igyekezett eltitkolni nagy fölindulását, lelkét olyan rettegés fogta el, amelyből világosan kitűnt, hogy éppen oly kevésbé volt beavatva a dologba, mint Britannicus nővére, Octavia. A szerencsétlen fiatal asszony is, bár még zsengekorú volt, megtanulta már régen, hogyan kell eltitkolni fájdalmát, szeretetét és minden érzését. Ezért rövid hallgatás után tovább folyt a vidám lakomázás.

Nero ezután bűnének tudatában igyekezett a legbefolyásosabb embereket ajándékozással lekötöztetni. De anyjának haragját semmi bőkezűséggel sem lehetett kiengesztelni.

Az elkeseredett császárné szorosán magához fűzte Octaviát, barátaival sűrűn tartott titkos összejöveteleket, a természetében gyökerező kapzsiságon felül is gyűjté mindenünnen a pénzt, tartalékalapul terveihez; a hadsereg tisztjeit:

a tribunokat és centuriókat szívesen látta magánál, a még megmaradt előkelő családok nevét, erényeit és hagyományait nagy tisztelettel ápolta, mintha közöttük keresné a vezért, pártot és legfőbb támaszt.

Nero erre azzal felelt, hogy a katonai díszőrséget, mely előbb, mint a császár hitvesének, majd pedig édesanyjának járó kitüntetés volt, és az őrizetül kivezényelt germánokat visszarendelte mellőle, majd megszüntette közös háztartásukat és anyját Antonia házába költöztette. Amikor pedig ő maga oda ellátogatott, centuriók csapatával volt környezve és egy futó csók után rögtön távozott.

«Az emberi dolgok közül nincs semmi olyan mulandó és tűnékeny, mint annak a hatalomnak fénye, mely nem a saját erejére támaszkodik.»¹ Tapasztalhatta ezt Agrippina, kinek küszöbét lassan mindenki elkerülte. Csak néhány asszony látogatott még el hozzá, de ezek se voltak jó szívvvel hozzá, hanem voltaképen azért keresték föl, hogy kilessék és elárulják titkait. Ilyen volt az a bizonyos Junia Silana, kit annak idején az elvetemült Messalina túrt ki saját házából, férje, Silius mellől. Ez eleinte nagyon jó viszonyban volt Agrippinával, de valami miatt megsértődve, most két védenccé útján vádakat emelt a császárné ellen. Nem azt a már sokszor hangoztatott vádat emlegette, hogy Agrippina mélységesen gyászolja Britannicust és dobra üti Octavia bántalmaztatásait, hanem hogy Rubellius Plautust választotta ki a főnnálló államrend fölforgatására, mert az anyai ágon épúgy a dicsőült Augustustól származik, mint Nero. Vele akar házasságot kötni és a trón megszerzésével ismét hatalomra jutni.

Késő éj vala és Nero tivornyázva mulatott, mikor legújabb kedvence, Paris belépett. Az örökké vidám cimborá most nagyon szomorú arcot vágott és Junia Silana vádjait jól föleresztve, úgy megrémíté Nerót, hogy nemcsak anyjának és Paetusnak megöletésére határozta el magát, hanem hogy Burrust is elmozdítja a testőrség éléről.

Seneca közbenjárására meghagyta ugyan Burrust méltó-

¹ Tac. Ann. XIII. 19.

ságában, de követelte tőle, hogy anyját végeztesse ki. Burrus erre ünnepélyesen vállalja, hogy kivégezteti Agrippinát, ha a vádbeli büntett rábizonyulna. Csakhogy bárkinek is, annyi-
val inkább az anyának, meg kell engedni, hogy magát védel-
mezze; itt pedig voltaképp vádlók sincsenek, s az egyetlen
gyanusító hangot is egy ellenséges házból eresztették világgá.
Nagyon meg kell fontolni a dolgot, mert a sötét és tivornyázva
átvirrasztott éjszaka sohasem volt jó tanácsadó.

Nero erre egy kissé megnyugszik, de másnap már nap-
keltekor anyjához küld, hogy vegyen tudomást az ellene
emelt vádokról és vagy cáfolja meg, vagy lakoljon meg értük.

Burrus Seneca és egy-két szabados jelenlétében hall-
gatja ki Agrippinát. A mindig féktelenül szilaj császárné
olyan indulatosan és meggyőző erővel védekezett, hogy vala-
mennyien megszánták.

— Hát azért adoptáltattam Nerót, mert Britannicus
uralmát kívántam!? Maradhattam volna-e életben, ha Britan-
nicus jut a trónra!? — kérdezte szinte magánkívül. Azután
arra kérte a jelenlévőket, hogy vezessék fiához. Mikor azon-
ban Nero elé került, nem szólt egy szót sem a maga ártatlan-
ságáról vagy érdemeiről, hanem csak ellenségeinek meg-
büntetését és barátainak megjutalmazását kérte tőle.

Erre Julia Silanát száműzték, de Plautus és Paris bán-
tatlan maradt. Ettől kezdve azonban az anya és a fiú mindig
jobban eltávolodott egymástól. Utoljára már hónapszám
alig látták egymást, főleg mióta Agrippina, az udvartól tel-
jesen visszavonulva, tusculumi vagy antiumi jószágain tar-
tózkodott. Ám még így a távolban is feszélyezte az imperá-
tort édesanyja. Mert érezte, hogy mialatt «a förtelmek iskolá-
ját járja», állandóan reászegződik az a sötét szempár, mely-
ből szeretet sohasem sugárzott feléje, csak a lelke mélyét is
átjáró szigorú tekintet.

Elhatározta tehát megöletését. Csak még a módozat
felett tündött. Ettől is csakhamar megszabadította a mise-
numi hajóhad parancsnoka, Anicetus, aki Agrippinának
halálos ellensége volt.

A merényletre legalkalmasabbnak kínálkozott a bajaei
tengeröböl. A fürdőidény már úgylis megkezdődött, tehát

az udvar is kivonult Bajaeba. Ide csalogatta Nero édesanyját is fiúi szeretettől áradozó levelekkel. A rendkívül óvatos és gyanakvó asszonyt sikerült is megtévesztenie. Antium¹ felől érkezett, szokása szerint hadihajón, Nero a tengerparton várta, kezét nyujtá neki, megölelte és Bauliba vezette. Egy gyönyörű nyaraló neve volt ez, mely a misenumi hegyfok és a bajaei tó között egy tengeröböl mellett feküdt. Innen a bajaei fürdőt sokkal kényelmesebben meg lehetett közelíteni a vizen, mint a szárazon. Agrippina mégis inkább a szárazföldi utat választotta és gyaloghintóban vitette magát Bajaeba, mikor Nero ebédre hívta, jöllehet, egy díszesebb hajó is állott az öböl partján, egyenesen az anyacsászárné rendelkezésére. Mert valaki besúgta, hogy a hajón merénylet készül ellene.

A lakomán azonban fia olyan kedves és nyájas volt anyjával szemben, hogy ennek minden félelme eloszlott. Úgyhogy mikor az éjszakába is benyúló lakomáról távozott és fia a hajóig elkísérte, ölelgette meg csókolgatta szemeit és keblét, egészen nyugodtan és majdnem boldogan szállt föl a hajóra.

XIII. A bajaei díszgályán.

Körülsillagos csöndes éjszakát borítanak az istenek a tükörsíma tengerre, — beszél Tacitus — mikor a pompás császári gálya a mélyre siklik. Oromzatán arany delfin pihen, feje női fej, egyike a legszebbeknek, melyek valamikor itt fürödtek. Pedig Bajaeban ugyancsak sokan fürödtek. Mert mióta a hitrege szerint Vénusz megfürösztötte vizében a kis Ámort, azóta itt minden női szív szerelemre lobbant.

A díszes hadigálya szép csöndesen halad... Ha jól körülnézünk rajta, hamarosan meg is találhatjuk az arany delfin-fej szép eredetijét. Ott hever a hadigálya közepén, bíborágyán Nero anyja, a világszép Agrippina, félig elkábul-tan kedvelt virágainak, a körülötte elhintett ibolyának és egyiptomi rózsának illatától. Látszik, hogy a pompás díszgálya egyenesen a császár édesanyjának készült. Lassan tovasiklik...

¹ A mai Porto d'Anzo.

A parti villák fáklyavilágos oszlopcsarnokaiból, a peristylumokból itt-ott pajzán bordal hallatszik, vagy Sappho kesergő lesbosi lírájának dalfoszlányait hozza a langyos esti szél:

Fényt sugárzó, isteni Aphrodite,
 . . . törbe csaló istennő,
 Esdve kérek, hogy ne gyötörj, ne kínozz már!

A szünetek között azonban még a pohárcsengés zajából is ki-kiszűrődik a csöndes éjszakába egy vesztés kockajátékos harsány, elkeseredett kiáltása: «Canicula, mindig csak canicula!» (Kutyát sem ér!)

Vagy nagyon ismerős, vagy kedves lehetett a szép császárné előtt az erőteljes férfihang, mert így szólt mosolygva a lábánál térdelő hűséges komornájához:

— Hallod, Acerronia!? Úgy látszik, szegény Pallasnak már itt sincs szerencséje. Persze, persze! A fák se nőnek az égig. *Nihil ex omni parte beatum* . . . De milyen fölséges is itt künn a tengeren!

— Látod, édes úrnőm, milyen alaptalan volt a rettegésed! Majd meglátod, hogy minden jóra fordul. Fiad, Nero, a fölséges császár megbánt mindent és újra kegyeibe fogadott! Látod, hogy mennyire hazudott a besúgó! Ugyan mitől is félhetnének?! . . . Lám, az imént is a lakomán hogy' kitüntett! Maga elé ültetett és mikor eljöttünk ide a sétahajózásra, hogy' ölelt, hogyan csókolta a szemedet és kebledet! Bízál, Divina, így nem lehet tettetni! . . .

Milyen szívesen hallgatta a szépséges császárné hűséges komornáját! Hiszen a nők («facili feminarum credulitate ad gaudia» Tac.) mindig szívesebben hisznek és könnyebben örülnek.

De ebben a percben — veszi föl ismét az elbeszélés fonálát Tacitus — jeladásra a helyiségnek ólommal súlyosan megterhelt födele leszakadt . . . Coeperius Gallus (a császárné egyetlen hűséges embere a hajón) alája szorult és azonnal meghalt. Agrippinát és Acerroniát az ágynak föléjük nyúló falai megvédték, mert véletlenül erősebbek voltak, hógyssem a teher nyomása alatt összeroppanjanak . . . A hajó széthullása sem következett be, mivel valamennyien meg vol-

tak zavarodva és a többség semmiről sem tudván, akadályozta a beavatottakat is. Ekkor az evezőslegények a hajó egyik oldalának akartak túlsúlyt adni és egyik oldalára fordítva, alámeríteni ; de egyrésztől nem jártak el elég gyorsan és egyetértően, másrészt a többi ellenkező erőfeszítést fejtven ki, a hajó enyhébb zökkenéssel fordult a tengerbe . . . Acerroniát, aki vigyázatlanul azt kiáltozta, hogy ő Agrippina, tehát siessenek a császár anyjának segítségére, agyonütötték rudakkal, evezőlapátokkal és amiféle hajószerszám csak a kezükbe akadt. Agrippina azonban, akit hallgatása miatt nem igen ismertek föl (noha vállán mégis kapott egy jókora ütést), úszva kimenekült. . .

Csak barátságos kis nyaralójában eszmélt föl, de hamarosan rátalált önmagára. Már többé nem rettegett, mivel most már tisztán látott. Öreg dajkáját eresztette be csupán magához. Ruhát váltott és a megdöbbsent szolgaseregnek mitsem szólva, ágyára feküdt. Öreg dajkája szótlánul gubbasztott lábánál. Most már szabadjára ereszhette gondolatait.

— Hát már itt tartunk, drágalátos fiam!?! . . . Hát ezért csalogattatok ide levelekkel, ezért költözött ide az egész udvar?! . . . Hát ezért ölelgettél olyan nagy szeretettel, mikor hajómból a partra léptem!?! . . . Pedig mi mindent nem tettem érted! Hiszen szegény Claudiusnak sem volt más bűne, mint hogy utadban állott. És mennyit kockáztattam érted! Hogy' reszketett Xenophon, a görög orvos, mikor az ittas Claudius torkába dugta a hányásra ingerlő, de hamarosan ható, gyilkos méregbe mártott ecetet! . . . S mindezt miért?! . . . Hogy a fiam legyen a császár! Pedig még gyermekkorodban megmondották rólad a khald csillagászok, hogy császár lesz ugyan belőled, de megöleted az édesanyádat! Mit törődtem vele! Csak császár legyen — mondtam. *Occidat, dum imperet!* . . . Igaza volt az apádnak, hogy kettőnktől csak szörny születhetett! . . . Ó, miért nem hagytam továbbra is a táncos és borbély kezén?! Miért bíztam nevelésedet Senecára, és miért emeltem föl Burrust a gárdisták élére!?! . . . Úgy kell nekem! . . . Kisiklott kezemből a hitvány kölyök, sőt, íme, most már életemre tör! . . . Hogy' is lehettem olyan bárgyú, hogy Anicetus, a misenumi tengernagy hadigályájára száll-

tam!? Hiszen ez a leghalálosabb ellenségem! . . . Képzelem, milyen szívesen csináltatta ezt a hajót, melynek adott jelre szét kellett volna esnie és fenekéről vadállatoknak kellett volna előtörniök! Ha ha ha! . . . Csakhogy nagyon ügyetlen volt a rendezés. Engem meg még szeretnek egy kissé az istenek. Ó, majd ezentúl jobban vigyázunk . . . Ó, Agrippina tud ám óvakodni is! . . . Azt majd meglátjuk, hogy nyíltan mer-e valamit kezdeni a kölyök?! . . . De az első és fődolog, hogy most úgy tegyünk, mintha nem is sejtenők, honnan fúj a szél . . .

— Kedves dadám, — fordult most öreg rabnőjéhez — hívasd be első kamarásomat!

A belépő kamarásnak aztán így szólott :

— Agerinus, jelentsd fiamnak, hogy az istenek jósága és nagy szerencsém folytán súlyos balesetből menekültem meg ; kérem, bármennyire megijesztené is a veszedelem, amelyben édesanyja forgott, halassza el látogatását, mivel nekem most nyugalomra van szükségem.

Majd úgy tesz, mintha teljes biztonságban érezné magát, sebére tehát orvosszereket s testére borogatást rakat, aztán mély álomba merül.

Annál nyugtalanabban jár-kél termeiben Nero. Izgatottan lesi, várja a híreket. Végre jelentik neki, hogy anyja csak egy könnyű ütést kapott, de megmenekült s életveszedelemben csupán annyira forgott, hogy tisztában van annak tervezőjével. Erre valósággal elkábult a rémülettől, mert attól tartott, hogy anyja gyors bosszúállásra mindjárt itt terem, fölfegyverzi a rabszolgákat, a katonaságot felláztatja, végül a szenátushoz és a néphez fordul, hogy vádat emeljen ellene a hajótörés, sebesülése és megölt hívei miatt.

Rémületében úgy érzi, hogy itt már csak Seneca és Burrus segíthetnek. Hivatja is rögtön őket. Eleinte mindkettő mélységesen hallgat. Mikor aztán Nero erősen Burrus szeme közé néz, mintha azt kérdezné :

— Talán a . . . testőrök?!

— Soha ; teljes lehetetlenség — felelt Burrus. — A testőrkatonaság hálaára van kötelezve az egész császári ház iránt, erre soha, semmiképen sem vállalkoznék. Hanem főzze meg

maga Anicetus az ételt, ha már oda tette a tűzhöz ; fejezte be, amibe belevágott. Hiszen az ő gondolata volt a bajjai sétahajókázás is.

Anicetus aztán nem is igen kérette magát sokáig. Egykettőre körülzárja Agrippina nyaralóját, betöreti az ajtót és az előtalált szolgálókat eltéteti láb alól. Végre odaér a hálóterem ajtajához. A hálószobában halvány mécsvilág és csak egy szolgálóleány volt . . .¹

Agrippina egyre jobban aggódik, hogy fiától senki sem jön és még Agerinus sem tér vissza. Bizonyára más képe volna annak, ha valami örvendetes hír várna reá, gondolta magában, midőn látta elhagyatottságát, majd kívülről hallá a hirtelen támadt zajt és a végső veszedelem jelenségeit . . . Mikor szolgálója is elszaladt, csak annyit mondott : «Hát te is elhagysz?!» Ám ekkor már meg is pillantotta Anicetust, Herkulejus hajóparancsnok és Obaritus tengerész-százados kíséretében.

De nem rémült ám meg, még kevésbé rimázkodott, mint előde, Messalina, hanem ekkép szólott méltósággal Anicetushoz :

— Ha látogatni jött, jelentse, hogy jobban vagyok ; ha meg akar ölni, nem hiszem fiamról, hogy anyagyilkosságot parancsolt volna!

A gyilkosok erre körülveszik ágyát s először Herkulejus sujt fejére egy doronggal. Majd mikor a százados halálos dőfésre rántja ki kardját, keblét kitarva így kiált föl :

— Uterum feri! (Szúrd át a hasamat!) — Aztán sok sebében elvérzik . . .

Ebédlőjének kerevetén terítik ki korának talán legszebb, de mindenestre egyik legelvetemültebb asszonyát. Holttestét állítólag fia, Nero, is megnézte és magasztalta csudálatos szépségét. Még ugyanazon éjjel elhamvasztják. Temetése nagyon szegényes volt. Nero életében nem is hantoltak föléje sírdombot.

Mégis csak lehetett valami kis jószág abban a szerencsét-

¹ «Cubiculo modicum lumen et ancillarum una», — mondja Tac. Ann.

len anyai szívben, mert cselédsége Nero halála után sírhalmot emelt néki; sőt a temetésen egyik szolgája, Mneszter, fájdalomában törével keresztülszúrta magát.

Sírhalma ott emelkedett a misenumi parton, honnan a legszebb kilátás nyílik az örökké morajló tengerre.

Szegény, nyugtalan, lobogó lángú mécses, milyen sokáig és vakítóan tündököltél a pogányság éjjelében! De mennyyel messzebbre vethetted volna fényedet és melegedet, ha a kegyelem illatos olajából is kaphattál volna!

XIV. Seneca a «Gondüző»-nyaralóban.

Agrippina halála után a borzalmas *Até*, a dőre elbizakodottság démona, siet fölrázni alvilági szendergésükből a Furiákat, a bosszúállás istennőit és azok vad iramban törnek Neróra. Hiába rohan egyik teremből a másikba, főleg a sötét éjszakákon nem tud előlük menekülni. Szakadatlanul hallja üvöltésüket, eleven kígyókorbácsaik csattogását, állandóan hallja a nyaralója körül emelkedő dombok mélyéből a szünni nem akaró kürtrivalgást és édesanyja sírja felől a keserves zokogást. Az éjjeli őrseget, meg a csordapásztorokat is egyre riasztgatja ez a vérfagyasztó sírás és jajgatás, mely hol közeledik, hol távolodik, majd erősödik, majd elhalkul, de csak hajnalpirkadáskor némul el.

Izgatott agyában megelevenedik Aischylos megrázó drámája: az *Eumenisek*, melyet gyerekésszel is mindig szívdobogva olvasott Seneca mesteri magyarázatai mellett. Maga előtt látja a szélvésznel is gyorsabban száguldó bosszú istennőit, ahogy nyomon követik a bűnöst, mint valami kutya-falka a vadat, amint kígyókból font korbácsukkal vagdossák az anyagvilkos Orestes lelkét . . . Rémes énekeket üvöltenek, melyektől megbénul az erő és elhomályosodik az értelem . . . Az egyik, a legdühösebb Furia: Alekto, folyton azt a tükröt tartja eléje, melyben nem is Klytaemnestra, nem . . ., hanem Agrippina, a meggyilkolt édesanya véres orcája mered rémült tekintete elé . . . Ó, de Orestes csak három Furiát látott, de ezek . . . százan is vannak és hajnalig egy pernyi nyugodalmat sem engednek néki . . . Fürtjeik között a kígyók

sziszegése egyenesen fülsiketítő, csak az édesanya keserves jajveszékelése képes túlharsogni...

Az agyongyötört Nero örültként ugrik ki ágyából, kétségbeesetten fogja be mindkét fülét, majd kirohan a szendergő éjjeli örök közé, karjaikba veti magát, és magánkívül ordítja :

— Miért nem vágjátok agyon!?!... Miért eresztitek be a kapun?!...

* * *

Annál édesebb béke és nyugalom honol abban a kis nyaralóban, ahova Seneca menekült a bajai rémnapok után. A császár sehogyan sem akarta elbocsátani, de Seneca tényleg annyira fáradt és szemelláthatóan kimerült volt, hogy nem tagadhatta meg miniszterétől a párheti szabadságot.

Seneca majdnem egész háznépét magával vitte a kedves kis villába. Nero kegyes ajándékából volt neki több nyaralója is. Egyik szebb, pompásabb, mint a másik. Volt közöttük olyan is, melynek mind a négy évszakra külön szárnya volt. Ennek nyári szárnyépületében, minden nagyobb teremben szökőkút gyöngyöző vize hűtötte le a levegőt.

A termék ragyogtak az aranyozott fedőgerendáktól, a sárga márványból faragott ajtómellékektől, drága mozaikpadlóktól, a híres mesterek által bronzból, elefántesontból, aranyból és drágakövekből készített műtárgyaktól.

De Seneca csak itt érezte magát jól az ő egyszerű kis nyaralójában, melyet maga építtetett a saját ízlése szerint. Homlokzatán ez volt olvasható: «Pausilypon» (Gondúzó).

A környék is egészen kedvére való volt. Míg a többi római csak a sík, kies és tengermelléki vidéket kedvelte, Seneca inkább a hegyes tájnak volt barátja, hol a szelíd, halovány olajfák helyett inkább a tölgy díszlett. De ami a római ember szemében okvetlenül hozzátartozott a tájszépség, az *amoenitas* fogalmához, a víz itt sem hiányzott. Kedves kis patak csörgedezett elő a hegy oldalából, a gyönyörű tölgyes lábánál. Itt szeretett a sztoikus bölcs sétálgatni, el-elgondolkozni... Seneca ugyanis szubjektíve szemlélte és élvezte a szép természetet, ami akkoriban nagyon ritka volt. Mert míg mások isteneiket keresték még a ligetekben,

a barlangok mélyén, a folyó vagy a tó partján is, Seneca mindig a kapcsot, a rokonságot kereste, lelkivilága meg a természet jelenségei között, és a természet jóleső csöndjében, tisztaságában és nagyszerűségében mindig kész menedéket talált az élet zaja, szennye és kicsinyeskedése ellen. Itt tudott legjobban dolgozni is.

Most is ott ült Diocharésszel együtt dolgozószobájában, a *tablinumban*. Seneca írt, Diocharés pedig másolt. Gyönyörű volt az idő, a csillámpala-ablakok mind tárva-nyitva. Egyszer csak mindkettőnek a kezében megállt a kalamusz. Künn az ablakelőtti pázsíton üldögélt Daphne 9—10 éves leánykájával és oktatta a Názáreti hitigazságaira.

— Látod, kis leányom, itt ezt a görög szót, ahogy a homokba írtam. Próbáld csak elolvasni! Remélem, még nem felejtetted el egészen a görög olvasást.

— «^ἰχ... θύς.» (Ichthüsz).

— Jól van, kedvesem. Azt is tudod, hogy ez a mi nyelvünkön *halat* jelent. Majd ha visszamegyünk Rómába, téged is el akarlak, kicsikém, vinni a katakombákba, ahol az istentiszteletre szoktunk összegyülekezni éj idején. Ott lépten-nyomon egy-egy halacska látsz majd az agyag- és sziklafalra karcolva. Ez olyan útmutató-féle is, de megvan a jelentése is.

— Érdekesen beszél a kedves feleséged, fiam — vágott közbe Seneca, Diocharés felé fordulva. — Egészen kíváncsivá tesz, hogy mit is akar avval az «ichthüsz» szóval.

— Hát látod, édes kis leányom, ez a szó a Názáreti Jézust, a mi vallásunk alapítóját jelenti: Ἰησοῦς Χριστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ (= Jézosz Chrisztosz theu hüjosz szótér), vagyis latinul Jēsus Christus dei filius, salvator = Jézus Krisztus, Istenfia, Megváltó... Vagyis az *ichthüsz* szónak minden betűje egy-egy szónak kezdőbetűje. Mondd utánam szépen.

— Ἰησοῦς... Χριστὸς θεοῦ... υἱὸς... σωτήρ...

— Jól van, drágám. Hát most csak figyelj ide és majd elmondom neked, hogy miért is kezdtem a tanítást az «ichthüsz» szóval. Azért, kedves kis leányom, mert ebben az öt szóban benne van minden, amit a mi vallásunkról tudnunk, illetőleg *hinnünk* kell. Mert az a fő, hogy higgyük...

— Hát látod, drágám, az emberek nagyon rosszak voltak, rettenetes sok bűnt, vagyis rosszat követtek el és azokkal végtelenül megbántották a jó Istent, ki mindig csak jót tett az emberekkel. Ha most már a jóságos Isten a rosszat rosszal akarta volna visszafizetni és úgy büntette volna meg őket, amint megérdemelték, valamennyi embernek el kellett volna kárhoznia, vagyis örökkön örökké szenvednie kellett volna elkövetett rossz cselekedeteiért... De az Isten végtelenül jó és így megkönyörült az embereken, leküldte ide a földre egyszülött Fiát, Jézus Krisztust, aki érettünk emberi testet öltött, kínos kereszthalált szenvedett és amire egy egyszerű ember sohasem lett volna képes, ő, az emberi testben lakozó Isten, vagyis *Istenember* eleget tett az Istennél az egész emberiség bűneiért, szenvedésével megváltotta a világot az örök kárhózzattól, vagyis az örökké tartó szenvedésektől.

— Csudálatosan egyszerű és világos beszéd, — szolt Seneca ismét Diocharéshez — de hát ki tanította feleségedet erre a bölcsességre és hol tanultátok ezt a bölcséleti rendszert?

— Nem bölcséleti rendszer ez, jó uram, hanem hitvallás. Mi *didachénak* mondjuk, vagyis tanításnak. Előtted nem titok, édes jó uram, hogy én és a feleségem, meg az egész szolganéped többször hétköznapon is lemegyünk a katakombákba az istentiszteletre. De vasárnap mindig összejövünk a föld alatt, mert mi nem szombaton ünnepelünk. Ott tanítják és készítik elő azokat is, akik meg akarnak keresztelkedni. Ezeket az ú. n. *katechumenosokat* azonban mind elbocsátják, mikor az istentisztelet megkezdődik.

— Aztán ti mit műveltek az istentiszteleten?

— Az istentisztelet rendszeren szentírásolvasással kezdődik. Majd zsoltárokat, himnuszokat énekelünk, közben az elüljáró, akit mi *episcopusnak* nevezünk, fölolvass az apostolok cselekedeteiből és leveleiből, azután beszédet intéz hozzánk és a szép tanítások követésére lelkesít bennünket. Itt ismerjük meg a hitigazságokat. Feleségem is itt tanulta, amit az imént a kis Daphnénak mondott. Erre közösen imádkozunk. A közös imádság után békecsókkal köszöntjük egy-

mást. Majd odaviszik az elüljáróhoz a kenyeret és a vízzel elegyített bort. Ezeket az elüljáró átveszi, dicséri s magasztalja a mindenség Atyját a Fiú és a Szentlélek nevével, majd hosszú hálaadó imát végez mindazokért a javakért, amelyeket őtőle kaptunk. Mikor befejezte a hálaadást, az egész jelenlevő nép így kiált föl: *Amen* . . . Erre a segédkezők, kiket mi *diakonusoknak* nevezünk, kiosztják a jelenlévők között a kenyeret és a bort . . . Semmi fény, pompa az egyszerű szertartásokban, de annál nagyobb öröm és áhítat sugárzik a szemekből! . . .

— Azután ti vakon elhisztek mindent, amit csak ott mondanak?! — kérdezte Seneca. — Egy olyan tanult, bölcséletileg teljesen kiképzett ember, aminő te vagy, kedves Diocharésem, hogy' fogadhat el minden bizonyítás nélkül ilyen tételeket: Jézus Krisztus, az Isten egyszülött fia, leszállott az égből, emberré lett, hogy megválthassa az egész világot a kárhozattól . . . Istenember! Különös! . . . Ez talán a görög hitrege *félistenének*, pl. Herculesnek az utánképzése!? Hiszen ez is ember volt, de félig meg isten, mert Zeus volt az atyja . . . Vagy talán méginkább Prometheus volt a minta, aki után megalkottátok az istenember fogalmát? Mert a hitrege szerint ez a félisten volt az emberiség legnagyobb jótévője, aki nekik még az égi tüzet is lelopta az Olympusról. Hiszen a neve, Prometheus, is gondoskodót, gondviselőt jelent a ti szép hellén nyelveteken.

— Nem hiszünk mi vakon semmit sem, jó uram. Mert a mi hitünk alapja sziklaszilárd: csupa tény és színigazság. Hiszen alig harminc éve, hogy az Úr Jézus megváltotta a bűnös világot a keresztfán. Apostolai, tanítványai parancsa szerint járják a nagyvilágot és hirdetik az evangéliumot. Ezek mind tanúi voltak annak, hogyan halt meg a keresztfán, hogy' temették el egy sziklasírban és miként támadt föl harmadnapra halottaiból. És ezek dicsőséges föltámadása után is többször látták az Urat és beszéltek is vele. Hiszen többször megjelent nekik abban a teremben, hol zárt ajtók mögött együtt szorongtak a zsidók miatti félelmükben. A zárt ajtókon is be tudott menni közéjük, pedig igazi, valóságos teste volt, mert enni kért tőlük és evett is szemük láttára

a lépcsőmézből, a halból és kenyérből. Hiszen Isten előtt semmi sem lehetetlen. Véletlenül, vagyis inkább az Isten akaratából egy Tamás nevű apostol nem volt jelen, mikor az Úr Jézus Krisztus megjelent közöttük. Nagy örömmel újságolták hát neki hazaérkeztek, hogy látták az Urat. De Tamás nem hitte el nekik, sőt kijelentette, hogy csak akkor hiszi el, ha ő maga teheti bele ujját a szegek helyére és bocsáthatja kezét az Úr Jézus lándzsától átszúrt oldalába.

Nyolc nap mulva ismét ott termett közöttük az Úr Jézus és így szólt Tamáshoz: «Ereszd ide be ujjadat és lásd kezeimet; és hozd ide kezedet és bocsásd az én oldalamba, és ne légy hitetlen, hanem hívő.»

Felelé Tamás és mondá neki: Én Uram és én Istenem!

Mondá neki Jézus: «Mivelhogy láttál engem, Tamás, hittél; boldogok, akik nem láttak és hittek...»

Tehát sokkal nagyobb érdeme van annak a hitnek, mely nem kézzelfogható bizonyítékokon vagy csodákon alapul. De hát a gyöngé és ingadozó hitűek részére számtalan csodát is művelt az Úr Jézus: a vizet borrá változtatta, két hallal és öt árpakenyérrel ötezer embert kielégített, vakoknak visszaadta látásukat, ördögöket űzött ki megszállott embe-
rekből és halottakat támasztott föl. De hiszen ez oly természetes: aki maga föltámadt halottaiból, hogyan tudna másokat is feltámasztani?! És apostolai, tanítványai is képesek ilyen csudákat művelni, ha hittel, bizalommal fordulnak hozzájuk. Az Úr Jézus főapostola, Simon Péter, épen itt tartózkodik Rómában. Ha te, édes jó Uram, rászánnád magadat és egyszer lejönnél velem a katakombákba, színről-színre láthatnád, hallhatnád az ő lelkes szavait, esetleg szemtanúja lehetnél csodálatos gyógyításainak, mint én már nem egyszer: ó, édes jó Uram, én hiszem, hogy mindjárt egyszerre más színben látnád a mi szép vallásunkat.

— De hát hogyan tudna engem meggyőzni az az egyszerű öreg ember, akiről már hallottam, hogy szegény, tanulatlan galileai halász volt?

— Nem is ő, az egyszerű halász, hanem a jó Isten kegyelme alakítaná át lelkedet és hajlítaná felénk akaratodat!

— Csudálatos beszéd — felelt Seneca. — Ám hogy' is

mehetnék én közéték, oda le a katakombák sötét sikátoráiba, én, akit mindenki ismer Rómában?! No, ugyancsak nagyot nézne a császár, ha tudomást szerezne erről az eltévelyedésről!

— Kedves jó Uram, akik a Názáreti hitén vannak, ilyen kis kellemetlenségtől nem rettennek vissza. Részemről nagyobb áldozattól sem riadnék vissza, sőt ha a jó Isten úgy akarja, életemet is szívesen odaadom, hogy tanúságot tegyek hitemről.

— Nagyon kemény beszéd ez, kedves Diocharésem, az én fülemnek. Most még csak bámullak, de nem értelek beneteket. Idővel azonban lehetséges, hogy jobban megértelek. Majd ezentúl gyakrabban visszatérünk erre a szép témára! Mert hiába, minél jobban érzi az ember, hogy alkonyodik, sőt hogy már leáldozni készül a napja, annál inkább izgatja a kérdés: hol is kötünk majd ki!? Mert akár akarjuk, akár nem, valahol mégis csak ki kell kötnünk. Most azonban gyérünk egy kicsit ki a szabadba.

Mikor kiléptek a házból, a kis Daphne eléjük futott, Seneca felé bájosan meghajtotta gyönyörű fejecskéjét és «Chaire» szóval köszöntötte, azután édesatyja karjai közé rohant.

Seneca megsímogatta arcocskáját és így szólt a kicsikéhez:

— Hát most már mindent tudsz, szép gyermekem, amit édes jó anyádtól tanultál az imént?

— Még nem tudok semmit sem, jó Uram, de édes anyikámnak mindent *elhiszek*. Ő úgyis mindig azt mondja: a fődolog, hogy *higgyünk*.

— Csudálatos egy világ ez itt! Engem teljesen megzavar, — szólt a sztoikus bölcs és gondolatokba mélyedten indult sétájára kedves tölgyfái közé, a esörgedező patak partjára.

FEJÉR ADORJÁN.

ARANY.

Szobánk faláról két olajnyomat
Főlemléklík rám tűnt gyerekkoromból ;
Azon : legényke nótát fuvogat,
Ezen : vén ember mesél régi romról ;
«Népdal — Népmonda» : kép, de hangja van
S szívembe zengi a magyar világot :
Dalos Petőfi és regés Arany, —
Szent büszkeség felcsodálkozni rájuk!

Mezőben állok, mint egy ősparaszt ;
A barna hantot hűs szél boronálja :
Ijeszti még a sejtelmes tavaszt
Szállongó felhők balladás homálya ;
De új fű leng már ó sírhantokon
És van legény már talpon a vidéken ;
S ha őszi búval multat álmodom,
Van pásztortűz, hogy melegítve égjen.

E porhanyó, e párás televény
Ezernyi zsongás és ezernyi illat ;
Búbája, búja hogy' lett mind enyém?
Ki öltött szárnyat alvó álmaimnak?
Hogy minden csillag magyarul ragyog
S magyar az illat minden szál virágon :
Ki az, ki által így lettem s vagyok?
Vaskos valóság, vagy költői álom?

Arany-tükörből szépül rám a mult,
Vaskos valóság zengő égi mása :
Mi ezredéven búsan megfakult,
A költőben kél ifjú ragyogásra ;

Azóta Toldi léptén döng a parlag
 És húnok lelke leng a Tiszatájon. —
 Fűszál és csillag, ha figyelve hallgat,
 Arany-zenét hall nyári éjtszakákon.

Megaranyult itt hant, virágszirom,
 Költőtől kapván magyar szó zamatját ;
 Felhőbe úgy hanyatlik a drégelyi rom,
 Ahogy ő látta az ádáz tusa napját ;
 A multon, a tájon, a bús homályon át
 Radványi erdő s Bárczi Benő sötétlik, —
 S jobb lelkek híven lelkezik tovább
 A méla költő bús és bölcs igéit . . .

Szentebb a mult s ez ősi televény,
 Hogy Arany lelke rávetíti arcát :
 Borongó gyász és küszködő remény,
 Szemérmes bú és töprengő magyarság ;
 Mi ő vagyunk, mert ő is az, mi népe,
 «Kivágyni» innen — tudja — kész halál, —
 Az ősi rónán mindig zengve-égve
 Mint a magyar faj lélekszobra áll . . .

Költő hazája nem a nagyvilág, —
 Szentebb sors élni árvaibb keretben ;
 S mert faja sorsát szívvel éli át,
 Erénye is, hogy *ott kint* ismeretlen ;
 Isten küldöttje : csüggedt lelkemet
 Szent magyarsággal csordulóra töltő, —
 Az én világom itt s csak itt lehet,
 S ki ezt dalolja, nekem «világköltő»!

Érzőke-lelkű látnokunk, Arany'
 Szentsugárzású ősmagyari lélek!
 Tán azért voltál bús, boldogtalan,
 Mert benned élt az egész magyar élet!
 Ha van még lélek, hú, mint a tiéd,
 Tehozzád most is imádkozni járjon,
 Így ápolgatva megcsüggedt hitét
 E koldús, nyálkás, bús magyar világon.

SZEMLE.

Megemlékezés Arany Jánosról.

Elnöki megnyitó beszéd az Akadémia 1932 október hó 24-én tartott Arany János-emlékünnepe.

Tekintetes Akadémia!

Tegnapelőtt telt le ötven esztendő az Arany János halála óta, egy félszázad választ el immár attól az időtől, amikor az élete végeiben is remekműveket alkotó, még csak hatvanas éveit élő költőt még büszkén magunkénak vallhattuk s, bár testi erőinek hanyatlása előbb járt koránál, szellemétől joggal még további megnyilatkozásokat várhattunk.

Félszázad előtti súlyos veszteségről Akadémiánk megemlékezni kötelességének tartotta : nem a gyász jegyében, hanem az alkotásokban oly gazdag élet dicsőségének fényében. Tegnapelőtt koszorút helyeztünk a sírra, mely alkalommal főtitkárunk mondott megható beszédet ; ma ünnepi ülést szentelünk a költő emlékének.

Kötelez bennünket erre nemcsak az Arany költői nagysága s jelentősége nemzeti irodalmunkban, hanem az a szoros viszony is, mely személyét Akadémiánkhoz fűzte. Mikor a Tudós Társaság oly tízéves korszak után, melyben tudományos munkásságát is úgyszólván csak megtűrték, a soraiban beállott hézagokat azonban egyáltalán be nem tölthette, 1858-ban végre ismét tarthatott nagygyűlést és választhatott tagokat, a legelső választottak között ott volt Arany János, kinek költői hírneve akkor már oly nagy volt, hogy a nagygyűlés őt — a szabályoknak megfelelően — előbb levelező taggá választotta ugyan, de nyomban utána előléptette rendes taggá.

Arany sietett már 1859-ben elfoglalni székét egy irodalomtörténeti összehasonlító tanulmánnyal Tassóról és Zrínyiről s mikor 1860-ban a Kisfaludy-Társaság igazgatói állása őt felhozta Budapestre, itt mint akadémikus is oly buzgó tevékenységet fejtett ki, hogy öt évvel később az Akadémia bizalma őt a titkári teendőkkel ruházta fel s utóbb főtitkárrá léptette elő. Főtitkári példaszerű működését utódja, jelenlegi főtitkárunk, oly gyönyörűen jellemezte legutóbbi ünnepélyes közülésünk elé terjesztett jelentésében, hogy az még mindnyájunknak emlékezetében van.

Mikor egészsége hanyatlása Aranyt a főtitkári állásról való lemondásra kényszerítette, Akadémiánk akkor sem akarván megválni tőle, őt főtitkári címmel ruházta fel s felajánlotta neki továbbra is megszokott főtitkári lakását, melyet többé nem is hagyott el: Akadémiánk födele alatt hunyta le örökre szemeit.

Leikiismeretes megemlékezésünk irodalmi nagyságaink születési és halálozási évfordulóiról nemcsak az ünneplési kedv kielégítésére szolgál; annak nagy irodalmi jelentősége is van, mert az ily alkalmaknál elhangzó beszédek, megemlékezések és tanulmányok többnyire értékes adalékokat szolgáltatnak valamely író értékeléséhez a haladó idő folyamában, helyesbíthetnek téves ítéleteket, megerősíthetnek a múlt időtől meg nem rendített igazságokat s kiterjesztik, mélyítik tárgyismeretünket. Így elmondhatjuk, hogy a ma ünnepelt évforduló is már eddig jelentős értékekkel gyarapította úgyis eléggé gazdag Arany-irodalmunkat, mely ép most nyeri, mondhatjuk, kodifikációját Voinovich társunk háromkötetes Arany-életrajzában, az Akadémia Könyvkiadó Vállalata keretében.

Senki se várhatta azonban, hogy ez a fokozott alkalmi visszamemlékezés, melyet Aranyt szentelünk, azt a helyet és szerepet, melyet ő irodalmunkban úgyszólván ellentmondás nélkül elfoglalt, lényegesen módosítani fogja. Épen abban rejlik az ő egészen kivételes nagysága és jelentősége, hogy körülötte vitakérdés már alig van, minden tisztázottnak, megállapodottnak látszik; az irodalmi divatok változékony hullámozása sem érintheti azt a szilárd közvéleményt, mely róla a magyar nemzet szellemi életében kialakult. Ha a néha mértéktelen tömjénezés újabbkeletű nagyságok körül irigyelni látszik az Aranyt környező ellentmondás nélküli elismerést s ezért keresve keres ellentmondást, mely ezt az összhangot megzavarja, ezek az ellentmondások rendesen önmagukban viselik az erőltettség jellegét s ezért hatástalanságuk okát is.

Nemzeti költészetünk klasszikus korának elismert három vezére: Vörösmarty, Petőfi és Arany között hiábavaló volna összehasonlítás alapján fokozat, sorrend megállapítását kísérteni meg. Mindegyik önfényén ragyog, egyik se pótolhatja a másikat. Aranyt annyiban kiváltságos volt a helyzete, amennyiben — bár az ő élete se volt hosszúra szabva, — mégis legtovább élt a három közül, csak neki adatott meg, hogy átlépje a végre kivívott alkotmányos nemzeti élet korszakának küszöbét. Ő, aki legkevésbé adta lantját a politikai küzdelmek szolgálatába, talán épen ezért legjobban őrizte meg azt a nemzet vigasztalására az elnyomatás idejében is, amikor — mint a csalóány a sötétben — zengte egyre, törhetetlenül dalait,

nem a politikus előrelátásával, hanem a költő divinációjával megsejtve, megérezve a közeledő virradást, amely elől Petőfit elragadta az önkereste halál s amelyben Vörösmarty hitt, de beköszöntét bevévni nem tudta.

Mint ilyen áthidalója két nagy nemzeti korszaknak, Arany kiválóan alkalmas volt arra, — amire hajlama és tanulmánya is képesítette, — hogy összekapcsolja a megújuló nemzeti költészetet a régi magyar költészettel, költői nyelvünknek is megadja azt az ódon zamatot, mely egyesülve a népies és faji jelleggel, az ő műveit a valódi nemzeti költészet legtökéletesebb megnyilatkozásává emeli.

E sajátossága s még inkább az a körülmény, hogy ő egész, ritka nagy műveltségét teljesen magának köszönhette, autodidakta volt a szó szoros értelmében minden téren, adja magyarázatát rendkívüli eredetiségének, mely nála oly természetesnek látszik, hogy csak összehasonlítás útján emelkedünk teljes becsének felismerésére.

El van ismerve legnagyobb epikusunknak, a balladában utóéletlenül áll; lírai költészete az, melynek becsében ő maga leginkább látszott kételkedni, holott ma a lírában talán legmodernebbül hat, ma is él a lelkekben, — mint Császár Elemér nemrég találóan kimutatta — mert lényének kétkedő pesszimizmusra hajló alapvonása, szellemi hypochondriája — mint ahogy Riedl Frigyes elnevezte — őt legközelebb hozza a modern költészethez, amelytől mégis ideáljaiba vetett törhetetlen hitével oly élesen különbözik.

Mint epikus valóban korszakalkotó, mert egy műfajt, amelyet már szinte idejétmúltnak tekintettünk, úgyszólván átmentett a magyar költészet új korszakába. A Vörösmarty nagy hőskölteménye az írás művészetével megragadta a nemzetet, de tárgya iránt valódi és maradandó érdeklődést kelteni nem tudott. Arany megérezte, hogy a versalkaton kell változtatnia, ha az elbeszélő költészetet népszerűbbé s ez által népiesebbé is akarja tenni. Igaz, hogy a Toldi-trilógiának, mely mégis legnagyobb diadalát jelentette, a tárgya is — a lovagkor — közelebb áll hozzánk, könnyebb a levegőjébe behelyezkednünk, de ő a honfoglalásnál még távolabbeső hún őskornak is szánt egy trilógiát, melyből ugyan csak a *Buda halála* készült el. Arany úgy, mint Vörösmarty, rajongója volt a nagy nemzeti múltnak, melynek inkább csak fényoldalait látta és szerette láttatni; a szó legnemesebb értelmében «laudator temporis acti» volt. Jellemző, hogy mihelyt a jelen vagy közelmúlt elbeszélésébe fog, szinte önkéntelenül szatírába csap át. *Az elveszett alkotmány* tiszta szatíra és mintha még azzal is fokozni akarná a gúnyt, Arany éppen ezt az egyetlen elbeszélő költeményét a legpathetikusabb versalkatban: hexameterekben írta.

A nagyidai cigányok humorán ki-kiütközik a keserű gúny, a «két-ségbeesett kacaj»; a *Bolond Istók* a legirtózatossabb nyomor festésével indul meg.

Már epikája jegyezte el Aranyt mindenkorra a népies iránynak; hiszen a Toldi olvasása gyújtotta lángra a Petőfi szívében a szeretetet és csodálatot új költőtársa iránt, kiből ő azonnal irányra folytatóját látta. Ez az összedobbanása a szíveknek arra a rövid pár évre, amely megismerkedésüktől a Petőfi eltűnéséig eltelt, valóban eszményi barátságot hozott létre kettejük között. Petőfi, aki majdnem mindenkivel, kivel az élet összehozta, előbb-utóbb meghasonlott, csak Arany iránt viseltetett mindvégig bizalommal és szeretettel s mikor a harctérre ment, élete legdrágább kincsét, családját Aranyékra bízta. Eszményi volt ez a barátság, mert mindkét részese örült a másik sikerének és emelkedésének, sőt annak is, ha az bizonyos tekintetben felülmúlta s ezzel mintegy kiegészítette őt. Az Arany líráján a legbánatosabb hangokat az elhunyt hős barát elvesztése fölötti fájdalom szólaltatta meg.

A népies költészet feladatát maga Arany határozta meg ritka szabatosással. «A népköltő feladata — úgymond — nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közé, hanem hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő . . .» Oly nyelvet akart — úgymond tovább — megkísérteni, «mely az irodalmi s a népies nyelv között mintegy közepet tartson, erős legyen, de nem cikornyás, oly nyelvet, mely szélesebb olvasókörral bírhatson, mint csupán a művelt közönség, így akarván egyrészt a költészeti nyelvnek nagyobb népszerűséget szerezni, másrészt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni.» Ez a törekvés a népiesre azután az Arany költői pályájának további folyamában még tudatosabbá lesz azáltal, hogy a költő, felfedezvén s művészetté emelt népies irány esztétikai értékét, azt úgyszólván önmagáért fejlesztette tovább.

Ez a fejlődésmenet talán még jobban figyelhető meg balladáiban. Ő maga vallja, hogy eredetileg csak a népdal nyomán indult el s az északi, különösen a skót balladák csak később hatottak rá; bizonyos, hogy egész önállóan teremtette meg költészetünkben a balladát, mint oly műalkatot, mely előzők és követők nélkül állítja őt a legmagasabb polcra. Ő, aki soha drámát nem írt, azt a költői ösztönt, mely másokat a drámaírásra készítetett, főképp balladáiban eresztette szabadon s lett ezáltal — a Gyulai találó mondása szerint — a ballada Shakespeare-jévé.

Az époszban és a balladában megtalálja Arany a szerelem hangját is, melyet szubjektív lírája teljesen nélkülöz; lehet-e megragadó-

ban ecsetelni egy fiatal szív ébredő szerelmét, mint a *Daliás idők*ből a *Toldi szerelmé*be átvitt, Rozgonyi Piroska érzelmét ecsetelő e versekben :

Oh szív édes álma, ha nem álom volnál!
Perc, rövid, múltó perc soha el nem mulnál!
Rózsa mindig nyílnál, el sem is virulnál!
Szerelem, szerelem, jaj be áldott volnál!

És hol vonjuk meg vajjon a szubjektív költészet határát, mikor utolsó époszában, épen a *Toldi szerelmé*ben fiatalon meghalt leánya halála fölötti keservét a költő a visszaidézés hiábavalóságát bevalló e felkiáltásban szólaltatja meg :

Fogsz írni magadnak róla hiu képet,
Összerakosgatván sok külön emléket . . .
— — — — —
Mi haszna, mi haszna! az a vidor élet,
A szép kis alakból kisugárzó lélek,
Mely, mint kicsi csillag, haj, rövid ösvényén
Beragyogta körét, egyedül önfényén ;
Az a komoly érzés játszi kedély mellett,
Melyért idegennek is szeretni kellett ;
Nyílt szív, ajak és arc, nevető nagy kék szem . . .
Róla vetett árnyék, de nem ő az mégsem!

Legteljesebben az Arany igazi lénye kétségkívül lírájában szólal meg ; nem mintha mindig csak a saját egyéni érzelmeinek adott volna hangokat. Nagy szíve magába fogadta s dallá szűrte a világ s különösen a haza minden baját, fájdalját. Ha lírai költeményeit időrendben végiglapozzuk, meghat az a közvetlenség, mellyel ő átérezte és, bár némi tartózkodással, ki is fejezte mindazokat a nagy változásokat, amelyeket nemzete e hosszú idő alatt : a negyvenes évek reményeitől és felbuzdulásától kezdve a forradalom izgalmain, a leveretés és elnyomatás iszonyain és keservein keresztül egészen az alkotmányos korszak új megpróbáltatásáig átélt. El lehet mondani, hogy melancholiára hajlamos lelke jobban tudott bánkódni a szenvedő nemzettel, mint örvendezni az új életre, új munkára kelttel. Azonban — s épen ebben rejlik az a jellemvonása, melyért őt legjobb méltatói nagy nemzetnevelőnek nevezték — soha, a leg-
leverőbb benyomások között sem veszíti el hitét ideáljaiban és azok majdani győzelmében ; jól mondja Gyulai, hogy az ő lírai költészete nem pesszimizmus, hanem küzdelem a pesszimizmus ellen.

Erős nemzeti, faji érzése ellenére, ellenére annak a hévnek, amellyel Arany a kozmopolita költészetet elítélte, ő tudott lelkesülni

az általános, humánus ideálért is ; őt foglalkoztatták a világproblémák, — mint pl. a békekongresszus — ő elborzadt az 1870—71-i német-francia háború iszonyaitól, melyekben akadémiai főtitkári jelentésében az emberiség évezredes haladásának tagadását vélte látni. «Csoda lett volna-e, — úgymond — ha Klio eldobja tollát, midőn a népvándorlás iszonyait ismétlődni látja ; ha a jogtudós botránkozva veszi észre annyi szép elmélet után az ököljog visszatérését ; ha végre a természettudomány óriási haladása kiválóan arra fordítatik, hogy a rombolás eszközeit tegye ellenállhatatlanokká?»

Joggal kérdezhetjük : mit mondana Arany, ha a legutolsó világ-háború pusztításait, kegyetlenségeit, az úgynevezett békeszerződések igazságtalanságait s a most sem szűnő fegyverkezések fenyegető rémeit látná?

Mint saját egyéni életének megnyilatkozása, az Arany lírája sem árul el boldogságot ; Riedl igazat mond, mikor úgy jellemzi a költőt, hogy az élet csak boldogsága árán adta neki a nagyságot. Ő maga vallotta az «örök kételyt» lelki élete igazi titkának s pályája bérét oly «égetőnek, mint a Nessus vére». Neki tehát sikerei, a hír s a dicsőség meglegedést nem hoztak ; rendkívüli igénytelensége mellett rendkívül érzékeny és büszke is volt ; lelkének ily megalkotása valóban megnehezítette ránézve belső és külső életének összhangját. Azonban az élet minden küzdelmei közt épen maradt lelkében a szeretet, mely családi életét átmelegítette s a hit egy jobb hazában és benne az erény diadalában.

És így, bármily sívárnak s csak gúnyra méltónak látta is a jelent s enyésző népnek azt, mely méla kedvvel multján borong, mégis törhetetlenül hitt az ige, az eszme föltámadásában. Még a Széchenyi-gyász is lelkes bizalomra hangolta :

Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!

S ma inkább, mint bármikor, kell megemlékeznünk biztató jóslatáról :

Az nem lehet, hogy milliók fohásza
Örökké visszamálljon rólad, ég!
És annyi vér— a szabadság kovásza —
Posvány maradjon, hol előnteték,
Támadni kell, mindig nagyobb körökben,
Életnek ott, hol a martir-tetem
Magát kiforrja, csendes földi rögben :
Légy hű, s bízzál jövődben nemzetem!

Berzeviczy Albert.

Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete az Akadémiában.

Tekintetes Akadémia!

Kötelességemnek véltem a mai összes ülést a szintén mára kitűzött s Arany János emlékének szentelt ünnepi üléstől függetlenül összehívni, hogy e hó 11-én váratlanul elhunyt tiszteleti és igazgató tagtársunk, gróf Klebelsberg Kuno volt közoktatásügyi miniszter elvesztéséről s az ő kimagasló érdemeiről itt, az Akadémia teljes ülésében megemlékezzünk.

Az Akadémiának nem volt módja a megboldogult iránti tartozó nagy háláját a budapesti gyászszertartás alkalmával leróni; a szegedi gyászszertartás alkalmával régi és érdemes társunk, Csengery János adott méltó kifejezést kegyeletünknek. A részvét szokásos nyilvánításait el nem mulasztottuk s II. osztályunk már foglalkozik az emlékbeszéd megtartására nézve adandó megbízással. Azonban a gróf Klebelsberg Kuno érdemei Akadémiánk körül oly rendkívüliek, hogy azoknak elismerése számára is a legünnepélyesebb formát kellett választanunk.

Ő a szó szoros értelmében Akadémiánk megmentője lett, mikor már 1922-ben az Akadémia nagy alapítványi vagyonának a pénzürtékkel együtt történt majdnem teljes elpusztulásával szemben s annak a mindenesetre méltánylandó, de elegendőnek nem bizonyult adakozásnak láttára, mellyel társadalmunk segítségünkre sietett, elhatározó lépésekre szánta el magát Akadémiánk érdekében. Ilyen elhatározó lépés volt Akadémiánk kezelőszemélyzetének az állam terhére való átvétele a Gyűjteményegyetem szervezete keretében az 1922: XIX. és 1923: I. tc.-ek értelmében; s ilyen elhatározó lépés volt a törvényhozásnak ugyancsak Klebelsberg akkori közoktatásügyi miniszter javaslatára az 1925: XLVI. tc.-ben tett kétrendbeli intézkedése, az Akadémia százéves fennállása alkalmából intézetünk érdemeinek törvénybeiktatása: a legnagyobb erkölcsi elégtétel és dísz, mely intézetünket érthette s ennek kapcsán három milliárd akkori értékű korona jubiláris adományban való részesedésünk, az Akadémia évi állami segélyének egyidejűleg kilátásba helyezett fölemelésével.

Fennállásunk óta még soha Akadémiánk ily mértékben és ily hatású elismerésben és támogatásban nem részesült, mint akkor, amikor anyagi helyzete már további működését is kérdésessé tette; s ezt a rendkívüli jótéteményt mi az államfő és a törvényhozás részéről megnyilvánult megértő jóakarattal mellett elsősorban és főképp a most elhunyt volt kultuszminiszter soha eléggé meg nem hálálható nemes

kezdeményezésének és buzgóságának köszönhattük, miért is iránta való hálánkat most, immár bezárult sírja fölött, iktatjuk Akadémiánk évlapjaiba.

Ily elhatározás csakis egy oly széles látkörű, nagyműveltségű, a nemzeti célok egyetemét áttekinteni és felkarolni tudó, nemes ideálokért buzgó kultúrpolitikus lelkéből sarjadhatott, aminő Klebelsberg Kuno volt, kinek életében lehettek ellenfelei, kinek halála után ma, hervadhatatlan érdemeit minden elfogulatlan szemlélő elismerni és méltányolni kénytelen.

Akadémiánk mindig hálás, megértő s, ahol tehetett, segítő szemlélője volt annak a nagyszabású tevékenységnek, melyet elhúnyt társunk kormányzati hatáskörben majdnem tíz éven át kifejtett. Ez a tevékenység szellemi kultúránk egész terére kiterjedt s mindenütt emlékezetes és üdvös nyomokat hagyott hátra.

Az alföldi tanyai iskolák tömeges felállítása népnevelésünk hathatós előmozdítása volt, a nem állami tanítók és tanárok ellátásáról való gondoskodás a közoktatás munkásainak szociális igazságot szolgáltatott; a polgári iskolák reformja rég vajdó kérdést megoldását hozta meg; a közép fokú nőiskolák törvényhozási szabályozása a gyakorlatban már meghonosodott oktatásnak szerzett törvényszerű polgárjogot; a középiskolai törvény módosítása a modern nyelveknek nyitott utat a tágabb érvényesülésre; a testnevelést illető törvényhozási intézkedések megadták a testnevelésnek fontosságához mért biztosítását és szervezését, az ösztöndíjakra vonatkozó a kiosztás igazságosságát helyezik intézményes alapra; a külföldi kollégiumok a szakképzést és kutatótanulmányt legmagasabb fokon biztosítják s belekapcsolják tudományos munkánkat a külföldébe. A Gyűjteményegyetem létesítése eddig egymástól elszigetelt fontos kultúrintézmények közt teremt kapcsolatot s ruházza fel azokat egyúttal bizonyos önkormányzati jogokkal; megcsonkíttatásuk következtében amúgy is leolvadt műemlékállományunk védelmét a Klebelsberg törvénye hathatósan terjeszti ki az ingó műemlékekre is. A trianoni szerződés következtében elvesztett kolozsvári és pozsonyi egyetemünket ő feltámasztotta Szegeden és Pécsen, s úgyszólván semmiből teremtve, dúsan látta el azokat a modern tanítás, kutatás és klinikai gyakorlat minden eszközeivel, ugyanígy fejlesztve a kezdetleges állapotban talált debreceni egyetemet s létesítve, Bécsben Magyar Történeti Intézetet, Budapesten Csillagvizsgáló Intézetet, Testnevelési Főiskolát és fődött uszodát, a Balaton partján pedig Biológiai Intézetet.

Az ő bámulatos tevékenységével szemben, különösen mióta államháztartásunk egyensúlya megrendült s külföldi tartozásainkat

fedezni nem tudjuk, gyakran merült fel a szemrehányás, hogy alkotó kedvét nyomasztó viszonyainkhcz képest mégis korlátoznia kellett volna s nem kellett volna messzenéző programját oly mohó gyorsasággal végrehajtania.

Ezek a szemrehányások most el fognak némulni, mert az ő életének tragikusan gyors és korai megszakadása nagyon is igazolja sietségét, mellyel megszámlált óráit felhasználni igyekezett ; s bizony el kell ismernünk, hogy az ő kezei kihűlvén, tervei és eszméi nagyrésznének megvalósulása kétséssé vált volna, már pedig azok között, amiket megvalósított, nincs egy se, melynek indokolt, célszerű, sőt szükséges voltát komolyan kétségbe lehetne vonni. Állambáztartásunkat rendbe kell hozni, de remélem, hogy annak rendbehozása a Klebelsberg alkotásainak egyikét sem fogja áldozatul követelni.

Hogy egy minden eddiginél súlyosabb nemzeti katasztrófa ránk nehezedése után alig tizennégy évvel a megcsonkított Magyarország legalább szellemi kultúrájának integritását, kulturális jelentőségét a nemzetek életében meg tudta őrizni, az igen nagy részben a Klebelsberg érdeme.

Az ő alkotásaival együtt neve és emléke is fenn fog maradni nemcsak itt Akadémiánkban, hanem minden magyar szellemi műhelyben és a művelt magyarság minden tűzhelyénél : «manet, mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, in fama rerum».

Ezzel az ülést bezárom.

Berzeviczy Albert.

IRODALOM.

Nyelvtörténet és szellemtörténet.

Eugen Lerch : *Hauptprobleme der französischen Sprache*. I—II. Braunschweig—Berlin—Hamburg (G. Westermann), 1930—31.

Lerch Jenő, a münsteri egyetem tanára, a francia nyelv néhány fontosabb jelenségét veszi vizsgálat alá összegyűjtött dolgozataiban. Érdeklődési köre azonban nem korlátozódik szorosan a francia nyelvtörténetre : kitekintést nyújt a többi román nyelvek hasonló vagy elütő jelenségeire és számon tarja a német nyelv megfelelő fordulatait is. Problémái kikívánkoznak a francia nyelvtörténet szűkebb kereteiből, új állásfoglalása a nyelv világához általános nyelvi megismeréssel kecsegtet. Kutatásainak általános jellegű tárgyköre és eredeti nyelvszemlélete készít bennünket arra, hogy beszámoljunk újszerű szempontjairól, eredményeiről és feltevéseiről.

Tudattartalmaink nyelvi megformálásában áthághatatlan korlátok merednek elénk : korlátoz bennünket annak a nyelvközösségnek hanganyaga és formakészlete, amelyben élünk. Még a legeredetibb nyelvművészek is kénytelenek lelki élményeiket anyanyelvük természetéhez idomítani, annak korlátai közé szorítani. Más oldalról azonban az is bizonyos, hogy a beszélő csak azt veszi át a hagyományos nyelvrendszerből, ami az ő egyéni lelki alkatának megfelel, az átvett formákat saját szellemiségének szolgálatába állítja s a nyelvi anyagot a meglévő korlátokon belül a maga ízlése és értelmi szükségletei szerint tudatosan változtatja. Ha természettudományos felkészültséggel közeledünk a nyelvi tényekhez, akkor csak azt látjuk meg bennük, amiben szigorú természeti törvényszerűség nyilvánul : a nyelvi anyagnak magában a nyelvrendszerben gyökerező, a beszélő tudatától és akaratától független hangváltozásait, továbbá a beszélők tudattalan lelki mechanizmusában gyökerező alakváltozásait. Ha ellenben szellemtudományi szempontból elemezzük a nyelvjelenségeket, arra eszmélünk, hogy az öntudatos emberi szellem ítélőszéke elé kerül mindaz a nyelvi változás, amely a hanganyag természeti szerkezetéből s a szóképek lelki gépezetéből indul ki, s ilyenformán a beszélő nyelvközösség akarata dönt a nyelvi újítások elfogadásáról vagy elvetéséről. A klasszikus nyelvtudomány a természettudományos nyelv-

szemléletből táplálkozik. Két elv lebeg folyton előtte: a természeti törvényszerűséggel ható s legfeljebb csak térben és időben korlátozott hangtörvény és a tudatosság nélkül működő analógia. Az egyik elvet a hangtanban, a másikat az alaktanban lehet föl találni. A nyelvészetnek ezt a két ágát a klasszikus nyelvtudomány építette ki, s a hangtani és alaktani jelenségekben látja a nyelv lényegének nyilatkozását. A szellemtudományos nyelv szemlélet ezzel szemben nem a hanganyag szükségszerű változásaiban vagy a szóalakok analógiás hatásában keresi a nyelv jellegzetes sajátosságát, hanem a mondattani és a stilisztikai jelenségekben, ahol a beszélők szellemisége szabadon nyilvánul.

Lerch síkra száll tanulmányaiban az elhanyagolt és másodlagos szerepre kárhozottatott mondattan és stilisztika jogaiért és hirdeti az emberi szellem nyelvforgató hatalmát. A nyelv szellemtudományi magyarázatát azonban ott is megkísérli, ahol a természettudományos nyelv szemlélet a legotthonosabbnak érzi magát: a hangtanban. Lerch szerint a hangváltozások ugyan legnagyobbbrészt a beszélő nyelvközösség fiziológiai alkatában, tehát természeti okokban gyökereznek, de elterjedésük nemcsak egy nyelv- vagy nyelvjárasterület határaihoz s egy meghatározott időszakhoz van kötve, hanem elsősorban a nyelvközösség társadalmi rétegeinek szellemi szükségleteihez. Lásunk egy példát a francia nyelvtörténetből. Volt egy kor, amelyben a francia a hangzóközi *r* helyett zöngés *s* (*z*)-t kezdett ejteni. E változás keletkezése az illető hangok fonétikai szerkezetére vezethető vissza. Természeti kényszerűséggel terjedtek az *s*-es alakok a nép körében mindaddig, míg a műveltek ellenmozgalmat nem indítottak, mely gátat vetett az *r* > *s* hangváltozás megvalósulásának. Az ellenhatást logikai és esztétikai értékítéletek irányították. Az *s*-es alakok a nép hanyag beszédmódjában léptek fel először: a műveltek most már ezeket az új formákat közönségeseknek, a régieket finomabbnak érezték. Aztán a beszéd érthetőségét is veszélyeztették sok esetben az új hangalakú szók. Teljesen különálló szók összeestek, s ha valaki pl. a fülről (*oreille*) beszélt, a hallgató esetleg sóskát (*oseille*) értett. Ezért állították vissza a tudósok és a műveltek a régi nyelvállapotot s csak néhány esetben fogadták el az új hangalakot, azt is csak azért, mert alkalmasnak mutatkozott valamely szellemi szükséglet kielégítésére. Meghagyták a *chaise* szót a közönséges szék jelzésére, míg a régi *chaire* formát a tanszék és a szószék jelölésére foglalták le. A hangváltozások körében is igaznak bizonyul tehát az, hogy a nyelvtörténet végeredményben annyi mint szellemtörténet.

Még több joggal alkalmazhatjuk ezt az elvet a mondattanra.

A mondatian terén a kutatók különböző utakon járnak. Az egyik tábor a multból igyekszik a jelen nyelvhasználatot megérteni, a másik tisztán a beszélők mai nyelvtudatából. A történeti módszer megint két irányú: vagy az alapnyelv történeti változásait kíséri végig egészen a jelen nyelvallapotig s így első sorban azt ragadja meg, ami közös a rokon nyelvekben; vagy pedig a nyelvek egyéni sajátosságait tartva szem előtt, a mai nyelvformák történetét nyomozza vissza-felé. A rendszeres mondati irány a beszélők nyelvtudatában lap-pangó nyelvrendszert akarja megszerkeszteni, még pedig vagy egy a priori rendszer deduktív alkalmazásával, vagy a lelki élet jelenségeinek induktív feltárásával. Lerch szerencsés módon egyesíti e különböző mondati eljárásokat a maga szellemtörténeti módszerében. Mindenekelőtt valónak tartja a mondati jelenségek történeti magyarázatát, s itt tekintettel van a román nyelvek hasonló elemeire épúgy, mint a nemzeti nyelv sajátos különbözőségeire. Azután magáévá teszi azt a felfogást, hogy a nyelvközösség tudatában van valami élő nyelvrendszerféle, amely nem törődik a mult nyelvhasználattal, hanem a beszélő lelki, logikai és esztétikai szükségleteinek megfelelően fogad el vagy utasít vissza nyelvi újításokat. A beszélők nyelvrendszer-tudata azonban nemcsak a jelen nyelvallapotot magyarázza meg, hanem végső mozgatója a mult minden egyes nyelvallapotának is. A mult nyelvhasználatot az akkori emberek lelki életének, logikai szükségleteinek és esztétikai értékítéleteinek fényében kell vizsgálnunk. A műveltség és az ízlés azonban nemcsak koronként változó, hanem társadalmi rétegenként is különböző. A szellemtörténeti nyelvtudománynak tehát figyelembe kell vennie a beszélő nyelvközösség koronként változó társadalmi tagozatát, különösen a tekintélyes grammatikusok véleményét és az írók nyelvhasználatát, mert ezt követi, utánozza a beszélők legnagyobb része.

A szellemtörténeti nyelvészeti módszer bemutatására álljon itt a francia infinitivus használatának Lerchtől nyújtott magyarázata. Hogy ma a francia hol pusztán, hol *de* vagy *à* előjáróval használja az infinitivust, azt a *de* és *à* eredeti helyjelentésével nem lehet minden esetben megmagyarázni. Vissza kell mennünk magyarázatért egész a latin alapnyelvig. A latin csak a pusztá infinitivust ismerte s előjárókkal a gerundiumot használta. A késő latinságban azonban kezdett tért hódítani az elvont gondolkodás, s ez viszont kiterjesztette és párhuzamossá tette a két elvont igei főnévnek, az infinitivusnak és a gerundiumnak a használatát. Ad amandum és de amando mellett fellépett egy ad amare és de amare alak, a mai *à*- és *de*-infinitivus őse. Az ófranciában az *à*-infinitivus örvendett a leggyakoribb használat-

nak. Ez végeredményben a következő alakvegyülésnek köszöni létét : dare manducare $\times$ dare ad manducandum = dare ad manducare $>$ donner à manger. Nagy elterjedtsége azonban mélyebben fekvő okokban gyökerezik : az ófrancia nyelvi gondolkozás szerkezetében, amely az érzéki és érzelmi mozzanatok kiemelésével, a személyes és névszós kifejezések kedvelésével tér el a mai francia nyelvtudattól. Az újfranciában az *à*-infinitivus használata háttérbe szorult s helyét sok esetben a *de* foglalta el. E változás okát a francia nyelv ritmikusan sajátosságában kell keresnünk : az emelkedő hanglejtés magyarázza meg azt, hogy az érzéki gondolkozás elejtése után nem a pusztán infinitivust karolták fel, hanem elébe tették hangsúlytalan felütés gyanánt a *de* szócskát. Tekintetbe jött továbbá a *de* előljáró eredethatározói jelentése, amely azonban idők folyamán elenyészett. Végül közrejátszott sok esetben a rosszhangzás kerülése, amikor *il commença à* helyett *il commença de*-t kezdtek mondani. E külsőleges okok mögött persze mindenütt a nyelvi gondolkozás gyökeres megváltozása rejtőzködik. Az újfrancia az elvont, személytelen, igés kifejezést kedveli, s ahol az *à*-infinitivus használata maradt meg, a mögött nem nehéz az ófrancia érzéki, névszós gondolkozást felfedezni. E kétfajta nyelvi gondolkozás ellentétes volta mindjárt világos lesz előttünk, ha összevetjük ezt a két mondat szerkezetet : *Il est difficile de vendre cette maison — Cette maison est difficile à vendre.*

A nyelvi változások történetében nagy szerepet játszik a beszélő nyelvközösség társadalmi rétegződése. Hogy a nyelv szociális tény, azt újabban Meillet (*Linguistique historique et linguistique générale*, 1921) is erősen hangsúlyozza. Míg azonban ő ellentétet lát a nyelv történeti és szociológiai szemlélete közt, azt állítván, hogy a történeti nyelv szemlélet részleges, a szociológiai általános nyelvi megismerésre vezet : addig Lerch joggal összekapcsolja a szociológiai módszert a történetivel s nemcsak a jelen, hanem a múlt nyelvhasználatot is a nyelvközösség társadalmi rétegződésével kapcsolatban vizsgálja. Egy felső és egy alsó réteget különböztet meg a nyelvközösségben. A nyelvészek körében az a felfogás uralkodik, hogy a népből indul ki minden nyelvi újítás, ott fejlődik a nyelv a maga természetes tisztaságában, míg a műveltek egy ideig ellenállanak az alulról jövő nyelváramlatoknak, azután kénytelen-kelletlen elfogadják a népi újításokat. E felfogásban a Rousseau-féle műveltséggyűlölet és a romantika népbálványozása tükröződik. Az irodalomtudomány és a néptudomány ma már kezd szakítani ezzel a romantikus felfogással s népi eredetűeknek tartott költeményeket egyéni szerzőkre, népi szokásokat a műveltek azóta feladott divatának utánzására igyekszik visszavezetni.

A nyelv életében is sokkal nagyobb szerep jut a felső rétegnek, mint eddig vélték. A hangváltozások szociális korlátozásának törvénye azt bizonyítja, hogy még a hangváltozások alulról jövő mozgalmával szemben is van a művelt rétegnek visszaszorító vagy szabályozó hatalma. A mondattanban és a stilisztikában meg egyenesen úgy áll a dolog Lerch szerint, hogy minden fontosabb újítás az irodalomból, a műveltek beszédéből indul ki s innen terjed el a nép nyelvébe. A felső rétegben született például ez a szólás : *sauf votre respect, de most a parasztok használják*. Az eredetileg előkelő údvariassági szólásból meglehetősen közönséges kifejezés vált.

Különösen nagy hatalma van egyes mondat szerkezetek elterjesztésében a tekintélyes grammatikusok és tudós testületek véleményének. Döntő példát szolgáltat erre a francia participium praesentis és a gerundium története. A latin gerundiumnak csak az ablativusa öröklődött át a franciába : *en aimant*. Ami a participium praesentis illeti, ennek latin egyneműségét örökölte a régi francia nyelv : *amantem* > *aimant*. Ez a participium aztán a franciában a mondatban betöltött funkciója szerint különbözőképpen fejlődött. Állítmányi használatban közeledett lassan a gerundiunhoz, tehát a többesben sem vett fel végződést : *Les bêtes manquant, il aurait voulu massacrer des hommes*. Jelzői használatban ellenben csak a nőnem megkülönböztetése maradt el kezdetben, míg a többes számot jelölték a participiumon. Idővel azonban kezdték a nemet is jelölni a jelzői funkciójú participiumon. Ennek a törekvésnek eredménye a magánosan álló attributív participium ragozott alakja a mai nyelvhasználatban : *une fille charmante*. Ahol azonban a participiumnak közelebbi meghatározói voltak, ott ingadozás állott be : hol jelölték a nőnemet, hol nem. Ennek az ingadozásnak akart végét vetni az akadémia a XVII. században, amikor is egy végzésével a participium ragtalan formáját szentesítette. Ez a végzés nemcsak a nőnem, hanem még a többes szám megkülönböztetését is megtagadta a participiumtól az említett esetekben, s nyilvánvaló tévedése onnan származott, hogy nem tett különbséget a participium praedicativ és attributív használata közt. A tévedésen alapuló végzés teljesen meggyökereztetette a participium ragtalan formáját közelebbi meghatározások esetén : *la maison portait le numéro 40*. E mondatban ma még híres nyelvbúvárok is hajlandók a ragtalan forma miatt gerundiális funkciót keresni.

Lerch szellemtörténeti nyelvszemlélete nagy haladást jelent a közönséges logikai vagy fenomenológiai mondattani módszerekhez képest, mert nem tagadja ugyan a nyelvi formákba beleszótt logikai

szálakat sem, mindazonáltal nem ezekben, hanem a mondatviszonyok esztétikai értékében keresi a nyelv lényegét. A nyelvtudatot a szemléletes és az érzelmi irányítja első sorban. A beszélő a jelenben adott dolgoknak sokszor éppen csak érzéki egymásmellettségét formálja meg a nélkül, hogy elvont logikai kapcsolataikat jelölné. A mult történéseket élő képek formájában állítja sajátmaga és a hallgató elé. Mások beszédét és gondolatát pedig úgy rögzíti meg, hogy átképzeli magát annak a másiknak a helyzetébe s így annak véleményét ténynek látja és láttatja.

A beszédalkotás ősi fokán meglehetősen gyakoriak voltak az olyan mondatviszonyok, amelyek a dolgoknak pusztán az érzéki szemléletben való összetartozását jelölték, de közelebbi viszony kifejezésére minden nyelvi eszköz hiányzott. Ezek a kifejezésformák a hallgató képzeletéhez szóltak, azt ösztönözték a pontos, egyértelmű logikai viszony megszerkesztésére. Nincs tehát jogunk oksági viszonyt belemagyarázni ebbe a mondatba: *La maladie empirant, on fit venir le médecin.* A nyelvoktatás későbbi fokán is folyton tart az érzéki mondatviszonyok újonnanteremtése, mégpedig úgy, hogy elvont értelmű nyelvi korrelátumot megfosztanak logikai jelentésétől. Ilyen másodlagos érzéki viszony jelenik meg ebben a mondatban: *Une mouche éphémère naît à neuf heures du matin, pour mourir à cinq heures du soir,* ahol a *pour* nem célzatos értelmében áll, hanem csak arra való, hogy a mellérendelés egyhangúságát megszakítsa. Az ősi, korrelátum nélküli és a későbbi, lefokozott mondatviszonyok összefoglalására Lerch a logikai 0-kategória elnevezést ajánlja, mi azonban helyesebbnek látjuk egyszerűen konkrét vagy érzéki mondatviszonyokról beszélni.

A mult történést a francia háromféleképen fejezheti ki: az eredmény megrögzítésére szolgál a *passé indéfini* (*J'ai perdu ma bourse*), eleven kép formájában idézi fel a multat az *imparfait* (*Je la perdais*), s egyszerű ténymegállapító értéke van a *passé défini*nek (*Je la perdis*). A régi franciában még tisztán az író szempontjától függött az *imparfait* vagy a *passé défini* alkalmazása, később azonban az időhasználat elvesztette eredeti stilisztikai hajlékonyságát, s az igei cselekvés objektív minemősége, tartóssága vagy pillanatnyi volta döntött az igealakok sorsáról. Ennek ellenére még a mai nyelvhasználatban is ki lehet nyomozni az *imperfectum* eredeti jelentését: olyankor használjuk ma is, amikor az ige jelentése szinte ösztönöz bennünket a mult képének festői, elképzeltető megformálására.

Másnak a szavait nemcsak egyenes vagy függő beszéd formájában adhatjuk vissza, hanem az ú. n. ténybeszéd formájában is. Ez

úgy áll elő, hogy értelmi eszmélkedésünket kikapcsoljuk, mások beszédéhez való állásfoglalásunkról lemondunk, egyben pedig képzeletünk szárnyain beleéljük magunkat annak a helyzetébe, akinek szavait ismételnünk kell, s így annak a beszédét ténynek tüntetjük fel: Il protesta. Son père la haïssait. Il la tuerait! A ténybeszéd átmenetet alkot az egyenes beszédől a függő beszédhez. Először a köznyelvben fejlődhetett ki, de aztán bevonult az irodalomba s nagy kedveltségnek örvend különösen az impresszionista íróknál, akik azonosítják magukat szereplőkkel s azoknak futó vélekedéseit a ténybeszéd segítségével a tények magaslatára emelik. A ténybeszéd gazdag árnyalatú kifejező eszköz. Hatása olykor gyöngébb az egyenes beszéd hatásánál, ha t. i. nem utánozzuk az idegen beszédmódot. Ha utánozzuk mások beszédmódját, akkor egyértékű a ténybeszéd az egyenes beszéddel. Ha pedig gúnyosan ismétljük tényformában mások szavait, akkor a ténybeszéd esztétikai hatás dolgában felülmúlja az egyenes idézetet.

Hogy az érzés, illetőleg annak nyelvi korrelátuma, a hangsúlyozás mily nagy szerepet játszik a mondatjelenségek történetében, arra nézve szép példát szolgáltat a francia tagadás kifejezésének fejlődése. Kezdetben a francia minden esetben a latinból örökölt *non* szócskát használta a tagadásban. Később azonban elkülönülés jött létre. Ha magát a tagadást, az ellentétet hangsúlyozták, akkor a hangsúlyos *non* megmaradt a maga eredeti mivoltában, s kifejlődött belőle a mai igenélküli *non* tagadószó. Ha azonban a mondat valamely más tagjára összpontosult az érzelem, akkor a hangsúlytalan *non* tagadószó *ne*-vé zsugorodott. Ez a *ne* aztán lassan általánossá vált minden olyan esetben, ahol ige mellett állott a tagadószó. Most ha mégis a tagadást kellett hangsúlyozni, bevezették a hangsúly hordozójául a *pas*, *point* szócskákat. A fejlődésnek ezen a fokán tehát a puszta *ne* tagadószót akkor használták, ha nem a tagadás, hanem a mondatnak valamely más része volt hangsúlyos, a *ne* . . . *pas* tagadó kifejezést pedig akkor, ha a beszélő a tagadásra magára vetette a súlyt. A mai nyelvhasználat már csak aránylag kevés esetben őrizte meg a puszta *ne*-tagadást, de e merevült formák mögött mindig az eredeti hangsúlyozási viszonyok lappanganak. Nem a tagadáson, hanem a melletté álló igen van pl. a hangsúly ebben a mondatban: Il est plus riche qu'il ne semble.

Hogy viszonylik a szellemtörténeti nyelvszemlélet a nyelvlelektanhoz? Maga Lerch éles ellentétet lát a saját módszere és az ahistorikus-lélektani módszer közt. Pedig valójában szoros kapcsolat van a kettő között. Hiszen a szellemtörténeti megismerési mód minden nyelvi változást a beszélők lelki világának megváltozására vezet

vissza s úgy tekinti a nyelvet, mint egy nyelvközösség lelki életének leghűbb megnyilatkozását. A különbség csak mennyiségi, nem minőségi, részletbe, nem lényegbe vágó. A közönséges értelemben vett nyelvlélektan általánosságban a beszélő embert tartja szem előtt: Lerch mindig egy meghatározott nyelvközösségnek valamely társadalmi rétegét figyeli meg. A nyelvlélektan rendesen egy-két alapvető lelki mozgalom nyilvánulását látja a legbonyolultabb nyelvi jelenségekben: Lerch több motívumból igyekszik a mondatjelenségeket megérteni. A nyelvlélektan a mai lelkiséget veti vissza a múltba is, mert az emberi lelkiséget fővonásaiban mindenütt és minden korban egyformának tartja: Lerch nagyobb megértéssel helyezkedik vissza elmúlt korok lelkivilágába s meg van győződve a lelkiség térbeli és időbeli változandóságáról. A nyelvlélektan legtöbbször megelégszik az értelmi mozgalmak gépies lefolyásának elemzésével: Lerch az érzelmekben és a tudatos akarati mozgalmakban találja meg a lelkiség legbelső rúgóját. A szellemtörténeti nyelvmagyarázat tehát szintén nyelvlélektan, de színesebb, gazdagabb, elevenebb lélektani felfogásból táplálkozik, mint ez.

A szórend lélektani kutatásában rendesen egy-két lelki motívumra vezetik vissza a különböző szórendi eseteket. Wundt például főelvnek a hangsúlyos kép előreállítását veszi, amellyel szemben működik néha a teljes kép eredeti egységének helyreállítására irányuló törekvés. Lerch viszont igazi szórendi típusokat állít fel. Ezek a következők: 1. a logikai szórend az okság elve szerint rendezi a mondattagokat: Die Köchin brät ein Huhn; 2. érintkezési elv nyilatkozik abban, hogy pl. az igét és határozóját nem szakíthatjuk el egymástól: Deshalb weine ich; 3. a konkrét elem, a névszó előreállítása nagyon gyakori volt az ófranciában: Il est venuz por la fille veoir (= Eljött a leányért, megnézni); 4. ritmikus szórend esetén hangsúlyos tagra hangsúlytalan következik, a legsúlyosabb elemek a mondat elején és végén helyezkednek el: Aequam memento rebus in arduis Servare mentem! 5. impulzív a szórend akkor, ha a beszélő azt a képet mondja ki legelőször, amely őt legerősebben foglalkoztatja: Schön ist dieses Bild! 6. a hallgatóra beállított szórend ismerszik meg az ismert kép előretevésében: Dieses Bild ist schön! 7. impresszionista elv nyilatkozik meg abban, hogy az író az egyes képeket megjelenésük sorrendjében formálja szavakká: (Maupassant egy horgászó emberről) et il aperçut, décrivant dans le ciel une courbe de météore, et aceroché à l'un de ses hameçons, un magnifique chapeau. Ezen szórendi típusok mindegyike egy-egy sajátos lelki állapot kifejezője, s a nyelvtörténet folyamán a nyelvközösség lelki életének változásai szerint vál-

tothatják egymást. A franciában eleinte a ritmikus, impulzív vagy impresszionista elv volt az uralkodó, később ellenben a logikai s a hallgatóra beállított szórend diadalmaskodott. E szórendi változás okát a francia lelkiség megváltozásában, az érzelmi elem fokozatos kiszorulásában s az értelmi készség felülkerekedésében kell keresnünk.

A nyelvközösség a maga lelki alkatának változásait kifejezi a nyelvi formában: a hagyományos nyelvrendszert megváltozott lelki szükségleteihez alkalmazza. Ezen alapszik a stilisztikának az a feladata, hogy nemzetismeretet szerkesszen, azaz számot adjon egy-egy nemzet lelki alkatáról s a nemzeti jellem változásairól a nyelvszerkezet és a nyelvi változások alapján. A stilisztika a vizsgált nyelvközösség sajátos, minden mástól eltérő nyelvi s lelki vonásait igyekszik megragadni, s ezt csak úgy teheti, hogy az illető nyelvet idegen nyelvszerkezetekhez méri. Bally (*Le langage et la vie*, 1926) óvást emel az ilyen «stylistique externe» ellen s nem tartja megengedhetőnek, hogy a kutató egy idegen nyelvtudat külső szempontjaival közeledjék a vizsgált nyelvhez. Ő maga belső stilisztikát szerkeszt, egy nyelv kifejező eszközeinek értékét az illető nyelvtudaton belül elemzi. Lerch azonban joggal veti ellene, hogy az ilyenfajta elemzések tulajdonképpen a mondattan, nem pedig a stilisztika körébe tartoznak.

A szellemtörténeti nyelvszemlélet sok tanulságot rejteget a nyelvtanítás számára is. Ha a jelen nyelvhasználat önmagában érthetetlennek látszik, ne riadjunk vissza attól, hogy elvezessük a tanulót okulás végett a multba. A száraz nyelvszabályok halmazát fogjuk egységbe a kifejező eszközök alapjelentésének felmutatásával. S használjuk fel az idegen nyelv tanításában az anyanyelvi tudatot, mérjük hozzá az idegen nyelvhasználatot a hasonlóság vagy ellentét alapján. Így a tudomány és az élet eleveisége bevonul az iskolába, s az idegen nyelv elsajátítása eleven, élő nyelvérzékre fog támaszkodni.

Nem különös-e, hogy a francia így beszél: croire en Dieu — croire au Christ, vivre en France — vivre aux États-Unis? Honnan van az, hogy a francia elkerüli az *en le*, *en les* közvetlen összetalálkozását? A mai nyelvhasználatban erre a kérdésre nem találunk feleletet, s nincs más hátra, mint betekintést nyújtani a tanulónak a nyelvtörténet titkaiba. Rá kell mutatnunk arra, hogy a régi nyelv minden idevágó esetben használta az *en* előljárót: croire en Dieu, en le Christ, en la sainte Vierge, en les sacrements. A sor egyes tagjainál azonban összeolvadások történtek: en le > ou, en les > ès. Ez az *ou* és *ès* aztán meglehetősen kiütött a sorból, s így nem esoda, ha az *ou* helyett hasonló hangzású *au*-t, többesben *aux* alakot kezdtek használni, azaz az *à* előljáró összevont alakjait, máskor meg a *dans* szócs-

kát. Itt tekintetbe jött ezen előljárók alapjelentése is : à térbeli közelséget jelöl, *dans* bennlevést, *en* határozatlanul jelzi a helyviszonyt.

A nyelv történeti alakulásába való bepillantás eleven nyelvérzékét fejleszt s történeti felkészültséggel az idegen nyelv helyességi kérdéseiben is könnyen el tudunk igazodni. Míg a jelen kizárólagos szemlélete a helyes nyelvhasználatot illetőleg iskolában, irodalomban kategórikus kijelentésekhez, tilalmakhoz vezet, addig a történeti nyelvszemlélet türelmesebb álláspontot eredményez. Még egyes francia grammatikusok is hibáztatják ezt a kifejezést : Qu'est-ce qu'il arrive? s csak ezt tartják helyesnek : Qu'est-ce qui arrive? Lerch azonban felkutatja a hibáztatott alakot a nyelvtörténetben s keletkezését az alany kettős kitételére, elterjedését pedig arra vezeti vissza, hogy a grammatikusok az *l* hang lekopása miatt a *ce qui* alakot népiesnek érezték s a *ce qu'il* mellett döntöttek. Végeredményben tehát mindkét forma helyes. Ugyanígy hibáztatják s népiesnek tartják egyesek a *quoi* használatát *que* helyett ebben a mondatban : Je ne sais (pas) quoi dire. Lerch azonban itt is kimutatja a hibáztatott alakot a legjobb szerzőkből s rámutat keletkezésének feltételeire.

Hogy mikor kell a franciában a coniunctivust használni, erre nézve a nyelvtanok elaprózott szabályokat adnak, de nem mutatják fel azt az egységes jelentést, amely a coniunctivus-használatokat összefoglalja. A francia coniunctivus első és eredeti jelentése az akarás, a kívánság : Approchez, qu'on vous voie. A másik csoportba azok a használatok tartoznak, amelyeket a lélektani alany coniunctivusa elnevezéssel foglalhatunk össze. E szerint coniunctivus áll mindazon mellékmondatokban, amelyek valakinek ismert vélekedését, gyanítását tartalmazzák, amelyhez a beszélő a főmondatban állást foglal : Je ne crois pas qu'il soit venu. Itt a mellékmondat tartalma van adva először, mint valakinek a vélekedése (a jövetel), s azután lép fel a főmondaté (a nem-hívés) ; ez a két kép azonban egy átfogó képbe olvad, s így válik lehetővé a szavakba foglalás alkalmával a főmondat előreállítását.

Hogy a vélekedés coniunctivusa az akarás coniunctivusából fejlődhetett a franciában, ennek megértése végett hivatkozhatunk a német nyelv hasonló jelenségére, t. i. a sollen ige kívánó (Er soll kommen!) és vélekedő (Er soll gekommen sein) jelentésére. De ugyanígy rámutathatunk a nyelvtanításban az idegen nyelvi gondolkozásnak az anyanyelvitől elütő jellegére. A francia a maga racionalismusra hajló gondolkozásmódjával azt is oszthatónak tekinti, ami más ember előtt oszthatatlannak tűnik fel, pl. egy zeneszerző összmunkásságát : Jouer du Beethoven (valamit B.-tól).

Lerch szellemtörténeti nyelvbúvárlatai nagy nyeresége tudománynak, iskolának egyaránt. Eredményei hol véglegeseznek látszanak (pl. a tagadásról), hol feltevészerűeknek (a hangváltozás szociális korlátozásának törvénye), hol ideigleneseknek (a szórendi típusok). Érdemét azonban nem a kész eredményekben kell keresnünk, hanem termékeny szempontjaiban, abban, hogy új állásfoglalásra ösztönöz a nyelvkutatás eddigi eredményeivel szemben, s hogy átfogó nyelvszemlélet felé egyengeti az utat. A szellemtörténeti nyelvmagyarázat szerencsés módon olvasztja egységbe a különböző nyelvszemléleteket. A nyelv történeti fejlődése és egy-egy időpontban rendszerezésese, a nyelvformálás lélektani és értékelő rúgói, a logikai és esztétikai szükségletek nyelvi kielégülése, tudományos nyelvkutatás és gyakorlati nyelvtanítás úgy jelennek meg programjában, mint egy és ugyanannak a valóságnak, t. i. az öntudatos, alkotó emberi szellemnek különböző síkokba való szétvetődése. Lerch mindenütt arra törekszik, hogy elmélyítse a nyelv életének a történeti, a gyakorlati és az irodalmi étellel való viszonyát, megérintse a nyelvi formálásnak a tudománnyal és a művészettel való ősi kapcsolatait. Azok táboraiban áll, akiknek tudományos programját Vossler ilyenféleképpen fejezte ki röviden: «Nyomozni fogjuk a nyelvtanban az ősnyelvit, a kategoriálisban a költőt, a névelőkben, szócskákban és előljárókban a rejtett költészetet, az ősidőktől fogva megkövesültben a mozgalmast, aktuálist és újat . . .»

Papp István.

Szabó Dezső a maga tükrében.

Karácsony Kolozsvárt. Regény. Egyszerű kis koldustörténet. Budapest, Káldor könyvkiadó. 1932. 8-r. 174 l.

Szabó Dezsőről ezelőtt 13 évvel esett először szó a *Budapesti Szemlében*: az *Elsodort faluról* állapítottuk meg, hogy szertelenségeiben és izléstelenségeiben is érdekes és értékes regény. merész koncepció, tele erővel. Úgy éreztük, hogy egy magasra ívelő költői pálya első jelentékeny állomása, s várakozással tekintettünk folytatása elé. Reményeink nem valósultak meg. Szabó Dezső költészete nem tisztult meg s nem fölfelé haladt, hanem lefelé, maga meg belevetette magát a közéletbe s vizein jobbra is, balra is elkalandozott, meg-hökkentve vagy éppen megdöbbsentve bennünket, jámbor filisztereket.

Legújabb regénye, a *Karácsony Kolozsvárt*, nevezetes állomás, de inkább emberi, mint írói pályáján. Művészi szempontból egészen jelentéktelen. Meséje vézna — maga a költő nem is nevezi

művét regénynek, csak, szerényen, *regénykének*, de az sem, hanem nagyméretű genre-kép: egy hatalmas egyéniség rajza, életének egy nevezetes mozzanatában, az utolsóban, megragadva. Magyarország legnagyobb költőjét látjuk magunk előtt, élete végén, mindenéből kifosztva, lezülve, csavargók között és a börtönben, majd kötéllel a nyakán egy kunyhó mestergerendáján.

Az író regényének mottójában arra kéri a kritikusokat, ne írjanak szigorúan róla:

Jaj, ne legyen kritikátok keményke,
Mert belehal az írója, szegényke.

Isten őrizz, hogy Szabó Dezsőt meghalassuk, ne írjunk tehát kritikát a kolozsvári *Karácsonyról*! Annál könnyebben lemondhatunk róla, mert megtette ő maga regénye előszavában, megírván róla, hogy meséje «teljesen képtelen», minden eseménye, képe, mozdulata «puszta képzelgés», alakjai «egytól-egyig létezzetlennül lehetetlenek», s az egész egy nagy «sírás», bizonyára lelke mélyéről feltörve — hogy érzélgősnek tartjuk és a csinált meséből nem érzünk ki belső igazságot, az nyilván a mi hibánk, akik egészen másként látjuk Szabó Dezsőt, mint ő — a maga tükrében.

Az író ugyanis hőse alakjába magát rejtette. Azaz nem is igen rejtegette. Elnevezi ugyan Szűcs Barnabásnak, de annyira a maga testi-lelki vonásait rakja rá, annyira a maga életviszonyai közé helyezi, hogy egy pillanatra sem hagy kétségben, hogy ez az egyenlet: Szűcs Barnabás = Szabó Dezső, helyes. A regény tehát egy nagy önarckép s erről az arcképről talán van jogunk elmondani egyet-mást, a nélkül, hogy veszélyeztetnők az író épségét.

Induljunk ki abból a föltevésből, hogy ez az arckép hű: olyan-nak mutatja Szűcs Barnabást, amilyen Szabó Dezső a valóságban, vagy — s ez is jogos költői eljárás — amilyen szeretne lenni. Harmadik eset nincs, mert arra csak nem lehet gondolni, hogy valaki józan ésszel rosszabbnak fesse magát! Ez az elénk villanó lelki arc, akár reális, akár idealizált a kép, rendkívül szomorú és lehangoló, kivált ha összekombináljuk a másikkal, az *Előszóból* felénk nézővel. Az a Grál lovag, aki 13 évvel ezelőtt fényes fegyverzetben, túltengő önértében fölemelt fejjel, a diadal bizonyos reményével indult el meghódítani a nemzetet, most mint szegény, elesett ember, magára öltve az alázatosság köntösének rongyait, koldusként irgalomért könyörög. Nincs az az ember, mégha a Horatius megénekelte hármas érclemez feszül is a szívére, aki meg ne szánna az álmai egéből a föld porába bukott hőst, — bár, a regényből kitetszőleg, álmaiban a dicsőség

képei közé sűrűn vegyültek anyagi természetűek, a pénz, a sok pénz képzetei. Szívesen elfelejtjük, hogy ez a merész, fényes lovag valamikor nemcsak öntelt és gőgös, hanem nagyon szívtelen is volt s durván, kegyetlenül támadta irodalmunk igazi és ál-nagyságait — ki ne bocsátaná meg, mikor most nagyoknak és kicsinyeknek azért rimánkodik, hogy ne bántásák őt! Ki is bántaná azt a szerencsétlen, a közeli halál gondolatától gyötört embert, aki így énekel magáról :

Kicsi vagyok én,
Nem nővök meg én,
Esztenőre vagy kettőre,
Jaj, elkopom én.

Csakhogy részvétünk tiszta érzését némi bosszankodás teszi zavarossá. Az új Coriolanus, a rómainak oláh-magyar követője, ép-úgy visszaél az alázatosság köntösével, mint előde : annak oltalmában vérig sérti azokat, akiket meg akar nyerni. A *Karácsony Kolozsvárt* csak részben regény, époly mértékben vádirat a magyar társadalom ellen, amely nemcsak legnagyobb íróját — ez természetesen Szabó Dezső — forgatja ki mindenéből és teszi földönfutóvá, hanem tudatosan és tervszerűen megfojt minden nagyot, minden értéket. Önzés és irigység, ostobaság és rosszindulat, csalás és gonoszság az egész magyar közélet — az író ismert jellemző stílusában : «baromilag hálátlan, bandita zsákmánylású» — a szellem kiválóságai, a jóság apostolai éheznek vagy börtönben senyvednek :¹ ilyenek mutatja be Szabó Dezső a jelen Magyarországot, szemben azzal a kissé vörösen csillogó képpel, amely róla, mint ábrándkép, lelkében él.

Nem akarjuk a költőktől elvitatni a jogot, hogy pesszimiztikus világnézetükben olyan sötétnek rajzolják a közállapotokat, amilyenek látják, Arany is sívár képet festett a *Fiamnak* című költeményben a maga koráról, — igaz, hogy abban az osztrák császár Magyarországot rajzolta ; az ellen sem lehet tiltakozni, ha az író célja érdekében kiélezi a jellemző vonásokat és elmélyíti az árnyékot : de a kép legyen nagyjából igaz és minden ízében művészi. Igaz-e Szabó Dezső képe, nem fontos — művészet nincs benne! Amit egykor gróf Desseffy József kérdezett Kisfaludy Sándor *Hunyadijával* kapcsolatban : nem lehetett volna a nemes ügyet (Kisfaludyé az volt!) jó költői alkotással szolgálni? — mi is megkérdézhetnők Szabó Dezsőtől.

*

¹ Különöseek Szabó Dezsőnek ezek az ideális emberei. Egy gyilkos fejére 1000 P-t tűz ki a hatóság s a főhős el akarta fogni, hogy megkeresse embertársa életén a vérdíjat!

Előszavát azzal végzi az író, hogy az öregek, mikor útjukba kerül ő, a szegény koldus, azt mondják gyermeküknek: «Látod, fiacskám, így jár az, aki nem vigyáz magára. Ez írta az *Elsodort falut*. Megbűnhődött érte szegény.» Ha úgy érzi Szabó Dezső, hogy mint ember megbűnhődött, ahhoz nincs szavunk, azt sincs jogunk vizsgálni, mivel szolgált rá. Azt azonban megmondhatjuk, miért bűnhődött meg Szabó Dezső, a költő. Nem azért, mert megírta az *Elsodort falut*, hanem azért, mert nem írt több *Elsodort falut*!

r. r.

«Arany — a tanárok kezén.»

Nálunk újabban mind gyakrabban előfordul, hogy egyes kritikusok elferdített tényekkel harcolnak. Teszik ezt abban a tudatban, hogy a tájékozatlanok vaktában elhiszik, amit írnak, s a tájékozottabbak restelnek majd felszólalni olyasmi ellen, amin minden hozzáértő csak mosolyoghat. Ez a körülmény a kritika felelőtlenségét teremtette meg. A felelőtlen kritika sokszor arra használja fel szószerűjét, hogy «merészet és nagyot» mondjon és «forradalmi» hangoskodásával népszerűséget szerezzen magának az elégedetlenek és műveletlenek mindenkori többségénél. A fogás átlátszó. Minden alkalommal lehetetlen leleplezni. Nem is érdemes. Ízlés dolga, hogy valaki milyen eszközökkel próbál érvényesülni. De néha a játék oly szembezőkő, hogy irodalmi erkölcszetlenség hallgatni azoknak, akik nem örülnek a kritikai lelkiismeretlenség elharapódzásának.

Arany halála évfordulóján egy cikk jelent meg (*Nyugat* XXV. évf. 20. sz. 358—362. l.), mely tulajdonképpen vádbeszéd azok ellen, akik a költő művészi és emberi értékeit elsikkasztották, megmásították, elhomályosították és meghamisították. A kritikus előbb a Kisfaludy-Társaság Arany-émlékünnepét bírálgatja epés szigorúsággal. «Nem vagyunk túlkövetelők» — írja megbocsátóan. Nem is várta, hogy a Társaság ezzel az alkalommal «valami újszerű, igazán jelentős irodalmi megnyilatkozással lépje meg a világot», de kifogásolja, hogy ragaszkodott «az elhasznált, régi formákhoz» és beérte «emlékbeszéddel és méltatással». Nem tudjuk, hogy mi az az «újszerű, igazán jelentős irodalmi megnyilatkozás». Úgy látszik, maga a kritikus sem tudja. Legalább is nem ad nekünk tanácsot. Reméljük, hogy nem valami utcai felvonulásra gondolt. Az irodalmi társaságok mindenütt a világon emlékbeszédekkel és méltatásokkal emlékeznek meg nagyjaikról. Minden attól függ, hogy a régi formát milyen tartalom tölti meg. A Kisfaludy-Társaság emlékbeszéde és méltatása, melyet a kritikus

valószínűleg nem is hallott, éppen arról szólt, amit ő Arany «ideges, modern nyugtalanságának» nevez, igaz, hogy nem olyan általános és a hirlapoktól meglehetősen elnyűtt frázisokkal, mint ő, hanem tárgyiasan és kézzelfoghatóan.

Ezen a ponton nem áll meg. Kijelenti, hogy «valami baj van itt». Kezét csapkodva, kétségbeesve kérdezi, hogy «mi történt Arany Jánossal a halála óta eltelt ötven év alatt». Nem sok történt, nem történt elegendő, de valami mégis csak történt. Arany közben bevonult a nemzeti köztudatba, fogalomná vált, az újabb nemzedékek az ő könyvein nevelkedtek, versei több kiadásban keltek el, nem egy magyar embernek vérévé is hasonultak, sorait idézik, irodalmi társaságaink is foglalkoznak vele, néhány könyv is napvilágot látott róla, szobra pedig ott áll a Nemzeti Múzeum előtt. Ez nem sok, nem elegendő, de mégis csak valami.

A kritikus végül rátér a vád főpontjára. Véleménye szerint Arany költészete «*irodalomtörténeti emlékké, grammatikai és stilisztikai példatárrá, pedagógiai segédeszközzé élettelenedett*» s mindebben a tanárok a bűnösök, «*az örökké kérődző tanári szellem*» az az «*ujesztő és pusztító, mindent közhellyé laposító és lelketlen formalizmusba kötő termékletlen*» tanári szellem, melyre nem is tud elegendő megbélyegző jelzöt találni.

Kárpáti Aurél, a cikk írója, olthatatlanul haragszik a tanárokra, illetve erre a tanári szellemre. Ez annál meglepőbb, mert ő maga is tanférfit, évekig működött az elemi népoktatás terén, tanító volt s így szegről-végről kartársa a tanároknak.

A tanárok kíváncsiak, hogy miben vétettek Arany ellen, már csak azért is, hogy a jövőben ne kövessék el azokat az égbekiáltó bűnöket, melyekkel vádolja őket. Vizsgáljuk meg tehát, hogy mivé lesz Arany — egy néptanító kezén.

Azt állítja, hogy Aranyról a tanárok egy fakó, unott, meghamisított arképet visznek át a köztudatba. Ez a baj még «valahol szegény Lehr Alberttal kezdődött». Ne firtassuk, hogy miért tekint ily leereszkedő szánakozással egy úttörő tudósra, aki a feladatot, melyre vállalkozott, derekasan elvégezte s Aranyból sok nyelvi értéket kibányászott. K. A. arra céloz, hogy a *Toldit* az iskolában Lehr Albert magyarázataival olvastatjuk és a szöveget agyonmagyarázzuk. Úgy véli, hogy ez fölösleges, hiszen a *Toldi* «minden falusi parasztgyerek előtt érthető» e nélkül is. Ebben kételkedünk. De tegyük fel, hogy így van. Én olyan gimnáziumban tanítok, ahova nem falusi parasztgyerekek járnak, hanem városi fiúk. Ezek Lehr Alberttől még mindig sokat tanulhatnak. A veszedelem a cikkíró szerint abban van, hogy

az iskola a *Toldit* egy életre megutáltatja és meggyűlölteti a diákokkal. Ez a veszedelem, ha nem is oly mértékben, ahogy ő írja, tényleg fennáll, de nemcsak *Toldira*, hanem minden munkára vonatkozólag, melyet az iskolában olvastatnak, és nemcsak minálunk, hanem mindenütt a világon. Németországban Schiller balladáit, Franciaországban Racine drámái, Angliában Byron egyes költeményei szintén lejátszott gramofonlemezekké válhatnak a tanulók emlékezetében. Mindebből az következnek, hogy az iskolában ne is olvastassunk költőket? A nyugateurópai népek épp úgy tudatában vannak ennek a veszedelemnek, mint mi, mégsem tesznek le erről a szokásukról, mert úgy érzik, hogy a haszon nagyobb, mint az esetleges kár. Az a pár diák, aki ráun *Toldira*, könnyűszerrel kigyógyulhat ifjúkori csömöréből. Aztán sokan vannak olyanok is, akik éppen az iskolában szeretik meg *Toldin* keresztül Aranyt s ha nem olvasnák ott, később talán sohasem vennének róla tudomást.

Nyomban kiderül, hogy nem is itt van a «baj». A «baj» másutt van. Kritikusunk, aki az imént még áradozott arról, hogy a «kizsigelt és halálra unt népies éposz» a tanári szellem és az iskola miatt «vesztette el legfőbb varázsát» és azért «csak kevesekben támad föl később a vágy: érett fejjel, *kelletlenül* (?) kézbe venni, *borzongva* felnyitni és *gyönyörűséggel újra felfedezni*», megállapítja, hogy a *Toldi* ifjúsága «csak másodlagos értéket reprezentál». E szerint nemcsak «szegény» Lehr Albert a ludas, hanem szegény Arany János is és a kritikus nemcsak azt helyteleníti, hogy Lehr Albert magyarázataival olvastatjuk *Toldit*, hanem talán azt is, hogy egyáltalán olvastatjuk. Ezen a ponton nem egészen értjük őt. Miért *borzongott* úgy az előbb, mikor felnyitotta *Toldiját*, miért siránkozott azon, hogy *felfedezni* a tanári szellem miatt nem lehet *újra és gyönyörűséggel*, mikor pár sorral utóbb rájön, hogy ez a költemény *csak másodlagos érték és voltaképpen nem is érdemes felfedezni?* Cikkének ez a része kissé zavaros, önmagának ellentmondó. Érthetetlen az a vádja is, hogy a «*Toldit feudális hőskölteménnyé igyekezett szépíteni a díszmagyarba magasztosult tanári magyarázat.*» Talán valamelyik reakciós tanár *Toldiról* azt hirdette, hogy nem parasztfiú volt, nem jobbágy, hanem hűbérúr? Hol és mikor történt ez? Tárgyi adatokat kérünk s nem ilyen burkolt, óvatos gyanúsításokat.

Ejtsük el tehát *Toldit*, legalább is mint iskolai olvasmányt. A kritikus megemlíti Arany Dózsa-époszát s ismét azzal vádol bennünket, hogy «az a kép, melyet Aranyról adunk, idegen a közönségtől és idegen Arany eredeti lényétől, attól az *Aranytól, aki például egy Dózsa-époszt akart írni s aki később sem tagadta meg ezt a tervét, csupán*

azért nem váltotta valóra, mert a témát költőileg nem érezte megvalósíthatónak». Bizonyára maga is elismeri, hogy ezt az époszt, melyből Arany egyetlen betűt sem írt, kissé bajos lenne olvastatnunk az ifjúsággal. Hátra vannak a balladák. Ezekről eddigi kritikánk egyértelműleg elismerte, hogy remekművek. Olvastatjuk is az iskolában. K. A. lesújtó véleménnyel van róluk. Szavaiból azt kell kiértenünk, hogy a balladák nem is másodlagos, hanem harmadlagos értékek. «Kissé egy sémára készültek — írja. Általában csináltak. Egy elvont, Shakespeare-ből leszűrt teoria mesterséges, nem egyszer mesterkéltség megvalósulásai, költői illusztrációi.» Nem óhajtunk pörbe szállni vele, bár könnyű lenne a dolgunk. Tudomásul vesszük, hogy ha a tanári szellem «megölte» a *Toldit*, ő megölte a balladákat s ha a tanári szellem «másodszor is eltemette» Aranyt, ő most harmadszor temette el.

Ezután már csak lírai költeményeiben reménykedünk, melyek szintén iskolai olvasmányok. Ő Arany «dekadens érzésrezzenéseiről és merész asszociációi»-ról beszélvén, rámutat arra, hogy ma talán még meg sem érthetjük egészen ezeket, csak majd a jövőben. Mikor? Akkor, «majd ha *Ady* már mindenkié lesz». Akkor borzongva fogják felnyitni Aranyt a diákok is.

Izgatottan kérdezzük szigorú kritikuskunkat, hogy mit is csináljunk addig, amíg *Ady* meg nem segíti Aranyt, hogy mit kell az ifjúság kezébe adnunk, hogy micsoda is hát Aranytól az «elsődleges» érték s hogy miféle megalkuvásunkkal és gyávaságunkkal «szűrkitettük el» ezt az igazán jobb sorsra érdemes költőt? Erre egyenes és férfias választ kapunk. Elsődleges érték a *Hídatavás*, a *Nagyidai cigányok* és a *Bolond Istók*. Kritikusunk azonban bizonytalanságban hagy bennünket a felől, hogy a *Hídatavást* iskolai olvasmányul követeli-e. Lehet, hogy nem is követeli. Ő mint pedagógus tudhatja, hogy az iskolában művészi szempontok mellett pedagógiai szempontok is érvényesülnek s a gyermekek elé, ha akadnak egyéb költői remekművek, nem szívesen tesznek olyan költői remekműveket, melyekben kizárólag öngyilkosok és örültek vonulnak fel. Hasonló meggondolás érvényesült akkor is, amikor a *Nagyidai cigányokat* nem olvastatták az iskolában. Itt nemzetünk legdicsőbb harcáról és legfájóbb kudarcáról van szó. Ennek a költeménynek öngúnyja oly maró, oly lúgos, mint a könny. Egy gyermek, aki még az élet színét sem ismeri, bajosan ismerheti meg mindjárt a fonákját s jogos az az aggodalom, hogy az érzések és gondolatok bonyolult transzpozícióját könnyűszerrel félre is érthetné. *Bolond Istók* páratlan alkotás, de töredék és így nem alkalmas iskolai taglalásra. Egyébként tankönyveinkben bőségesen vannak belőle részletek. K. A. megemlíti a *János pap országa* című

költeményt és a *Párizs* című erkölcsrajzot is, de «csupán a teljesség kedvéért» s valószínű, hogy Aranynak ezeket a verseit ő sem helyezi a *Buda halála* vagy a *Zách Klára* fölé és nem is feltétlenül óhajtja olvastatni az iskolában.

De nem is erről van szó. Nem az iskolai oktatásra vonatkozólag intézkedik, hanem általánosabb vádat emel, azt, hogy ezeket a remekműveket teljesen elsikkasztották, pedig ő, ha mindjárt keresztre feszítik is, kimondja véleményét és odavágja merőben új értékelését a hatalom előtt meghunyászkodó, aulikus tanári szellem arcába. Minden jellemzése vád, de egyúttal gyanúsítás is. *Fatális véletlenség*-nek tartja, hogy a balladák közül nem a *Hidavatásé* a pálma, holott ő a másodlagos értékek közül csak ennek kegyelmezett meg. Olyan hangon jelenti ki ezt, hogy azt kell hinnünk, a *Hidavatásról* eddig még senki sem mert beszélni, senki sem merte hangsúlyozni, hogy milyen *modern vízió* van ebben a balladában. Ez nincs így. *Gyulai Pál*, aki tanár volt, 1883-ban hosszan ír a *Hidavatásról*. *A főváros bűnügyi statisztikája tragikai képpé alakul át képzelmemben* (Emlékbeszéd I. 267. l.) «Súlyosabban esik latba», hogy a *Nagyidai cigányokról* s a *Bolond Istók* költőjéről «senki sem beszélt.» Valótlanság ez is. Beöthy Zsolt, aki szintén tanár volt, így jellemzi a *Nagyidai cigányokat* 1896-ban: «*Arany összes művei között remekebb nincs ennél az egy időben sokat ócsárolt Cigányoknál.*» (A magyar irodalom története II. 556. l.) Riedl Frigyes, aki megint csak tanár volt, ezt írja róla 1920-ban: «*A nagyidai cigányok miatt hazafiatlansággal vádolták Aranyt; pedig, ha jól megértik, több valódi hazafiságot fognak benne találni, mint a német költészet aranykorának összes eposzaiban.*» (Arany János 226. l.) A *Bolond Istókról* Beöthy Zsolt, a tanár, irodalomtörténetének iskolai kiadásában ezt tanítja a diákoknak 1918-ban: «*Becsés épp úgy kitűnő festéseinél fogva, melyekkel egy, biztos irány nélkül fölfelé törő fiatal lélek téveteg hánykódásait s a magyar életnek számos érdekes vonását állítja elénk, mint gúnyt és érzelmességet, játszi kedvesapongást és mély részvétet megkapóan egyesítő hangja által.*» (A magyar irodalom történeti ismertetése II. 74. l.) Arany lírai költészetéről pedig, melyet K. A. szerint természetesen a tanárok miatt «sokáig észre sem vettek», ugyanez a Beöthy Zsolt, ugyanez a tanár így nyilatkozik: «*Igazi lírai egyéniségét utolsó költeményei, az Őszikék fejezik ki teljességében.*» Mi is csupán a teljesség kedvéért említjük meg, hogy az Őszikéket egy negyedik tanár, Péterfy Jenő fedezte fel.

Amint látjuk K. A., amikor nem lő bakot, csak tanárok régi, évtizedek előtti véleményét visszhangozza. Ez nem szégyen. Hasonlóan cselekszenek azok a kis tanárok is, akik e nagy tanárok nézeteit

tanítják. Ő azonban ezeket az általánosan elfogadott, iskolában is hirdetett nézeteket úgy tünteti fel, mintha újak és vakmerőek volnának és éppen velük akar vágni egyet a szörnyűséges tanári szellemén. Nem eredeti. Eredetisége legföljebb stílusában van. Emlegeti Arany «költői fiatalságát, rugalmasságát, ideges, modern nyugtalanságát.» A *Hídavatás* szerinte «nagyszerű, ideges és döbbenetes, drámai nyugtalanságú vízió.» A lírikus Arany szintén «idegesen érzékeny, nyugtalanul és nyugtalanítóan modern lírikus.» Nála minden modern, ideges, nyugtalan vagy nyugtalanító. Be kell vallanunk, hogy ezek az elcsépzelt szóvirágok némiképpen megkívántatják velünk a stílusnak azt a «kálomista dísztelenségét», melyet megrótt és azt az általa gyűlölt középszerűséget is, melyet a tanárok legalább igyekeznek elérni. A tanárok, akik a kultúra szerény közvetítőinek tekintik magukat és mindig hódoltak az alkotó szellemeknek, eddig sem akadályozták meg, hogy Aranyról valami «merész» munkát írjon valaki és csak fájlalják, hogy K. A. nem nyitotta szemüket «új» igazságokra. Ennek a tanári szellemnek lehet sok hibája. Semmiesetre sem hibája a felületesség és a kritikai lelkiismeretlenség. A tanárok nemcsak tanítani szeretnek, hanem tanulni is. De csak olyanoktól hajlandók tanulni, akik valamivel többet tudnak, mint ők.

Egy tanár.

A VILÁGÚJULÁS HULLÁMAI.

— Jegyzetek. —

A világról való nézeteink, helyesebben: világfelfogásunk korszakokkal mért változásai tulajdonképen társadalmi életünk természetes *fejlődésének* jelenségei. Hogy a velükjáró vajúdasokat és válságokat — amilyenek a mostaniak is — a háborúk okozták, az történelmileg nem igazolható. Ez is olyan, mint Copernicusig az a világcshalódás volt, hogy a nap forog a föld körül.

A valóság ebben is éppen az ellenkező. A háborúk a társadalmi fejlődés feszültségeinek kiegyenlítői. Ezek ugyan a fejlettebb emberi értelem segítségével, Kant szerint is, majdan forradalmak és háborúk nélkül is békésen kiegyenlíthetők, elintézhetők, vagy legalább enyhíthetők lesznek, egyelőre azonban az emberiség önző, fejletlenebb és korlátoltabb világfelfogása ennek ellene áll.

Az újonnan keletkező világfelfogásnak mostani kínos válságaiért tehát ép úgy nem okolhatjuk az 1914—18. évi nagy világvérengzést, mint ahogyan például a nagy francia forradalom szörnyűségeit sem lehet okolni a világeszmék rákövetkező változásaiért. Ellenkezőleg, mint Taine H. nagy műve is alapul fogadja el, azokat a nagy világfejlődési eseményeket a lejárt és végleg kiélt feudális társadalmi rendszerhez makacsul ragaszkodó uralkodó osztályoknak ma már szinte megcsodált önzése által előidézett feszültség kitörése okozta. Hogy ezt a feszültséget az akkori francia nép aránylagos túlszaporodása — tehát egy másik természeti ok is — növelte, könnyen megérthető.

A háború derekán, 1916-ban Asquith angol miniszterelnök a békét hiába sürgető képviselők előtt tett egyik nyilatkozatában szinte ihletszerűleg megjövendölte, hogy a

hosszú háború végeztével az emberiségnek valamely új aranykora fog elkövetkezni. Mindazonáltal — így végezte — az akkor élt nemzedék javarésze jó ha ennek az aranykornak csak első napsugarait is megéri.

Eleddig Asquith jóslata beteljesedett. Az a válság pedig, amely ma a győztes és legyőzött népek életét egyaránt elkésérti, elég tisztán mutatja, hogy a jóslat hátralevő része is be fog teljesedni.

Mostani válságaink lényegükben nem is mások, mint a háború katasztrófájában befejeződött háború előtti kor elvénült és kimerült világfelfogásának végvonaglásai.

Az átalakuló, vagy mint Nietzsche előre mondta: átértékelt koreszmék zajos viharutáni hullámverése azonban szinte egész életünket ostromolja. A családtól kezdve egészen az állami élet csúcsáig, a gyermektől az aggig, a férfiak és nők, gazdagok és szegények, erényesek és gonosztevők minden életviszonyát érdeklí és zavarja. Új uralkodó eszmék és értékek kitermelésén fáradozik. A jog, a bizalom, a hit, az igazság, a bűnösség, az eszményiség és a valóság képét is átalakítja. Az irodalomba és művészetbe, még az építészetbe is, egészen új felfogásokat, célokat, ízléseket és formákat vegyít. Mintha csak egy egészen új világkép alapelvei rajzolódna ki lelki szemeink előtt, amelynek még egyes részleteit is csak találgatva merjük elemezni, nemhogy a reménylett új aranykor egészképéről helyes fogalmunk lehetne.

Ez a kis tanulmány megelégszik a nagy világválság ama részeinek közelebbi vizsgálatával, amelyek életünknek elemi feltételeit érdeklik. Ilyenek például a megélhetés, a vagyon, a gazdálkodás, a munka, a pénz, a tőkegazdaság és hitel sorsa. De mindenekfölött jelenkori életünknek legnagyobb problémája: a megrendült erkölcs.

*

Első helyen kell számbavenni, hogy a leáldozó ú. n. szabadelvű kor kerek százéves szelleme — noha annak gazdasági és közművelődési alkotásai minden dicséretet és hálát megérdemelnek — a társadalmak gazdasági életéből észre-

vétlenül csaknem minden etikai elemet kiszorított. A műveltebb osztályok és városi munkástömegek életéből jórészt kiszorította a világfelfogás vallásos elemeit is, noha a különböző vallások külső kerete, mondjuk: héja, különben sértetlen maradt.

A templomok ugyan megmaradtak, sőt sok új templom is épült. Az emberek hébe-hóba el is jártak a templomokba, de az igazi hit és buzgóság virágai lassan elhervadtak. Az evangéliumok is pozitív tudományos tárgyakká kezdtek lesúlyedni, és a tanulóifjúság Strauss Dávid, Renan, Büchner és más ezer író könyveiből mohón olvasta vagy következtette ki az istentagadást, mialatt a városi munkásságot Marx és Engels még erkölcsstagadóbb és atheistább tanai árasztották el zavaros koreszmékkel. Ezek végső kiteljesedései 1917 őszen az orosz bolsevizmusban új állam alkotásáig tudtak fölemelkedni, helyesebben talán: lesúlyedni.

A társadalmak belső lelkiismeretéről szólva egész nyugodtan meg lehet állapítani azt az igazságot, hogy a modern polgárosodás vallásos és erkölcsi törvényeinek belső erejét a világháború kitörése idejében már csak a falusi és kisvárosi földművesnép és kispolgárság hűséges istenhívése és hagyomány-tisztelete tartotta fenn, bár az egy-gyermekrendszer (egyke) vidékenkint népünk erkölcsi ellenállásának némi hanyatlását mutatta.

Mindezekből meg lehet állapítani azt is, hogy 1914-ben a világháború kitörése és az utána következő katasztrófák erkölcsi tekintetben nem voltak előidézői, hanem csak kitérítők, gyarapítók annak az erkölcsi aszúságnak, amelynek következményeit az 1920—30 közé eső tíz évben is viseltük, és viseljük, de már enyhülőben, még ma is.

*

Az emberi társadalomnak ősi természeti eleme, vagy mondjuk így: isteni ajándéka az erkölcs, amelyet magánéletünkkel vonatkozásban morálnak is nevezünk. Társadalmilag értékelve ezt, Spencer könyvei óta altruizmusnak, másokra való tekintetnek szokás nevezni. De bárhogy nevezve is, nem más, mint a krisztusi felebaráti szeretetet,

vagy korunk szokásos fogalmazásába szorítva: mindazt je-lenti, amivel gondolatban és cselekvésben velünk együtt élő embertársainknak mintegy kölesön fejében tartozunk. A becsületességtől le a jóízűség és illemszabályokig.

De talán ennél is érthetőbb az a másutt használtam hasonlat, hogy az etika a társadalmi élet levegője. Valóban olyan is, mint a természeti levegő. Belőle és általa élünk, bár kézzel meg nem foghatjuk. Értelmünkkel is alig. Ha Istennek ez a szabad levegője tiszta, kint a természetben is, bent életünkben is, csirát vet, zöldel, virágot és gyümölcsöt hoz az életöröm. Ha ez a levegő fülledt: szomorú és ten-gődő általa minden. Ha pedig megromlott: baj, betegség, penész támad az élet színhelyén és bőven arat a halál.

Állítsuk be erre a szempontra jelenkori életünk leg-nagyobb baját, az egész művelt világot gyötrő gazdasági válságot és a világvitákban annak képviselője gyanánt em-legetett kapitalizmust, amin nemcsak a pénzbeli termelő nagytőkét, hanem az ezzel üzőtt világraszóló hitelgazdasá-got is értjük, minden ő módszereivel és technikájával együtt.

Bizonyos, hogy korunk éledező új közszelleme a nagy vagyonoknak általában már nem kedvez úgy, mint a háború előtt. A nagy ingatlanvagyonnak sem, amelyet egész Európá-ban nyíltan támadnak. A reformok e részben, pl. Spanyol-országban, egészen a nagy vagyonok ingyen elvételéig is elmennek. De elmennek, ha nem is nyíltan, hanem minden-féle gazdasági jogi és politikai ürügyek alatt addig, hogy egyes államokban a Népszövetség tekintélyére sem ügyelve, a kisebbségi nagy- és középföldbirtok egy jórészét az állam értéktelen államkötvények fejében elveszi és megtartja vagy másoknak adja. Nem is beszélve a közalapítványok nagy részének ú. n. «államosításáról».

De mindezeket figyelmen kívül hagyva, a népszaporo-dással együtt lesz mindenfelé élénkebbé a «földbirtokreform» követelése, hol a tulajdonjog közérdekű korlátozásai útján, hol pedig (mint nálunk is) a nagyobb földbirtokok egy ré-szének, sőt Bécsben például egész házsoroknak kisajátítása formájában.

Kétségtelen, hogy a világújítás hullámverése az eddigi

«tulajdon szentségét» is megtámadta. És ez a hullámverés annál erősebb, minél nagyobbak az általános vagyonválság gazdasági rombolásai. Tehát minél szűkebbek a megélhetés lehetőségei.

Pedig a nagy földbirtokot korábban a tudomány is, a gyakorlati élet is a helyes nemzeti gazdálkodás egyik fontos kellékének tartotta, mint ahogyan a nagy pénztökekről, a kapitalizmusról is helyesen tudtuk, hogy a jelenkori óriási gazdasági és közműveltségi alkotások javarészt az ő segítségével lehet köszönni, amit eltagadni igazán nem is lehet.

Bizonyos azonban az is, hogy a megújulás általános hullámverése eleddig épen ezen a ponton ütközik legmaka- csabb ellenállásokba. Az egész művelt világ gazdasági fejlődésének ezeket az elismert legnagyobb tényezőit egyszerűen kiküszöbölni valóban annyi volna, mint a népek millióit véginségbe és forradalomba taszítani. Viszont a nagy ingatlan és ingó tőkeegységeket még nagyobb egységekbe «szocializálni», vagyis az állam kezébe adni, végzetes kockajáték lenne. Az orosz bolsevizmus ennek rémületes következeit már eléggé meg is mutatta.

A tulajdonnak ilyen vagy ehhez hasonló «államosítása» mindenesetre megsemmisítené az egyéni kezdeményezés és vállalkozási merészségnek azt a hatalmas alkotó energiáját, mely a bírt vagy kölcsönvett nagytőke, sőt világtőke erejével a népek számára igazán nagy műveket tudott alkotni, — hogy csak a suezi és panamai csatornákról, a vasutakról, óriási tengeri hajókról, repülőgépjáratokról, fölvirágzó nagy városokról és a legújabbkori gépcsodákról emlékezzünk.

*

Mindazonáltal a közszellem ellenállhatatlan módon nyomul előre a nagy vagyonegységek tulajdonának legalább messzemenő korlátozása felé mindenütt. És tagadhatatlanul megvannak már a maga meglepő eredményei is. Sőt, ami ennél is több, olyan elfogadható indokolásai is, amelyekről eddig komolyan beszélni sem lehetett.

Így például a magánjogban el sem képzelhattük, hogy az érvényesen megkötött és a szerződők által gyakorlatba

is vett vagyoni jogi szerződések erejét más okból, mint eredeti érvénytelenség okából meg lehessen támadni. És ma már csodálkozás nélkül, sőt helyesléssel és megnyugvással beszélnek a m. kir. Kúriának azokról a döntéseiről, amikor egyes szerződéseket — egyebek között egy évtizedek óta kifogástalannak ismert nagy bérleti szerződés erejét is — megszüntette azért, mivel az időközben beállott közviszonyok miatt e szerződést egyik félre nézve annak hibája nélkül már károsnak, tehát igazságtalan tehernek ismerte föl. Párhuzamosak ezzel azok a meglepő szerződés-felbontások, ahol egy vagy más okból (rendesen az időközben beállott szertelen értékváltozásokból, gabonaár-súlyedésből, vagy más gazdasági okokból) a szerződés fenntartása immár a jó erkölcsökbe ütköző lenne.

Ezek és a hasonló döntések, valamint azoknak olykor nagy köztetszéssel való fogadása magának a jognak megváltozott felfogását elevenen mutatja. Igen tekintélyes helyen hallottuk, hogy elérkezett az az idő, amikor a szerződés shylocki szentségét fenntartani többé nem lehet.

Egyébiránt jogászi körökben általános elismerést és tiszteletet váltott ki legfőbb bíróságunknak számos oly ítélete is, mely az infláció idejében, hogy úgy mondjuk, az igazságosság nevében áttörte az etikailag tarthatatlan törvényeket, vagy szokásjogi akadályokat is.

Mindezt a háború előtt még elképzelni sem mertük volna.

Azt tehát az újuló világfelfogás oly újabb nagy hullámának kell felismerni, mely a mostani válság tartama alatt szemmel láthatólag átalakítja és átértékeli a jogról és igazságról való korábbi fogalmainkat is. Hogy hol fog ez megállni és új törvényekben megkövülni, azt még előre nem láthatjuk.

*

Még ennél is érdekesebb és tanulságosabb, hogy a világszerte dühöngő gazdasági válság, figyelmen kívül hagyva minden jogi formát, egyáltalán nem a meglévő tőke és hitelrendszer megsemmisítésére tör, tehát nincsenek marxi ismer-

tetőjelei. Ellenben a nagytőkével és hitellel szinte jogszokássá vált korábbi hatalmaskodások és visszaélések terhétől akarja megszabadítani a népeket.

Ezt a nagy terhet a triviálisan ú. n. bankokráciának, vagyis a pénzt és hitelt kezelő nagybankok zsarnok uralmának tulajdonítják. De már előbb sem volt kétséges, hogy a nagytőke alkotóerejével űzött magánérdekű zsákmányoló műveletek és az államok ellenőrző kezének kölcsönökkel, a napisajtónak pedig pauszálékkal, vagy hasonló jókkal való lekötőzései jóra nem vezetnek, noha kétségtelen volt az is, hogy a nemzetközi nagy bankszövetségek óriási hitelműveleteinek produktív szolgálataihoz gazdaságilag szó nem fér.

Ma is élénk emlékezetében van mindenkinek az a nyugtalanság is, amelyet a francia bankokráciának a cári Oroszország stratégiai vasútépítésére nyújtott sokmilliárdos arany frank-kölcsöne okozott. Hogy a világháború után ez az óriási stratégiai kölcsön a cári hatalommal együtt végkép odaveszett, bizonyosan kevesebb örömet okozott a világnak, mint amilyen végzetes szerepe volt annak az akkor «kifogástalan hitelműveletnek» a borzasztó világvérengzés előidézésében.

*

Kizárva egyébiránt a tárgyalásból minden politikai természetű elemet, gazdasági szempontból is voltak elegenden, akik mély aggodalommal nézték egy új plutokrata-feudalizmus keletkezését és azzal szemben a gazdag országok kormányainak saját duzzadó bankjaik érdekében tanúsított engedékenységét, másrészt a kölcsönt élvező országok kormányainak félnék kíméletességét a kapitalista visszaélésekkel szemben.

Ma már talán általánosnak lehet mondani azt a közhitet, hogy a nagy-kapitalizmus háború előtti áldásainak elismerésével el van ismerve az is, hogy a bankhatalmaskodás törvényes megengedését vagy eltűrését a háború előtti félszáz esztendő erkölcsi hanyatlási jelenségének kell felismerni. Annakidején ilyennek vallotta boldogemlékű Tisza Istvánunk is, bár országvezetésének gyötrelmekkel

teljes ideje alatt, súlyos okokból, nem tehetett ellene semmit.

A kapitalizmus végzetes elfajzásait a maga korában egyébiránt talán legjobban meg lehet ismerni az 1893. évi világhíres Panama-pör adataiból, a háború utáni évtized idején pedig Kreuger hihetetlen gyufakölcsön-világcsalásai-ból. Hasonló tünemények (nem is beszélve a kisebb csalások százairól) bizonyosan oly korban voltak csak lehetségesek, amelynek világfelfogásában befejezett igazság volt az, hogy a gazdasági életnek az erkölcstanhoz semmi köze. Amint-hogy gazdaságtudományi könyvei közt hiába is keresünk a gazdasági morálról írt könyveket, vagy tanulmányokat. E sorok írója a háború után mindenestre talált egyet, de abban is az volt történelmileg kimutatva, hogy a kapita-lizmus hihetetlen nagy és jó világszolgálatát ott kezdődik, amikor a gazdasági tevékenységet végre sikerült az egyház és általában a vallás középkori bilincseiből, tehát minden morális ellenőrzés alól, kiszabadítani.

Azt kell hinnünk, hogy e nagy szolgálatok árát a világ most uzsorakamataival együtt kénytelen megfizetni.

*

Világosabb látás végett talán nem fölösleges az ú. n. részvénytársasági jogra utalni, mely világszerte arra volt rendelve, hogy a keservesen takarékoskodó kispolgárt is részesítse részvényei osztaléka útján a nagytőke dús hasznai-ban. És bizonyos, hogy a keresztény világállamoknak első kötelességük lett volna a kifejezetten így keletkezett tör-vényt szorosan végre is hajtani.

Mintegy nyolcvan év története mutatja épen az ellen-kezőt. A részvényjog a gyakorlatban mindenütt pontosan úgy alakult, hogy a nyereség javát a részvénytársaságok vezetői fölőzzék le, azontúl tartalékokba dugdossák el, vagy a társaságnál alkalmazott rokonaiknak és egyéb klienseik-nek fizessék el, a kispolgár vagy proletár részvényes pedig a morzsákkal elégedjék meg, vagy, ha a részvénytársaság elbukik, az ő részvényeiből fizessék ki a károkat, — nem

beszélvén arról a valóban megrázó szokásukról, hogy a nagy bankokban és nagy részvénytársaságokban csaknem mindenütt, az alpszabályok ellenére, a vezérigazgató diktátorra teszi meg magát. E végből igazgatóságát illő díjakkal lekötelezett barátjaiból (legszívesebben politikailag is előkelőkből) állítja össze, akik a bankdiktátor vakmerőségeit látva «okosan» hallgatnak és módját adják a vezérigazgató mesés meggazdagodásának. Vagy ha esztelen vakmerősége, például tőzsdejátéka, a vállalatot megbuktatta (tudunk rá egy nagy esetet is), a közhitel megóvása címén a megijesztett állammal fiztetetik meg azt az óriási kártételt, amely a szerencsétlen részvényesek elúszott tőkéskeiből nem tellett ki.

*

Mivel azonban nem a részvényjog történetéről tárgyalunk, elégedjünk még meg azzal a kis adattal, hogy az észak-amerikai törvényhozás első részvénytörvénye után hamar észrevette a nagytőke mohó étvágyát. Sietett tehát egy pótló törvényben eltiltani a részvénytársaságok kollektív tőkehalmozását és harácsolásait. Ezt azok azzal viszonzták, hogy egymás részvényeit vásárolták meg és azzal megalapították a máig is élő trust (tröszt) nevű masztodon-részvénytársaságokat és velük a hirtelen-milliomosok és milliárdosok amerikai feudalizmusát. Ehhez már a demokrata Únio nem akart hozzá nyúlni, mi által a vállalkozások és meggazdagodások lehetősége babiloni toronnyá nőtt.

Még élő régi jogászaink egyébiránt tanúságot tehetnek róla, hogy a múlt század hetvenes éveiben, amikor ez az amerikai közgazdasági csóda nálunk is megjelent, a kir. Curia bíráinak egyik része meg akarta akasztani legalább azt, hogy a részvénytársaság más részvénytársaságok részvényeit megvehesse. Ez a tudományos irodalomban is élénken támogatott nézet azonban azon a megfontoláson bukott meg, hogy hazánkat e bírói gyakorlat, törvény híjján, ki nem zárhatja az akkor már Európában is elterjedt trösztök jótéteményeiből.

Valóban, az 1875-ben életbelépett és azóta szószerint

lerongyolódott részvényjog még ma is életben van, noha reformjáról évek óta beszélnek. Hogy azonban a tröszt-rendszer a közgazdasági életet mivel és mennyivel boldogította, statisztikailag nincs kimutatva.

Annyit azonban már újabban tudunk, hogy a világ-újulás üdőbb lehelete az amerikai tröszt-milliárdosokat is erősen «leépítette».

*

Mindezek természetesen óriási hatással voltak annak a váagnak kiképzésében, mely a mi életünket is egy új, hitünk szerint erkölcsileg tisztultabb és gazdaságilag emberségesebb világfelfogás légköréhez akarja juttatni. És hogy e részben nem vagyunk egyedül, arra igen megnyugtató választ találunk Svájc jelenlegi közgazdasági mozgalmaiban is.

A helvét köztársaság már több mint egy évtizede valósággal a világ bankárja. Nincs tehát gazdasági oka a nagy kapitalizmus mostani rendjével elégedetlenkedni. És ime, a svájci bankárok idei kongresszusán a nyáron Musy szövetségi (állami) tanácsos mégis a bankárok tapsai közt tette ezt a kijelentést:

«Az ilyen nagy gazdasági hatalmáknak (tudniillik a nagy banktőkének) néhány oly személy kezében való felhalmozódása, akik nem is tulajdonosai, hanem csak kezelői a roppant tőkeerőnek, — nem terjedhet ki olyan messze, hogy nyereségük szomja és a lehető legnagyobb befolyás után való törekvésük felülmúlja a társadalom jogos érdekei iránt való tartozásaikat. A banküzlet ma már nem magánügy, hanem nyilvános tevékenység, a nagy elővigyázatosság pedig a megvesztegethetlen erkölccsel együtt elengedhetlen erénye a bankárnak.»

*

Az embernek, ha az idők félelmes hullámverését szemléli, legalább vannak olyan percei is, amikor némi gyönyörűséget talál a hullám fehér fodraiban.

KENEDY GÉZA.

AZ INSTITUTUM GEOMETRICUM ÉS A TECHNIKAI FELSOÓ OKTATÁS.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

Az Institutum Geometricum elhelyezése.

Amikor Mária Terézia a nagyszombati egyetemet Budára helyezte át, — az áthelyezés 1777 szeptember havában ment végbe — a budai királyi várpalotában kapott helyet a jogi és bölcsészeti kar, továbbá a könyvtár, a fizikai intézet meg a főgimnázium.²

Az orvosi kar a szemközti épületbe, a teológiai pedig a jezsuiták tanodai épületébe jutott.

Mindezekhez nagyobb mértékű átalakításokra és építkezésekre volt szükség. Az építkezéseket Kempelen Farkas udvari építész vezette.

A szűk helyiségek következtében azonban csakhamar terjeszkedésre is volt szükség, úgyhogy az 1779 szeptember 24-én jóváhagyott csereszerződés alapján az esztergomi káptalan dézsmaházát is az egyetemi oktatás céljaira, nevezetesen a már akkor tervbe vett Mérnöki Intézet elhelyezésére szereztek meg.

Időközben az országos kormányzékot Pozsonyból Budára helyezték át. Az egyetemnek Budáról Pestre kellett átköltöznie. 1784-ben a hittani kart Pozsonyba, a jogi kart, a bölcsészeti kart a Mérnöki Intézettel együtt és az orvosi kart Pestre helyezik át.

A jogi, valamint a bölcsészeti kar a fizikai és mechanikai gyűjteménnyel a kir. Kúriának a Ferenciek terén volt régi épületében, a Mérnöki Intézet pedig a ferencrendiek zárdájában kap helyet.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1932. évi 660. számában.

² A régi egyetemekkel rendszeren gimnázium, mint a művészetek kara (facultas artium) volt egyesítve.

E zárdának akkori terjedelmes kertjét, mely a mai Nemzeti Kaszinó épületének területét is magában foglalta, tehát a mai Szép-utcán túlterjedt, fűvész- és gazdasági kertnek jelölték ki.

Minthogyan az egyetemnek ilyesmódon való elhelyezését II. József külön oklevéllel nem erősítette meg, hanem e tekintetben csupán felsőbb rendeleteket és kormányzói határozatokat adott ki, ez az eljárás később bonyodalmakra és nehézségekre adott okot, első sorban a Mérnöki Intézet által igénybevett ferencrendiek zárdájára nézve.

1805-ben a visszaállított hittani kar szintén a kir. Kúriának a Ferenciek terén volt régi épületébe költözött. A jogi és bölcsészeti kar pedig innen a II. József által fölépített nagy szemináriumba, a központi egyetemi épületbe, ment át.

Ennek az épületnek harmadik emeletén helyezték el a bölcsészeti kart. Az első emeletre jutott a fizikai és mechanikai gyűjtemény, a kísérleti terem és a fizika tanárának lakása.

A Mérnöki Intézet fennállásának végéig ott maradt a ferencrendiek kertjének hátsó részében a Reáltanoda-utcára néző alacsony kis épületben, amelynek helyén ma az egyetemi könyvtár épülete áll.

Az Institutum Geometricum hallgatói, szigorlatai és oklevelei.

A Pázmány Péter-egyetem bölcsészeti karán ma is őrzött Matriculában ¹ és a bölcsészeti kar Diáriumában ² foglalt adatok szerint az Institutum Geometricumban szigorlatot

¹ *Matricula* Facultatis Philosophicae in Universitate Tyrnaviensis ab anno scholastico MDCCLXXI. Ebben a matrikulában a könyv közepe táján kezdődik a felsorolása azoknak a mérnököknek, akik a Mérnöki Intézetben 1785-től kezdve fennállásának egész idején szigorlatokat tettek és oklevelet kaptak. (Nomina eorum, qui ab anno 1785 e materiis, pro approbandis Geometris Altissimo Loco praescriptis, sua Examina rigorosa fecerunt et consueto Diplomate Geometrico donati sunt.)

² *Diarium Rerum Notabiliorum* Facultatis Philosophicae ab anno 1773. (I. kötet 1773—1837 szeptemberéig bezárólag. II. kötet 1837 októberétől—1884 június 15-ig.)

első ízben, az 1782-ben megkezdett első hároméves kurzus végén, 1785 június 25-én tartottak.

Öt hallgató tett ekkor szigorlatot a mechanikából, és pedig: Bosky Antal, Vedres István, Császár Sámuel, Vogel-sperger János és Kostelnik Mátyás.

A következő szigorlat ugyancsak a mechanikából 1785 július 20-án és július 21-én volt. Szigorlatot tett július 20-án Sug György, 21-én pedig Tichy István és Klöbucharich Ferenc.

A hivatkozott forrásművekből kitűnik, hogy a Mérnöki Intézet hallgatói a szigorlatot az előírt tantárgyakból nem egyszerre, hanem egyenkint teheték és tették le.

Az első, aki a Mérnöki Intézetben mérnöki oklevelet kapott, Tichy István, a felsőbb alkalmazott matematika tanársegéde volt. A Matrikulába beírt adatok szerint Tichy szigorlatát a geometriából 1785 december 5-én, a mechanikából 1785 július 21-én, a hidrotechnikából és oekonomiából pedig 1785 december 19-én tette le. Ezenkívül a bejegyzés szerint: e praxi et arte delincandi adprobatus, azaz a szigorlat gyakorlati részét is sikerrel végezte. Ezen eredmény alapján a filozófiai fakultás Tichy oklevelét 1785 december 19-én kiadta.¹

A Mérnöki Intézet első okleveles mérnökeiről megemlékszik Kovachich folyóiratának² 1786-ik évfolyamában.

Hangsúlyozza, hogy a kir. magyar univerzitás mellett létesített Geometriai iskolának megvan már a kívánt eredménye. Folyó (1786) évi május 15-ig — írja — 15 ügyes földmérőt képezett ki, akik szigorú vizsgát (szigorlatot) állottak ki a geometriából, a mechanikából, a mezőgazdaságtanból és a rajzolásból.

¹ A diáriumban a következő bejegyzés van: Hac die cum Stephano Tichy institutum est examen rigorosum ex Hidrotechnia et Oeconomia, cui praeter consuetos Doctores e Navigationis Directione interfuit D.mnus Ferdinandus Pichler. Cum omnia examina rite prostiterit Candidatus, est Eidem Diploma a D.mno Ferdinando Pichler Directoris Adjuncto subscriptum quoque, cujus formula concinnata est.

² *Merkur von Ungarn* etc. 786. 3. füzet, 263. o. *Bisher verspürter Nutzen der geometrischen Schulen* cím alatt.

Az eredménnyel kapcsolatban magasztalja Rausch Ferencnek, az alkalmazott matematika tanárának, a Mérnöki Intézet vezetőjének kiváló érdemeit.

A 15 okleveles mérnök : Tichy István, Bosky Antal, Vedres István, Császár Sámuel, Vogelsperger János, Kostelnik Mátyás, Klobucharich Ferenc, Sug György, Gallus Pál, Hurostik József, Kovács József, Mocsi György, Borsoss József és Peer Vince.

A hivatkozott matrikula Tichy Istvántól a névsorban utolsó Szabó Imréig, aki a gyakorlati mértanból és a felsőbb mennyiségtanból 1853-ban tett szigorlatot, 1512 nevet tartalmaz.

Közülük 1275 szerezte meg és 1147 vette ki a mérnöki oklevelet. Átlagosan egy évre 22 beiratkozás és 17 oklevél jutott.

A Mérnöki Intézet hallgatósága egyébiránt meglehetősen hullámzott.

A mérnök hallgatók száma :

az 1785/6. tanévben	17	az 1830/1. tanévben	26
1788/9. "	13	1831/2. "	27
1789/90. "	13	1832/3. "	28 (19)
1790/1. "	7	1834/5. "	27
1794/5. "	8	1835/6. "	48
1798/9. "	14	1836/7. "	64
1799/1800. "	10	1837/8. "	99
1800/1. "	17	1838/9. "	95
1803/4. "	31	1840/1. "	81
1805/6. "	17	1841/2. "	66
1807/8. "	19	1845/6. "	70 (57)
1815/6. "	28	1846/7. "	79 (54)
1821/2. "	25	1847/8. "	93
1825/6. "	46	1849/50. "	30

A táblázatban felsorolt adatok az illető tanév első félévére vonatkoznak. Egyes években a zárójelben foglalt adatok a második félév látogatottságát mutatják. E szerint a Mérnöki Intézet hallgatóinak száma az év végén lényegesen, 20 %-ot túlhaladó mértékben, kevesebb volt, mint a tanév elején.

Az 1835/6. tanévtől kezd a Mérnöki Intézet hallgatóinak száma nagyobb mértékben növekedni. Legtöbb hallgatója

volt az 1837/8. tanévben : 99, és legkevesebb az 1790/1. tanévben : 7.

Aki a szigorlatot (szigorú próbát) sikerrel állotta ki, erről a szervezeti szabályzat szerint bizonyítványt kapott. Ez a bizonyítvány tulajdonképpen oklevelet jelentett.

Az oklevél miként való kiállítását az első háromszendős kurzus végén, amikor tehát a kérdés aktuálissá vált, szabályozták. A vonatkozó helytartótanácsi rendelet¹ megállapítja, hogy a mérnöki oklevelet a bölcsészeti kar állítja ki.

Az oklevélnek szövege általában latin volt.

Így pl. : Timon Bertalan² felavatott mérnök, 1842 március 13-án kiadott oklevelének szövege a következő :

Nos Praeses Decanus et Facultas Philosophica in Alma et Celeberrima Regia Scientiarum Universitate Pestini in Hungaria.

Posteaquam Ornatissimus ac Doctissimus Dominus Bartholomaeus Timon, annorum triginta duorum, Religionis Romano-Catholicae, ex oppido Verpeléth, Inclyto Comitatu Hevesiensi ingremiato ortus, in hac Alma et Celeberrima Scientiarum Universitate Regia Hungarica, Examine rigoroso, secundum benignissimam Normam Regiam, e Geometria Practica, Hydrotechnia, Mechanica et Oeconomia rurali praestito, datoque in Arte delineatoria et praxi specimine, suam in his scientiis et artibus eruditionem ac peritiam abunde comprobavit; eundem Ornatissimum ac Doctissimum Dominum *Bartholomaeum Timon*, autoritate, a Supremo Principe Nobis concessa, *Geometram approbatam* declaramus. In quorum fidem hoc Ei Diploma dedimus, et Facultatis Philosophicae Sigillo Maiore, consuetisque subscriptionibus roboravimus.

Pestini in Hungaria, Die decima tertia Mensis Martii, Anno Domini millesimo octingentesimo quadragesimo secundo.

Josephus Lechner m. p. Reg. per Hungariam supr. hydr. Aedilis Director. *Emericus Tersznányánszky* de Nádass m. p. Electus Episcopus Pharensis etc. in R. Scientiarum Universitate Hungarica Philosophicae Praeses, et Studii Philos. Director Regius. *Stephanus Horvát* m. p. Inclytae Facultatis Philosophicae h. t. Decanus. *Anianus Jedlik* m. p. A. A. L. L. et Philosophiae Doctor, Physicae et Mechanicae Professor, p. o. *Josephus Petzelt* m. p. A. A. L. L. et Philosophiae Doctor, adprobatas Geometra, Geometriae practicae et Hydrotechniae Professor, p. o. *Otto Petzval* m. p. A. A. L. L. et Philosophiae Doctor, Geometra adprobatas, Matheseos sublim. Professor p. o. et Oeconomiae ruralis h. t. supplens.

¹ 1785 szept. 4-én 23,515. sz. a.

² Néhai Timon Ákos tudományegyetemi tanár édesapja.

Az oklevél hátiratán a következő megjegyzés van :

1843-ik évi Február 22-én T. N. Heves V-gyének Egerben tarott köz Gyűlésében kihirdettetett. Olvashatatlan aláírás: Főnótárius.

A Mérnöki Intézet utolsó esztendejéből való Udvardy Péter felavatott mérnök 1851 május 16-án kiadott magyar nyelvű oklevele a következő szöveggel :¹

«Mi elnöke, dékána és tanárai a Magyar Királyi Tudományegyetem bölcsészeti karának minden illetőknek ezennel tudtára adjuk : hogy miután *tudós és érdemteljes Udvardy Péter úr*, huszonnég esztendő, római katolikus hitű, Somogy vármegyében kebelezett Tapsony helységről származott, ezen Királyi Tudomány Egyetemben a legkegyelmesebb királyi rendelet által meghatározott szigorú próbatételeket a gyakorlati Mértanból, Vízépítésztanból, Erőműtanból és felsőbb Mennyiségtanból kiállván s nemkülönben a Rajzolásban és Mérnöki gyakorlatban kellő ügyességet tanusítván, mind ezen tudományok- és művészetekben jeles tanultságát és alkalmas létét Előttünk bőven bebizonyította: ugyanazon tudós és érdemteljes *Udvardy Péter urat* Felsőges Fejedelmünk és Királyunk által reánk ruházott hatalomnál fogva *Felavatott Mérnöknek* nyilatkoztatjuk. Minek hitelére Néki ezen oklevelet kiadtuk és a Bölcsészeti Karnak nagyobb pecsétjével, valamint a szokásos aláírásokkal is megerősítettük. — *Pesten, Május hava tizenhatodikán, Ezernyolcszáz ötvenegyedik esztendőben.*

Berger Lajos s. k. cs. kir. magy. ország. építési Igazgatóság főfelügyelője. *Mayer Lambert* s. k. Premontrei Szerzetes kanonok a teplai Monostortól Csehországban, a magy. kir. Tudományegyetemi Csillagának rendes és a József-ipartanodának hely. Igazgatója. *Reisinger János* s. k. bölcsészeti Tudor, nyilv. rend. történettanár, és a bölcsészeti kar e. i. Dékánja. *Petzval Ottó* s. k. szépművészeti és böles. tudor. felavatott mérnök, a felsőbb mennyiségtan rendes és gyakorl. mért. vízépítészet helyettes Tanára. *Jedlik Ányos* s. k. szépművészeti és bölcsészeti Tudor, a természettan és erőműtan rend. és nyilv. Tanára.

Udvardy oklevelének hátirata a következőket tartalmazza :

632/T. R. 1851. évi Május 28-án Barsmegyei Cs. Kir. Törvényszéknek Ar.-Maróton tartott Tanácsulése alkalmával ezen Mérnöki oklevél felolvasatván, közhírré tétetett és folyamodó a hites mérnökök sorában iktattatni rendeltetik, jegyzé Liphay Gyula s. k. jegyző.

¹ L. Wartha Vince rektori megnyitó beszédét az 1897/8. tanév elején.

Továbbá :

164/54. 1860-ik év Március 8-án Nograd Megyei Cs. kir. úrbéri Törvényszékének Balassa Gyarmaton tartott Tanács ülése alkalmával, ezen Mérnöki oklevél felolvastatván, közhírré tétetni rendeltetett. Jegyző Tiesenszky Béla s. k. h. Tollnok. — Balassa Gyarmaton tartatott 1861. évi Január 11-én Választmányi köz Gyűlésben felolvastatott s kihirdettetett. Desseöffy Gyula s. k. Jegyző.

Diarium Rerum Notabiliorum Facultatis Philosophicae.

Az Institutum Geometricumra vonatkozó legtöbb adatot a hivatkozott diarium tartalmazza, amelybe a följegyzésre érdemes eseményeket latin nyelven vezették be. A nevezetesebb eseményeknek túlnyomó része a Mérnöki Intézet hallgatóinak szigorlataira vonatkozik.

1810 április 6-án Schedius Lajos dékán megjegyzi, hogy ezentúl nem írják be a diáriumba azoknak a mérnökhallgatóknak a nevét, akik szigorlatot tesznek, minthogy az erre vonatkozó adatokat a dékán a matrikulába úgyis bejegyzi. S valóban hat esztendőn át hiányoznak a diáriumból ezek a följegyzések ; az 1816/7. tanévtől kezdve azonban újra beírják a diáriumba a mérnöki szigorlatok eredményeit s a legtöbb tanévben csupán ezek a szigorlatok a nevezetesebb események.

Kivétel e tekintetben az 1848-ik esztendő.

Az 1847/48. tanévben Jedlik Ányos, a Mérnöki Intézet tanári karának díszje, a bölcsészeti kar dékánja,

•Azon fontos és Magyarország történetében időszakot alkotó politikai események tekintetéből, melyek e folyó hó 15-ik és következő napjaiban fejlődtek ki, ezen napló is ennek után magyar nyelven vezetetik,•

ezzel a bevezetéssel írja be a naplóba a márciusi napok eseményeit.

Ezek a történeti szempontból is érdekes följegyzések, melyek már azért is különösebb figyelemre méltók, mert Jedlik Ányos megállapításai, a következők :

•Martzius 13-án. Utasítást kapott a bölcsészeti kar Dékánja mind a Kar Igazgatójától, mind az egyetemi Tanács Rectorától,

miszerint intené az ő felvigyázására bízott ifjúságot, hogy azon politikai mozgalmakban, mellyek Lajos Fülöp francia király megbuktának következtében Pesten, mint Magyarország szívében keletkeztek, résztvenni óvakodnék.

Martzius 14-én. Ezen megbízásnak az 1. és 2. évi bölcsészeti tanodában kellő óvatossággal az illető Dékán, a mérnöki tanodában pedig a' Dékán meg nem jelenhetése miatt az előadó tanár úr által elég tétetett. — E nap folytában azonban a mozgalmak annyira kifejlődtek, hogy a kávéházakban összecsoportosult és Petőfi költő vezérelte alatt álló sokaság martzius 15-én $1\frac{1}{2}$ tíz óraker a mérnöki és orvosi ifjúságot az előadások alatt megrohanván, azt magáhozi csatlakozásra buzdította. Ezekkel egyesülve a tömeg 10 óraker épen az egyetemi nagyobb épülethez ért, hol az előadásokból szétbocsátott bölcsészeti borzasztó láрма között egyesülvén, az egyetemi épület előtt megállapodott és minekutána Petőfi által ezen alkalomra költött nemzeti dal, és nagyobb részint már Kossuth Lajos mint országgyűlési követ által is indítványozott 12 pont egekig ható éljenzések között felolvasatott volna, az egész tömeg Landerer könyvnyomdájába vonult, hol az említett pontok- és dalnak minden censura nélküli kinyomatását kieszközölte. Ez nap délután a bölcsészeti ifjúságnak nagyobb része az előadásokon megjelent és magát akép viselte, mintha misem történt volna.

Martzius 16-án. Nagyságos egyetemi Rektor rendeletéből reggel 8 óraker összeült az egyetemi Tanács arról tanácskozándó, mi lenne ezen körülményekben teendő. Ezen alkalommal mindegyik érzé, hogy illy politikai mozgalmak között valamint az egyetemi tanárok, úgy maga az egyetemi ifjúság közönyös állapotban nem maradhat. Ennélfogva tehát igen rövid tanakodás után megegyezett a Tanács a következő pontokban :

1. Hogy a petitió gyanánt és ezen cím alatt «Mit kíván a Magyar» minden szögleteken kiragasztott 12 pontot elfogadja.

2. Hogy az egyetemi zászlót az ifjúságnak, ha kívánná, kiadandja, azon intéssel és tanácscsal, miszerint annak gondját viselnék, magukat minden személy és vagyon bántástól óvnák, sőt másokat, ha illyesmire vetemedni készülnének, teljes erejükből gátolnák, de leginkább az egyetemi, és egyéb tudományos intézeteket minden erélylyel védelmeznék. Azért is ajánlatnék neki, miként a' fegyveres polgársághoz csatlakoznának.

3. Hogy az iskolajárás határozatlan időre szüntessék meg.

4. Hogy küldetnék az egyetemi Tanács tagjaiból két egyény a helytartói Tanácshoz, azt a történekről tudósítandó, és a további mihez tartás iránt vagy utasítást, vagy az egyetemi Tanácsnak teljes rendelkezési hatalmat kieszközlendő.

Még nem ütött 9 órát, midőn ezen pontokban az egyetemi Tanács megegyezett. Ekkor tudtára adatott az egyetemi Pedellus által,

hogy az ifjúság nagy tömege a Rector lakását környezi; minden zavarok meggátlása tekintetéből megkérte a jogászi Dékán, miszerint őket az egyetemi épületbe, küldöttjeiket pedig az egyetemi Tanács eleibe vezetni szíveskednék. Mi kevés idő múlva meg is történt. Az ifjúság megjelenő küldöttjei csak azt kívánák, hogy a zászlójuk adatnék ki, mi nekik teljes készséggel meg is engedtetett azon észrevétellel, hogy lennének kevés türelemmel, míg a zászló Szilassy János hittani és Tipula Péter jogtani Dékánok által Budáról visszahozatnék. A' kinyomatott petitionális pontokra nézve az egyetemi Tanács önként nyilvánítja, hogy azokat ő is magáévá teszi; min a folyosókat töltő ifjúság öröm kiáltását hallatván, arra kérte az egyetemi Tanácsot, lenne szíves ezen nyilatkozatát az egyetemi téren, mely ezután 15-ik mártzius térnek hivandó, seregülő roppant tömegnek személyesen tudomására adni. Ezen kívánatának a Tanács engedvén, lement a várakozó ifjú sereghez, melly hallván a Tanácsnak kedvük szerinti határozatát, az általuk felemelt és vállaikon tartott Rector szájából értené, öröm rivalgásokkal tölté meg a tért és a Tanács minden egyes tagját nemzeti szalagokkal és rózsa formába alakított cocárdával felékesítette. Ennek megtörténtével az egész tömeg tovább vonult, és egész a Curia épületéig az előbb felemelt egyetemi Rectort vállain vitte. Nemsokára megérkezett az egyetemi zászló, és Rector ő Nagysága által a fennebb említett két Dékán jelenlétében az egyetemi épület előtt ismét összesereglett ifjúságnak általadatott, és a kellő rend fentartására komolyan megintetett.

Martzius 17-én. Reggeli órákban Rector ő Nagyságát megkeresé az ifjúság, hogy az egyetemi reformot illető 12 pontot,¹ melyet kérelmi úton felterjeszteni óhajtanak, ő is írná alá. Mire ő azon feleletet adá, hogy azt önkaratjából nem teheti, minekelőtte a' tanárokat össze nem hívja. Ennek okáért az ifjúságot $\frac{1}{2}$ kettőre az egyetemi épület udvarára, a tanárokat pedig három órára összehivatá. A tanár urak

¹ Az egyetemi ifjúságnak az egyetemi reformra vonatkozó kívánságai nem 12, hanem 9 pontban voltak összefoglalva. Ezek: 1. A magyar egyetem emancipációja a bécsi kormány és egyetem gyámsága alól s törvény általi biztosítása. 2. Az egyetem kormányának szabadelvű elrendezése, országgyűlési képviseltetése. 3. Az egyetemi jószágok felszabadítása a kollegiális rendszer kezelése alól, s nyilvános, felelősséggel járó kezelése. 4. Tökéletes tanítási s tanulási szabadság. 5. A tanszékek ne kegyelem útján, hanem érdem és nyilvános csődület által töltsenek be. 6. Testgyakorlati intézetek felállítására. 7. A tudományban elmaradt vagy elaggott tanárok elmozdítása, nyugdíjaztatása. 8. Évenkénti próbatételek megszüntetése s nyilvános, díj nélküli vizsgálatok behozatala. 9. A tudomány jelen igényeinek megfelelő s a nemzethez illő tantermek felállítására. (V. ö. Gracza György: 1848 március 15. Magyar Könyvtár 32. sz.)

olvasván az említett pontokat, látták, hogy azok nagyobb részint nem mások, mint azon sérelmek tartalmazóji, melyekről ők a magyar közönség előtt minduntalan panaszkodni kénytelenítettek, és így azokat, mint ön kebelükből származottakat nevíük aláírásával magukévá tették. Ezután az udvaron tanácskozó ifjúság Szilassy János és Tipula Péter Dékán urak által a nagyterembe hivatott; de ez azóta véleményét megváltoztatván, a Tanárokkal egyesülni nem akart. Minek okáért Nagyságos Rector Szilassy Jánost, Tipula Pétert, Jedlik Ányost, Ballassa Jánost, Rupp Jánost küldöttségül a végből nevezett ki, hogy az aláírt pontokat a városházánál együtt ülő választmánynak pártolás kieszközlése végett terjesztené fel. Ezek a választmány színe előtt megjelenván, lelkesedéssel fogadtattak, és rendeltetett, hogy ezen sérelmek a Bécsbe menendő küldöttséghez kinevezett tanár uraknak adatnának által, kik annak a helyén a többi pontokkal együtt felterjesztendik kellő tekintetbe vétel és orvoslás kieszközlése végett. E közben megjelent az ifjúság küldöttsége is csaknem ugyanazon pontokkal, melyekre a már kimondott rendelet szintén alkalmazandónak jeleztetett.

Martzius 18-án. Ezen nap a nemzeti őrség seregébe iratá be magát az egyetemi ifjúság, a' többi városi lakosokkal együtt katonai fordulatokban magát gyakorolta, esküjét letette, és az összes nemzeti sereg a' városházi téren, mely «szabadság tere» névvel cseréltetett fel, estve felé nagyszerű katonai szertartással összejött, hol Nyáry Pál másodalispán által velős szónoklattal fogadtatván, szétbocsátattott, részére az éjjeli őrség bízattván. Ugyanezen nap esett köztudomásul Nádor ő Fennségének Battyány Lajoshoz, mint a' megadatott önálló Magyar Ministerium Elnökéhez szóló levél, melyben ő az első magyar miniszterium alakítására megbízott.

Martzius 19-én. Tudomásul tevő Ő nagysága Korizmicz Antal bölcsészeti kar elnöke a' Nagyméltóságú helytartói Tanácsnak azon rendeletét, miként a' megszakadt előadások martzius hó 22-én ismét elkezdetnének, és pedig minden tan egyedül magyar nyelven. Melly rendelet következtében Wolfstein József és Verney József tanár urak, mint a' magyar nyelvben kevésbé járatosak, nyugalomba tétettek. Az itt elősorolt mozgalmi események csak azon tekintetből említettnek e helyen, a mennyiből azokkal az egyetem, egyetemi tanárok, és egyetemi ifjúság érintkezésben valának.»

Ezen eseményeken kívül 1848 júliusig bezárólag majdnem kivétel nélkül mérnökhallgatók szigorlatait írta be a dékán. Soha annyi mérnöki szigorlatot nem tartottak a tudományegyetemen, mint 1848-ban. A korábban végzettek sorra jelentkeznek. Már március 19-én nyolc mérnöki szigorlat van.

Jedlik Ányos bejegyzése szerint április 6-tól június

29-ig 304 szigorlat volt s mintegy 40 visszautasított ismételte meg szigorlatát.

1848 augusztusától 1849 augusztusáig nincs bejegyzés a naplóban. Ettől kezdve már újból latinnyelvű a diárium és csak az 1860/61. tanévtől kezdve írják ismét magyar nyelven a naplót.

A Mérnöki Intézetet 1850 szeptember havában a Józsefipartanodához csatolták. Az anyakönyv tanúsága szerint azonban még 1853 március 8-ig tartottak szigorlatot azok számára, akiknek korábbi első kísérletük nem sikerült, valamint azoknak, akik a Mérnöki Intézet elvégzése után nem jelentkeztek azonnal szigorlatra.

Ugyancsak 1853-ban adják ki természetesen az utolsó mérnöki okleveleket is.

Az Institutum Geometricumból kikerült nevesebb mérnökök.

A Mérnöki Intézet végzett hallgatói közül sokan tettek kiváló névre szert, közülük többet a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába választott.

Az első hároméves tanfolyamnak végén oklevelet szerzett mérnökök sorából nevéssé vált a sorrendben harmadik: Vedres István (1765—1830), Szeged városának 1786-tól 1821-ig mérnöke. Széleskörű gyakorlati működése mellett tartalmas tudományos irodalmi munkásságot is fejtett ki. *A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatornáról* szóló értekezése (1805) nevét fenntartja. Érdemei elismeréseül 1826-ban varasányi előnévvel nemességet kapott.

Beszédes József (1786—1852) a kiváló vízi mérnök, a Tudományos Akadémia tagja, 1810-ben végezte a Mérnöki Intézetet. 1831-ben *Magyarország vízépítézetéről*, 1839-ben a *Kolozsvártól Grécig hajózható országos nagy csatornáról*, majd a *Mérnöki iránylatokról* és a *Duna-Tiszai hajózható csatornáról* írt magvas tanulmányokat. 1848-ban és 1849-ben a magyar középponti vasút igazgatómérnöke volt.

Széchenyinek leghűségesebb munkatársa, a Tudományos Akadémia tagja, a lángeszű mérnök, kézdivásárhelyi Vásár-

helyi Pál (1795—1846), a Mérnöki Intézetben 1816-ban szerezte meg oklevelét. Ő az aldunai munkálatok fáradhatatlan vezetője s a Tisza-szabályozás nagy művének tervezője.

A technikai tudományok fejlesztése szempontjából kiváló jelentőségű, valósággal úttörő, Vásárhelyinek a vízmozgás törvényére vonatkozó *A sebesség fokozatairól folyóvizeknél* . . .¹ című értekezése.

A probléma korántsem egyszerű. Galilei annak idején joggal mondotta: «Az égitestek mozgásának fölfedezésében, bámulatatos nagy távolságuk ellenére is, kevesebb nehézségre találtam, mint a folyók mozgására vonatkozó vizsgálatokban, noha az a szemünk előtt történik».²

Vásárhelyi a vízmozgás törvényének meghatározásával megelőzte korát. Az északamerikai Únióban 1851-től 1858-ig egész mérnöki kar tanulmányozta a Mississippit. Észleleteik alapján ők is meghatározták a folyómozgás törvényét³ s majdnem ugyanazt a törvényszerűséget állapították meg, mint két évtizeddel korábban hazánkban Vásárhelyi.

A mérnöki kar vezetőjét, Humphreys tengerészeti kapitányt, a munka sikeréért Lincoln elnök tábornokká léptette elő.

A munka értékelésekor mindenesetre figyelembe kell venni, hogy az amerikai mérnököket tanulmányaik végrehajtásában az állam bőkezűen támogatta, ezzel szemben a hivatalos teendőkkel túlterhelt Vásárhelyi tudományos vizsgálatait, magára hagyatva, minden gyámolítás nélkül, egyedül a tudományszeretettől sarkalva végezte.

Emlékét a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet által fölállított szegedi szobra, valamint Vörösmartynak és Garaynak költeményei örökítették meg.

Gánóci Keczkés Károly (1798—1858) Vásárhelyi hű barátja, 1823-ban szerezte meg a Mérnöki Intézetben oklevelét: Vásárhelyi halála után a Tiszavölgyi Társulatnak ő lesz a főmérnöke. Széchenyi Keczkést, ha nem is helyezte Vásárhelyivel egy színvonalra, logikus gondolkodású s föltétlenül

¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyve: VI. k. 1845.

² Rühlmann: *Hydromechanik* 1880. 338. o.

³ *Report upon the physics and hydraulics of the Mississippi.*

megbízható mérnöknek tartotta. A Duna-szabályozás terveinek fölülvizsgálását 1848-ban reá bízta.

Győry Sándor (1795—1860) hites mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia tevékeny tagja, a Mérnöki Intézetet 1825-ben végezte. 1832-ben *A Buda és Pest közt építendő állóhidről* című értekezésében lánchíd létesítése érdekében szólal föl. Szerinte «a rudas ferdő és pesti parochiák temploma irányában a lánchidat keresztül vinni egy feszüléssel lehetséges lenne». Ime, az Eskü-téri hídnak első gondolata. 1836-ban *A felsőbb analysis elemeiről* írt jeles értekezése Vallas Antal munkájával együtt megkapja az Akadémia nagy díját.

Neves mérnökök válnak ki azoknak a sorából is, akik akkor kerülnek ki az Institutum Geometricumból, amikor az már hanyatlóban van.

Közülük két kiváló egyéniségről emlékezünk meg: Reitter Ferencről és Stoczek Józsefről.

Reitter Ferenc (1813—1874), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, korának egyik legnevezetesebb magyar mérnöke, oklevelét a Mérnöki Intézetben 1835-ben szerezte meg. Mérnöki működését az első magyarországi közforgalmú vasút, a pozsony—nagyszombati vasút, építésénél kezdte meg.

Kiváló tevékenységet fejtett ki mint vízimérnök és mint építésmérnök. «Élete végéig kétséges volt, melyik szakmát karolta föl vagy üzte nagyobb szenvedéllyel, a vízépítéset-e, vagy a középítéset-e» — írja róla Herrich Károly,¹ a kitűnő vízimérnök, aki az Institutum Geometricumot 1841-ben végezte.

Reitter építette a váci fegyházat, alakította át a budai kapucinus kolostort. A budapesti rakodópartok létesítése, székesfővárosunk egyik dísze, az ő nevét hirdeti.

Gróf Andrassy Gyula miniszterelnök a fővárosi közmunkák tanácsának vezetését reá bízta. Az Andrassy-út, a Nagykörút terve Reitter műve. Nagyszabású mérnöki működéseért kapta a magyar nemességet temesi előnévvel.

Stoczek József, a műegyetem felejtethetlen professzora

¹ Magyar Mérnök és Épít. Egylet Közlönye, 1875.

és első választott rektora, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke, mérnöki oklevelét az Institutum Geometricumban 1844-ben szerezte meg. Ugyanitt működött azután mint tanársegéd Petzelt József, a geometria és hidraulika tanára, mellett.

Ott volt már a József-ipartanoda alapításánál az első tanárok között, később a József-polytechnikumot egy évtizeden át nagy bölcseséggel és tapintattal, az intézet iránt páratlan szeretettel, szakértelemmel és hazafias önfeláldozással vezette.

Nyilvánvaló, hogy az Institutum Geometricumból kikerült kiváló mérnökök sora azokkal, akikről az előbbieken megemlékeztünk, koránt sincs kimerítve.

Az Institutum Geometricum tanári kara.

A tudományegyetemhez csatolt Mérnöki Intézet csak néhány tanszékkal volt ellátva s valóban szegényesen volt felszerelve.

A Mérnöki Intézetben a tudományegyetem bölcsészeti karának következő tanárai működtek :

Bruna Xavér Ferenc (1754—1817) a felső mennyiségtan tanára, 1798-tól 1817-ig.

Domin József Ferenc (1754—1819) a fizika és mechanika tanára, 1791-től 1800-ig. A tudós jezsuita páter abban az időben nevezetes, az elektromos gyógykezelésnél használatos, készülékekkel látta el szertárát.

Dugonics András (1740—1818) a mennyiségtan tanára volt 1774-től 1808-ig.

Faliczky Mihály az általános természetrajz és gazdaságtan tanára 1816-tól 1841-ig.

Gröber Lőrinc mérnök, aki az Institutum Geometricumban 1800-ban szerzett oklevelet, a fizika és mechanika tanára volt 1833-ben és 1834-ben.

Hadaly Károly (1743—1834) a mennyiségtan tanára 1810-től 1831-ig.

Horváth János (1732—1799) a fizika és mechanika tanára 1774-től 1792-ig.

Jedlik Ányos (1800—1895) a fizika és mechanika tanára 1839-től 1877-ig.

Mitterpacher József (1739—1788) a felső mennyiségtan tanára 1774-től 1788-ig.

Mitterpacher Lajos (1734—1815) az általános természetrajz és gazdaságtan tanára 1777-től 1814-ig.

Pasquich János (1753—1829) a felső mennyiségtan tanára 1792-től 1797-ig.

Petzelt József mérnök, aki az Institutum Geometricumban 1825-ben szerzett oklevelet, a geometria és hidraulika tanára 1841-től 1848-ig.

Petzval József (1807—1891) mérnök, aki az Institutum Geometricumot 1828-ban végezte, a felső mennyiségtan tanára 1835-től 1837-ig.

Petzval Ottó (1809—1883) mérnök, aki az Institutum Geometricumban oklevelét 1835-ben szerezte meg, a felső mennyiségtan tanára 1837-től 1883-ig.

Rausch Ferenc (1743—1816), a felső mennyiségtan és gyakorlati mértan tanára 1785-től 1800-ig.

Schmidt Gy., a gyakorlati mértan tanára 1800-tól 1834-ig.

Tomtsányi Ádám (1755—1831) a fizika és mechanika tanára 1801-től 1831-ig.

Vállas Antal (1809—1869) a mennyiségtan tanára 1848-tól 1850-ig.

Wolfstein József (1776—1859), a felső mennyiségtan és később a gyakorlati mértan tanára 1820-tól 1848-ig.

A rendes egyetemi tanárokon kívül a Mérnöki Intézetben még négy segédtanár is működött:

Fabrics Lajos az általános természetrajz és mezőgazdaságtan segédtanára 1805-től 1809-ig.

Gröber János a fizika és mechanika segédtanára 1807-től 1814-ig.

Kiss György a fizika és mechanika segédtanára, 1814-ben, és

Nemetz József János a fizika és mechanika segédtanára 1788-tól 1791-ig.¹

¹ Horváth Ignác: *A budapesti kir. m. Tudomány Egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága.* 1780—1895. Bpest, 1896.

Az Institutum Geometricumnak közel hét évtizedig tartó fennállása alatt összesen 19 rendes és négy segédtanára volt. A rendes tanárok közül mérnök négy volt, akik mindannyian az Institutum Geometricumot végezték.

A kiváló berendezésű és kitűnő tanárai következtében gyorsan hírnevessé vált karlsruhei polytechnikumnak, amelynek mintájára rendezték be később Németországnak összes technikai főiskoláit, 1832-ben 31 rendes tanára volt. Az Institutum Geometricumban működő rendes tanárok száma ezzel szemben eleinte négy, később a múlt század második évtizedében három, 1850-ben pedig kettő.

Az előbbi felsorolás szerint a Mérnöki Intézet első kiváló tanárai között találjuk az elemi matematika neves tanárát, a híres szépirodalmi író, Dugonics Andrást, aki «kegyes oskolabeli szerzetes pap, a józan- s egyszersmind a természeti tudományoknak oktatója, a Pesti Tanulmányoknak királyi Mindenségében a Tudákosságnak királyi tanítója».

A *Tudákosságot* két könyvben írja meg és magyar nyelven, hogy annak a felsőbb tudományok tárgyalására is alkalmas voltát bizonyítsa.¹

A felsőbb mennyiségtan hírneves tanára, Mitterpacher József a géptant, utódja, Pasquich János, akit a király tudományos munkálkodásáért aranyláncos éremmel tüntetett ki, a gépek berendezésének elméletét, az alkalmazott matematika tanára, Rausch Ferenc, pedig az építészetet adta elő.

A fizika és mechanika tudós tanárának, Horváth Jánosnak, aki már Nagyszombatban egyetemi tanár, neve az ország határán túl ismert volt. Fizikai, matematikai és mechanikai tankönyveit az olasz egyetemeken és akadémiákon is tanulták. Méltán mondták róla, hogy «az egyetemnek nevet, nevének halhatatlanságot szerzett». Az Institutum Geometricumon előadta a technológiát is, és ismertette a víz és levegő által mozgatott gépek szerkezetét.

A föltalálás művészetével megáldott Nemetz József

¹ *A Tudákosságnak első könyve, mellyben foglaltatik a Betövetés (Algebra) és A Tudákosságnak második könyve, amellyben foglaltatik a Föld-Mérés (Geometria) 1784.*

János segédtanár a mechanikai technológiából tartott előadást.

A mezőgazdaságtannak és természetrajznak kitűnő tanára Mitterpacher Lajos, akiről Fejér György ezt írja: «érdemei ismeretesek a külföldön, halhatatlanok hazánkban», az erdő-, mező- és szőlőgazdaságon kívül a kender- és len-termelést, a borecet- és szeszgyártást, a selyemgyártást és a mezőgazdasági technológiát adta elő.

Az 1810 januárius 14-i híres móri földrengésről Kitaibel orvosprofesszor társával együtt írt nagyszabású művével¹ örökítette meg nevét Tomtsányi Ádám, a fizikának és mechanikának tanára. A 110 oldalra terjedő műben személyes tapasztalataikat és a beszolgáltatott megfigyeléseket dolgozták föl. Munkájuk értékét fölöttébb emeli az a térkép is, amelyen a tudós szerzők a földrengés területét föltüntették és azt egy izoszeiztával zárták be.²

A későbbi időkben, a XIX. század első felében, Petzval Ottó, az intézetnek tudós mérnök tanára ismertette a lokomotivokat és a mezőgazdasági gépeket³ (1837—1850). A Magyar Tudományos Akadémia nagydíját kétszer nyerte meg: 1857-ben és 1865-ben.

Jedlik Ányos, a hírneves elektrotechnikus, az *Institutum Geometricum*-ban egy évtizeden át fölöttébb tanulságos kísérletekkel tartott előadást az elektromosságról. 1858-ban a *Súlyos testek természettana* című művével megnyerte az Akadémia nagydíját.

A kiváló tanároknak lelkes igyekezete, amennyire emberileg lehetséges volt, pótolta a fölszerelés és a tanszékek hiányát.

¹ *Dissertatio de Terrae Motu in genere, ac in specie Mórensi anno 1810. die 14. Januarii orto. Conscripta a Paulo Kitaibel medicinae doctore, chemiae et botanicae prof. publ. ord. et Adamo Tomtsányi physicae et mechanicae prof. publ. ord. Per regium scientiarum universitatem Pestensem jussu altiori pro investigatione dicti terrae motus ad loci faciem exmissis.* Budaë, Typis Regiæ Universitatis Hungaricæ. 1814.

² Réthly Antal: *Az 1810. januárius 14-iki móri földrengés.* Földtani Közlöny XI. kötet (1910).

³ Wartha Vince rektori megnyitó beszéde 1897/8.

Az Institutum Geometricum tanárai között kitűnő feltaláló tehetségek is voltak.

Így a XVIII. században működő tanárok közül Nemetz József János nagy feltaláló volt a mechanika minden terén.¹

Tőle származik a sípláda, az öröknaptár, a kifelé és befelé zajtalanul nyíló önműködő ajtó.

Gazdasági gépiparunk akkoriban számos találmányt köszönt Nemetznek.

A Festetich-féle mintagazdaságban új szerkezetű rétikaszálót, gróf Hunyady József simongáti gazdaságában pedig vízi fűrészmalmost és cséplőszerkezetet állított föl.

Nemetz dolgozta ki a budai part erődítési terveit. Egyszerűsítette az ágyúlyukfúrást, és a fegyvertechnika terén is maradandót alkotott.²

A XIX. században a Mérnöki Intézet tanárai közül a búvárkodás és fölfedezés terén messze kimagaslik Jedlik Ányos, a tudományos elektrotechnika magyar úttörője. Találmányai világraszólók.

Két fölöttébb jelentős elektrotechnikai fölfedezést köszönhetünk neki : az elektromágneses mótort és az elektromos dinamógépet.

Az elektromágneses mótort Jedlik még győri liceumi tanársága idejében, 1829-ben, födözte fel, de találmányát túlzott szerénységből nem publikálta.

A tudományos elektrotechnika terén másik epochális találmánya : az elektromos dinamógép.

Siemens Werner, a lánceszű német mérnök, 1867. január 17-én mutatta be a berlini tudományos akadémiának

¹ Hankó Vilmos : *Régi magyar tudósok és feltalálók.*

² 1791-ben mutatta be Nemetz a bécsi arzenálban hátulról tölthető fegyvermintáját. A tölténytartót csaknem ugyanolyan módon alkalmazta a fegyverre, mint ahogyan az a Mannlicher-fegyvernél van. Valószínű, hogy a Nemetz-féle tölténytartó szolgált mintául a Mannlicher-fegyver kialakításában.

A bécsi arzenál parancsnoksága Nemetznek a bemutatáskor 100 arany jutalmat adott s egyszersmind az uralkodó nevében fölszólította, hogy kísérleteit a bécsi arzenálban folytassa. Nemetz e fölszólításra lemondott a pesti egyetemen és az Institutum Geometricumon elfoglalt állásáról. (V. ö. Hankó i. m.)

azt a találmányát,¹ amely a dinamó principiumát tartalmazza. A tudományos elektrotechnika fejlődésében korszakot alkotó dinamógép föltalálása ilyes módon az ő nevéhez fűződik, noha a dinamógép szerkesztésének elvére Jedlik Ányos jóval előbb rájött, de ez a fölfedezése is, amint báró Eötvös Loránd megállapította, sajnos, dolgozószobájában rejtve maradt.

«A budapesti egyetem fizikai szertárában — írja báró Eötvös Loránd — van egy elektromos mótóru és elektromos áramkeltőül használható gép, mely az intézet leltárába Jedlik kezeirásával a következő módon van bevezetve: «Egy sarki villámindító (Unipolarinductor) . . . Célszerű használtatás végett az eszköz rövid leírása és kezelési módja az alapeszka alá csatolt írásban olvasható. Kigondolva lön Jedlik Ányos által, elkészítve pedig Nuss pesti gépész műhelyében. Beszerzési ideje 1861. Ára 114 frt 94 kr.»²

A használati utasításban a dinamógép elve tisztán és világosan van kifejezve.

A leltár oklevélszerű adata szerint tehát Jedlik Siemenst legalább is hat esztendővel megelőzte. Jedlik visszaemlékezése és a mechanikusnak kijelentése szerint pedig már a mult század ötvenes éveinek elején kezdett a készülékkel foglalkozni s csak kipróbálása után iktatta be az említett készüléket a leltárba.

A magyar kultúrának ilyen világító fáklyája fényt árasztott az egyetemre s így az Institutum Geometricumra is, amelyben huzamosabb ideig fejtett ki áldásos működést.

Az Institutum Geometricum fokozatos hanyatlása.

A Mérnöki Intézet 1782-től 1850-ig, tehát 69 esztendeig állott fenn és eleinte meghozta azt az eredményt, amelyet tőle várt az ország.

Az első évtizedekben a gondos, a kor színvonalán álló

¹ *Über die Umwandlung von Arbeitskraft in elektrischen Strom ohne Anwendung permanenter Magnete.*

² *Jedlik Ányos emlékezete.* Akad. Értesítő. 1897. jun. 15.

s mindig szigorú mérnökképzés következtében hazánk már a XVIII. század végén, de különösen a XIX. század elején kimagasló mérnöki karral rendelkezett.

Az Institutum Geometricum azonban nem haladt a korrallal, sőt határozottan hanyatlott.

A filozófiai fakultás tanárainak száma 1786-ban nyolc, s ezek közül öt a reális tudományoké.

A viszonyok azonban csakhamar a reális tudományok hátrányára változnak.

A rohamosan fejlődő technikai tudományok a tanszékek szaporítását, a tanterv módosítását teszik szükségessé. A Mérnöki Intézet a tudományos technika haladásáról alig vesz tudomást. Tanszékszaporításról, tantervmódosításról szó sincs.

A szigorlatok tárgyai ugyanazok 1785-ben, mint 1850-ben. A Mérnöki Intézet közel hét évtizedes fennállása alatt nem változtatott szigorlati rendszerén. A technikai tudományok szakbeli tartalma folytonosan nő, a mérnöknek tehát mind több és több tudományos technikai ismeretre van szüksége és a pesti tudományegyetemen szervezett Mérnöki Intézetnek eredetileg három évre terjedő tanfolyamát leosztják két esztendőre.

Közel negyedszázadon át hároméves volt a mérnöki tanfolyam. I. Ferencnek 1806-ban közzétett új Ratio Educationisa (118 §.) két esztendőben állapítja meg a mérnökök kiképzésének kurzusát.

Ezzel a tudományos technika jelentőségét semmibe sem vevő rövidlátó rendelkezéssel kezdődik az Institutum Geometricum hanyatlása.

A megfontolás nélkül megállapított kétesztendős kurzus azután megmaradt több mint négy évtizeden át, a Mérnöki Intézetnek a József-ipartanodához való csatolásáig.

A gyakorlati szigorlat jelentősége is csökken az idők folyamán. Helyette megelégsznek kétesztendei, sokszor névleges gyakorlattal.

Az elméleti szigorlatnak a II. József által kiadott utasítás értelmében fontos kiegészítő része a gyakorlati szigorlat (e praxi et arte delineandi).

Eleinte minden oklevelet szerzett mérnökhallgató neve mellett ott van az anyakönyvben a megjegyzés: e praxi et arte delineandi adprobatus. 1812-től kezdve már csak szórványosan történik ez a megjegyzés, 1827-ben szerepel utoljára. 1831-től kezdve pedig már az anyakönyvből is kihagyják ezt a gyakorlati szigorlati tárgyat.

Érthető tehát a mult század harmincas éveiben kezdődő mozgalom, amely a technikai tudományok művelésére külön főiskola, műegyetem fölállítását szorgalmazza.

Panaszok az Institutum Geometricum ellen.

Ebben az időtájban már hangosak a panaszok a Mérnöki Intézetnek a kor igényeit ki nem elégítő oktatási módja miatt.

A Vörösmarty Mihály szerkesztette *Tudományos Gyűjtemény* 1831. évi IV. kötetében *A Magyar Országban intézendő az Inzsenéri tudományokat tárgyzó folyó-írásnak szükségéről s hasznáról* című értekezésében K. V. fölemlíti, hogy az Architecturában :

«több magyarországi Inzsenérek igen hátra vagynak, ami nem is csuda, mert nagyobb részt tanulsbéli pályájokat a Pesti egyetemnél végzik, ott pedig rendszerint nem is tanittatik az építés mestersége. Különös valóban, hogy az Inzsenéreknak a gazdasági tudományból Rigorosumot, vagy Fő-Exament kell adniok, az Architecturából pedig semmit sem, noha erre majdnem mindennap szükségük van, akár Uradalmi, akár Vármegyei Inzsenérek legyenek utóbb.»

A Mérnöki Intézetben a mult század harmincas éveiben uralkodó egészségtelen állapotokat hüen írta le Herrich Károly, aki maga is az Institutum Geometricumot végezte, Reitter Ferencről 1875-ben tartott emlékbeszédében.¹

Reitter tanulmányait a Mérnöki Intézetben kétévi kurzusban 1831-ben kezdte meg és 1833-ban végezte be.

«Érdekes lenne — írja Herrich — ezen két évi cursust egészen részletesen leírni, mivel maholnap már kevesen leszünk képesek azt híven előadni s később az új nemzedék azt még csak hinni sem fogja. Igen is, azon korszakban, melyet azonban még ma is nemzetünk

¹ Magyar Mérnök és Épít. Egylet Közlönye, 1875.

nagy része boldognak nevez, oeconomia ruralis-, synopticus mechanica-, geometria practica- és hydraulicából adott rigorosum, két évi privát tetteges vagy színleges praxissal, följogosította a fiatal cursistát, hogy mérnök legyen s mint ilyen oklevelet kapjon.»

«Ifjabb szaktársaink között sokan lesznek, kik ezt cynikus túlzásnak fogják hinni, de a valót mondom, midőn állítom a mult boldog kor jellemzésére, hogy a felsőbb mennyiségtan, középítészet, ábrázoló mértan, géptan s általában a természettudományok nem voltak kötelezett tárgyak és a legnagyobb ritkaságok közzé tartozott, ha valaki jó kedvből egyikét vagy másikat hallgatta, — ha ugyan előadatott — mivel némely tudománynak, p. o. magának a középítészetnek, tanára sem volt.»

A pesti Mérnöki Intézetből kikerült mérnöknek e szerint a gyakorlatban saját szorgalmából kellett a tulajdonképpeni mérnöki tudományokban jártasságot szerezni.

Abban az időben a Mérnöki Intézetből kikerült legtöbb fiatal mérnök gazdatiszt vagy uradalmi mérnök lett. Az akkori gyakori földkiosztások és fölvételek ugyanis jövedelmező foglalkozást jelentettek az uradalmi mérnöknek.

Az ambiciózusabbak megyei mérnöki pályára léptek, vagy pedig tagosításra vállalkozó ú. n. úrbéri magánmérnökök lettek.

Végül amint Herrich mondja :

«az ihletettek azok voltak, kik az országos építészeti igazgatósághoz merészkedtek, hol néha éveken keresztül tartó ingyen szolgálat után, jóformán nevét se kérdezték meg az illetőtől ; nagy megtiszteltetés lévén az, hogy ott magasabb körben ingyen és gyakran még eskü nélkül valaki tanulhatott, foglaltoskodhatott, hol hosszú és nem ritkán évtizedet is haladó hűséges és szorgalmas szolgálat után jött a jutalom az első hivatal elnyerésével, mely a 400 frt javadalommal járó úgynevezett «Zeichner»-i állomás volt.»

«Ezen országos építészeti igazgatóság volt voltaképen a mérnöki cursus, hol a már végzett mérnökök szellemi és gyakorlati tanulmányaikat folytathatták s ez okból az ott alkalmazott hivatalnokok, illetőleg mérnökök, pályatársaikkal szemben kétségtelenül fölényben és kitüntetésekben részesültek.»

A mult század negyvenes éveiben, amikor már a gőzvasút hozzánk is eljutott, a Mérnöki Intézetnek még mindig csak három rendes tárgya van : 1. földmérés és hydraulika, 2. mezőgazdaságtan és 3. mechanika.

Alig vesz tudomást arról, hogy a Dunán, sőt az Atlanti-

óceánon gőzhajók közlekednek, és hogy a budapesti lánchíd építése már folyamatban van.

1841-ben Vallas Antal a Magyar Tudós Társaság egyik kiváló tagja, Széchenyinek nagy tisztelője, *Egy felállítandó Magyar Központi Műegyetemről* igen tartalmas tanulmányt tett közzé.¹ Hangsúlyozza, hogy :

«nálunk a' mérnök szoros értelemben csak földmérő. Kevés van, ki a' mechanikára 's építészetre adja magát. A mi mérnökünk ritkán tanulja ezeket, mert a' mechanikából nincs praxis, 's mert a polgári építészet kőművesek 's isten tudja, miféle építőmesterek kezeiben van.»

Foglalkozik a Mérnöki Intézettel és a tanítás módszerét élesen bírálja.

«A mérnöki cursus' rendes tárgyai a következők :

a) Földmérés és hydraulica.

b) Mezei gazdaság.

c) (Népszerű) mechanica németül.

Voilà tout! Az elsőre nézve én erősen hiszem, hogy az illető professzor tapasztalni fogja, mikép ifjaink készületlenségök' következtében csak az elemeket foghatják föl. A' második tárgy nem szorosan a mérnöki cursusba való. Ez Ausztriában a' leendő lelkész' és gazdatisztnak rendes studiuma. A' harmadikról nem találok kifejezést, mikép szóljak. Itt ács, kőműves és mérnök ugyanazon egy forrásból merítenek. Ha a leendő mérnök Gerstner-t² tanulná, talán kevesleném.»

Ismerteti tanulmányában a párizsi École polytechnique (1794) és a bécsi polytechnikum (1815) szervezetét.

Arra a kérdésre, hogy milyen műegyetemet tart Magyar-

¹ Vallas Antal kiváló matematikus volt, akinek *Felsőbb fokú egyenletek egy ismeretlennel* című művét a Magyar Tudós Társaság jutalommal tüntette ki s 1837-ben tagjává választotta. B. Eötvös József 1848-ban egyetemi tanárnak nevezte ki s mint ilyen a Mérnöki Intézetnek is tanára volt. Az abszolút kormány 1850-ben állásától fölfüggesztette. Elkéseredésében kivándorolt Amerikába, New-Orleans-ba, ahol hajózási iskolát állított föl s 1858-ban tudományos akadémiaát alapított. (V. ö. Zelovich Kornél: *A m. kir. József-műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története*. 1922.)

² Gerstner Ferenc József a prágai egyetemen a matematika tanára volt. Az ő terve alapján létesült a prágai polytechnikum 1806-ban, amelynek vezetését reá bízták. Gerstner maga adta elő a mechanikát. A prágai polytechnikum kimondott célja : «a hazai ipar fölvirágoztatása tudományos oktatás által.»

országgra nézve leghasznosabbnak, azt feleli, hogy a magyar nemzet kevesebbel nem érheti be, mint amilyen a bécsi polytechnikum, sőt érdekében van, hogy a magyar műegyetem ennél nagyobb szabású legyen.

Az 1846-ban megnyílt József-ipartanoda a Mérnöki Intézetnek hozzá való csatolását sürgető fölterjesztésében (1848) ¹ megjegyzi, hogy «korunk a mérnököktől oly ismereteket is követel, melyek az igen hiányos szerkezetű pesti Mérnöki Intézetben vagy épen nem, vagy igen tökéletlenül taníthatnak.»

Ilyen körülmények között az Institutum Geometricum sorsa meg volt pecsételve.

A József-ipartanoda és az Institutum Geometricum egyesítése.

Föltűnő, hogy a Mérnöki Intézetet, noha abban az időben már valóban csak tengődött, nem csatolták azonnal az új ipartanodához.

A József-ipartanodának az egyesítést sürgető kívánságát a közbejött szabadságharc miatt a magyar kormány már nem teljesíthette. Az egyesítés végrehajtása az abszolutizmus elején történt meg.

Az 1850. évi szeptember 19-én kelt legfelsőbb elhatározás² a tudományegyetem mellett létesített Institutum Geometricumot a József-ipartanodához csatolta. Az 1851/52. tanévben a József-ipartanoda már mint a Mérnöki Intézettel egyesített technikai intézet kezdte meg működését.

Az egyetem központi épületében, a főhomlokzatnak az egyetemi templom felé eső részén levő helyiségeit megtartva, átvette a Mérnöki Intézetnek a ferencrendiek kertjében levő helyiségeit.

Átvette továbbá a Mérnöki Intézetnek mérnöki műszeroit és vízműtani mintáit, valamint az Institutum Geometricumnak abban az időben egyetlen tanárát, Petzval Ottót, mint a mechanikának, géptannak és rajznak helyettes

¹ Műegyetemi irattár 1848. 151. sz.

² Orsz. Levéltár : Minister des Cultus und Unterrichtes. 1850. No. 8224/972.

tanárát, nemkülönben egy üres tanszékét, a felsőbb mennyiségtanét, amely tanszék a József-ipartanodán mindaddig nem volt rendszeresítve.

A Mérnöki Intézetnek a József-ipartanodához való egyesítése kétségtelenül azzal az előnnyel járt, hogy a tanerőket jobban lehetett kihasználni és az egyesített két intézet fenntartása is gazdaságosabb volt, mint külön-külön lett volna. Az egyesítésnek azonban nem lett meg mindjárt az az eredménye, hogy a tanulni vágyó magyar ifjúságot a technikus pályára, illetőleg a belföldön való kiképzésre ösztönözze. Ennek az okát mindenekelőtt abban találjuk meg, hogy az egyesítés nem történt kellő előrelátással.

Az egyesítéskor elkövetett hibák.

Amikor a Mérnöki Intézetet az egyetemről áthozzák és egyesítik a József-ipartanodával, ott felejtik a képesítés szükséges kellékeit: a szigorlatot és az oklevelet.

A helyzet tehát az, hogy az egyetemen a mérnökképző intézetet megszüntették, műegyeteme pedig még nincs az országnak.

A Mérnöki Intézet nevében, amint említettük, az utolsó okleveleket 1853-ban adták ki. Ezután 1873-ig nem tartottak Magyarországon mérnöki szigorlatot s nem adtak ki mérnöki oklevelet.

Két évtizedig tartott ez a mérnöki címmel való visszaélésre tápot adó fonák helyzet, amely szinte lehetetlenné tette a magyar mérnöki kar egészséges fejlődését.

A mérnökök pozícióját, a mérnöki címet II. József rendelete gondosan megvédte. A Mérnöki Intézetnek a József-ipartanodával való egyesítése után a mérnöki cím szabad préda.

Az a reáliskolai tanuló, aki az iskolában a matematikával nem boldogult, pár esztendei gyakorlat után mérnök gyanánt szerepel.

Stoczek szerint: ¹ «sőt mi több, a tű, a gyalu, a borotva

embere is stb. önmagát földmérőnek graduálhatta, ha darab ideig lánchúzással foglalkozott».

Természetes, hogy ilyen viszonyok között sokan idegenkednek a mérnöki pályától, akik pedig hivatást éreznek erre a pályára, legtöbbszörre külföldi polytechnikumra: Bécsbe, Karlsruheba, Münchenbe és 1855-től kezdve főképen Zürichbe mennek ki tanulni.

A magyar ifjúságnak a külföldi műegyetemekre való tódulása az Institutum Geometricum megszűnte után, a XIX. század ötvenes éveinek elején kezdődik s tart egészen a nyolcvanas évek elejéig.

A XIX. század ötvenes éveiben pl. a bécsi polytechnikumon évente átlagban 200 magyar hallgató volt. Ugyanekben az időszakban a József-ipartanodának, majd műegyetemnek, évente átlagban 150 hallgatója van.

A művelt körökben Széchenyi korábbi intésének¹ ellenére a jogi pályának nagy a vonzóereje. Alig tudnak a kényszerzubbonyba szorított magyar polytechnikumnak létezéséről, azt ellenben a legtöbb tehetős család tudja, hogy ha fiát jó mérnökké óhajtja kiképeztetni, Zürichbe kell küldenie.

Lassankint azonban a kívánt eredmény bekövetkezik.

Az új életre kelő Magyarországon 1867-ben hazánk egyik legnagyobb fia, b. Eötvös József a kultuszminiszter. Legfontosabb teendői közé tartozott a technikai tudományok fölvirágzását lehetővé tenni, tehát e tudományokat ápoló egyetlen műegyetemünket európai színvonalra emelni.

Valóban mindazt, amit első minisztersége idejében,

¹ Széchenyi a *Társalkodó* 1839. évi 45. számában a *Minimum kérdése* című cikkében (Zichy A. gr. Széchenyi I. Hírlapi cikkei I. k. 225. o.) ismerteti azokat a javaslatokat, amelyeket a legközelebbi országgyűlési követeknek adandó utasítás kidolgozásával megbízott pestmegyei küldöttségben tett.

A műegyetemre vonatkozólag itt ezt írja: «Másik javaslatom egy műegyetemi intézetnek Pesten leendő felállítására volt, mely ha másra nem, legalább arra csakugyan nagy hasznú lehet, mikép hazánkban jómódú ifjak, a nélkül, hogy kénytelenek lennének külföldön ütni fel sátorukat, valami mások is lehetnének, mint jogászok, valamint másra is kiképeztetnék magukat, mint jogászságra.»

1848-ban, a műegyetemmel kapcsolatban tervezett, igyekezett lehető gyorsan megvalósítani.

Első sorban neki, valamint a kir. József-műegyetem két vezéralakjának, Stoczek Józsefnek és id. Szily Kálmánnak köszönhető, hogy a kir. József-műegyetem egyetemi rangra való emelése után csakhamar eléri azt a fokot, amelyen a külföldi legnevezetesebb technikai főiskolák állanak.

Miért nem volt életképes az Institutum Geometricum ?

Az Institutum Geometricum története is kétségtelenül mutatja, hogy a technikai tudományok művelésére az univerzitás nem volt alkalmas.

Már a természettudományoknak a régibb tudományokkal való egyenjogúságát is csak bizonyos ellenállás után ismerték el az egyetemek. Még nagyobb volt az ellenállás az alkalmazott természettudományokkal, a technikai tudományokkal, szemben.

Ha voltak is egyes univerzitásokon a technikai tudományoknak tanszékei, pl. : a geodéziának, a technológiának, a polgári építészetnek, a vízépítészetnek, a géptannak stb., ezek a tudományok az univerzitásokon nem voltak fejlődés-képesek.

Ezeket a tudományokat ugyanis, minthogy anyagi érdekek szolgálatában állottak, egyrésztől, Platon tanításának megfelelően, a tudományos világ lenézte, másrésztől a fejlődés azért is ki volt zárva, mert az univerzitások légkörében, a praktikus élettől teljesen elválasztva, tisztán tudós formákhoz ragaszkodó módon tárgyalták őket.

Az eredmény az lett, hogy nálunk is, mint korábban Franciaországban, Ausztriában és Németországban, a technikai tudományok művelésére külön álló technikai főiskolát, műegyetemet, kellett létesíteni.

Kétségtelen, hogy a technikai főiskolákon az oktatás rugalmasabb, mint a konzervatív univerzitásokon. A technikai főiskolai oktatásnak az étellel való kapcsolata eleitől fogva sokkal szorosabb, mint az egyetemi oktatásé.

Amíg az univerzitások eredetükben kizárólag a tudományok elvontabb művelésére szolgáltak, a technikai főiskolák keletkezésüket egyenesen annak a szükségletnek köszönhetik, hogy a gyakorlati élet által nyújtott problémákat tudományos alapon kellett megoldani.

Az univerzitások alapelveivel, amely szerint a tudomány művelése inkább öncél és az alkalmazás alárendeltebb jelentőségű, a technikai tudományok fejlesztésének módja ellentétben van.

Nem lehet tagadni, hogy az univerzitásoknak ebben az alapelvében hatalmas erő van. Ez az elv sok tudományt juttatott virágzásra és sok kutatót irányított arra, hogy életfeladatává oly tudományos munkálkodás elvégzése vált, amely nem neki, hanem az utódoknak hozott érett gyümölcsöket. Ugyanez az elv azonban megakadályozta a technikai tudományoknak az univerzitásokon való fejlesztését.

Volt időszak, amikor az univerzitások említett alapelveinek a technikai főiskolákon is voltak követői, akik azt hitték, hogy a technikai tudományok művelése is inkább öncél. Csakhamar kitűnt azonban, hogy ennek az elvnek a technikai tudományokra való átvitele súlyos tévedés: ezekenél mélyreható tudományos buvárkodás mellett az alkalmazás is állandó cél.

S valóban a technikai főiskolák, hogy hivatásuknak megfelelhessenek, az étellel való kapcsolatukat megőrzik s ennél fogva tananyaguk is az élet szükségletei szerint fejlődik azzal az élénkséggel, amely a tudományos technika fejlődését jellemzi.

A technikai főiskolák életképessége az étellel, a valósággal, való szoros kapcsolatukban van.

Nyilvánvaló mindezekből, hogy a budapesti tudományegyetem mellett létesült Institutum Geometricum sem lehetett életképes.

Újabbán Németországban fölmerült az az eszme, hogy a technikai főiskolákat egyesítsék az egyetemekkel. Azok, akik ezt az eszmét fölvetették, az amerikai példákra hivatkoznak.

Való, hogy Észak-Amerikában a technikai főiskolák leg-

többször egyesítve vannak az egyetemekkel. Ez a közösség azonban ott természetes.

Ennek a kérdésnek tárgyalásakor ugyanis nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy Amerikában az egyetemek is a legújabb kor alapításai, nincsenek tehát egy irányban sem tradíciókkal terhelve.

Amerikában a technikai tudományokat nem tartották másodrangúaknak. Épen azért a mérnöki tudományok ápolása általában megmaradt az univerzításokon, míg Közép-Európában a technikai főiskolák mint önálló intézetek fejlődtek ki.

Fölmerül azonban az a kérdés, hogy az amerikai univerzításokon kiképzett mérnököknek köztudomású egyoldalú speciális kiképzése és ezzel szemben a középeurópai technikai főiskolákról kikerült mérnököknek széles látókörű általános képzettsége, amelyet az amerikaiak is elismernek, nem függ-e össze azzal, hogy az univerzításokon az egyes fakultások között hiányzik az a kapcsolat, amelyre az európai technikai főiskolákon épen a széleskörű általános kiképzés érdekében nagy súlyt vetnek.

Németországban a múlt század végén, amikor már számos technikai főiskola tudományos működésének hatására a technikai tudományok fejlődése alig remélt fokot ért el, és új technikai tudományágak is keletkeztek, több egyetem részéről történt kísérlet, hogy az egyetemi oktatás keretébe technikai tanszakok is fölvétessenek.

Pár egyetemen (Erlangen, Göttinga, Berlin) kísérletképpen jogászok és teológusok számára tartottak tudományos technikai előadásokat. Ezek iránt az előadások iránt azonban épen a teológiai és jogi fakultás hallgatói részéről igen csekély érdeklődés mutatkozott.

A tudományos technikai oktatás még a technikus hallgatóknál is csak akkor sikeres, ha vele kísérleti és szerkesztési gyakorlatok kapcsolatosak, ilyen gyakorlatok nélkül szűkölködő előadások teológust vagy jogászt a tudományos technika lényegébe tehát annál kevésbé vezethetnek be.

A német felső oktatási reform kapcsán az univerzítások

és technikai főiskolák közötti viszony tárgyalására újabban ismét visszatértek.

Dr. Becker egyetemi tanár, a volt porosz kultuszminiszter *Gedanken zur Hochschulreform* című művében megállapítja, hogy a mai univerzitás korántsem a tudomány egységének szimbóluma :

«A technikai főiskolák kiválása szörnyű hiba volt. Fölfoghatatlan szűkkeblűség volt a tudományok értékének mérlegeléskor, hogy az univerzitások a technikai kevésbé tudományosnak tekintették, mint a saját munkaterületüket.»

«A szétválasztásnak csak annyiban van jó eredménye, hogy ma már mind a két főiskolai csoport előtt világos, hogy egyik a másikat nem nélkülözheti.»

«Ennek a széttagoltságnak kárát vallja nem csupán a tudomány és műveltségünk, hanem népünk egységessége is» — írja dr. Becker.

Az univerzitások és technikai főiskolák egymásra utaltságát Németországban a világháború után már mindkét részből hangoztatják.

A jövő fogja megmutatni, vajjon ilyen módon a valódi egységes főiskolát, az összes tudományok egyetemét, az összes tudományszakoknak egységes főiskolai művelését lehetséges lesz-e megteremteni.

Az Institutum Geometricum jelentősége.

Az Institutum Geometricum jelentősége, noha nem bizonyult életképesnek, igen nagy.

A külföldhöz viszonyítva korábban tette lehetővé a mérnököknek főiskolán való kiképzését. Hét évtized alatt 1275 okleveles mérnököt adott a hazának.

Kebeléből, amikor leginkább volt szükség rájuk, a múlt század első harmadában, a kor színvonalán álló kitűnő mérnökök kerültek ki, akik rendkívüli technikai föladatokat tudtak sikeresen megoldani.

Sohasem szabad elfeledni, hogy a legnagyobb magyaroknak világraszóló technikai alkotásai az Institutum Geometricumból kikerült mérnökök tudományos munkájának eredménye.

Évszázadok álma, az Aldunának hajózhatóvá tétele, a

nagyszabású aldunai Széchenyi-út, a maga nemében egyedülálló nemzetmentő munka, valójában második honfoglalás, a Tisza-szabályozás megindítása a lángheszű Vásárhelyi Pál terve szerint és vezetése alatt az Institutum Geometricumban kiképzett mérnököknek hatalmas munkája.

A XIX. század első felében a dunai és tiszai fölvételeket végző számos kiváló magyar mérnök a pesti egyetem Mérnöki Intézetéből került ki.

Az általuk végzett fölvételek a hidrotechnikának marandó becsű művei.

Széchenyi csupán a Lánchíd építésében szorult idegen szakértőre, de ennek a nagy műnek előkészítésében és végrehajtásában sem nélkülözhetette a Mérnöki Intézetből kikerült mérnökök alapos munkáját.

A többi párját ritkító alkotásaiban már nem gondol külföldi szakértőre, mert jól tudja, hogy azoknak sikeres végrehajtásához a kiváló szakképzettség mellett anyaföldbálványozás is kell.

A kellő tudással és lelkiismeretességgel végrehajtott vízrajzi fölvételeknek tudományos szempontból való nagy jelentőségét épen a legnagyobb magyar tapasztalta, amikor a budapesti álló híd érdekében gróf Andrassy Györggyel együtt 1832-ben Angliában fölkereste a legnevezetesebb mérnököket.

Tierney Clark Vilmos, korának egyik legkiválóbb mérnöke, később a Lánchíd tervezője, ugyanis a Dunának Budapest határába és környékére eső, tájékozásul neki megmutatott, tökéletes vízrajzi fölvételeit «felséges dunai terv»-nek nevezte.

Széchenyiék a budapesti Hídegyesülethez intézett jelentésükben¹ büszkén írják :

«Felette nevelték tekintetünket . . . azon tervek, mellyek a Buda és Pest közti Dunát minden átmetszésekkel s annak folyását Váctól Földvárig képezik, Budán a királyi főépítő kormánynál készültek s mellyeket Ő Hercegségének a Nádornak kegyelméből nyertünk.»

¹ Gróf Andrassy Györgynek és gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti Hídegyesülethez irányzott jelentése, amidőn külföldről visszatérének. Pozsony, 1833,

«Nehezen lehet azon keserédes érzést tökéletesen kimagyaroznunk, mely bennünk támada, részint midőn tapasztalni valánk kénytelenek, milly ismétletlenek vagyunk mi Magyarok minden más tekintetben annyira kiművelt emberek előtt; részint midőn látánk, milly kellemes meglepetést gerjeszte bennök a tervek tökéletessége, mellyeket eléggé helyben hagyni s dicsérni nem valának képesek.»

«Őszintén de búsan kelle magunknak megvallani, hogy ismétletlen létünket bizony nem annyira a külföld tudatlanságának, mint inkább saját hátramaradásunknak tulajdoníthatjuk; hanem másrésről be édesen vigasztalá lelkünket, midőn a magyar munkának valódi becse elismértetett, azon elősegítési öröm, mellynél fogva tisztán láttuk Nemzetünk egykori legdicsőbb kifejlését — ha minmagunk nem fojtjuk el s minmagunk nem gázoljuk össze azon szent tüzet, melly minden nemzet sajátóságában él.»

«És ezen eset, bármily csekélynek látszassék is, ránk nézve felette fontos volt, mert valamint nevededett részükről a bennüki bizodalom, hogy nem valami éretlen s hiú tudnivágy hajt minket, hanem hon iránti kötelességérzés vezérel: úgy mi is mindinkább jobb kedvvel iparkodtunk s a mi bizodalomunk is nőtt egy irányban irántok.»

«Mind ezt azért hozzuk itt elő, hogy a Tekintetes Egyesület tagjait arra kérjük: méltóztassanak akármi mód által is Ő Hercegségének, a Nádornak és a T. királyi főépítő Kormányának azt tudtára adni, hogy *valósággal mindazt, amit tárgyunkra nézve tanultunk, tapasztaltunk s hoztunk, jobbadán az említett tervek helyességének köszönhetjük; amit itt őszintén s háládatos szívvel megvallani kötelességünknek tartjuk.*»

A legnagyobb magyarnak ez az elismerése a dunai mapációt végző s a Mérnöki Intézetből kikerült mérnököknek s első sorban azok vezetőjének, Vásárhelyi Pálnak szól.

Széchenyi nagy örömmel tapasztalta, hogy a magyar mérnök kiállja a versenyt a külföldivel, ettől kezdve tartotta nagyra a magyar mérnökséget, bízott és nem csalódott benne.

Az első magyar közfalgalmú vasút, amelynek építését már 1839-ben megkezdették, a pozsony—nagyszombati volt. E vasút építésének munkálatát Hieronymi Ferenc vezetése alatt a m. kir. helytartótanács mérnökei végezték, akik mindannyian az Institutum Geometricumban szereztek meg oklevelüket.

Székesfővárosunk legszebb sugárútja, az Andrássy-út, valamint remek rakodópartjai, «amelyekhez hasonlót hiába keresünk Európa bármely fővárosában», Reitter Ferencnek,

az Institutum Geometricumban kiképzett kitűnő mérnöknek tervei szerint, illetőleg vezetése alatt létesültek.

Ha az Institutum Geometricum nem adott volna az országnak más nagy mérnököt, csupán Vásárhelyi Pált, a tudományos technika egyik magyar úttörőjét és más tudós tanárt, csupán Stoczek Józsefet, a kir. József-műegyetem megszervezőjét, máris teljes mértékben kiérdemelte volna a nemzet halálját.

Az Institutum Geometricumból kikérült mérnököknek azonban nemcsak tudásuk volt kiváló, hanem mintaszerű volt kötelességérzetük, és különösen ki kell emelnünk önzetlen hazafias működésüket.

Ezeknek a mérnököknek java része azon a területen, amely Széchenyi kifejezése szerint «fajtánk bölcsője», a Tisza völgyében működött, ezért a legtöbb közöttük vízimérnök.

A reális munkálatokkal foglalkozó ezek a kitűnő mérnökök ideális hazafiak voltak.

Alig volt nevesebb mérnökünk, aki emlékét azon a vidéken, ahol működött, közérdekű tervvel meg ne örökítette volna.

Herrich Károly Reitter Ferenc fölött tartott s fentebb hivatkozott emlékbeszédében csak néhány nevet említ föl: ¹

«Íme Holecz (1816) Szabolcs és Heves sivar rónáit akarta a Hortobágy és Arkus mederek rendezésével virágzóvá tenni. Huszár (1804) a Berettyó Sárját akarta az emberi szorgalomnak megnyerni. Vedres (1786) Szegedet Pesttel csatorna által akarta összekapcsolni s az Alföld rónáit vízmentesíteni s öntözni. Beszédes (1813) kolozsvár—grácz nagy csatornáját tervezte, kevés vagyonát nagyszerű előmunkálatokba fektette s ezen felül Pest—Csongrád és Szegedi csatorna terveit a legkisebb részletekig kidolgozta. Reitter pedig Budapest vízveszélyét a Duna szakaszát le egészen Tassig saját költségén tanulmányozta és felvétette s ezekről oly részletes és kimerítő adathalmazt állított össze, hogy azok alapján a végrehajtás könnyű művelet lett volna.»

Keczkés Károly a Tisza-szabályozás és árvédekezés terén oly kiváló érdemeket szerzett, hogy a tiszavölgyi érdekeltség

¹ Az egyes nevek mellett zárójelben megjelöltük azt az évet, amelyben az illető az Institutum Geometricumban oklevelét megszerezte.

ebbeli tevékenységéért nagy pénzbeli jutalomban kívánta részesíteni. Keczkés azonban azzal az indokolással, hogy ő csak kötelességét teljesítette, a jutalmat nem fogadta el.

És az önfeláldozó hazafias mérnöki munkálkodásnak lehet-e szebb példája, mint amikor Széchenyi Vásárhelyinek, hogy kímélje magát, az emlékezetes sorokat írja: «A magyart, ha hazafi, nem arra kell inteni, hogy kötelességét teljesítse, hanem arra, hogy kötelességénél többet ne tegyen».

Az Institutum Geometricumból kikerült mérnökök hazafias szellemére, kötelességtudására kétségtelenül nagy befolyással volt az intézetnek neves tanári kara, a pesti egyetemnek sok kiválósága.

Ez a tanári kar követte a nagy igazságot, a ma is érvényes ókori tételt: $\delta\ \mu\eta\ \delta\alpha\rho\epsilon\iota\varsigma\ \alpha\ \nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma\ \omicron\delta\ \pi\alpha\iota\delta\epsilon\upsilon\epsilon\tau\alpha\iota$, szigorúan kell nevelni az embert, hogy művelődjék.

Az Institutum Geometricumban a mérnök hallgató, $\delta\alpha\rho\epsilon\iota\varsigma$, szigorúan nevelve megtanulta, hogy az élet kötelességteljesítés, küzdelem a létért.

Befejezés.

Az Institutum Geometricum alapításának 150 esztendő évfordulóján a kir. József-Műegyetem, mint a Mérnöki Intézetnek folytatása és a benne uralkodott szellemnek letéteményese a megemlékezés oltárán a hála tüzét gyújtja fel.

Hálával gondol vissza mindenekelőtt a Mérnöki Intézet alapítójára.

II. József alkotmányellenes rendeleteinek visszavonásakor politikai végrendeletében ezt mondotta: «Szívemből kívánom, hogy Magyarország saját intézkedései által annyit nyerjen boldogságban és jó rendben, mint a mennyit én akartam megszerezni részére rendeleteim által».¹

Abban senki sem kételkedett, hogy az Institutum Geometricum alapításával hazánk boldogulását akarta előmozdítani és elő is mozdította.

A másfélszázados évfordulón meleg érzéssel gondol a

¹ Marczali i. m. III. k. 194. o.

műegyetem az univerzitásra, amelyhez az *Institutum Geometricum* kapcsolva volt.

A Mérnöki Intézet alapítását, a kor szükségletét megértve, az univerzitás kezdeményezte.

Amikor a Mérnöki Intézetet a műegyetemhez csatolják, csekély fölszerelés és két tanszék a kísérője, de magával hozta azt a hatalmas szellemi energiát, amelyet kiváló tanárai és jeles növendékei halmoztak föl.

Kétségtelen, hogy az így nyert szellemi energia élénkítőleg hatott a műegyetemre, amelynek tanári karát ugyanazok az eszmények hevítették, mint a Mérnöki Intézetét.

Ha a kir. József-Műegyetem hallgatói, az alma materben, *δαρις*, szigorúan nevelve a megfelelő szakképzés mellett etikai értékeket is visznek ki az életbe, ha a kir. József-Műegyetem épen ezért, amint kívül állók ismételve állítják, nem kicsinyelhető eredményekre hivatkozhatik és dicsőséges pályát futott be, ebből a dicsőségből s a belőle kiáradó fényből hatalmas sugárkéve esik az *Institutum Geometricum* kiváló tudós tanáraitra, az univerzitás díszekre.

Ezek a professzorok igen szerény viszonyok között meghatározott szorgalommal, lelkiismeretes buzgalommal teljesítették kötelességüket.

Soha sem felejtették az univerzitás alapítójának, a nagy Pázmánynak, a mai viszonyokra is találó buzdítását: «Én nemzetem bizony négy vállra való a teher, amit két vállal kell elhordoznod, de törd el, mert ami könnyű, az a hitványokra van bízva.¹

Mélységes hálával gondolunk áldozatos munkásságukra. Örökségüket, a technikai tudományoknak másfélszázaddal ezelőtt meggyújtott fáklyáját a Kir. József-Műegyetem szeretettel vette át és gondoskodik arról, hogy e fáklya fényének fokozásával mennél messzebbre világítson.

ZELOVICH KORNÉL.

¹ Vas Gereben: *Dixi*. 1864. 43. o.

GERHART HAUPTMANN.

— Hetvenedik születése napja alkalmából. —

I.

Hetven esztendeje épen, hogy a Breslauer Zeitung 1862 november 17-i számában a déli kiadásban a következő nyílt-téri hír jelent meg: «Ma délben Mária feleségem (leánykori nevén Strähler) egészséges fiúgyermeknek adott életet. Salzbrunn 1862 november 15.» Aláírva: Robert Hauptmann. Ez a boldog apa aligha sejtette, hogy kisfia, aki a keresztségben a Gerhart, Johann, Róbert neveket kapta, nemzetének, sőt az egész művelt világnak egyik vezető szelleme lesz. De nemcsak ő, még a tanárai sem gondoltak ilyesmire. Az apa, a Porosz Koronához címzett szálló tulajdonosa (a fiút *Kronensohn*-nak nevezték társai) a sziléziai Obersalzbrunnban, bizonyosan mérgelődött is fia tanulmányainak idején. A világosszöke kisfiú nem volt jó tanuló. A magastermetű, túlságosan karesú, szűkmellű gyereket társai úgy szólongatták: Lichtel, olyan világosszöke volt és olyan kék a szeme. 1874 áprilisában Klettke igazgató úr, midőn a breslauer gimnáziumba beírta, ezt dörögte a fülébe: «*Te Hauptmann, beírlak a hetedikbe, ámbar nagyon gyengén végezted a hatodikat.*»¹

Ingadozik az írói, a művészi és a tudós pálya között. Tizenhárom hétig járt a breslauer művészeti iskolába, szob-

¹ A költő összes drámai műveinek legutolsó gyűjteményes kiadása két hatalmas kötetben 1932-ben jelent meg. (S. Fischer-nél: Gerhart Hauptmann: *Das dramatische Werk.*) Regényei, emlékei, röpiratai külön-külön. A róla szóló terjedelmes irodalomból: Hans von Hülsen: *G. H. Siebzig Jahre seines Lebens.* S. Fischer, 137. l. 1932; Paul Schlenker: *G. H.* 1898¹; 1912²; 1922³; Emil Sulger-Gebing: *G. H.* AuNGW: 283: 1922³; J. H. Marschan: *Das Mitleid bei G. H.* 1919.; érdekes speciális tanulmány róla az Erich Wulffen-é is: *G. H. vor dem Forum der Kriminalpsychologie und Psychiatrie*, 1908¹; a második kiadás 1911, ilyen címen: *G. H.-s Dramen.* Stb.

rásznak készül, de közben annyit szavalja *Faustot* a barátai fülébe, hogy azok majd belesiketülnek. Midőn egy barátja Zolának éppen akkor megjelent *Nana* című regényét adja a kezébe, oly szenvedélyes felháborodással utasítja vissza ezt a könyvet, mint egy kis Savonarola. Jénában Haeckel zoológiáját hallgatja, Eucken filozófiáját s Volkelt irodalmi előadásait. Milyen volt a lelke diákkorában? «Szeretett a háttérben maradni — beszél egy gyermekkori barátja. — Sohasem akarta készülő munkáit megmutatni; soká kellett kérlelni, ha szoborműveiből vagy költeményeiből, melyeket garmadaszámra írt, valamit látni vagy hallani akartunk. Nagy társaságban inkább tartózkodó volt és hallgatag. Hosszabb elméleti fejtegetések közben arckifejezésébe valami kínos vonás vegyült. Emberek és sorsok érdekelték, nem elvont gondolatok.»

Olaszországi művészeti tanulmányútján malárián, tífuszon esik át. Litván nemzetiségű pajtásának, akire szoboralkotásait rábízta, elméje elborul és ez kalapáccsal zúzza szét a költő plasztikai kísérleteit. Talán a sors logikája rejlett ez örületben? Ott, Rómában, ápolta a szép barna Thiennemann Mária, sógornője és menyasszonya, ki nála pár évvel idősebb volt. A drezdai szent János-templomban esküsznek, a közeli Belvedere-ben volt az ünnepi lakoma. Ahogy az ifjú pár megáll egy percre a Brühlische Terasse-on s lenéz az Elbára, egy huszárhadnagy, aki előttük megy el, nevetve szól oda társnőjének: «No, ez is elpusztul nyolc nap alatt.»

Az ifjú cingár legény volt ezidőtájt, valami tüdőbaj s a római malária vagy tífusz utóbajai is jelentkeztek. Erknerben laknak, Berlin egyik külvárosában. Szobájukban sok a gipszöntvény, de az ifjú férj bejár a berlini egyetemre is, Treitschkét és Dubois-Reymond-ot hallgatja; sokat olvas: Ibsent, Tolsztojt, Arno Holz *Buch der Zeit*-jét, e korszakos jelentőségű művet. Jönnek a gyerekek, három fiú egymásután, mint az orgona sípjai. Sokat ír, akkor készül el első novellája, *Bahnwärter Thiel*. Abba a kis írói társaságba kerül, amely a jellemző *Durch* cégér alatt az irodalom új realiztikus irányát indítja meg; Leo Berg társaságába, melynek tagjai írók, bohémek, hosszúhajú koplalók, *novarum rerum*

cupidi (új dolgokra vágyakozók). Ezek közt lelkesül az ifjú férj, Mária asszonynak nem nagy öröme. Otto Erich Hartleben kedvesen jellemzi e korban: «Ott ül «der honette, vornehme Kerl» — ahogy Hartleben szószerint mondja — kócos külsejű rajongó forradalmárok között. Finom, csendes, tartózkodó, sápadt ifjú. Velük virraszt s ahogy világosszöke sörényét hátraveti, nem mondanád, hogy otthon három kis fia várja.» «Igazi Goethe-profil; tekintete keveréke a megfigyelőnek s a melancholikus álmodozónak — mintha ez a lélek, mely a legbensőbbekben otthonos, időről-időre kikémlene az őt környező valóságba.»

Huszonhét éves, midőn elindul diadalmas pályáján. Ifjú felesége sokszor hallhatta a szemrehányást, hogy egy kilátástalan naplopóhoz ment nőül. Szerencséje volt, hogy oly megértő barátokkal találkozhatott, mint a Freie Bühne emberei, köztük Otto Brahm és Paul Schlenther.

1889 október 20-án délelőtt 11 órakor volt a Lessing-színházban a költő első darabjának, a *Vor Sonnenaufgang*-nak (Napfeljötté előtt) a premierje. Ez a nap korszakos jelentőségű a német, sőt az európai irodalomban is.

*

E kor az európai irodalomban a realizmus és naturalizmus kora. Az írók az élet festésében eltávolodnak az idealizálás szép, de igaztalan módszerétől s a másik végletbe esapva, az élet másolását, sőt a rút élet másolását tűzik ki céljukul. Tolsztoj még bizonyos fokon romantikus realizmusa, Zola sötét bányái, sorvasztó gyárai, anyagi és erkölcsi fertői, karbolszagú betegszobái, Ibsen pathologiai alakjai, szuggesztív hatású női, gyenge férfialakjai, a német Arno Holz és Johannes Schlaf új realista irányjelzései hatnak az ifjú német íróra, Egyik sajátos tulajdonsága, hogy a legkülönbélebb hatásokat egyesíti érdekes írói egyéniségében. Műveit olvasva, sokszor furcsa kép tárul a kutató szemei elé: Ibsen és Zola találkoznak a kölni dóm előtt. Talán ez is magyarázza egyéniségének heterogén hatásait. Nem volt még író, akin oly sokan és oly soká vitatkoztak volna, mint Gerhart Hauptmann jelentős egyéniségén. Hatvanadik születése napját

ünnepelte a költő, midőn ezt írta róla egy kiváló méltatója : «Még nem lezárt költői személyiség».

Fellépése idején — s még sokáig — ellentétes vélemények hangzottak róla.

Adalbert von Hasenstein a *Vor Sonnenaufgang* első előadásának külsőségeit így mondja el: «Világos délelőtt volt, kint friss őszi napfény; de az ünnepiesen kivilágított házban, a színpadon a legijesztőbb képek sorozatai vonultak el a közönség előtt. A közönség a nézőtérén oly szakadatlan kopogást és dobogást, zúgást és füttyülést vitt végbe, mihelyt a függöny legördült, de nyílt szín előtt is, hogy az, aki itt idegen volt, nem szerezhetett tiszta képet az alkotásról s annak fogadtatásáról. Így egyik oldalról addig tapsolták ki a szerzőt, míg ellenmondást nem váltottak ki s akkor örege és fiatalja, jobboldal és baloldal ifjonti élvezettel trombitált és topogott s úgy fogadta a szerzőt, midőn megjelent a függönyök előtt.» Theodor Fontane így írja le a szerző alakját: «Valami köcsögkalapú, hosszúlábú férfit vártunk. Hát megjelent egy karcsú, nyúlánk, ifjú, szóke úr kifogástalan szabású ruhában s kifogástalan kartartással s oly bájos igénytelenséggel hajolt meg, hogy ennek legtöbb ellenese sem tudott ellenállni. Felvonásról felvonásra növekedett a láрма. Végül egyszerűen közbenevetek és éljeneztek, gúnyolódtak és topogtak s midőn a darab cselekményének tetőpontja közeledett, a tombolás is tetőpontjára ért.» És az öreg Theodor Fontane, a konzervatív német irodalomnak egyik büszkesége odaáll a költő mellé, leghívebb rajongója lesz, beszél és ír róla, azt mondja: «Ein völlig entphraster Ibsen», aki az életet igazán olyannak adja, amilyen. Nagy vita támadt a mű körül, melyet a költő szociális drámának nevezett el, hiszen a társadalom életének rajza a mű főcélja. Drámai túlzásai (például a berugott apa jelenetei, vagy az érzéki mostoha-anyáéi) afféle kezdésekre emlékeztetnek, mint a Schiller *Haramiái* vagy a Hebbel *Juditja*.

Szinte évenként következnek darabjai, megannyi eseménye a német, sőt az európai színháznak: *Einsame Menschen* (1891), *Die Weber* (1893), *College Crampton* (1892), *Der Bieberpelz* (1893), *Hanneles Himmelfahrt* (1893), *Florian*

Geyer (1896), *Die versunkene Glocke* (1896), *Der arme Heinrich* (1902), *Fuhrmann Henschel* (1898), *Michael Kramer* (1900), *Rose Bernd* (1903), *Gabriel Schillings Flucht* (1912), *Und Pippa tanzt* (1906), *Der Bogen des Odisseus* (1914), *Winterballade* (1917), *Der weisse Heiland* (1920), *Indipohdi* (1922), *Peter Brauer* (1921), *Veland* (1922), *Dorothea Angermann* (1923), *Vor Sonnenuntergang* (1932). Volt életének olyan évtizede, melyben csak német földön 14 darabját adták 1169 estén, évenként átlag 117 Hauptmann-előadással, ami akkor még hallatlan siker volt.

Első zajos sikere a *Takácsok* című drámájának volt 1893-ban. Ez a darab szinte egy éjszaka világhírnevet szerzett a költőnek. Egyik legújabb életírója, Hans von Hülsen beszéli, hogy akkoriban Amerikából a költő egy levelezőlapot kapott, amelynek címezése ennyi volt: «*Weber—Hauptmann, Deutschland*», s a posta a levelezőlapot késedelem nélkül kézbesítette a címzettnek.

A *Takácsok* óriási közönség-sikert ért el, a körülötte lezajlott vitatkozások csak előnyére váltak. A költő nagyapja valaha maga is szegény takács volt. A költő atyja sokat mesélt fiainak a takácsok szenvedéseiről. Gerhard Hauptmann tanulmányutat tett a sziléziai Eulengebirge takácsfalvain át Langenbielau-tól Kaschbach-ig, hogy adatokat gyűjtsön darabjához. Eredetileg sziléziai nyelvjárásban írta darabját 1891-ben (*De Waber* volt a címe) s még ugyan-ezen évben lefordította irodalmi nyelvre, csak egyes részeiben hagyta meg a nyelvjárási formát. Költőnk több munkájában visszatért kis hazája régióiba, s az akkoriban divatos irodalmi regionalizmus egy érdekes darabját alkotta meg. (Nálunk e regionális irodalmi művészet jeles alkotásai Mikszáth palóc rajzai.) A mű történelmi valóságon alapszik, az 1844-i takácslázadáson, melyet katonasággal nyomtak el. A dráma a német naturalizmus remeke, már a tömeghatás pompás rajzai által is; 40 beszélő szereplője, mind az életből ellesett s visszaadott alakok. Őt kép tárja elénk az éhséglázadás keletkezését, kitörését és megsemmisítését. A naturalizmus elérte célját. Az alakok, a szavak, az irodák, a munkás kis oduja, a falusi kocsmá stb., úgy vannak festve e mű-

ben, mint egy sötét tónusú képsorozatban. A darab először csak a *Freie Bühnen* került előadásra 1893-ban, s midőn arról volt szó, hogy a hivatalos *Deutsches Theater*ben fogják adni, a berlini rendőrfőnök betiltotta. Hosszú, kínos parlamenti és törvényszéki tárgyalások következtek, s végül mégis engedélyezték a darab előadását. Elő is adták a *Deutsches Theater*ben, de ekkor az udvar felmondotta az udvari páholyt s bizonyos feszültség támadt a költő és az uralkodóház között. Csak a háború után enyhült ez a feszültség, midőn egyszer Rappalóban II. Vilmos császár elsőszülött fia, a volt trónörökös, a Hotel Excelsiorban odalépett a költőhöz s azt mondta neki megnyerő mosollyal: «Úgy-e, Hauptmann úr már nem haragszik?»

A *Takácsok*, sikere már egy rajongó csoport élén találja a költőt. A schreiberhauzi házban, a költő otthonában, jó élet folyik. Otto Brahm, S. Fischer, a költő kiadója egész pályáján, Paul Schlenther, Felix Holländer, Georg Hirschfeld egymásnak adják a kilincset. Fiatalok, jókedvűek, csak Mária asszony aggodalmaskodik mindig, ő érzi, miért. Télen nagy szánutakat tesznek és síelnek az Óriás-hegységben (ott ők honosítják meg ezt a sportágat), fent, a behavazott hegyeken, amelyeknek merész élvonalai a kedves völgy felé meredeznek.

Az idillikus életbe nagy vihar süvölt bele. Gerhart Hauptmann sok évvel később írt arról, hogy életünk negyedik évtizede a nagy rinascimento ideje. Ugyanő olvasta egyszer Sebastiano Erizzo XVI. századbéli olasz tudós könyvében Nagy Károly életének egy furcsa epizódját, egy fiatal leánynyal, aki a fehérhajú uralkodót úgy meg tudta babonázni, hogy ez, nem törődve a világ szájával, a nagy kötelességekkel, maga mellé emeli a kis ficánkoló démont, aki efféle elveket vall: «Égnem kell, vagy megfagyok». Ez irodalmi emlékek és nyomok azonban a költő életének egy hajszál híjja, hogy nem tragikus fordulatára utalnak. Ez a komoly gondolkodó 32 éves korában beleszeret zeneszerző barátjának, Max Marschalknak fiatal nővérebe, aki teremtett ellentéte a költő hitvesének. Zeneértő (Joachimnál tanul hegedülni), sportol és legfőképen rajongó szeretettel csügg a költőn, aki legizgatóbb drámáját talán nem írta, hanem élte. E két ragasz-

kodó nő között: a még mindig szerető feleség s a rajongó nő között, kitől nem tudott és nem is akart szabadulni, élte megbolygatott életét. Harmincöt év múlva ezeket a lelki harcokat írta meg a költő a *Buch der Leidenschaft* két testes kötetében. A sors, mely a dramaturgia és az etika szabályaihoz nem mindig alkalmazkodik, hosszú évek kínos küzdelmei után elszólította a szegény hitvest, a költő 1904-ben egybekelt szerelmével.

De még elébb meglepi a világot a legszélsőbb naturalizmus költője egy oly drámai művel, melynek mély költői ereje ma sem halványodott el. A *Hanneles Himmelfahrt* (1893) e mű, melyért a költő az első Grillparzer-díjat kapta. A következetes naturalizmus költője új útra tért: a meseország útjára. Ekkor indult el a történelmi, mondai s legendás világba tárgyakért. 1885-ben ezt írta Hauptmann: «Költő, lelked olyan legyen, mint egy hárfa, rezgesse meg a leghalkabb szellő, húrjainak mindig remegniök kell a világfájdalom lélekzetvétele által, mert a világfájdalom az ég felé vágyódásnak gyökere. Így dalaid gyökerei a föld fájdalmában futnak szét; de fejüket égi fény koronázza.»

Hannelében két pólus van: a világfájdalom s az ég felé vágyódás. Szegényházi emberek, snapszbruderek, fegyencek, hülyék körében Hannele ibolyás lelke: a biblia világa s a mesék országa. Merész újítás a drámában: a lélek lázas fantazmagóriái színpadra vetítve. A lázas beteg angyalokról mesél. Egyszerre csak elakad a szava. A halál angyala áll ágya mellett. A halott anya árnya jelenik meg. Szelíd szavakkal vigasztalóan mondja: «Hannele itt a bejárat, késszülj . . .» «Meghalok?» «Igen.» Ekkor a szegény gyermek ránéz rongyaira. Így nem feket a koporsóba. Mese-émlékek szállnak fel lelkében. A púpos falusi szabó fehér selyem menyasszonyi ruhába öltözteti, üvegcipőt ad rá, s midőn meghal, falusi iskolásgyerekek éneklük tanítójuk vezetése alatt a halotti dalt. Négy fehérruhás ifjú üvegkoporsóba helyezi.

Hannele körül is sok tinta folyt. Megtámadták, mert politikai tendenciát láttak benne, mások viszont azt mondták, papos darab. A naturalisták hűtlenséget vetettek szemére, mások meg éppen vallásyalázást láttak benne. Az

erkölcsi és nemzeti alapon álló Theodor Fontane és Gustav Freitag vették védelmükbe.

1893 november 14-én adták először, a költő 31. születése napjának előestéjén, a Königlich Schauspielhausban. S mi alatt a szabadgondolkodók s a haladók azt mondják Hauptmannra, hogy pietista lett, buzgó udvaroncok azt súgják az uralkodó fülébe, hogy mégis csak furcsa, amit ez a Hauptmann művel. A császár, II. Vilmos, udvari prédikátorát küldi el az előadásra ; a tiszta és költői lelkű Emil Frommel udvari lelkész mélyen meghatva tér haza az előadásról és ilyen értelemben tesz jelentést felséges urának.

Legtöbbször azonban nem ezt a Hauptmann-darabot adták, hanem a *Versunkene Glocke* (Elsűlyedt harang). A színpadi hatás sokszor a közönség kiszámíthatatlan szeszélyétől függ. Mégis mindig van alap a siker magyarázatára. Ezúttal talán a lírai romantikus tárgy, a mesehangulat, a vers, a szép színpadi képek tették meg hatásukat. A naturalista nyomorfestésben kifáradt közönség a Stephan George földi léttől, materiától távoli költészetét kezdte szeretni — ez a hangulat a színpadon is közönséget szerzett a fantázia, a szépség, a színezés jeleneteinek. Rautendelein alakja Hauptmann költészetének egyik csúcsát jelenti.

Míg otthon nehezebben mozdul meg a babérnyujtó kéz, külföldön mind több és több elismerés lesz osztályrésze. Legjobban meghatotta e külföldi kitüntetései közül az, midőn az oxfordi egyetem felajánlotta neki a tiszteletbeli doktorátust és oklevelében azt írta róla : *Gerhardus Hauptmann dramaticae summus inter hodiernos artifex* (a legnagyobb élő drámaíró). A friss oxfordi tiszteletbeli doktor ekkor megfordult Londonban is. Egy villásreggelin a híres Bernhard Shaw a maga módján szellemesen köszöntötte. Ezt mondta többek közt : «Nagyon csodálom Németországot. Nagy birodalom. S mint minden nagy ország, Németország is szerény : kiváló embereinek megtisztelését szívesen bízza a külföldre.»

De ez nem a költő lelke szerint való beszéd. Hauptmann a félreértések, lenézések idején azt írta egyszer a naplójába : «Az a sorsunk, ami a valódi szőnyegnek ; mennél többet tapodnak rajta, annál jobba válik.»

Az igazi tehetség előtt nincs visszafordulás, ha megindul a siker útján. Drámái sorozatán kívül írt néhány jó prózai kötetet is. Legmélyebb *Der Narr in Christo Emanuel Quint* című regénye a tolsztoji kereszténység eszméjének szolgálatában, legérdekesebb az *Atlantis*, melyben egy óceánjáró elsüllyedésének borzalmait írta meg egy évvel a Titanic pusztulása előtt. (Erről készült az első Hauptmann-film.) Ötvenéves, mikor megkapja a legnagyobbat, amit ma író elérhet Európában: a Nobel-díjat (1912).

Igazi hazafias érzését a világháború elején sokszor kifejezésre juttatta; csendesen éldegélt ekkor télen Berlinben, nyáron a Hiddenseen. Beletemetkezett fájdalmába és munkájába, szolgálja a belső világot, hiszen a külső a lángok martaléka lett. Nem tudta s nem is akarta önmagát megtagadni soha. Életének egy nagyon zivatáros korszakában, amikor még az ő életében is szokatlan támadásoknak volt kitéve, ezt írta naplójába: «Akinek a maga módján van valami mondani valója, annak minden más módon hallgatnia kell.» Mikor első ízben kapta meg a Grillparzer-díjat, azt ígérte, hogy ezentúl is a jót fogja akarni, a szépet keresi, az igazat soha le nem tagadja és hű marad a legmélyebben s legigazabban — önmagához.

A háború után lángoló szavakkal állt meggyötört hazájának szolgálatába. A weimari országgyűlés előtt a háború utáni első januárban azt írta egy röpiratában: «Németek, keressétek az egyetértés, az egység kincsét.» Az öreg Attinghaus utolsó óhaját idézi Schiller *Wilhelm Tell*jéből: *Seid einig!* «Alapjában nem nagy érdem — mondotta egyik előadásában — a hatalmas, a boldog, a dús Németországot szeretni. Más az a szeretet, amellyel ma szeretjük a hazát. Ez a sokkal-sokkal erősebb szeretet, amely egy többé bizony nem ragyogó, külsőleg és belsőleg rettenetesen megalázott, megkínzott beteg Németország felé fordul, ez a szeretet a csaknem megtört német szívből mint egy korábban elrejtett csodavirág virágzott ki...»

Neki joga van virágokról beszélni. Sok mindent varázsolts virággá Istentől áldott tehetségének rózsás kertje: a *szociális szenvedést, a nemzeti szenvedést, az egyéni szenved-*

dést. A véletlen az ő életének 70 éves jubileumát arra az évre tette, melyben a német nép legnagyobb titánjának, Goethe-nek emlékét is ünnepelték, halálának századik évfordulója alkalmából. Goethe nemzeti alapon álló, de igaz emberi alakja nem stílustalanul hajol le kései utódjához, aki költészetében szentté avatta az emberi szenvedést. Hauptmann nagyságban nem éri el mesterét, de népibb volt már származásánál fogva is, és talán németebb is: Hauptmann élete java egy politikailag egységes Németországban telt le, oly Németországban, melyről Goethe nem is álmodhatott. Az amerikai Kolumbia-egyetem aulájában e jubileumi esztendőben az élő jubiláns tartotta az ünnepi beszédet, a százéves halott-ról, s e beszédre az ó- és újvilág egyforma hódolattal figyelt. Az idén adták Berlinben és Bécsben az ő személyes rendezésében utolsó darabját, melynek ezt a címet adta: *Vor Sonnenuntergang.* Egy nap az egész, napfelkeltétől naplenyugtáig. De még nem tartunk ott.

Megáll egy percre a diadalmas költő. Visszanéz még egyszer naplemente előtt a végzett munkára. Köréje gyűl nemzete és minden anyanyelvű közönsége. A lelkes tapsokból, melyek mellett immár a kifogások elhalkultak, a ragyogó szemekből az a gondolat száll feléje, ami a férfi életének legnagyobb dicsősége: íme, teljesítette kötelességét hazája, embertársai s önmaga iránt. A Kronensohn maga is koronás fő lett, német költők fejedelme. Ott áll mint egy parti szikla, mely előtt a változó irodalmi divatok vizei sokszor elfutottak. Az újabb irodalom már nem az ő útjain jár, de minden út, ha a becsületesek útja, a hazafias alapon álló emberieség útjába torkollik. A szenvedések, a fájdalmak épen az ő életének évtizedei alatt lettek osztályszenvedésekből nemzeti szenvedésekké. A sziléziai takácsok sorsára jutott a kultúr-emberiség. A részvét költője egész nemzetének, szinte az egész kultúr-emberiségnek költője lett. A német nemzet és a művelt világ benne látja legigazabb tolmácsát és szenvedő szívének hódolatával hajol meg a diadalmas költő előtt.

IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MÁSODIK NEGYEDÉBEN.

— Harmadik és utolsó közlemény.¹ —

IV. A kor irodalomszemlélete.

Amikor irodalomszemléletről kívánunk beszélni, nem azért tesszük, mert talán azt tartjuk, hogy ez a kor elméleti érdeklődését épen oly mértékben foglalkoztatta, mint az eddig tárgyalt kérdések nagy része. Bevalljuk: történetileg szeretnénk értelmezni olyan problémákat, melyeket mai szempontból érzünk fontosnak és időszerűnek. Tehát kétszeres érdeke van ennek a vizsgálódásnak. Az egyik a második századnegyed irodalomszemléletének tudomásulvétele, a másik a modern irodalomszemlélet haszna: megismerni a magyar elmélet hagyományozását.

A mai irodalomelmélet kezdi felismerni Arany, Gyulai és Kemény irodalomszemléletével való rokonságát.² Az újabban külföldről hozzánk került elvek sokszor megdöbbentő azonosságban, tiszta fogalmazásban jelennek meg már egy félszázad előtt az irodalmi klasszicizmus elméletében. Ez a páratlanul gazdag és termékenyítő eszmerendszer még megfelelő feltárássra vár: értéke annyival is nagyobb, mert magyar eredetű, önálló alkotása a halhatatlan századközéphez. De ennek az Arany-, Kemény- és Gyulai-féle irodalomszemléletnek van már történeti előzménye. Ezt a történeti előzményt szeretnők föltárni. Kölcseyvel kezdjük meg tárgyalásunkat.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1932. évi 659. és 660. számában.

² Horváth János egyetemi előadásai: *A nemzeti klasszicizmus irodalomszemlélete* címmel.

1.

Kölcsey irodalomelméleti gondolkodásának nagyon sok, eléggé még ma sem méltatott részlete van. Egészen a klasszikus korszakig nem tapasztalható mélység és eredetiség jellemzi az irodalommal kapcsolatban álló eszméit is. Eszmélkedésünknek abban a korai időszakában eszméi természetesen még nem rendeződtek egész irodalomelméletté: azzal is nagyon meg kell elégednünk, ha kritikáiban és tanulmányaiban egy-két eszmetöredékkel találkozunk. Egyébként sem volt célja a pusztá elmélet az irodalomtörténet terén: így tanulmányai-ban és kritikáiban érvényesülő módszerét is figyelniünk kell. Lássuk először, vannak-e elméleti megállapításai az irodalmi kutatással kapcsolatban.

A *Kritika* című tanulmányában¹ olvashatjuk egyik érdekes nyilatkozatát a kritika szükségességével kapcsolatban: «Írók és olvasók örökös viszonyban vagynak egymással; íróival együtt halad az olvasóközönség, együtt állapodik meg, együtt marad hátra». Nem tulajdonítva többet e kijelentésnek, annyi kétségkívül benne van, hogy az író és az olvasót összekötő irodalmi viszony bizonyos ízlésbeli jelenségeket hoz létre. Az író és az olvasó egymásrautaltsága nemcsak külsőleges, hogy úgy mondjuk: nem csupán a termelő és fogyasztó viszonya van közöttük, hanem ez a kezdetben és ősi formájában csakugyan ilyen primitív viszony elmélyült: ízlésbeli rétegződések állapíthatók meg az író és az olvasóközönség egymásra hatásából. Művelődési oldala is van ennek a kapcsolatnak: sőt a múlt század első emberöltőjének egyik nevezetes feladata volt ennek a művelődési programnak minél teljesebb végrehajtása. De fontosabb ránk nézve Kölcseynek az ízlésformák eredetére vonatkozó gondolata. Egyúttal ez az első elméleti megállapítás tudományelméletünkben, ahol a közönség mint az irodalom aktív tényezője helyet kap az irodalmi fejlődés történetében.

Mélyre hatol Kölcsey másik elméleti megállapítása, *Körner Zrinyijéről* című tanulmányában: «Mert minden recen-

¹ I. m. III. 106—135. 1.

sens csak azt érezteti velünk, hogy az ő individuális ítélete milyennek találta a kézalatti művet; micsoda relációban álljon pedig az a literatura egészével, saját korával, a nyelv jelen állapotjával, s az olvasó közönség ízlésével és ismereteivel: erre, úgy vélem, még egy kritikus sem kívánt tekinteni.»¹

Két nagy részre oszlik Kölcsey módszertani megállapítása: az elsőt megtalálja korának kritikusi gyakorlatában, a másikat mint hiányt állapítja meg. Az «individuális ítélet» nem más, mint a műveknek pusztán esztétikai megítélése: Kölcsey szerint sem felesleges, sőt szükséges eljárás, de magában még nem elég. Mi teszi teljessé az esztétikai ítéletet? Az irodalmi termékek viszonyítása az esztétikán kívül álló tényezőkhöz.

Ilyen tényező első sorban a «literatúra egésze», vagyis: nem elegendő a költői művet önmaga elzártságában vizsgálni, hanem bele kell állítani az irodalmi fejlődésbe. A fejlődés sodrában egészen más ítéletünk lehet, mint ha a művet önmagában tekintjük. Az idézett mondaton túl ezt az eszmét állítja Kölcsey érdeklődésének központjába és hiány nélkül megvilágítja álláspontját: ha valamely művet irodalmi művelődésünknek elfoglalt helyéhez méltóan ítélünk meg, ítéletünk sokkal igazságosabb lesz.

Miért? Mert egy esztétikailag kevesebbet érő költői mű a fejlődésben sokkal nagyobb értékű lehet, mint egy esztétikailag talán többet érő. Tehát az irodalmi fejlődés vonalának feltüntetése első sorban viszonyítás, az egyes részek viszonyítása a fejlődés egészéhez. Nem mozaikszerűen összerakott építményt kell alkotnunk, hanem az egyes részeket mindig az egészhez való kapcsolatukban kell tekintenünk. Az ilyen szemlélet Kölcsey szavaival «mind helyesebb, mind tanúságosabb, mind philosophi lélekhez illőbb». A synthesis alapelvei íme megvannak Kölcsey elméletében. Ő már az irodalmi fejlődésnek bölcselő lélekhez illő feltüntetését sürgeti.

Követelésének második részében ismét találunk utalást

¹ U. o. 164. l.

az olvasóközönsséggel kapcsolatban. Meg kell vizsgálni azt is, — mondja — hogy a költői mű milyen viszonyban van az olvasóközönsség ízlésével és ismereteivel. Ennek a tételnek ugyanaz a tartalma, mint a *Kritika* című tanulmányából idézetté: a közönsség kapcsolatban áll az irodalmi jelenségekkel, valamilyen módon ő is résztvevője és alakítója az aktív irodalomnak. Szükséges tehát, hogy ne csak a költői műveket, hanem azok közönsségét is figyelembe vegyük.

Több, az irodalom szemléletét érintő elméletet nem találunk Kölcseynél. Nem is csoda: csak három nagyobb-igényű bírálata van és három olyan tanulmánya (*Nemzeti hagyományok, Körner Zrinyijéről, Kritika*), amely érinthet irodalomtörténeti elveket is. De csak érinthet és nem szükséges, hogy érintsen, mert egészen más célból készültek. *Körner Zrinyijéről* a maga egészében esztétikai fejtegetés, a *Kritika* című már a címéből láthatóan is más területen jár; Kis János költészetéről írt bírálata nem nagy koncepciójú: a belső igazság hiánya bírálata értékében megbosszulta magát.

Mielőtt idevágó dolgozatait abból a szempontból röviden megvizsgálónk, hogy ezek elveinek gyakorlati megvalósításai-e, állapítsuk meg összefoglalóan irodalomelméletének módszertani részét. Szerinte a kritikusnak három eszköze van az irodalmi művek vizsgálatához: az egyik egyéni ítélete, amely az esztétikai mozzanatokat emeli ki, a másik a költői műveknek a fejlődés egészéhez való viszonyítása, amely a történeti értékét adja meg, és a harmadik a mindenkor olvasóközönsség ízlésének vizsgálata, amely társadalmi és ízlésbeli dokumentumokat állapít meg.¹

Csokonai-bírálata annak az elvnek illusztrációja, hogy a költői pálya fejlődését nem légüres térben, önmaga elvontságában kell vizsgálni; az élet változó körülményei, embe-

¹ Császár Elemér *Irodalom és irodalomtörténet* c. egyetemi előadásában ugyanerre az eredményre jutott. A kritikus helyét nála természetesen az irodalomtörténetíró foglalja el. S ami Kölcseynél még csak itt-ott felbukkanó elvdarab, Császárnál a módszertan rész tengelye.

rek és művek folytonos hatással lehetnek a költő témáira, világnézetére, de még stílusára és nyelvére is.

Amikor Csokonai életét belekapcsolja költészetének fejlődésébe, az irodalomtörténeti ábrázolásnak azt a műfaját alapítja meg, amely a költői fejlődés folytonos előrehaladásával esztétikai megállapításait is lépésről-lépésre teszi meg, szinte együtt haladva a költő fontosnak tartott életmozganataival. Hosszmetszet ez a költői fejlődés egészen keresztül. Igazságosnak kell lennünk: bár nagyjelentőségű módszerbeli elv sugárzik át tanulmányán, nem használja teljes öntudattal és nincs tisztában fontosságával. De elméletét igazolta: azannyira hangsúlyozott 'reláció'-t, a tárgyi és személyi környezet különféle hatásait tudatosan figyelembe vette.

Berzsenyi Dániel verseiről szóló kritikája esztétikai szempontú fejtegetés. Gyakorlati jelentősége irodalomtörténetileg is van, amennyiben Berzsenyit a magyar irodalom fejlődésébe óhajtja beiktatni esztétikai szempontból. Ezért rövid áttekintését kell adnia a régibb irodalom történetének. Zrinyiben látja régi irodalmunk művészileg legkimagaslóbb alakját. Áttekintésében tudatosan érvényesíti az esztétikai módszert: a történeti fejlődéssel most nem törődik és egyedüli mérőeszköze az időtől független művészi érték.

Érdeemes egy pillantást vetni a *Kritika* című tanulmányára is. Témájának legnagyobb része nem tartozik ránk. De fejtegetései során azt a kérdést teszi fel: a mi kezdő irodalmunkban vajjon milyen kritikára van szükség? Részrehajlatlan vagy lelkesítő kritikára-e? Felelete nagyon érdekes: nem kritika-elméletet ad, hanem egészen váratlanul társadalmi szempontból vizsgálja a kérdést. Eszmemenete a következő: nagy költőinket (Csokonai, a két Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty) a közönség lelkesedése annyira «sarkantyúzza», hogy velük szemben a szigorú kritika nincs romboló hatással. Akiket a közönség ennyire méltányol, a kritika nem némíthatja el. Tehát ebben a megállapításában a korabeli írókat a népszerűség szempontjából vizsgálja olyanformán, hogy kik voltak azok, akiknek a közönséggel való kapcsolata műveikre is befolyással lehetett. Ez is csak felvillanó és társtalan rész-

lete volt Kölcsey eszmerendszerének és nagyarányú kidolgozást itt sem nyújtott.

Egyetlen olyan tanulmánya van, amely rendkívül széles keretek között próbálja megrajzolni a magyar irodalomnak hogy úgy mondjuk lelki képét. Ez a tanulmánya a *Nemzeti hagyományok* címet viseli. Irodalmunk fejlődésének legbelőbb titkait kutatja : bölcelet, lélektan és esztétika vezetik az irodalmi jelenségek vizsgálatánál és így tanulmánya irodalmunk bölceletévé lesz. Nem a részleteket kutatja, hanem mindig a problematikus kérdéseket vizsgálva, az egész magyar irodalmat szemléli. Magas csúcson áll, ahonnan csak lényegesre esik tekintete. A magyar nemzeti lélek első önerejű vizsgálatát nyújtja ; a magyarság lelki sajátságait elemzi, majd valószínűvé teszi ezekből a lelki adottságokból létrejövő költészet szükségyszerűségét. Sajátosan magyar szempontjai vannak, de a külföldi fejlődésről sohasem feledkeznek meg : összehasonlító irodalombölceletnek is nevezhetnők tanulmányát. Vannak helytelen szempontjai is, de az egészen előmlő tudós komolyság és filozófikus gondolkodás sok érdekes és értékes megállapításra vezetett (a hagyomány és a költészet kapcsolata, a költészetünkre jellemző nemzeti színezet, a népköltészet értéke és ereje). Nem idézhetjük sorról-sorra eredményeit ; kár, hogy az utána következő kutatók nem az ő tanulmányának szempontjaival és eredményeivel láttak irodalmunk fejlődésének kutatásához. Kölcsey már szellemtörténész volt a szó igazi értelmében : «philosophi lélekhez illőbb» tekintetet ő vetett először a magyar irodalomra.

Röviden áttekintettük Kölcseynek bennünket érdeklő gyakorlati alkotásait. Előzőleg láttuk irodalomelméletének itt-ott jelentkező nyilvánulásait. Most az a kérdés : összevág-e elmélete és a gyakorlata? Tárgyalásunk során mindenütt kiemeltük elméletének és gyakorlatának kapcsolatát. Csakugyan, ítéleteiben és tanulmányaiban ezek a szempontok vezetnek : mivel a költészet művészet, szükséges, hogy első sorban esztétikai álláspontot foglaljunk el vele szemben. De a költészet történetének, mint minden történetnek, gyakorlati principiumai is vannak, amelyek bizonyos viszonyítások és

sok esetben társadalmi kapcsolatok megállapítása nélkül nem oldhatók meg. Ez a többszemponútú eljárás ne szorítkozzék a kapcsolat nélkül álló részjelenségre, hanem a részek mindig az egészhez való függésükben vizsgálandók meg.

Kölcsynek ez a gyakorlati kutatásban is érvényesülő eszmerendszere mégis különbözik a modern irodalomszemlélettől: első sorban nem rendszeres, kissé odavetettnek és nem eléggé indokoltnak látszik; másodsor nem elég öntudatos, sem elméletben, sem gyakorlatban. Mindkettő fontos különbség, kivált ha egy külső körülmény is hozzájuk járul: elméleti töredékeinek kevés számú és elrejtett jelentkezése s gyakorlati irodalomtörténeti munkáinak szintén nem épen nagy száma.

2.

Néhány elszórt, egyáltalában nem rendszeres, de kétségkívül meglevő töredék-eszmére kívánunk most rámutatni. Nem is elméleti megállapításokként akarnak feltűnni, inkább csak szempontok gyakorlati használatra. Mégis sokat lehet tanulni belőlük: íme az irodalmi vizsgálódás minden elméleti felkészültség nélkül, önmaga felé fordulva és a magáét megérteni akarva, a magyar szükséglethez idomuló eredményre jutott.

Idéztük már Katona tanulmányát a magyar drámával kapcsolatban. A magyar színpad káros irányú fejlődését a külső, értéktelen hatni-akarás felé a közönséggel, a közönség ízlésével hozza összefüggésbe, amint mondja, a «Dörömbözés lesz az írónak útmutatója, hogy ha dicsőséget akar aratni». Tehát az alacsonyabbrendű ízlésváltozatnak hódoló közönség a maga hasonlóságára alkotja meg, helyesebben kényszeríti az íróját. Katona konkrét irodalmi jelenséget akart megmagyarázni; esztétikai szempontból nem lehetett, így az egyetlen lehetséges értelmezéshez fordult, mely társadalmi vonatkozások alapján a közönség ízlésviszonyaiból érteti meg a szóbanforgó irodalmi jelenséget.

Fáy András, aki igazán távol állt mindenféle irodalomelméleti spekulációtól, a *Muzáron* negyedik kötetében *Házi rosta* címmel nagyon talpraesett és az irodalmi viszonyokhoz

mindenképen alkalmazkodó megjegyzéseket tesz.¹ Érdemes megtekintenünk, hogy mit tartott fontosnak megvizsgálni Csokonaival kapcsolatban.

Általános elvi szempontból kénytelen megállapítani, hogy a korabeli kritika jobbra vagy balra elfogult. Hivatottabb bírót kell keresni, olyan bírót, amely a pártos kritika ítéleteit ellenőrzi és kijavítja. Ez a fórum az irodalom élő közönsége és az idő múlása, a jövő. A közönségen nem a profanum vulgust, sem az írók seregét érti, hanem az irodalmat olvasó, bizonyos műveltségre jutott közönséget. Csokonainak tagadhatatlan érdeme épen az, hogy «minden Rendtől és Nemtől olvastatott». Nagyon jól tudja, hogy ez a «divatosság» sem mindig biztos mértéke az írói érdemnek, de végeredményében mégis érdem, kivált a mi irodalmunkban, ahol a német szentimentális irányú műveket nagyon szívesen olvassa a közönség. Tehát Csokonai olvasásával épen a magyar ízlés terjed. Csokonai fogatkozásait viszonyítással magyarázza: irodalmi értékelésénél figyelembe kell venni a kor iskolai és neveltetési állapotait,² a költő mostoha körülményeit és a közönség előítéletét.

Látjuk, Fáy mennyire az irodalmi jelenségek szemmel-tartásával jutott el a közönség szerepének megfigyeléséhez és a viszonyítás fontosságának megállapításához. Ezzel nem azt mondja, hogy a közönség ítélete a megbízható értékmérő, csupán azt, hogy a meddő kritikai értékelés korában az olvasók ízlése döntőbb jellegű. Azért tartja szükségesnek a közönség szemmel-tartását. Garay szintén foglalkozik a közönséggel, de nem az irodalmi értékelés, hanem az író szempontjából, így ez alkalommal kevésbé érdekel bennünket véleménye.

Kunoss Endre a *Természet* c. folyóiratnak *Literatúrai világ* rovatában arról elmélkedik,³ hogy a magyar munkák miért nem számíthatnak a közönségnél méltánylásra és kelendősegre. Három okot említ: az írók egymás ellen vívott

¹ *Muzáron*, 1829. IV. 78—83. l.

² Iskoláinkban «az Ó és Újabb Szép-Literatura lelke, filozófiája is mellőztetik; mert a régi Classicusok olvastatása mi egyéb nálunk mint Latinitási Gyakorlások?»

³ 1838. I. 12—16. l.

harcait, a munkáik korszerűtlenségét és a bírálatok helytelen-ségét. Igaza van-e vagy sem, most ne kutassuk, hanem forduljunk a Kunosztól is legterjedelmesebben tárgyalt korszerűtlenség kérdéséhez, mely az irodalmi jelenségek számbavételénél tanulságos lehet. Meghatározása szerint korszerű az, ami az irodalmi hagyományra figyelve, a jelenhez alkalmazkodik és tekintettel van a fönnálló viszonyokra. Az így értelmezett korszerűnek alaprétege a jelenhez való alkalmazkodás : szinte életbölcseségi elv az irodalom számára. Nem más ez, mint az olvasóközönség ízlésének szemmeltartása. Irodalmunk ezzel nem sokat törődött, pedig fontos lenne a közönségre abból a szempontból is figyelni, hogy ismerve esetleges külföldi irodalmi műveltségét, magyarul is képesek legyünk műveltségének megfelelő színvonalú alkotásokat nyújtani. Mivel a kor időszerű kívánsága a nemzetiség és az eredetiség, a közönség ilyen munkákat olvas szívesen, tehát irodalmunknak kötelessége ezeket a kívánságokat kielégíteni.

Kunoss véleménye ismét egy adalék ahhoz az irodalom-elméleti igazsághoz, hogy az irodalmat mozgató erők között nagy szerepe van az olvasóközönségnek s így az irodalmi kutatásnak nem szabad elhanyagolnia ezt a tényezőt.

3.

Bajza irodalomelméleti gondolatait vizsgálva, két dolgot kell figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy elméleti művei az irodalmi harcok közepén sok esetben polémiákká váltak, és így sem ideje, sem módja nem volt a filozofálgatáshoz szükséges nyugalom és elmélyedés megszerzésére. Ez a körülmény kedvező lehetett az állandó harci kedv és a gyakorlatban nagyszerűen érvényesülő támadás frissen tartására, de meggátolta az eszmék következetes végiggondolásában és bölcséleti elmélyítésében. Nem is akart Bajza irodalom-bölcséletet adni, sokkal fontosabb feladatai voltak neki, a kor vezető kritikusanak, mintsem hogy az elvont dolgok vizsgálatába merüljön. Friss lendületű, merész évei voltak azok a magyar irodalomnak, nem értek még rá tudósaink elméleteket gondolni végig feladataikról. Néha-néha útjukba került

az irodalomelmélet is, néha szembe kellett nézniök a módszerrel ; röviden tették ezt meg, nem is mástól eltanulva, hanem gyorsan, sokszor nem is teljes tudatossággal, a pillanat hatása alatt. Kölcseynél is tapasztaltuk ezt a leginkább töredékekben, reflexió alakjában elrejtett elmélkedést, a még gyakorlatiasabb Bajzánál sokkal jellemzőbb jelentkezésében fogjuk találni.

A másik körülmény, amelyet nála mérlegelnünk kell, már egészen egyéni és független a kor feladataitól és divától. Bajza nem volt olyan mélyenlátó, filozófikus lélek, mint Kölcsey, egyáltalában nem tudott elvont lenni. Így minden elmélkedésüket bizonyos állandó ellentétben látjuk egymással : Kölcseyé mélyebben jár, Bajzáé felületesebb. Egyetlen irodalomelméleti gondolatuknál sem változik meg ez a viszony, csupán az irodalom társadalmi vonatkozásait nézi Bajza más, de nem mélyebben látó, csak más szemmel, mint Kölcsey.

Néhány érdekesebb eszméjéről megemlékezünk. Határozottan előrebocsátja, hogy ő sem híve annak az ítélő eljárásnak, amely a körülményeket, a környezetet, az irodalmi jelenségekkel kapcsolatos dolgokat nem veszi figyelembe.¹ A viszonyítás nemcsak ebből a szempontból fontos. Tovább is mehetünk. Amikor Szalay Lászlónak a *Muzáron*ról írt bírálatára észrevételeket tesz,² figyelmezteti a fiatal szerzőt, hogy ne csak a *Muzáron* egyes darabjait ítélje meg, hanem annak egészét tekintse. «Tendenciáját és céljait, a benne uralkodó szellemet kellett volna az olvasó előtt kifejteni» — olvassuk Bajza észrevételét. Majd legfontosabbnak tartott nézetére hívja fel figyelmünket : a költői műnek ki kell mutatnia a helyet, melyet az a «magyar literatúra egészéhez mérve kitölt». Most nem kell külön méltatnunk ezt a tételt : Kölcseynél is, szinte szóról-szóra ezt olvastuk.

Érdekes óhaját írja le Bajza az *Epigramma theoriája* bevezető lapjain.³ Tagadhatatlan önérzettel állapítja meg, hogy «ilynemű dolgozásoknak becsét nem annyira a tárgy», mint inkább az előadás módja határozza meg. A maga tanul-

¹ I. m. V. 9. l.   ² I. m. IV. 97—98. l.   ³ U. o. 12—13. l.

mányát téglának tartja a magyar irodalom, később eljövendő összefoglalója számára. Épen azért a legkisebb részletmunka sem felesleges, sőt törekednünk kell rá, hogy a költészet egyes nemeinek hazai fejlődését mennél alaposabban kidolgozzuk. Miért van minderre szükség? Mert «óhajtanók, hogy valaha poesisunknak egy tökéletes philosophiáját bírassuk».

Itt van Bajza irodalomtörténeti és irodalomelméleti munkásságának rugója: ezért ír az epigrammáról és ezért ír a regényről úttörő tanulmányokat.

Közönségszemlélete — ha szabad ezzel a szóval illetnünk az idevonatkozó töredékeket — nem mélyült el annyira, mint Kölcseyé vagy Fáy Andrásé és, ami a döntő tényező ebben a kérdésben, nem vonta le módszertani következményeit. Nézzük csak meg, az irodalommal kapcsolatban hogyan látta az irodalmi viszony egyik tényezőjét, a közönséget.

Toldynak azt írja egy alkalommal,¹ hogy ne figyeljen a pór sokaság véleményére: nem számít az. Nem is értenek azok az ítélethez, mert «egyiptomi sötétségben bolyganak elébb tovább». Talán csak ahhoz értenek, hogy melyik a jó «jármas ökör». Ez a vélemény természetesen nem más, mint a fiatal költőtitan kötelességszerű magaslati álláspontja a megvetett plebs-szel szemben.² Bizonyosság-érdekessége van, akárcsak az 1842-ből származó, épen ellenkező hangulatú állításának, hogy az írónak a részvét még nagyobb buzdítás, mint a pénz.

Van Bajzának komolyabb hangja: a közfelfogás közönségszemlélete volt ez elvi vonatkozásában. Bajzánál kettős alapréteget lehet észrevenni ebben a szemléletmódban. Az első irodalmibb jellegű és a drámával van vonatkozásban: mivel a dráma közvetlen kapcsolatban áll a közönséggel, ő is hamar észrevette az ízlésviszonyok tükrében a közönség alakító befolyását.³ A másik alapréteg a nemzeti elvvel áll kapcsol-

¹ I. m. VI. 77. l.

² Kazinczy arisztokratikus magatartása újul fel Bajza állásfoglalásában: egyszersmind bizonyíték arra, hogy Bajzáék nemzedéke fellépése alkalmával ebben a kérdésben is Kazinczyt követi. Később elvet változtat, ami az irodalmi fejlődéssel kapcsolatos.

³ I. m. V. 155., 162—163., 249., 316. l.

latban. Az irodalom nemzeti szerepére figyel akkor is, midőn a közönséget az irodalommal vonatkozásba állítja. Bajza — érdekes — nem az egész magyar olvasóközönségről beszél: csak a női olvasótáborról. Ismeretes, hogy az írók „honunk szebb lelkű” asszonyaitól és leányaitól, az ő finomabb lelkületűtől nagyobb fokú irodalmi érdeklődést vártak: Széchenyi is nekik ajánlotta a *Hitelt*, az almanachok pedig egyenesen az ő szépirodalmi igényeik kielégítésére szolgáltak. Itt is a kor szellemébe helyezkedve, méltányolni tudjuk Bajza túlzó szavait: «... a szépirodalom ... nagy figyelmet érdemel ... mert elmagyartalanodott nőinkre irodalmilag hatni csak ennél fogva lehet, s meglássátok, ha a sors könyveibe fennmaradás van a nemzet számára jegyezve, nemzetiségünk megalapítására nézve alig fog valami ... vérbehatóbb szerepet játszani, mint ez».¹

Annak a folyamatnak lehetünk tanúi, hogy az író a közönséget, legalább annak egy rétegét, kapcsolatba tudja hozni az irodalommal, azt tartván, hogy az irodalomnak a közönségre tett hatása a nemzeti élet javára szolgál. A közönség és az irodalom viszonyát ebben a vonatkozásban tudják elképzelni; a viszony itt nem irodalmi jellegű, ízlésbeli vonatkozásai sincsenek, az irodalom meghatározott társadalmi feladat elvégzésére teszi alkalmassá a közönséget. Ez a feladat Bajza idejében nemzeti. Az irodalmi viszony ilyenforma szemlélete teljesen egyoldalú, nem is tud arról, hogy a közönség mit ad az irodalomnak, nem érint sajátosan irodalmi problémákat, így az irodalomtörténet mint tudomány semmit sem tanul és semmit sem nyer ezzel a szemléletmóddal, mert elvi alapja csak annak a vizsgálatát teszi lehetővé, hogy az irodalom hatása alatt a közönség hogyan felelt meg a nemzeti célnak.²

A társadalmi szempontnak ezt a második alapréttegét lényeges különbségek választják el a Kölcsey-féle közönség-szemlélettől. A kor gyakorlata mindenesetre Bajzáét igazolta: ezt tudatosította, ezt a gyakorlati oldalt élte ki. A kor saját-

¹ I. m. IV. 463. l.

² Az «immanens magyarság» megjelenése az irodalomtudományban!

ságos magyar viszonyaiból származott ez az egyelőre még szerény igényű szemlélet, s az egészen az irodalom nemzeti feladatához kapcsolódott. De már kezdetében is meg kell figyelünk, mert hazai talajon keletkezett: eredetében Kemény Zsigmond nagyarányú közönség szemléletével rokon indulású.¹

4.

A negyvenes évek irodalomszemléletére térve, először Henszlmann Imre nevét kell megemlítenünk. Ő a negyedik évtized legmélyebben ítélő elméje. Severus igazságtalansággal vádolta, mert «viszonyainkat félreismervén, követeléseit igen magasra feszíti».² Nagyszabású irodalmi tanulmányát, *Az újabb francia színiköltészet és annak káros befolyása a mienkre*,³ éles logika, egységbe fogó látás, finom elemzés, de épen a viszonyok félreismerése jellemzi. A francia társadalmi életből vezeti le a francia dráma fejlődését és hasonló társadalmi viszonyok feltevése alapján a magyarra is ráhúzza ezt a fejlődést. Nyilván tévedés van ebben az azonosításban, de szempontjának következetes és alapos alkalmazása egyedülálló ebben a korban. Elméleti megállapítások nélkül határozott módszerrel dolgozik: érdemes egy pillantást vetni erre az eszmemenetre.

A francia társasélet vizsgálatából indul ki. Megállapítja, hogy a francia társadalmi élet felületes, üres; egy kaptafára húzó irányba elnyomja az egyéni színeket, általánost, modorost és szabályost eredményez divat és nyelv terén egyaránt. Ez a kezdetben műveltséggel együtt járó folyamat lassan átterjedt a nép minden osztályára, úgyhogy igazi népelet nem található Franciaországban. Mivel a költő és a közönség között körforgásszerű jelenség van: ebben a jellem-

¹ Kemény kollektív szemléletét származásilag (de nem minőségileg) Bajza közönség-szempontjához hasonlítjuk: mindegyik az irodalom *nemzeti feladata* miatt fordul a közönség felé. Csakhogy ami Bajzánál pusztán emlegetés, Keménynél szilárdan megalapozott vizsgálat, *módszer*.

² *Honderű*, 1847. II. 95. l.

³ *Regélő Pesti Divatlap*, 1842. I. 274—299. l.

nélküli társadalomban nevelkedett költő ebből a jellemtelen életből vette alakjait. S a közönsége szívesen fogadta, mert ízlését ez elégítette ki.

A magyar közönségnek tetszett a franciás ízlés, különösen a francia színiköltészet, mert hasonló társadalmi életfeltételek találhatók nálunk is: felületes az érdeklődésünk a művészetek iránt, szeretjük a pátoszt, a retorikát, a politikumot. Épen úgy, mint a franciák, mi sem szántunk mélyen. Így hatalmába kerített bennünket a káros, művészietlen francia irány; csak egy orvosság van ellene: forduljunk önmagunkhoz és szálljunk le saját lelkünkbe.

Henszlmann módszeres vizsgálata már tudatosan belső kapcsolatokat keres a közönség és az irodalmi fejlődés között, de következtetései hibásak. «Tényekből indul ki, eszmemenetének minden állomását tényekkel bástyázza körül, de nem veszi észre, hogy e tények foglalnak ugyan magukban igazságot, de nemcsak azt az igazságot, melyet ő olvas ki belőlük.»¹

Henszlmann érvényesít még egy, akkor párját ritkító szempontot: egy másik tanulmányában² a görög tragédiák jellemzőjét a többi művészet sajátásaiból állapítja meg. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy szükségszerű kapcsolat van a különböző művészetek egy korban nyilvánvaló sajátosságai között, mert mindannyian koruk hatása alatt keletkeztek.

Egy másik tanulmány, Ábrányi Emilé, *Futó nézetek a magyar irodalom fölött*,³ irodalmunk multjával is foglalkozik, rövid szellemi képét adva a fejlődésnek. Ugyanabból a tételtől indul ki, amely Kölcsey Csokonai-bírálatát is életre keltette, hogy az irodalom történetét nem lehet légüres térben bemutatni, hanem a «nemzet» történetével kell kapcsolatba hozni. Általában viszonyítva kell szemlélni, nehogy az irodalomtól többet követeljünk, mint amennyire a kor «állása» képesítené. A művelődési, iskolázási tényezőknél mindenütt nagy fon-

¹ Császár Elemér i. m. 371. l. Henszlmannak ezt a dolgozatát behatóan tárgyalja művének 369—371. lapjain.

² *A hellen tragedia tekintettel a keresztény drámára*, Budán, 1846.

³ *Honderú*. 1847 I—V. szám.

tosságot tulajdonít, a középkorban, a magyar renaissance-ban és a reformáció korában egyaránt. A középkor latinnyelvűségével a reformáció magyarnyelvűségét állítja szembe; általában feltűnő, hogy a nyelvi jelenségeket az irodalom fejlődésébe nemcsak külsőleg, hanem lényegét tekintve igyekeznek belekapcsolni. Még a XVIII. századi hanyatlás okait próbálja nemcsak irodalmi, hanem társadalmi szempontból is magyarázni: «a tulajdonképeni magyarság életgyökere» az alsóbb nemesség, ez a százados harcokban nagyon megfogyatkozott s így a magyarság szűkebb térre szorult; a főnemesség elidegenedett s «nemzeti nyelvünk csak a szegényebb nép kunyhói közt bujkál vala». Ábrányi ismét kapcsolatba tudta állítani a nyelvet az irodalom belső fejlődésével és a közízlés alakulásával. Rövid áttekintése módszertani érdemének ezt a körülményt tartjuk.

1847-ben, vagyunk, most tapasztaljuk először, hogy változik a történelem fogalmáról megalkotott vélemény is. A *Szépirodalmi Szemlében* egy ismeretlen szerző¹ a történeti regényről írva, az új történetírói modorral (Ranke) hozza kapcsolatba a regényíró eljárását és végül megállapítja, hogy a költői szabadság épen nem szenved csorbát a történeti kutatás alatt. Bennünket ez alkalommal történelem-szemléleti megállapításai érdekelnek. Helyteleníti, hogy «újabb idők szerint helyben nem hagyható hízélgésből a történet nem mint az emberek, hanem mint azok főnökeinek története kezeltetett». A kollektívumok helyett egyes emberek életét, a szellem alakító hatalmának megértetése helyett kronológiát tanított eddig a történettudomány, pedig a valódi történetnek a tömegek szellemi fejlődését kell tükröznie. Ezt teszi Ranke *Geschichte der Deutschen im Zeitalter der Reformation* című korszakos munkájában, s milyen szépen jellemzi a kor eszméit, ez eszmék fejlődését és villamos kihullámzását a tömegbe, ott azoknak módosulását és az ellenkező eszmékkel folytatott csatáját!

A *Szépirodalmi Szemle* tanulmánya pontosan mutatja az idők változását: a régi, csupán egyénekkal foglalkozó,

¹ *Szépirodalmi Szemle*, 1847. II. 241—243. 1.

kronológikus történettudomány helyét elfoglalja már külföldön Ranke történetírásában a szellem fejlődésére és a közösségekre figyelő szemlélet. Nálunk gyakorlati megvalósulásban még nem, de elméletben már jelentkezik az új történeti látás. Az irodalomtörténet most még nem tanult belőle, de nem is egészen egy évtized múlva Kemény, Gyulai és Arany már ebben a szellemben dolgoznak. Egyébként is rá akarunk mutatni, hogy Kemény történet szemlélete, melyet klasszikus tisztasággal részletezett, nem gyökérnélküli, első jelenség a magyar talajon: a *Szépirodalmi Szemle* felfogása eszméről eszmére megegyezik Kemény nézeteivel. Természetesen Keménynél nagyméretűvé fejlődik és belső igazságát, egyéni átélését bizonyítva, irodalmi munkásságának nemcsak eszmei, hanem gyakorlati terén is megvalósul.¹

A közönségre vonatkozó vizsgálódások is, bár csak ötlet-szerűen, de folytatódnak. Toldy vet 1838-ban egy «pillanatot» a multévi literatúrára s az elmaradás² okaival foglalkozik. Nem az olvasóközönséget vádolja, hanem a könyvkiadókat és a kiadási viszonyokat. Mivel a könyvek terjedését külső körülmények gátolják, nagy szerep jut, a mozgékonyabb és szélesebb kiterjedésű időszakai sajtónak. Legnagyobb jelentősége az, hogy «lassanként közönséget alkot». Toldynak egyáltalán nagy probléma volt a közönség szerepe: 1840-ben ismét ír róla,³ azt állítván, hogy «literatúránk kelleténél lassúbb terjedésének egyik oka a csekély nyilvánosság». Sok munka egyáltalában nem is jön a közönség tudomására; ezen a bajon akar segíteni a Figyelmező *Literatúrai mozgalomnak* című rovata és a Heckenast Gusztáv áldozatkészségéből megindult, minden dicséretet megérdemlő *Bibliographiai Értesítő*.

Toldynak ezeket az eddig figyelemre nem méltatott rövid tanulmányait sokra becsüljük. Értékek irodalomtörté-

¹ A *Szépirodalmi Szemle* és Kemény Zsigmond gondolatai sokszor még a kis részletekben is egyeznek; például a mémoires-irodalom fontossága a történetírással és a regénnyel kapcsolatban.

² Itt nem esztétikai elmaradásra gondol, hanem a közönség csekély érdeklődésére. *Figyelmező*, 1838. I. 121—130. l.

³ U. o. 1840. 465—466. l.

neti munkássága mellett is. Ez a magyar tudományosság szempontjából igen nagy érdem, de érdemül kell feljegyeznünk, hogy amott, a magyar viszonyokhoz alkalmazkodó és a magyar fejlődésből kiinduló eszméiben függetleníteni tudta magát az idegen elméletektől és a jelenségek értelmét hazai alapon világította meg. Toldynak is volt egyéni és eredeti hangja — csak az a kár, hogy ritkán hallatta.

A hölgyközönségre vonatkozó megfigyelések és értékelések természetesen folytatódnak a negyvenes években is, de mint pusztá megfigyelések, csak mint bizonyságok érdekesek Büky László a *Regelő Pesti Divatlapban* (1843. II. 304. l.) *A nők nemzetiség nemtőiként tekintve* cím alatt írt elmefuttatást, majd Medgyes Lajos az *Életképekben*.¹ Idézzük Medgyes vezető gondolatát, mert ez minden hasonló hangulatú elmélkedésre jellemző: «A nőerény őrzi egyedül a nemzetéletet; ha ez kialszik, felszakadoz a varázskötelék, mely a nemzeti dicsőség alkatrészeit összetartotta s lassú halál közt kivész a haza». Az eszmék fejlődése kedvéért tudomásul kell vennünk ezeket a töredékeket, mert ezekből érthető meg Kemény irodalmi szempontú közönség szemlélete. Megemlíthető még, hogy a közönséget, mint tárgyi valóságot tekintő vizsgálat 1847-ben lendült fel a színi és költői hatás kérdésének megvitatásakor. A dráma és a közönség közvetlen kapcsolata hívta fel a vitatkozók figyelmét a társadalmi szempontokra; természetesen az elmélet vagy a kutatási módszer nem tanulhatott ezekből a számunkra szintén bizonyság-érdekességű megfigyelésekből.²

5.

A kor elméleti mozgalmainak gyökeréig hatolunk, amikor magáról az elmélet általános értékéről mondottakat vizsgáljuk meg. Összefoglaló jelentősége is lesz ezeknek a soroknak, mert az egész anyagot egységes voltában kell tekintenünk. Toldy szavaival jellemezhetnők a kor minden irodalmi jel-

¹ 1847. I. 616. l.

² Az idevágó vita anyagából legrészletesebben érinti ezt a kérdést: *Életképek*, 1847. I. 254., 448—449. l. *Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. 77—78. l., 95—96. l.

legű mozgalmát: «Minden egyéb felsőbbség ingatag, csak a szellemé biztos és maradandó. Ebben van nemzetünk jövője és semmi egyébben». (Euripides előszava.)

Ez az európai látkörű program érvényesült a kor minden elmékedésében is. Különösen a huszas és harmincas években megható igyekezettel a nemzeti irodalmon kívánt segíteni akkor is, midőn esztétikai álláspontot keresett magának magyarsága megítélésére. Láttuk, hogy kicsendült ez a szólam, mint a szív verése a tudósság vaspáncélja mögül. Mikor pedig irodalmunk nemzeti jellege kezdte elveszíteni naiv és önkéntelen nemzetmentő színezetét, hogy helyette már tudatosan törjön arra és jelentse ki magát csupán eszköznek a nemzeti törekvések szolgálatában: ismét az elmélet próbálta a művészet öncélú útjáról letért irodalmat a *l'art pour l'art* elve értelmében öntudatra ébreszteni.

Nem csoda, ha az elméletet nagyhatalomnak gondolták. Láttuk már ennek a helyzetnek számtalan nyilatkozását. Hiszen eddigi utunk a maga egészében bizonyosság volt erre. Most az a kérdés: tulajdonítottak-e valami fontosságot annak a körülménynek, hogy idegenben tanult eszméket használtak magyar jelenségek magyarázatára?

Kölcsey rosszaló hangon tesz említést arról,¹ hogy a «recensensi köpenyeg is a bugyogóval együtt» német szomszédainktól szállott ránk. Akik pedig elterjesztették közöttünk, nem vették észre, hogy a «közönségesen viselt forma elnyövik s elkerülhetetlenül iskolásságot éreztető szólásokat s elmékedéseket hord magával». Nem fejezi ki határozottan, de érzi az összhangtalanságot: valahogy nincs egészen rendben a dolog.

Gróf Desseffy József már határozottan tiltakozik a külföldi mintára dolgozó magyar kritika, a *Journal Gelehrsamkeit*' ellen. Bár tudja, hogy a külföldi irodalmakban sok nagy érték van, mégsem akarja szolgálailag követni, mert «a magyar Géniusz sok tekintetben egészen más lehelletű».² Ehhez az eredeti irodalomhoz nem lehet külföldi elvekkel közelíteni.

¹ I. m. III. 160. 1.

² *Muzáron*, IV. 15. 1.

Fáy András még tovább megy, egészen azt mondja, amit Eötvösnek 1847-ben hangoztatott, manapság oly sokat idézett véleménye. Először is megállapítja Fáy, hogy minden nemzetnek van valami eredeti sajátsága; így a magyarnak is, s az egészen elütő a nyugati nemzetekétől. Ez a «Nemzeti Szamat» elmaradhatatlan társa az eredetiségnek: nélküle nincs igazi magyar irodalom. Tehát sokat ártanak «némely kritikuskaink azzal, hogy dolgozásainkat idegen kritikák után ítélgetik». Sajátságos magyar elemet csak magyar elvű értelmezéssel lehet megbírálni, az idegent pedig nem vakon követni, hanem *asszimilálni*, magunkhoz igazítani kell. Mélyenjáró fejtegetés már 1829-ben! Legfeljebb azt hozhatnók fel ellene, hogy akkor még nem volt olyan sajátságos magyar gyakorlat, amely nemcsak részleteiben, hanem a maga egészében magyar alapokon nyugvó elméletet eredményezhetett volna. Desseffy és Fáy nyilatkozatai bizonyítják, hogy épen az idegen esztétikai tanultságnélküli gondolkodók ráébredtek a gyakorlat és az elmélet némi ellentétességére.

Bajza a maga tömör fogalmazásában nagy igazságra mutatott rá. Jelentőségét a magunk véleményével kapcsolatban méltatni fogjuk még, sőt szempontját értékesítjük is. Most csak szóról-szóra ideiktatjuk elvi megállapítását: «Kritikusainkban praktikai tudomány semmi sincs, teóriai kevéssel több a semminél és az is sok részben hamis vagy pusztán eltanult, mert nem vált *második természetökké*».¹

Már Kölcheynél, Desseffynél, Fáyánál elhangzott a vád a kritika idegenszerűsége ellen. Mindhárman elfogulatlanul és általánosságban figyelmeztettek a hibára. Az idegenszerűség vádja később is felhangzott, de már konkretizálva, németiség formájában, és mindig személyekhez vagy irányokhoz kötve. Polemikus éle miatt és minden bizonyíték hiányában már kevésbé meggyőző, pedig sok igazság húzódik meg mögötte. Mégis szólammá vált ez a vádolás: általában divat volt az ellenfelet «lenémetezni». Így tesz Bajza Henszlmannal szemben: nem győz harcolni a «francia-evő német kritika» ellen. Viszont Bajzáék is megkapják a németiség vádját ellen-

¹ I. m. V. 12. l.

felüktől, a *Literaturiai Lapoktól*: «... nem a valódi kritikát teszik szabályul, hanem a maguk egyoldalú teoriáját, melyet némely hasonló gondolkozású német írókból kiszedegetvén, csalhatatlan mérlegül használnak». ¹ Hogy milyen lenne a valódi kritika, arról természetesen nem nyilatkoznak.

Láttuk, hogy Erdélyinek ugyanakkor, midőn a *Szép-irodalmi Szemlében* nagy önérettel állapította meg, hogy sikerült elszakadniok a «német itészi» iskoláktól, rögtön védekeznie kellett a németiség vádja ellen, amivel a *Pesti Hírlap* illette őket. ² Más alkalommal is kénytelen a szerkesztő megcáfolni az ellenük hangoztatott «német vádak'-at — különösen Eötvös bírálata érinti kellemetlenül. Rövid tiltakozás után csak annyit mond, hogy «furcsa argumentumokkal él a magyar ember, ha nekikeseredik». ³

Pedig Eötvös «nekikeseredése», ha általánosít is, sok igazat rejtett: «... midőn irodalmunk nem csupán a nagy német folyónak mesterségesen átvezetett gyöngé ere többé, hanem nemzetiségünk mélyéből látunk fakadni forrásokat: vajjon nem jött-e el ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tieck- és Schlegel teóriái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbírlására nem egészen illenek»? ⁴ Tehát Eötvös valami nagyon fontos körülményt állapít meg: itt van előttünk irodalmunk legeredetibb magyar jelensége, Petőfi. Mindenki véleményét akar róla mondani, de nem az ő költészetéből indulnak ki, hanem a nagyrészt már egyébként is elavult német elméleti szövegeket vagdadják egymás és Petőfi fejéhez. ⁵ Ez lehetetlen állapot. Ebben nem Schlegel feje dönthet, hanem egyedül mi. Tehát nem idegen filozófiákon át kell a sajátságos magyar jelenségekhez közelednünk, hanem ma-

¹ *Literaturai Lapok*, 1836. I. 5. l.

² *Szépírodalmi Szemle*, 1847. II. 161. l.

³ U. o. I. 389—390. l.

⁴ Összes munkái, XII. 249. l.

⁵ Eötvösnek ez a vádja erősen túlzó vagy éppen alaptalan. Petőfi kritikásai közül ugyancsak kevesen ismerték a német elmélet-írókat!

gunknak kell megalkotnunk irodalmunk saját filozófiáját, amely azután alkalmas lesz Petőfi megítélésére is.

1847-ben vagyunk: költészetünk önmagába mélyedése és tudatos magyarsága a műforma tekintetében is bekövetkezett. Petőfi megírta már legszebb verseit, Arany kiadta *Toldiját*. Hogyan is lehetne itt a Tieckek elvonult elveit ítélési alpnak felhasználni! Eötvös szavai hatalmas feladatot jelöltek meg a következő nemzedéknek: elméletét a legkisebb részletben is hozzá kell igazítania Petőfi és Arany költői gyakorlatához.

Eötvös nyilatkozatának elítélő részéhez azonban hozzá kell valamit fűznünk. A magyar irodalom-esztétika legnagyobbbrészt és épen reprezentáns képviselőiben, túl volt már Schlegelék irodalmi dogmáin. Ha nem ítelt is mindenben a maga fejével, volt annyi ízlése, hogy a feketét ne lássa fehérnek és fordítva. De még többre is jutott: sokszor méltányolni tudta a magyar talajból fakadt irodalmiságot, sőt egészen meglepő, önálló, «modern» észrevételei is voltak. Katonának, Fáynak, Kölcseynek, Bajzának, Erdélyinek és Henszmannak, hogy csak szerényen fogalmazzuk meg megállapításunkat, voltak a magyar irodalom gyakorlatából következő és ahhoz idomuló elveik. Az idegenszerűségről, ellentétekről is tudunk: ezekre is rámutattunk. Épen ez a sokszersőség a kor jellemzője. Megvizsgáltuk a kor minden irodalomesztétikusának jellemző vonásait, épen azért tiltakoznunk kell Farkas Gyula szintén általánosító felfogása ellen.¹ Farkas kiszélesítette Eötvösnek a Petőfi-kritikákra mondott ítéletét és az egész századnegyedre alkalmazta: «... az irodalmi elmélet konzervatív maradt az egész félszázadon át, nem haladt és nem fejlődött».

Tárgyalásunk során többször rámutattunk: igenis haladt és fejlődött ez az elmélet, lassan-lassan a gyakorlathoz simult. Ugyancsak ebben a könyvében állítja Farkas Gyula: Tieck és Schlegelék teóriáit Toldy honosította meg nálunk, s mivel erős egyéniségével közel félszázadon át uralkodott a magyar

¹ *A Romános—romántos—romantikus c. dolgozatában. Minerva, 1929. 176. l.*

irodalomtudományban, az irodalmi elmélet elszakad az irodalmi gyakorlattól, ezentúl külön utakon járnak, a magyar irodalmi fejlődés nagy kárára. Kétségtelenül voltak egymástól külön utai a gyakorlatnak és az elméletnek, de voltak összetalálkozásai is; különben sem mernők egyedül Toldyt vádolni az esetleges széthúzásért, meg ő sem volt annyira szélsőséges „Schlegel-hívó”: Aranyt ezen az alapon nem értelmezhetette volna olyan alaposan és a magyarelvű fejlődésnek megfelelően.

A németységnek évtizedeken át kísértő vádja 1847-ben valóban a magyar irodalmi elmélet létkérdésévé vált. Addig nem éleződött ki ennyire a helyzet, hiszen az irodalmi gyakorlatban is volt még idegenszerűség. De Petőfi és Arany költészete európai színvonalon magyar esztétikumot adott, minden idegenszerűségtől mentesen. Így a magyar szellem az irodalomra vonatkozólag elérkezett a válaszüthöz: vagy önmagához fordul és önmagából elemzi ki ezt a gyakorlatnak minden ízében megfelelő elméletet vagy bevallja tehetetlenségét és elveszíti az íróvilág és a közönség becsülését. Eötvös fogalmazta meg ezt a becsületkérdést az irodalmi elmélet számára. Az irodalomelmélet terén meg is történt ez a befeléfordulás — csak vagy egy évtizeddel később, Kemény Zsigmond korában. Viszont meg kell állapítanunk, hogy ennek az elmélyülésnek, ennek a magyar lelkiséghez igazodásnak a második századnegyed vetette meg az alapját. Valahogy úgy áll a dolog, hogy a kor irodalomesztétikusai tanultak idegen elméleteket, de azokat Bajza megvilágító szavai szerint *második természetökké* asszimilálták. E mellett, nem rendszeresen ugyan, de állandóan, magyar fejlődésből eredő eszméket vetettek fel. Tehát nem voltak egyoldalúak, nem uralkodtak bennük korlátlanul az idegen tanítások. Ezekre az utóbbiakra is szüksége volt a magyar szellemnek a hazai irodalmi törekvések megértésében: egyrészt sok idegen eredetű jelenség volt irodalmunkban, éppen a klasszikus ízlés koráig, másrészt sok általános művészeti vonatkozás is szerepelt. Ezeknek megvilágítására nem ártott az idegen és mindenütt érvénnyel bíró elméletek alkalmazása. Mert amint igaz a tétel első fele: magyar jelenséget nem lehet magyarázni

idegen elvvel, ép úgy megáll a másik fele is : idegen eredetű és általános jellegű jelenségre nem lehet sajátos magyar szempontokat kényszeríteni. Ilyenkor a magyar elveket kell általános, európai horizontra emelni. Ezt a feladatot felismerte a korszak végén irodalombölcseletünk, s mint nagy örökséget reá hagyta a kezdődő századközépre : elméletében is össze kell egyeztetnie magyarságát és európaiságát! A második századnegyed még nem jutott el a két elv összefoglalásáig, de külön-külön már tudomásul vette mindegyiket.

*

Végére értünk az 1848-ig terjedő időszak sok tekintetben küzdelmes útjának. Az eredetivé vált magyar irodalomnak szinte előzmények nélkül kellett megalapítania művészet-bölcseletét. Nem tehetette meg idegen segítség nélkül, önállóságát inkább a részletekben, mint az egészben kell keresnünk. Sok értékes eredménnyel találkozunk a fejlődés folyamán. Kölcseynél esztétikájának általános vonatkozásai, a nemzeti elem művészetbeli jelentőségének felismerése, ízlési dokumentumokra utalás és valami kezdetleges közönség szempont, a hagyományok irodalmi jelentőségének felismerése ; Fáynál és Eötvösnél a magyarelvű értelmezés szükségességének felismerése ; Bajzánál a valóság hangsúlyozása, a népiesség igazi jelentőségének meghatározása ; Vörösmartynál a költői és színi hatás kérdésének mélyreható vizsgálata ; Henszlmannnál és Erdélyinél a költői gyakorlathoz igazodó egyéni elve, az előbbinél a jellemzés fontosságának hangsúlyozása, az utóbbinál a népiesség alapos vizsgálata ; Szontaghnál a synthesisre törekvés.

De ezek mellett ott vannak a szélsőség felé hajló ellentétek : a realizmussal szemben az idealizmus, a költői hatással szemben a színi hatás. Erkölc és irodalom, nemzeti eszme és irodalom, tanulmány és tehetség : mindenütt fordulnak elő homlokegyenest ellenkező elvek. Mi az igazi népiesség : néphez idomulni vagy a népi elem segítségével felfrissíteni a műköltészetet? A költészet célja önmagában van-e, vagy nemzeti szerepre hivatott? Mindenre egyaránt találunk feleletet.

De az ellentétek az egyén lelkén belül is jelentkeznek : klasszikus példa erre Bajza elméletének ingadozása. Benne szemlélhetjük a kor elméleti sokféleségét, Kölcsyben sokoldalúságát.

A nagyjában idegen alapvetésen önálló, magyar eredetű eszmékre és igazságokra bukkanunk : alig van területe az elméletnek, ahol ne hagyna maga után értékes örökséget. A nemzeti klasszicizmusnak később elhangzott elmélete itt sok eszmei elődöt találhatott ; ez a magyar fejlődés sodrának közös eredménye lehet. A kor tudott már problémáin mélyen gondolkodni, de kritikusi gyakorlatában nem mindig érvényesítette elméleti tapasztalásait. Innen eredt a némettség vádja is. Többször tanult az elméletekből, mint az elméletek forrásából : a klasszikus értékű művészi megnyilatkozásokból. Az is sokszor előfordult, hogy a felismert elvi kérdéseket nem tudatosította tovább, nem érlelte rendszerré. Különösen áll ez az irodalomszemléleti és módszertani kérdésekre. Általában sokszerűség, bizonytalanság, forrongás látszik a kor távlati szemléletén : hiányzik még az átfogó eszme és az átfogó elme, az összefoglalás még nem következhetett be.

De a korszakon belül is határozottan fejlődésben van a gyakorlattal való mind nagyobb együttműködés. A legnagyobb ellentétek a negyvenes évek közepétől mintha veszteneének élességükből : az elmélet mintha irodalmi jelenségeinktől és az írók gyakorlatától kérne tanácsokat feladataira nézve. Nagy általánosságban : eszméi nemcsak eredetibbökké, hanem mélyebbé is válnak a fejlődés sodrában, s az elméletet már jobban össze tudja egyeztetni a gyakorlattal, mint a huszas vagy harmincas években. Bajzánál, a kor irodalomesztétikus típusánál még az egyén keretén belül is érvényesül ez a fejlődés.

Forrongó idők : de már érezni az átalakulás irányát.

HARASZTHY GYULA.

KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN.

— Hatodik és utolsó közlemény.¹ —

XV. Seneca halála.

Közben Nero végigszenvedte a lelkiismeretfurdalás minden kínját. A dühös Furiák egy percnyi nyugtot sem engedtek néki. Ha kimerülten ágyára hanyatlott és álomba merült, még örültebb hajsza indult meg ellene. Szakadatlanul halotta az eleven kígyókorbácsok csattogását és az irtózatot kígyósziszegést. És mikor föl-fölríadt álmából, hideg verítékben fürdött és rémületében úgy tetszett neki, mintha kígyófészkekben, jéghideg, nedves kígyótesteken heverne. Ó, ezek a rettenetes állatok! Nem hiába tartja rólam a nép szája, sóhajtott föl keserűen, hogy már bölcsöm fölött is két szörnyű kígyó őrködött, de nem is hagynak el, kitartanak mellettem, akár alszom, akár ébren vagyok.

Ó, jaj nekem! Orestes odamenekülhetett Athéné istennő szobrához, átkarolhatta térdeit és segítségével elnémíthatta az Erinyseket! . . . De, jaj, ki ment meg engemet?!

Egy ilyen rémes éjszaka után iratott Senecának, hogy siessen hozzá, mert csak tőle remélhet segítséget. Ha késik, beleőrül kínjaiba.

Seneca fürge kis numidiai lovaival hamarosan ott termett az agyonkínzott imperátor ágyánál. Éz, alig hogy megpillantotta tanítómesterét, csudálatosan megkönnyebbedett. Sírva-zokogva szorongatta a bölcs kezét és kétségbeesetten kiáltozta :

— Ments meg, kedves magiszterem, szabadíts meg enmagamtól!

¹ Az előbbi közleményeket, lásd a *Budapesti Szemle* 1932. évi 656., 657., 658., 659. és 660. számában.

Seneca azonnal Burrushoz siet és ennek indítására a testőrség főbb tisztjei: a centuriók és tribunok rendezik az első tüntető fölvonulást a császár előtt. Szorongatják az elcsigázott uralkodó kezét és hálálkodnak az isteneknek, hogy az előre nem látott veszélyből és anyja bűnös merényletéből ki menekült.

Agrippina ugyanis, mikor a bajaei hajótörés után szerencsésen a villájába került, rögtön elküldte Agerinus nevű szabadosát Neróhoz, hogy ne aggódják érte, mert az istenek jóvoltából minden baj nélkül megszabadult. A császár, midőn jelentették neki Agerinus megérkezését, szándékosan színpadi jelenetet rögtönzött. Amint ugyanis a szabados megbízatását előadta, a császár Agerinus lábai közt egy tört ejt le, s aztán mintha merényleten kapták volna rajta, vasra vereti. Azért rendezte ezt a komédiát, hogy anyja meggyilkoltatása után elmondhassa: Agrippina merényletének kipattanása miatti szégyenében önmaga vetett véget életének.

A testőrség hódoló tisztelgése után rövidesen megmozdult az egész környék és a közeli városokból csak úgy özönlött a császári palotába a sok üdvözlő küldöttség.

Ám Neróba csak ideig-óraig tudott lelket önteni ez a mesterségesen erőszakolt hódolat. Végkép nem bírta megnyugtatni. Még mindig rémes éjszakái voltak és tele volt panasszal, mintha terhére volna már az élet is és folyvást anyját siratta.

Egyik reggelen aztán így szólt hozzá Seneca:

— Most már tudom, hogy mi a baj, Felség... Te is tapasztalod, hogy a vidékek képe nem változik úgy, mint az emberek orcája. A vidék mindig ugyanaz marad, míg valami katasztrófa föl nem dúlja vonásait. Ha kitekintesz ablakaidon, mindig ugyanazokat a dombokat látod, melyekről állandóan kúrtrivalgás és mélyükből sírás, zokogás hallatszík. Föltétlenül szükséges a levegőváltoztatás. Gyerünk, Uram, Nápolyba...

Itt Nápolyban fogott hozzá aztán Seneca élete legsúlyosabb feladatához; annak a levélnek megírásához, melyben Nero bejelenti a szenátus előtt anyja halálát. Egy felszabadított rabszolga gyilkolta meg, mondja a hazug írás, aki ezért

meg is lakolt méltóképen. Majd felsorolja Agrippina gonosz-tetteit és halálát az állam szerencsésének tünteti föl, mivel folyton az uralkodó élete ellen tört.

Seneca ezen levél megszerkesztésével majdnem gyűlö-letesebb lett a nép előtt, mint ura, Nero.

Mi sem kíséreljük meg mentetegetését, csak azt tesszük hozzá, hogy ez egyszer Seneca is úszott az árral. Hiszen olyan nagy volt az idétt Rómában a halálfélelem szülte hízalgés és színlelés, hogy a szenátorok tiltakozás helyett, az anya-gyilkosság emlékére, hálaadó istentiszteletet rendeltek el az összes templomokban. Agrippina halála napjára évenként ünnepélyes játékokat írtak elő és a boldogtalan anya szüle-tése napját Róma szerencsétlen, fekete gyásznapjai közé iktatták.

És mikor az anyagyilkos imperátor visszatért a fővá-rosha, ünnepi menetben vonult eléje az egész szenátus, meg a nép apraja-nagyja és úgy ünnepelte, mint valami diadal-mas fővezért.

Vajjon mit tehetett Seneca, vagy mit kellett volna tennie?

Itt volt az ideje, hogy megmutassa, mit tett volna Praexaspes helyében, kinek édes fiát kegyetlen királya le-nyilazta.

Nem, ebben az időben tényleg senkinek sem állott mód-jában, hogy jót tegyen. Ó, hiszen akart már igen sokszor menekülni az udvarból, nagyon sokszor kérte fölmentését, de mindig visszautasították kérését. Így aztán kénytelen-kelletlen ott maradt ura mellett, közösségben a testvér-és anyagyilkossal. Vérző szívvel nézte végig a rémtetteket, melyeket a minden emberieségből kivetkőzött imperátor elkövetett. Kitartott tehát mindaddig, a míg hű barátja, Burrus ott állott oldala mellett.

Mikor azonban derék barátja is kidőlt mellőle, akár betegség folytán, akár Locusta mérgétől, és ellenségei egyre jobban hangoztatták, hogy folyton gyarapítja óriási vagy-onát, a polgárok kegyét hajhássza, kertjeinek szépségével, villáinak pazar berendezésével majdnem túltesz a császáron ; egyedül a maga számára foglalja le a szónoklás dicsőségét, nyíltan ellene van a császár gyönyöreinek, gúnyolódik az

imperátor éneke meg hangja fölött . . . stb., — tovább egy percig sem várt. Kihallgatást kért tehát hatalmas urától és színe elé bocsáttatva, így kezdett beszélni :

— Tizennégy éve már, császár, hogy reményfakasztó ifjúságod mellé rendelték : nyolcadik éve, hogy a legfőbb hatalmat gyakorolod. Ez idő alatt annyi kitüntetést és vagyont pazaroltál rám, hogy boldogságomból semmi sem hiányzik, csak kívánatos korlátozása . . . Pedig mi más szolgálatot szentelhettem neked, mint úgyszólván árnyékban, magányban szerzett tanulmányaimat, melyeknek egyedül azért jutott részökül némi híresség, mert az volt rendeltetésük, hogy velök — munkám mérhetetlen jutalmául — a te ifjúságod fejlődését elősegíthettem. És te elhalmoztál engem határtalan kegyeddel, megszámlálhatatlan pénzzel. De most már mindkettőnk mértéke betelt. Ha még tetéznéd, csak az irigységet gyarapíthatnám, mely ugyan époly kevéssé érhet föl nagyságodhoz, mint bármely emberi dolog, de engem agyonnyom ; ezért rajtam kell könnyíteni. Miként támogatást kérnék, ha katonai szolgálatban vagy utazásban fáradtam volna el : úgy most életem útján megrokknva, segítségért könyörgök hozzád, mivel a legesekélyebb gondosság kifejtésére is alkalmatlan vagyok és vagyonom terhét többé nem bírom hordozni . . . Te férfierőd teljességében vagy, és már annyi éve tartod kezében a kormányt, hogy mi, öreg barátaid, bátran nyugalomba kívánkozhatunk.

Erre Nero körülbelül ekkép válaszolt :

— Hogy a te kidolgozott beszédedre rögtönösen felelni tudok, főleg neked köszönhetem. A te ajándékaid maradandók, míg életem tart ; de miket tőlem kaptál, a kertek, a pénz, meg a nyaralók, a vaksorsnak vannak alávetve. Szinte resteltem fölhozni szabadosaimat, kik sokkal gazdagabbak nálad.

De még erőteljes vagy s alkalmas a jól megérdemelt jutalomra ; magam pedig uralkodásomnak csak kezdetén állok. Ha tehát ifjúságom sikamlós útján valahová letévednék, visszatartasz, erőmet pedig támogatásoddal hathatóssabban irányítod. Ha pénzemet visszaadnád, nem a te szerénységedet, hanem az én fukarságomat, az én embertelen-

ségemtől való félelmedet fogja minden száj emlegetni. Ám ha mégúgy dicsérnék is önzetlenségedet, mégsem illenék egy bölcs férfiúhoz, hogy abból merítsen magának dicsőséget, amivel barátját rossz hírbe hozta.

Szavait csókkal és öleléssel fejezte be, mert természete és gyakorlottsága képessé tette, hogy kaján indulatát színlelt nyájassággal leplezze.

Seneca, miként az már a nagyuraknál végződni szokott, hálás köszönetet mondott a kegyes szavakért; de mostantól fogva megváltoztatja eddigi élete módját. Eltiltja a nála tisztelni kívánók gyülekezését, kerüli a kísérettel való megjelenést és ritkán tartózkodik a fővárosban, mintha gyöngye egészsége vagy bölcséleti tanulmányai kötnék le.

De félrevonulása már késő. Ellenségei nem érték be ennyivel, hanem belekeverték a Piso-féle összeesküvésbe. Egy hadi tribunt küldöttek hát hozzá, hogy kérdezze ki Pisóhoz való viszonyáról.

Seneca a leghatározottabban visszautasította vádjaitak.

— Lelkem — mondá a tribunnak — nem alkalmas a hízelgésre, képmutatásra; senki sem tudhatja ezt jobban Nerónál, kivel többször szállottam szembe, mint ahányszor akarátának alávetettem magamat.

Nero kérdésére, mikép viselkedett Seneca, a tribun azt felelte, hogy arca derült, tekintete vidám volt, és semmi jel sem mutatott ijedtségére.

Erre a tiszt parancsot kapott, hogy vigye meg néki a halálos ítéletet. Nero magához illő «kegyetlen kegyelemmel» a halálbüntetés módját a bölcsre bízta.

Seneca teljes lelki nyugalommal fogadja azt is, és mint igazi sztoikus, az öngyilkosságot választotta.

Lelke visszaszállott a múltba, a jobb időkbe, amikor még a gyermek Nero annyi szép reményre jogosította. És visszaidézte azokat a sorokat, melyeket *A haragról* című művében a szánalomraméltó udvari emberekről írt: «Úgy bizony, ezekenél már csak ilyen az evés-ivás, és így folyik a társalgás... Még szeretteik koporsója fölött is kacagniok kell! De hát miért nyögsz, esztelen?! Minden szolgaságodban nyitva a szabadság útja!... Bárhova tekintesz, ott a bajok vége!...

Látod azt a meredek szirtet? Azon lejuthatsz a szabadsághoz! Látod a tengert, azt a folyót vagy kutat? Azok fenekén ott ül szabadságod! Azt kérdezed, melyik út vezet legkönnyebben a szabadsághoz? Testednek minden ütőere!»

És mintha betűről-betűre meg akarná tartani ezt a programot, elvágta karján az ereket. Azután, miként egykor Sokrates, zokogó barátai felé fordult, ezekkel a szavakkal:

— Hová tették a bölcseségből tanult elveiket? Hová azt a lelki szilárdságot, melyre a fenyegető balsorssal szemben annyi éven át készülődhettek? Vajjon ki előtt volt ismeretlen Nero kegyetlensége? Hiszen testvérenek és anyjának meggyilkoltatása után nincs is más egyéb hátra, mint hogy nevelőjét és tanítóját is megölesse.

Erre megöleli feleségét, Paulinát, és a pillanatnyi helyzettel szemben kissé ellágyulva, arra kéri, hogy ne merüljön miatta örökös búbanatba, hanem nemes megadással viselje fájdalmát.

A nő azonban váltig azt hajtogatja, hogy őt is halálra szánták és ő is a gyilkos kezéből kívánja kapni a halálos csapást. Seneca nem ellenzi dicső elhatározását, sőt szinte örül, hogy az egyetlen szeretett asszonyt nem kell hátrahagynia esetleges bántalmazásoknak.

Erre fölnyitják Paulina ereit is. Mivel azonban Senecának elaggott és a silány táplálkozás folytán elgyöngült testéből csak lassú szívárgással folyt a vér, lábszárain és térd alatt is fölmetszette az ereket. Azután átvitette magát fürdőszobájába, mert félt, hogy kegyetlen kínjainak láttára felesége elveszti bátorságát, vagy hogy az ő halálküzdelve rá is hatással lesz.

Seneca haldoklása így is nagyon soká tartott, úgyhogy végül arra kéri hűséges barátját, Staius Annaeust, aki orvosi tudományával is kitűnt, adná elő azt az oly régen tartogatott mérget, aminővel az athéni törvényszék által elítélteket szokták kivégezni.

De hiába vette be, mert tagjai elhidegültek és így teste fogékonytalanná lett a méreg hatása iránt. Utoljára meleg vízzel telt kádba ült és miután annak gőzében lelkét kihellette, tetemét minden gýaszpomba nélkül elhamvasztják.

Így hagyta meg végső intézkedésében, mikor még nagy gazdagság és hatalom birtokosa volt, mégis előre gondoskodott temetéséről.

Kialudt tehát ez a hatalmas, nyugodt, ragyogó, átható fényű méceses is, mely így is oly messzire vetette fényét . . . De mennyivel messzebbre vethette volna sugarait és melegét, ha még többet kaphatott volna a kegyelem illatos olajából!

*

Paulina életben maradt, mert szolgálói Nero parancsára elkötötték karjait és elállították a vérzést. Élt is ezután még pár esztendeig csöndben, bánatos magányban . . .

XVI. Kialusznak az utolsó mécesesek is . . .

A sztoikus bölcs halála után nagyon csöndes lett az el-
árvult Seneca-porta. A szegény úrnő, az életre ismét vissza-
kényszerített Paulina, mint az árnyék, járt-kelt, imbolygott
az üres termekben. Legszívesebben ott sétált a peristylum
hűvös oszlopesarnokában. Olyan halovány volt, mintha
az utolsó csöpp vére is kifolyt volna. Egész napja szomorú
emlékezésben telt el: folyton férje iratait olvasgatta.

Szolgánépe, mind megannyi fölszabadított rabszolga
és jóra való keresztény, odaadó szeretettel és gyöngédséggel
ápolta úrnőjét, de hiábavaló volt minden buzgólkodásuk,
a szegény matróna napról-napra jobban sorvadt és egy regge-
len szép csöndesen elszenderült Diocharés és Daphne karjai-
ban. Elsiratták szívök mélyéből és nem szállították ki a
Via Appia mentén húzódó temetőbe, a nekropolisba, hanem
éjszaka egész nyugodtan levitték a katakombákba és ott a
mártírok véréből megszentelt földalatti sírkamra egyik fülké-
jében helyezték el. Nem volt ellene senkinek sem kifogása,
úgy tisztelték meg, mint egy igazi vértanút. Hiszen az is volt!

A hűséges szolgánép ezután talán még jobban vigyázott
a portára. Nap-nap után várták a törvényes örökös, Seneca
legfiatalabb öccsének hazaérkezését a messze Keletről, hol
egy hatalmas provincia helytartója volt. De hiába várták
sóvárogva visszatértét, másképen volt megírva a sors köny-
vében.

Diocharés és a többi hűséges szolga már Seneca életében is teljesen szabadon járt-kelt éjjel-nappal Róma utcáin; senki sem korlátozta őket vallásuk szabad gyakorlásában. Éltek is az alkalommal és rendszerint csak a hajnali órákban kerültek haza a katakombai istentiszteletről. Csak a legidősebb szokott otthon maradni házőrzőnek. Annak pedig «részt hoztak» a szent gyülekezetből és «béke-csók»-ban adták át.

Hallottak ugyan a keresztény vértanúk kínzatásáról, nem egyszer vettek részt az ilyenek temetésén a katakombák hűvös sikátoraiban, ha sikerült megmenteni legalább egy-egy darabot szétmarcangolt testükből. Mert legújában az arénák elvadult közönsége főleg a szegény keresztények halálkínjaiban gyönyörködött legszívesebben. Mikor emberfeletti kínjaik közben egy-egy kétségbeesett sikoly röppent el ajkukról, a teljesen megtévesztett, őrzöngő közönség gúnycacajjal felelt rá. Mert aki valójában felgyújtatta Rómát, hogy *Ilion pusztulása* című eposzához ihletet merítsen a lángtengerből, maga Nero dobta ki a nép közé, hogy az egész emberi nemet gyűlölő keresztények borították lángba a világ első városát; tehát ki kell irtani még az írmagjokat is. Vadállatok bőrébe varrva, kutyákkal tépették szét, vagy Nero kertjeiben napszálltakor szurkos vászonba csavartan fáklyák gyanánt égették el őket. És körülöttük vad orgiát ült az udvar, meg a csöcselék és kacagva tapsolt «Nero fáklyái»-nak. Ilyenkor alig lehetett testükből valamit megmenteni. Csak akkor juthattak egész testükhöz, ha keresztire feszítették őket és az éj leple alatt lelophatták a katakombák galambdúcra emlékeztető temetkezési helyére, a *columbariumba* . . . Szegény félreismert keresztények a legaljasabb gonosztevőknél is megvetettebbek és gyűlöltebbek voltak.

Ám Seneca derék, keresztény házanépe mindezzel semmit sem törődött, sőt titkon még epekedtek is a dicső vértanúi korona után.

Nem is kellett sokáig várniok, meghallgatta az Úr könyörgésüket.

Kr. u. 65-ben, május 15-ére nagy látványosságot ígért az aedilis, a legfőbb rendőrtisztviselő, aki a nyilvános játékokat szokta rendezni államköltségen. Néha azonban egyik-

másik népszerűséghajhászó aedilisnek az egész vagyonát is elnyelték az óriási költségek.

Már napok óta ki voltak függesztve a szüksézávú falragaszok: *C. Lentuli aedilis familia gladiatoria pugnabit Idibus Maiis; venatio et vela erunt*, vagyis május 15-én C. Lentulus gladiátor-csapata fog küzdeni; állathajsza is lesz, meg ponyva is (kifeszítve a napsugarak ellen). A közönség között szétszórt programok (akkor *libellinek* nevezték) valószínű csodákat ígértek: a legkitűnőbb gladiátorbajnokok lépnek föl, az állatszeliidítés, idomítás eddig még nem látott, hihetetlen produkcióit mutatják majd be Afrika és Kelet sötétbőrű fiai! Végül az állathajsza után «csemegének» oda volt biggyesztve: «Christiani ad belluas, Christiani ad leones!» — vagyis: befejezésül keresztényeket dobnak majd oda a fenevadaknak.

Gladiátor, fenevad és állatszeliidítő volt bőven, csak keresztény volt kevés. Tehát valóssággal vadásztak rájuk. Tudták, hogy éj idején szoktak összegyülekezni a föld alatt, de a katakombák titkos bejáratait nem sikerült még eddig fölfedezniök. Most végre az őrjárat kileste az egyik bokrokkal és sziklával ügyesen leplezett földalatti lejáratot, lesbe állt és jó fogást csinált. Sok száz keresztény esett fogságba, köztük Seneca szolganépe is. Május 14-ének hajnalán történt a szomorú esemény, tehát a foglyok felét azonnal beterelték az amfiteátrum hűvös bolthajtásai alá, a hatalmas vasajtókkal elzárt börtönökbe. Közvetlenül mellettük toporzékoltak a kiéheztetett fenevadak, melyek a meleg embervérre irtózatos üvöltésben törtek ki.

Másnap már a korai hajnali órákban ott hullámozott föl és alá a kíváncsi tömeg az amfiteátrum körül, óriási zajongás közt. Szerencsére Nero, úgylátszik, mélyebben aludt; mert ha fölzavarják édes álmából, alighanem ő is botokkal verette volna szét a hitvány csőcseléket, mint Caligula. Sőt talán az is kitelt volna tőle, amit egy másik császár tett, aki a hajnalhasadta előtt egybegyűlt és zajongó közönség közé mérges kígyókat dobott. Hiszen úgyis mindig oly sok a néző, a hely meg sohasem elegendő.

Mert a császári páholy, továbbá a vesztaszűzek, az előkelő

nők, szenátorok és lovagok részére fönntartott padsorok kivételével minden hely szabad és ingyenes volt. Csak a módosabbaknak került pénzbe. Egyes jegyspekulánsok ugyanis jóelőre befurakodtak a legjobb helyekre és csak drága pénzért engedték át üléseiket a gazdagabbaknak, sőt egy pár garasért még kákával tömött párnával is szolgáltak.

A játékrendező intésére először a gladiátorok vonulnak el a császári pódium előtt és felharsan a szokásos köszöntés: «Üdv néked, Caesar, köszöntenek a halálba indulók!»

Azután felállnak a vívóiskolákban képzett, előírt diéta szerint élő, bámulatos izomzatú gladiátor-párok. Széles mellükön ott ragyognak a vitézségi érmek, rajtuk legtöbbször a *spectatus* szó, amely kipróbáltat jelent, aki eddig még mindig megállta a helyét. A legtöbb bajnok szeméből vad elszántság, halálmegvetés látszik. Nagyon jól tudják ezek a szerencsétlenek, hogy ennél a közönségnél semmi irgalomra sem számíthatnak. Míg ha győznek, dicsőségüket költők zengik, minden boltban ott lesz képmásuk az edényeken, tálakon, poharakon, pecsétgyűrűkön, viselt dolgaikat henyéző kezek oda-firkálják minden falra szénnel vagy vasszeggel... Soknak arcán azonban mély fájdalom tükröződik: csak az imént búcsúztak el szeretteiktől, feleségüktől és gyermekeiktől. Egyesek vonásain égi nyugalom honol. Bizonyára keresztények, kik talán egy félórával előbb vették magukhoz az Úr szent testét. Imádságot rebegnek és mély szájalommal néznek a mellettük dühöngő bajtársakra, kik ugyancsak felönthettek a tiszteletükre rendezett közepében.

Most jeladásra villámgyorsan vívóállásba helyezkednek és színleges küzdelemben, ütemes vezényszóra mérik össze fegyverüket: lándsákat hajigálnak egymásra és fa- vagy tompa fegyverekkel viaskodnak. Majd elhajtják a játék-fegyvereket és élet-halálharcba, küzdelembé fognak.

Hogy mennél változatosabb kép táruljon a nézők elé, minden pár más-más fegyverekkel küzd. Egy-két perc múlva már halálhörgés is hallatszik: az egyik *retiarius*nak, vagyis hurokvetőnek már sikerült rádobni hálóját ellenfelére, sőt már egyszer bele is mártotta törét. Csak a közönség óhajára vár: beledöfje-e háromágú szigonyát, vagy megkegyelmezzék-e

néki. Jóleső érzéssel látja, hogy vagy 20,000 kendő leng feléje és biztosít kegyelmet gladiátor-társának. Szerencséje, hogy vitézül küzdött, mert különben a sokezer lefelé fordított hüvelykujj és ököl halálát jelentette volna.

Végül a sok páros viadal után a két legjobb bajvívó áll ki a porondra. Mindkettő legyőzte valamennyi ellenfelét, de csak harcképtelenné tette, egyik sem ölte meg gladiátor-társát. Csak a legélesebb szemű megfigyelő vehette észre, hogy a két híres champion mennyire kímélte ellenfeleit. Még kevesebben tudták róluk, hogy keresztények, azt meg épenséggel senki sem sejthette az izgatott szemlélők közül, hogy a két kipróbált ügyességű vívó a mérkőzés elején egy eddig sohasem látott kardforgatással, valóságos *keresztjellel* tisztelgett egymásnak... A közönség lélekzet-visszafojtva leste-várta a páratlanul érdekes mérkőzésnek minden egyes mozzanatát. Küzdelmük már kétszer végződött eldöntetlenül, most tehát mindenki azt remélte, hogy biztosan meglesz a döntés. Hozzájuk fogható vívó nem akadt a nézők sorában és így senki sem vehette észre, hogy a két kitűnő küzdő minden erejével azon fáradozott: legyen a mérkőzés harmadszor is eldöntetlen.

Így is lett. A kitűzött idő elteltével a versenybírák lefújtak és a közönség leírhatatlan lelkesedése között jelentették ki, hogy a két kitűnő mérköző teljesen egyenlő képességű bajvívó, akik ezzel hatalmasan rászolgáltak a gladiátor legnagyobb, legboldogítóbb jutalmára: a *fakardra*. Erre az egyik versenybíró átnyújtotta mindegyiknek az egyszerű fakardot és a közönség határtalan ujjongása közben adta át mindegyiknek az aranypénzzel tele erszényt és jelentette ki őket független, szabad embereknek.

A két keresztény bajnok erre átölelte egymást és sisakjukat lekapva, a nézők nagy ámulatára megcsókolták egymást. Az egész amfiteátrumban csak kevesen tudják, hogy ez a keresztények szelíd «béke-csókja» volt. A Názáreti mindent lefegyverző és itt a római ingoványban oly ismeretlen szelídsége először a durva rabszolga-daróc alatt lágyította meg a szívet és a vad gladiátor-kardok élet tompította meg.

Vagy ötven szerecsen rabszolga rohant most az arénára.

Gereblyékkel, söprűkkel elegyengették a talajt és friss homokot szórtak a vérfoltokra. Jöhetett hát a nagy attrakció.

Kelet és Afrika sötétszínű híres állatszélidítői vonulnak most föl. Kis fiúk vad bikák hátán táncolnak, párducok igában lépkednek, darvak körben repkednek és egymással viaskodnak, oroszlánok nyulakat kapnak el és bocsátanak el ismét sértetlenül, elefántok fekete idomítóik intésére térdre ereszkednek, majd táncolnak. Közben, hogy valahogyan el ne szokjanak a vér látásától, borzalmas kivégzés következik.

A sülyesztőből Orpheus emelkedik föl, mintha az alvilágból térne vissza. A természet körülötte megbüvöltnek látszik, lantjátékára sziklák és fák közelednek feléje, madarak szálldosnak feje fölött. És mikor a közönség megelégedi a látványosságot, előtör egy hatalmas medve, mely széttépi a szerencsétlen és halálra ítélt gonosztevőt, kit börtönében művészi lantjátékossá képeztek ki.

Újból felharsannak a trombiták, vadászkürtök és megkezdődik az *állathajszá*. A rhinocerot az elefántra, medvére uszították, az elefántot a bikára. Vadságukat még ingerléssel is fokozták. Ostorpattogással, ösztökével, tüzes vassal vadították, rongyokkal teleaggatott szalmabábukat dobtak eléjük, melyeket dühösen a levegőbe hajigáltak. Vagy párosával hosszú kötelekhez kötötték és a nép ujjongott, mikor felbőszítve a nyomorult állatok egymást marcangolták. Majd kitűnő, tapasztalt és jól fegyverzett mór vadászok léptek föl, akik betanított kutyáikkal a legdühösebb fenevadakkal is szembeszálltak. Nyilaik és nagyszerűen irányított dárdáik alatt a párducok, medvék és oroszlánok is sorban összeroskadtak. Olyan is akadt közöttük, aki pusztá ökölcspáással terítette le a leghatalmasabb medvét is.

Végül gyalogos és lovas vadász-gladiátorok küzdöttek életre-halálra a felbőszített fenevadakkal.

De mint mindig, most is az effajta állathajszá tetszett legkevésbé. Különösen a szenátorok padsoraiban hangzotak el most is az ilyenféle megjegyzések: «Ugyan hogyan találhatja kedvét művelt ember abban, mikor látja, miként tép szét egy iszonyú erős fenevad egy gyöngé embert, vagy

miként nyársal föl egy-egy vadászgerely egy-két pompás állatot!?! . . . »

És ezekkel a szavakkal már magukra is vetették a köpe-nyüket, hogy otthagyják a véres színteret. Bizonyára azért szedelőzködtek össze és vonultak ki már ekkor az amfiteátrumból, hogy ne kelljen lenyelniök a — «csemegét», ne kelljen végignézniök a gazdag műsor utolsó pontját, a legszánalmasabb látványt: az ártatlan, szegény keresztények kínos halálát.

Ezek között a nemes, bátor férfiak között ott volt mindig Petronius Arbitr is, kedves ismerősünk, a kis bölcselő-kör lelkes tagja, aki úton-útfélen nyíltan hangoztatta:

— Hogy' lehet ezeket a szegény, ártatlan keresztényeket üldözni, kínozni és fenevadak elé dobni, csak azért, mert annak a Názáretinek a vallását követik?! . . . Ha ez nem a legnagyobb igazságtalanság, akkor legalább is nagyfokú izléstelenség! Úri ember ilyent sohasem követhetne el. Az «elegancia mestere» nem is nyilatkozhatott másképen.

Mialatt ez az egy-két bátor ember távozott (mert nagy bátorság kellett akkor ahhoz, hogy valaki a császárt otthagya és távollétével tüntessen), a szerencsen rabszolgák ismét előrohantak, elegyengették a porondot, friss homokot szórtak a vérfoltokra, azután beterelték a keresztényeket az aréna közepére.

De most valami egészen különös dolog történt.

Máskor vad üvöltés, taps és gúnykacaj fogadta a porondra lépő keresztényeket. Gyalázó, becsmérlő szavak, szitkok és átkok röpködtek a levegőben. Most ellenben néma csönd köszöntötte azt a körülbelül ötven főnyi csoportot, melyet a durva pribékek korbácsütésekkel zavartak ki a vas-
ketrecekből.

Nem csoda, hogy az elfogult közönség nem talált magára. Mert szebb, kedvesebb, festőibb csoportot elképzelni is alig lehetett. Hófehér hajú és szakállú aggok, deli férfiak, viruló ifjak, bájos nők, hajadonok, sőt egy-két 10—12 éves gyermek állottak ott az aréna közepén, szép csöndesen, nyugodtan, szomorú mosollyal ajkukon. Kissé halvány volt az arcuk, de mennyei nyugalom ült fáradt vonásaikon. Hiszen

az egész napot és éjjelt étlen-szomjan töltötték, virrasztották át, buzgó imádság között. Egy öreg pap is volt közöttük, aki számítva minden eshetőségre, egy aranszelencében állandóan magával hordta az Úr szent testét. A hajnali órákban lelkes beszédben biztatta hitsorsosait és valamennyit megáldoztatta. Mielőtt kilépett az arénára, volt még ideje ahhoz, hogy a drága szelencét átadja egy közelében álló szerpapnak.

Mikor az öreg pap a csoport közepén letérdelt, valamennyien térdre borultak. Megáldotta őket és a kezében tartott keresztet végigcsókoltatta velök. Majd hangos imádságba kezdett, melyet valamennyien utána mondtak. Az Úr zsámolyához törő fohászokat és könyörgéseket rémesen tépte szét az éhes fenevadak idegtépő üvöltése. Seneca szolganépe is ezzel a csapattal sodródott ki a börtönből. Külön álltak, szorosan egymáshoz símulva. Egyforma, választékos ruhájukkal is kiváltak a többiek közül. Ebben a remek mártir-bokrétában itt voltak a legszebb virágszálak.

A legszélén térdelt Diocharés, még mindig a legszebb, legdaliásabb férfiú. Mellette bájos, ifjú felesége és gyönyörű 9—10 éves leánykája. A két Daphne egymás mellett, mint egy nyíló rózsa és egy fesledező rózsabimbó.

Az egész közönség, főleg a nők, helyükön felállva és előre-hajolva, lélekzetvisszafojtva figyelték különösen a kis Daphnét. A bájos gyermek ártatlan kék szemeit leplezetlen kíváncsisággal hordozta körül az óriási nézőtér, a *cavea* erkély- és padsorain, mint aki nem érti, hogy miért is kerültek ők ide apukával és anyukával ebbe a rettenetes nagy, furcsa épületbe és mit is akarnak velük tenni.

Még a játék rendezőjét is annyira megkapta, valósággal megbűvölte ez a bájos kép, hogy szándékosan késett a jel megadásával. Nero egy türelmetlen mozdulatára azonban mégis megadta a síjjelet, mire azonnal felhúzták az egyik vasketrec rácsát . . . Rögtön kiugrott egy fürge leopárd. Macskamódra csúszva, összehuzakodva, ugrásra készen közeledett a legközelebb álló Diocharés-családdhoz . . . Mikor a kis Daphne megpillantotta az alattomosan közeledő bestiát,

egyszerre megértett mindent és szívettépő sikolylyal temette arccskáját édesanyja ölébe.

Erre a kétségbeesett hangra Diocharés is talpraugrott és kezébe ragadta hosszú törét. A férfiakat ugyanis mind ellátták fegyverrel még a börtönben, hogy védekezzenek, amennyire csak tudnak. Diocharés egy pompás hosszú tört kapott. Elfogadta ő is, de ott künn a porondon letette maga mellé azzal az elhatározással, hogy úgy tesz, mint a többiek: a kisujját sem fogja fölemelni védelmére. Miért is lázadoznak az isteni szent akarat, a boldogító vértanú-pálma ellen!?

Szegény kis gyermekének szinte tébolyító sikoltása és drága hitvesének halk zokogása azonban feledtetek vele minden elhatározást, megragadta a tört és köpenyét baljára csavarva, olyan erővel sújtott a feléje ugró fenevadra, hogy az úgy omlott össze lábánál, mintha villám sújtotta volna.

A közönség erre egetverő tapsban tört ki, ezer meg ezer kendőt lobogtattak a női kezek és orkánszerűen harsant föl a kiáltás: «Mentsd meg őt, Caesar, szabadítsd meg, hiszen már megtette a magáét!»

A császár hajlandó is volt a kegyelemre, ki is adta a parancsot, de mire a mór vadászok előkerültek, már későn volt: nem tudták megakadályozni, ami történt. Időközben már egy hatalmas oroszlán közeledett meglapulva Diocharés felé... Láttára felesége is annyira megrémült, hogy átfogta férje térdeit... A hős Diocharés baljával védőleg karolta át drága hitvese gyönyörű fejét, de mivel reszkető leánykája meg anyját ölelte át, nem tudott jobbával kellő erővel sújtani. Így aztán mind a hármat hamarosan szétmarcangolta a dühös oroszlán. Tiszta vérük összefolyt és segített megtermékenyíteni az amfiteátrum szomjas homokját, azt a talajt, melyből az egyház terebélyes fája kisarjadt... Mert *violenta non durant*, vagyis az erőszak kérészéletű, de a szeretet erős és örök, mint az Isten.

Így aludtak ki az utolsó kedves mécesek is, színültig telve az isteni kegyelem illatos olajával...

GÖRÖG LÍRIKUSOKBÓL.

Híven ahhoz a törekvésemhez, melyben Akadémiánk hírneves külső tagjának, a nemrég elhunyt Wilamowitz-Moellendorffnak biztató szavai is megerősítettek («Ich wünsche und hoffe, dass Sie Ihrer Nation die gesunde Kraft der alten Poesie zuführen mögen . . .»), egy kis könyvet fejeztem be, melyben a nálunk oly kevésbé ismert, töredékes-voltában is annyira becses görög líra fejlődését és fennmaradt legkiválóbb darabjait kívántam megismertetni az érdeklődőkkel. Történtek ugyan a múltban érdeemes kísérletek is ezeknek magyar nyelven való megszólaltatására, de ezekhez egyrészt ma nem könnyű hozzáférni, másrészt csak kevés akad köztük, amely a mai igényeket kielégítheti: egyrészt bár nemes törekvésű, de laikus kísérlet, másrészt szakszerű, de kevésbé élvezhető átültetés. Több tekintetben dicséretet érdemel a Sarudy-féle *Anthológia*, mely jóformán az egész anyagot összefoglalja. A görögptől korában megfelelt az iskolai szükségletnek, de költői szempontból nem közelítette meg a kívánatos célt. Nagyérdeműek P. Thewrewk Emil Anakreon- és Anthológia-fordításai, de inkább filológiai, mint költői szempontból. Hasonló okokból nem igen élvezheti a mai olvasó Hegedüs Istvánnak különben jeles Bakchylidesét sem.

En, mint minden fordításomban, itt is a műfordítás két fő kellékének, a filológiai hűségnek és a költői szempontnak egyesítésére törekedtem. Az eredeti versalakot csak ott tartottam meg, ahol nem láttam benne akadályt a költemény közvetlen élvezésére; mihelyt a forma ilyennek mutatkozott, épen úgy, mint Horatiusomban, habozás nélkül a hozzánk közelebb álló, de lehetőleg aequivalens formát választottam, annyival inkább, mert hiszen lírikumokról van szó, melyekben a minket is közlelő «általános emberi» tükröződik. Miért ne tegyük ezeket szívhez szólóbbakká, ha ennek egyedüli akadály a ránk nézve idegenszerű forma? Hiszen a műfordítás legideálisabb követelményét, hogy a fordítás lehetőleg ugyanazt a hatást tegye a mai olvasóra, amelyet az eredeti tett a maga közön-

ségére, nem idegen és szokatlan eszközökkel, hanem saját nyelvünk és költői dikciónk géniuszával közelíthetjük meg, s valamint, ha arról volna szó, hogy egy mai költeményt görögre vagy latinra kellene fordítanunk, a magyar formát műfajilag megfelelő, de mégis más, görög vagy latin formával kellene pótolnunk, úgy kell akkor is eljárnunk, ha antik költeményt akarunk saját nyelvünk formáival érzékeltetni. «Hütlén húségre» kell törekednünk épúgy, mint az alkotó költőnek, ha költői nyelvünkre idegen sajátságokat nem akarunk ráerőszakolni.

A könyvemben szereplő huszonegy költő közül ez alkalommal kettőből kívánok néhány darabot bemutatni, t. i. Anakreonból és Bakchylidesből. Anakreon a XVI. század óta egyike a legismertebb, legnépszerűbb és legsodáltabb görög lírikusoknak, ki Csokonai óta a mi költészetünkre is hatással volt. A filológia újabb időben kimutatta, hogy az a 62 költemény, mely annyi rajongó csodálat és utánzás tárgya volt, nem is tőle való, hanem egynéhány századdal később keletkezett utánzat, az ő valódi hagyatéka apró töredékeken kívül csak egynéhány darab, melyekben az utánzatok enyelgő, játszi hangjainál itt-ott erősebbek, szenvedélyesebbek ütnek meg fülünket, s az alexandriai kor kis szárnyas Ámorja, Amorettje helyett a Praxiteles vésője alól kikerült, már felserdült ifjúval találkozunk, akivel a költőnek nagy dolog birokra kelni, aki nagy pőrölyt emelget s vele mint egy izmos kovácslegény sujt a költőre, hogy a következő pillanatban téli patakba mártsa kegyetlenül. Ezt mondja ez a jellemző kis töredék :

Megütött, mint a kovács, nagy
Pőrölyével Eros engem,
Azután téli patakba
Mártott bele a kegyetlen.

S egy másik :

Vizet, fiú, s bort kupámba,
Koszorút is hozz, virágost :
Erost kell birokra hívnom,
Eroszon kell győzni már most.

Máskor így incselkedik vele Eros :

Dobál arany labdájával	Jaj, de Lesbos szép szülötte
Aranyhaju Eros engem	Ősz fejemet kikacagja,
S hív a tarkacipős lánnyal	Vágyik, de nem ily fürtökre,
Játszadoznom, enyelegnem.	Szíve sovár indulatja.

Hiánytalan a következő darab :

Deres immár a halánték,	Bizony édes életemből
Hajam őszbe csavarodva :	Nem sok idő van már hátra!
Bizony elszállt a virágkor,	Ezen sírok, iszonyodva
Fogam is megodvasodva.	Gondolok a zord halálra.

Iszonyú Hades világa,
Keserű, jaj, odamenni ;
S ki leszállott, bizonyos, hogy
Sohasem fog visszajönni.

Az igazi Anakreonra még jellemzőbb a következő darab nyersebb hangja :

Thrák csikó te, mért tekintesz	Tudd meg ezt, nyakadba birnám
Oly fitymálkodón reám?	Vetni még a féket én,
Futsz kegyetlen' : azt hiszed, nem	És a pályacélt tevéled
Értek semmihez talán?	Megkerülném könnyedén.

Most legelgetsz, szökdicsélve
Járod a zöld réteket . . .
Jó lovas, ki jól megülne,
Az hiányzik csak neked!

Kedves, genre-szerű képet rajzol ez a kis darab :

Mézes lepényt, egy darabkát	Most a kedves lantot veszem
Törtem reggelimre,	És danolok, szerelmesem
S egy kupa bort kortyantottam	Örömré derítve.
Torkomat öblítve.	

A következő bordal pedig a csöndes mulatság és mérséklet emberét jellemzi :

Ide a kancsót, fiam!	Folyjon hát az áldomás,
Egy-két húzamoszt igyam.	S ne legyen kurjongatás,
De vizet kétannyit önts	Mint a szittyáknál szokás.
És felényi tiszta bort,	Okkal-móddal ihatunk
Hogy perpatvar s zaj nekül	S zengedezzen víg dalunk.
Ülhessük meg ezt a tort.	

Ennyit a hiteles anakreoni maradványokból. De bár a régen ismert és túlön-túl magasztalt dalok későbbi utánpótlóknak bizonyultak, becsmérendőknek korántsem mondhatók : jórészüktől nem

lehet elvitatni a játszi bájt és könnyed kellemet, ami érthetővé teszi a mult századok rajongását.

Az elnyelt Eros.

Csokrot kötöttem és Erost	Hogy benne volt, borommal
A rózsák közt találva,	Fel is hajtám azonnal.
Szárnyánál fogva bédobám	Röpdösve szárnya bennem
Az italos pohárba.	Most mind' csiklándoz engem.

Öregszem?

Mondják a nők nem egyszer :	Van-é vagy nincs hajam már,
«Anakreon, öregszel!	Csak azt tudom, hogy annál
Vedd tükrödet, nézd meg magad :	Illőbb a vénhez, hogy vidámon
Meglátod, mind kihullt hajad,	Éldelje éltét e világon,
Fejed le van tarolva!»	Minél inkább várhatja,
Én nem tudom valóba',	Hogy már leszáll a napja.

Mivé lennék?

Phryg ormokon kővé meredt	Vizzé is válnék szívesen :
Leánya Tantalosnak,	Tested fürödni bennem ;
Mint fecske levegőbe szállt	Kenetté lennék, drága nő,
Szülötte Pandionnak.	Téged lehetne kennem.
Óh bár lehetnék én tükör :	Lennék a kebleden szalag,
Belém néznél szünetlen',	Gyöngy-éke szép nyakadnak,
Vagy bár lehetnék öltönyöd :	Sarú is lennék lábadon :
Viselnél mindig engem.	Engem tiporna talpad!

Az én lantom.

Kadmost s az Atridákat	Minap már hűrt cseréltem
Akartam dallani,	S lantot megzengeni,
De csak Erost zenegték	Hogy' mentek egykor végbe
Kobzomnak húrjai.	Herakles tettei.

És lantom mégis újra
 Csupán Erost dalolta!
 Nohát az isten áldjon,
 Dicső hősök, nagyok,
 Mert én már lantomon csak
 Szerelmet dalolok.

Eros fészke.

Te kedves fecske, minden évben	Félig kibujt a harmadik.
Megjössz hozzánk, ha nyár van	Folyvást csipognak a fiókák,
És megrakod picinke fészked,	Szájukat egyre tátogatják.
De eltűnsz tél-szakában	Az, aki köztük tollasabb,
És útatad Memphisbe véve	Eteti az apróbbakat ;
Élsz nilusi új hazádban.	S azok, kik már anyányiak,
Eros azonban szüntelen'	Költenek ismét újakat.
Itt fészkel a szívembe' benn!	Segítséget hol lelek?
Már pelyhes egyik fiókája,	Hisz' ennyi Erost egymagam
Másik benn van még a tojásba',	Én el nem hessenthetek!

Éji látogatás.

Minapában, éjfél tájban,	Tegez és nyíl földi vállát.
Lehajolva hogy a Göncöl	Viszem a tűzhöz az árvát;
Elköszön a Boótestől	Kis kacsóit kezeimben
S a dologtól megviselve	Dédelgetve melegítem,
Pihen a föld népe szerte :	Haja fürtjét szárítgatva,
Eros állt ajtóm elejbe	Az esőtől kifacsarva.
S a kilincset verte, verte.	
Ki a? kérdem ; ki dörömböl?	Hogy engedett a fagy immár :'
Ki zavar föl szenderemből?	«Gyere, szólott, lássuk mindjár',
Eros erre : «Nyisd ki, kérlek!	Kár a nyílban nem esett-é,
Kis gyerektől nincs mit félned.	Vagy a húr nem szenvedett-é?»
A vak éjben eltévedtem,	Föl is ajzza és szívembe
Bórig át van ázva testem».	Méh fulánkjaként lövell be.
Megesett a szívem erre,	Hahotázva nagyot ugrott :
Veszem a mécszet kezembe,	«Te is örvendj, gazda - úgymond —
Ajtót nyitok és — mit látok?	A nyilamnak nincs hibája,
Kicsi, szárnyas fiu állt ott,	De a szived, az megbánja!»

A másik költő, a keosi Bakchylides csaknem teljesen ismeretlen volt 1896-ig, amikor egy szerencsés lelet az egyiptomi sírok homályából új életre keltette a költőt. A Krisztus előtti I. vagy II. századból való két papyrustekeres foszlányairól húsz költeményt csaknem egészen kibetűzött a szerencsés Kenyon, s 1897-ben közzé is tette. Az egyik tekercs 14 epinikiont, győzelmi kardalt foglal magában. A másik tekercs tartalma hat dithyrambos, isteneket és hősoket ünneplő kardal, melyeket mai néven bátran szinte daloknak, balla-

dáknak nevezhetünk. Íme a sokáig hiányzott összekötő láncszem a kardal és a belőle fejlődött dráma közt! Ezeknek leghíresebb darabját kívánom bemutatni, az úgynevezett *búvárballadát*.

Az athéniek féltékenységből megölték a versenyeikben győztes Androgeost, Minosnak, a hatalmas krétai királynak fiát. Minos bosszúló hadat indított, legyőzte az athénieket s arra kötelezte őket, hogy évenként hét ifjat és hét hajadont küldjenek áldozatul felesége szörnyszülöttének, a félig ember-, félig bikaalakú Minotaurusnak. Theseus, Aigeus athéni királynak, voltaképp azonban a tenger istenének, Poseidonnak fia, arra vállalkozott, hogy ettől a keserves eleven adótól megmenti hazáját. Ő is elhajózott tehát az áldozatra szánt ifjú néppel Kréta szigetére, s mint ismeretes, a szerelmes Ariadnének, Minos leányának segítségével megölte a Minotaurust s megmentette hazája ifjait és leányait.

Bakchylides inventiója szerint maga Minos megy Athénbe sarcát behajtani, s áldozataival már Kréta felé hajózik. Az ifjak közt ott van Theseus is. Útközben Minos szemet vet az athéni szűzek egyikére, a szép Eriboiára s megsimogatja. A szűz kiáltására odasiető Theseus visszatiltja Zeus hatalmas fiát : ő is isten fia, a Poseidoné, nem tűri, hogy a szűzeknek egy hajaszála is görbüljön. Minos gőgösen a tengerbe dobja gyűrűjét : Theseus, ha Poseidon fia, hozza fel a mélységből! Előbb azonban a Zeustól kért és megkapott villám jelével bizonyítja Zeustól való származását. Theseus habozás nélkül beleugrik a hullámokba. Fürge delfinek atyja palotájába viszik, hol mostohaanyja, Amphitrite, elismerése jeléül bíborruhát ad reá s fejét Aphrodite aranykoszorújával övezi. Így emelkedik ki a tengerből Theseus isteni származása zálogaival (köztük van nyilván Minos gyűrűje is) s föllép a hajóra, hol vélt vesztén kesergő társai örömujjongással fogadják a hős ifjút, kinek e csodás sikere biztosítéka a Kréta szigetén aratandó győzelemnek.

A dithyrambost a keosiak kara táncot lejtve énekelte a Theseus építette Apollon-oltár körül.

Theseus.

1. strófa.

Hullámit a krétai tengerárnak
 Sötét orrával a gálya hasítja :
 Áll rajta vitézlő Theseusával
 Az iónok hét pár szép, deli ifja ;

Mert messzefehérlő vásznainak
 Nekidőlt Boreas erős fuvalma,
 Valamint hadi pajzsos Athena akarta.
 De Minos, a király, hevesen sovárgva
 A bájos Kypriis ajándokára
 És a szívében lángra gyuladva,
 Egy szende leányra vetette szemét
 S fékezni sehogysem tudva kezét,
 Hószinű arcát megsimogatta.
 Hát Eriboia segély után kiáltoz
 Ércpáncélos Pandion-unokához.
 Meghallja Theseus és sötéten
 Forgatva szemét s szívében
 Iszonyú tombolva haragja,
 Szól: «Te, dicső Zeus bajnoki sarja!
 A józan elme se tudja tehát
 Fékezni szived bűnös indulatát?
 Tartsd vissza erőszakodat,
 Óh hős, ne tovább!»

1. *antistrófa.*

Amit nekünk szánt isteni végzet,
 Mint Jog kezében a mérleg akarja,
 Be fogjuk tölteni menten a sorsunk,
 Mihelyest eljő a pillanatja;
 Hát vedd el ez ádáz szándokodat!
 Bárha Zeustól szült a világra
 Bölcs Phoinix kedves nevű lánya,²
 Mint elsejét derekak sorának:
 De engem is a tenger nagy urának
 Szült dús Pittheus hókaru lánya;²
 És ibolyafürtü Néreidák
 Szóttték aranyból fátyolát.
 Hát gnososiak vitéz királya!
 Felszólítlak tégedet ím' ezennel,
 Meg ne töltsd a szíveket keservvel
 S fékezd merész indulatod!

¹ Európa, kit Agenor leányának is mondanak.

² Aithra.

Mert én nem ohajtom látni tovább
 A halhatatlan Eos sugarát,
 Hogyha csak egynek e lányok közzül
 Általad a hajaszála görbül.
 Tusakodva karunk mérkőzzön előbb!
 Itél s eldönti majd
 Az Ég a jövőt!»

1. epódos.

Igy szólt a dárdavető vitéz,
 És megbámulta az ifju merész
 Szavát a hajónak mindenik legénye.
 De felforrt Hélios vejének epéje
 És új tervet főzve ki rögtön eszébe',
 Fohászzkodott: «Hatalmas Zeus atyám!
 Hallgasd meg imámat, és, ha igazán
 Neked szült engemet Phoinix leánya,
 Ennek jeleképen
 Lángüstökü villámod sugára
 Cikázzon az égen!
 Te pedig, ha való, hogy a tenger urának
 Szült téged is a troizéni leány,
 Ujjamnak ragyogó díszét,
 Ez aranygyűrűt hozd fel szaporán
 Tenger fenekéről, atyád házába, a mélybe
 Bevetve a tested, semmitől se félve.
 De várd be előbb, meghallgat-e engem
 A dicső Kronios, villám ura,
 Fönn az egekben?»

2. strófa.

És meghallgatta dicső Zeus ötet
 S nagy tiszteletet nyújtott a királynak,
 Mivel így mindenki előtt bizonyos lett,
 Hogy elismeri őt nyiltan fiának:
 Villáma cikázott! E csodajelt
 Látva a fejedelem, kezeit kitérta
 A magas égre s e szózat jött ajakára:
 «Nos, Theseus, íme látva-látod

Zeus tiszteletét, mellyel megáldott.
 Most rajtad a sor: te ugorjál
 Zúgó árjába a mély vizeknek!
 Bizonyyal a legfőbb tiszteletnek
 Vár adománya atyádnál, Poseidonnál,
 Mely csak érhet a lombkoszorúzta földön.»
 Szólt, s az riadatlan' megy neki rögtön,
 Föllép a hajónak párkányára
 És onnan a zúgó tengerárba
 Veti testét. Ott szeretettel ölelte
 Keblére a hullámok sűrű berke.
 Zeus sarja örül s parancsot is ád:
 Útján ne haladjon a gálya tovább!
 De a sors másképen váltja be
 Határozatát.

2. antistrófa.

És meg nem állva röpült a gálya,
 Mert úzte fuvalma az északi szélnek.
 Most megremeg a szíve mind az athéni
 Ifjak s leányok bús seregének,
 Hogy hősük a mély tengerbe leszállt.
 Keserű kényszerüket szomorún viselve
 Sok lilomarenak a könnye pereg le.
 De a tengeri delfinek raja nyomba'
 Lovas atyja lakába leszállította
 A termetes ifjat örömmel.
 Belépvén isteni csarnokába
 Megijedt, hogy hosszú sorba' látta
 A sok vízi tündérlányt a boldog öreggel.
 Pompás testük a fényt úgy szórta széjjel,
 Valamint lobogó tűz felragyog éjjel;
 S hajfürtjeik befonva omoltak
 Díszében aranyhimü szalagoknak;
 S ropta ügyesen a táncuk'
 Mulatozva fürge bokájuk.
 Ott látta az atyja drága nejét,
 Fenséges, ünőszemü Amphitritét:
 S neki az mindjárt vállára tevé
 Bíbor köpenyét.

2. epódos.

És göndör fűrtire helyezi
 A rózsavirágkoszorút neki,
 Melyet egykor a csalfa Kypris adott
 Neki, mint lakodalmi ajándokot.
 Józan ember azt hiszi, semmi sincsen,
 Mit, ha akarja, meg ne tehetne az isten :
 A karsu hajó farán feltűnik a hős!
 Mily gondba merült Gnosos fejedelme,
 Hogy a tengeri árbul
 Kikelt az át se nedvesedve!
 Mindenki bámul :
 Istennek ajándoka csillog a testén!
 És, ahogy ott ül, a cifra padon,
 Ujjongva az új örömon,
 Örvendve felugrik a sok hajadon.
 Zúgnak bele a habok, s az ifju legények
 Ajakán felzendül a hangos hálaének.

* * *

Hallgatva gyönyörrel Keos karát,
 Adj neki üdvöt az életen át,
 Oh délosi isten!

CSENGERY JÁNOS.

SZEMLE.

B. Eötvös Lóránd síremlékének leleplezése.

(1932. október 30-án.)

Tisztelt Hölgyek és Urak!

Tizenhárom év telt el azóta, hogy báró Eötvös Lórándot eltemet-
tük; tizenhárom nehéz, viszontagságteljes év, amelyeknek mostoha-
sága hozta magával, hogy a nagy tudós sírja mindeddig jeltelen
maradt s hogy Akadémiánk a nemrég visszalépett vallás- és közok-
tatásügyi miniszter úr, Karafiáth Jenő, valamint az Eötvös-collegium
hathatós hozzájárulásával, Kallós Ede szobrászművész úr által csak
most hozathatta létre ezt a méreteire nézve mindenesetre nagyon
szerény síremléket, melynek felavatása végett gyűltünk össze.

Szerény e síremlék annak érdemeihez mérten, akinek hamvait
fedi; de én úgy érzem, hogy az emlékművészet legpazarabb pompája
sem ragyoghatná túl annak a névnek a fényét, amely ez emlékke-
be van vésvé, s hogy itt is áll az, amit az olasz rinascimento emlék-
művészete Toscana nagyjainak pantheonában, a Santa-Croce templom-
ban az egyik síremlékbe vésett: Tanto nomini nullum par elogium!

Akadémiánk legnagyobb büszkesége, hogy munkásságának
immár a száz évet meghaladó idejéből nyolcvankét éven át felváltva
a két Eötvös, atya és fiú, neve és működése kapcsolódott be törté-
netébe, szolgált javára és dízére tudós Társaságunknak.

Eötvös Lóránd huszonhárom éves volt, mikor édesatyja, akkori
elnökünk elhunyt. Már akkor, mint egyetemi magántanár, figyelemre-
méltó munkásságot fejtett ki annak a tudománynak terén, amelynek
magát már zsenge korában megnyilvánult öntudatos hivatásérzéssel
szentelte, habár atyjának kívánsága az lett volna, hogy a közéleti
működés lehetőségének fenntartása végett végezze el a jogi tanul-
mányokat is. Neki azonban hitvallása volt, amelyet egy akadémiai
elnöki beszédjében ki is fejezett, hogy «a tudomány, mint a féltékeny
kedves, csak annak homlokára nyomja csókját, ki minden percét
neki szentelte».

A jogi tanulmányok mellőzése nem vált akadályává annak,
hogy egyszer, a haza hívására, a közpálya legmagasabb polcát, a

miniszterit elfoglalja, de csak rövid időre, mert ez az idegen légkör őt nem vonzotta s mert magát tudományos munkájától hosszabb időre elszóllíttatni nem akarta. Azonban e rövid minisztersége is emlékezetessé vált tanügyünk történetében a tanárképzés legfontosabb intézményének betetőzése által.

Tudományos működése most, mint egész élete munkája a maga teljességében áttekintve, annyiban nem mutat ugyan befejezett egészet, amennyiben a természettudományok kutató és kísérletező művelése sohase fejezhető be s Eötvösünk munkája ekképen nem volt befejezve akkor sem, mikor annak a halál véget vetett.

De bámulatot kelt mégis e munka teljessége, ha annak öntudatosan tervszerű, folyamatos fejlődésmenetét nézzük. Ha azt nézzük, hogy miképpen jutott ő a folyadékok felületi feszültségének vizsgálata útján a capillaritás, a hajcsövesség egy új törvényének felismeréséhez s e törvény révén a nehézség, a gravitáció problémájának új távlataihoz, viszont a nehézségi kutatások során a földmágnesség új megfigyeléseihez is. E megfigyelések az általa feltalált és világszerte róla elnevezett műszaki készülék, a torziós inga segítségével óriási gyakorlati fontosságot nyertek, mert a földalatti vetődések és üregek, a vasércék és különösen a földi olajak és gázok felkutatásának leghathatósabb és legbiztosabb eszközévé váltak.

Ma négy világrészben, a legtávolabbi nyugaton és keleten is folynak kutatások és felmérések az Eötvös eszközzel és módszerei szerint s az ő munkáját híven folytató, róla nevezett budapesti intézet mintegy szellemi középpontjául szolgál annak az egész világra szétterjedő munkahálózatnak, mely e nagy célt szolgálja. Hogy azonban mi méltón tartsuk fenn és őrizzük meg az Eötvösünk szellemi hagyatékával bennünket megillető vezérszerepet e téren, arra szükséges volna az is, hogy jobb idők beálltával gondoskodjunk az Eötvös szellemi hagyatékának, megírt tanulmányainak és feljegyzett méréseinek tudományos teljes közzétételéről.

A Nobel-díj kiosztását teljesítő svéd akadémia eddig semmi téren sem vett tudomást Magyarország létezéséről; így Eötvösünk sem lett Nobeldíjas, de a világ tudományos közvéleménye őt rég az elsőkhöz közé helyezte a geodéziai és geofizikai kutatások és fölmérések terén érdemesült tudósok között, az ő nevét viselő inga a Kensington-Múzeum nevezetességei között foglal helyet, Japántól és Indiától Texasig és Louisiánáig, Európától Afrikáig több mint száz ilyen készülék, mint «made in Hungary» van gyakorlati használatban és a legnagyobb angol és amerikai kőolajvállalatok merítették nagy hasznot az Eötvös kutatási módszerének alkalmazásából. Az ő munkás-

sága által immár elérkezettnek tekinthetjük azt az időt, amelyet ő az igazi diadalünnep gyanánt jelölt meg, «amikor a magyar tudomány haladását meg fogja látni és gazdagodásnak fogja tekinteni az egész világ.»

Ma még sokan élünk, akik őt ismertük, csodáltuk, szerettük, s akik a róla való megemlékezés kegyeletében egyesülünk ő érte rajongó hozzátartozóival: nemeslelkű leányaival; de élete munkájának fénye sokkal tovább fog a jövőbe világítani, mint az eleven emlékezet egyenként elhúnyó mécsesei. Az, amit a tudomány terén tett, büszke diadallá vált, de az ember, aki e diadalt aratta, mint a szerénység, igénytelenség és önzetlenség nemes példája él kortársai emlékezetében. Amit atyja magának kívánt, hogy sírja fölött eszméi győzelmé legyen emlékjel, beteljesült a fiú pályáján is. Akik fel fogják keresni e sírt, csodálattal fognak megemlékezni a benne nyugvó eszméinek győzelméről a tudomány terén s könnyhullatással az életében minden dicsőítés elől kitért csendes, munkás férfiú, a jó ember, jó családapa, jó barát zajtalan földi vándorlásáról.

Leteszem e sírra Akadémiánk koszorúját; legyen örökre áldott az Főtvis Lóránd emlékezete!

Berzeviczy Albert.

Locke.

(1632—1704.)

John Locke egyik életírója szerint talán a legnagyobb, de föltétlenül a legjellemzőbb angol bölcselelő volt és Aulard-nak kétségkívül alapos állítása szerint igen nagy mértékben befolyásolta a francia forradalom előkészítő bölcselelőit. Locke 300 évvel ezelőtt, azaz 1632 augusztus 29-én, tehát alig valamivel azelőtt látott világot, amikor Gusztáv Adolf Lützensnél elesett. Szülőhelye Wrington, Bristolhoz közel. Angliának tehát egyik legkedvesebb vidékén ringott bölcsője, melyet jómódú, tisztelettel környezett, gondos szülők vettek körül. Meg volt neki adva a lehetőség, hogy Bristolban lássa a fejlődő angol kereskedelem erősödését, elmélkedjék jelentőségén s a nagy események, melyeknek akkor hazája színhelye volt, táplálékot nyújtottak annak a gondolkodásra, aki később nemcsak honfitársainak mutatott sok irányban utat, hanem az amerikai szárazföld és Európa lakóira nézve is felgyújtotta a haladás világát politikai téren és a szellemi világban.

A XVII. században Anglia közéleté tele volt magasröptű törekvésekkel, meg nem oldott politikai, gazdasági és vallási kérdé-

sekkel. Azok között, akik ezekre irányítólag folytak be, Locke a legelsőek közé tartozott. Vizsgálta és megállapította az emberi megismerés feltételeit s megírta *Essay on Human Understanding* című híressé lett művét. Foglalkozott a polgári és vallási szabadság lényegével és korlátaival. Oly javaslatokat tett a munkanélküliek érdekében, amelyek ma is a nagy munkanélküliség idejében érdemesek a figyelemre. Gazdasági téren francia földön, Montpellier-ben szerzett tapasztalatok alapján írta meg a szőlő, olajfa műveléséről s a selyemtermelésről szóló nézeteit, később a nevelés, valamint a valuta kérdésében is hallatta szavát. Nemcsak a lelkiekben mutatott sok tekintetben új irányokat, hanem testi bajok orvoslása körül is eredményesen működött mint orvos. Az elért hatást nemcsak annak köszönhetette, hogy korának uralkodó eszméivel hivatottan foglalkozott; nagy része volt ebben annak, hogy előadásának módja egyszerű, de ép ezért érthető, igénytelen és mégis világos. E sorok írója közel hatvan év után sem bírja feledni azt a hatást, mely benne kelt, mikor a bécsi császári könyvtár csendjében először volt alkalma Locke nagy művét kezébe venni s abból egész életre szóló gondolatokat lelkébe vésni. Világszerte sokan voltak ilyenek s így nem csoda, ha Locke-ot, mint a szabadság uttörőjét és Shaftesbury lord révén, kivel szoros kapcsolatban volt, a whig-párt egyik alapítóját tisztelhetjük. Ez a párt mint a polgári jogok és szabadság harcosa írta bele nevét Nagy-Britannia és e révén az emberiség történetébe. A szerény méces, melyet Milton, Sydney, Locke és társaik gyűjtöttek, a szabadság révén új fejlődést biztosított az emberiség jobbak részének és fokozatosan meghódította a szíveket, világszerte mozgásba hozta az érzelmeket. Nem az ő hibájuk, ha a szabadság a XX. században keresztülvont a vallás és erkölcs által vont korlátokat, az elfajult demokráciák kilengéseire, sőt a bolsevizmusban minden értékes emberi törekvés megcsúfolásához vezetett. A kiüldözött hugenották és holland remonstransok közt forgoló Locke ennek a romboló iránynak nem volt és nem lehetett apostola. Benne élt az ember felelősségének tudata s az államok és társadalmak fejlődését végső elemzésben attól tette függővé, hogy köztük és a legfensőbb akarat között az összekötő kapocs meg ne szakadjon. Az angol vezetők a szabadság hatását csak úgy tartották üdvösnek, ha az a keresztyén felfogás által sugalmazott lelkiismeret uralma alatt áll. A francia és orosz fejlődés más utakra tért. Locke törekvése az volt, hogy megállapítsa azokat az utakat és módokat, melyekkel az igazsághoz és oly vallási nézetek uralma alá jussunk, amelyeket a dolgozó és írni sem tudó ember

is megérthet és befogadhat, mert eszéhez és szívéhez vannak szabva. Szerinte ez Krisztus és az apostoloknak vallása, mely az új testamentumon alapul és a józan általános felfogás is támogatja. *A türelemről* írt tanulmányában kifejti, hogy a világi hatalom nem terjeszkedhet ki a vallási kérdések szabályozására, míg azok saját körükön belül maradnak. De a világi hatóság olyan felfogást, mely a társadalom rendjét zavarja, azokat az erkölcsi szabályokat, amelyek a polgári élet fenntartásával ellentétesek, nem köteles tiszteletben tartani és védeni. Így van ez azokkal, akik vallásuk révén idegen fejedelmet tisztelnek és annak hatalma alá jutnak. Nem lehet tűrni azokat, akik Isten létét el nem ismerik, miután ezek ígéretei, kötéselei és esküje, melyeken a polgári rend alapul, semmiek és mit sem érnek. Isten nélkül felbomlik minden.

Locke erős vallásosságát mutatja az is, hogy nagyon figyelemre-méltó és a multban sokszor idézett magyarázatot írt Szt. Pál leveleire. Teológiai iratait az Írás csalhatatlan voltába vetett hit hatja át s így törekszik eljutni az isteni kijelentés igazságaihoz, melyekből azt a parancsot vonja le, hogy mindazok, kik a társadalom javára vannak, megérdemlik a jóakaratot és támogatást.

A kormányzatról írt két művének másodikát, a jelentékenyebbet azért írta, hogy megadja az elméleti alapot Vilmos király urahnának, akit nem haboz nagyinak nevezni. E mellett igazolni akarja az angolok eljárását, kik természetes és igaz jogaiknak szeretete által hevítve megmentették a nemzetet akkor, midőn a rabszolgaság és romlás peremén állott. E tanulmány beszél arról, hogy a polgárok tudatos belegegyezése az állam alapja és ha valaki abba belép, alá kell vetni magát a többség által választott kormányformának. Az abszolút monarchiának azonban senki sem köteles behódolni, miután ez egyáltalán nem is kormányforma. Ez ellen feltámadni joga van a népnek. Ezek a gondolatok érvényesülnek Angliában és majdnem száz év mulva életrekelnek az amerikai szabadságharcban, aztán pedig a francia forradalomban is. Nagy-Britanniában, hol a korona jogait és törekvéseit sikerült a nemzet érdekeinek szolgálatába állítani, a whig-párt programjába olvadva hathatósan mozdították elő az alkotmányos élet fejlődését, megadva a parlamenti váltógazdaság lehetőségét is.

Közgazdasági dolgozataiban a kamat korlátozásának kérdésén kívül a pénz értékének emelésével is behatóan foglalkozik, azonban a mai viszonyok között talán legérdekesebb annak felemlítése, hogy, amint már érintettük is, nagy figyelmet fordít a munkanélküliek sorsának javítására. A pauperizmus ugyanis Nagy-Britanniában

már háromszáz évvel ezelőtt is állandó aggodalomra és tépelődésre adott okot. Az anyagi helyzet javulása mellett is sokan szorultak közsegélyre. Ezen Locke a korcsmák számának erős csökkentése, a kol-dulás megszorítása, az egyházközség — *parish* — szegénygondozásának fejlesztésén túl, a vallásos oktatás elnelyítése, a kötő- és szövőiskolák szaporítása által akar segíteni. Reméli, hogy így a nemzeti munka produktivitása emelkedvén, a munkanélküliek száma csökkenni fog. A nyomorúság azonban mintha szükségkép követné az emelkedő nemzetek fejlődését is, hisz a németek dicsekesznek, hogy koplalva érték el nemzeti nagyságukat, Locke pedig oly tömeggel kénytelen foglalkozni, mely csak kenyéren és vízen élt, sokszor pedig ez is szűkösen volt meg neki.

Ezek a vonások is mutatják Locke hatalmas és a nemzeti életnek szinte teljes egészét felkaroló tevékenységének sokfelé való elágazását. Hatása lassanként kiterjedt Európa művelt részére. Jellemző, hogy Franciaországban az *Essay* első kiadása húsz év alatt fogyott el, 1723-tól 1758-ig pedig minden hat évben újra kellett nyomni. Voltaire beállott feltétlen bámulói közé. Locke-nál bölcsebb, rendszeresebb, logikusabb nem volt. Mások románcba foglalták a lélek életét, mondja Voltaire; Locke szerényen megírta történetét úgy, mint a kifogástalan anatómus megmagyarázza az emberi test erőit. Voltaire-hez csatlakozik Turgot, Diderot, D'Alembert, Condorcet. sőt Hume révén Auguste Comte is. Hatásának nyomait még Kantnál sem nehéz felfedezni. Mindez azt mutatja, hogy az emberi észet legmélyebben érdeklő kérdéseket mozgatott, még pedig oly módon, amely megnyerte a tanítványok bámulatán kívül az ellenfelek becslését is.

Valóban nem élt és nem küzdött hiába. Bőven megérdemelte, hogy mint a politikai és lelkiismereti szabadság úttörőjét magyar földön is hálásan tiszteljék azok, akik értékelik a nemzeti és emberi nagy érdekek harcosainak törekvéseit.

B. I.

IRODALOM.

Sieghart könyve a monarchia utolsó évtizedeiről.

Rudolf Sieghart: *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht; Menschen, Völker, Probleme des Habsburger Reichs.* Verlag Ullstein, Berlin. A bevezetés 1931 decemberéről van keltezve.

Sieghart Rudolfnak, az osztrák miniszterelnökség egykori nagy befolyású osztályfőnökének s utóbb az osztrák földhitelintézet kormányzójának a monarchia utolsó évtizedeiről írt könyve méltó figyelmet keltett nálunk is úgy tárgyánál, mint írója személyénél fogva. Ausztria összeomlása együttjárt a mi katasztrófánkkal, s annak előzményeit messzemenőleg szokták oksági összeköttetésbe hozni a végkimenetellel; ezeknek az előzményeknek s ennek a végkimenetelnek a tárgyalása bennünket szükségkép érdekel, különösen érdekel pedig akkor, ha oly valakitől ered, mint Sieghart, kit nálunk sokan ismernek, ki ama korszak dolgainak folyásában sokáig fontos tényező volt s aki nagy tárgyismerete mellett dícsérendő elfogulatlansággal látott feladatához és annak megoldásában jeles írónak bizonyult.

A vaskos könyv első, sikerültebb és érdekesebb része az események folyását 1890-től 1919-ig a szerző saját élményei során adja elő; az előadás ennek következtében nagyon élénk és közvetlen s a szerző nagy egyéni érdekelttsége ellenére mindvégig tárgyilagos. Látjuk a szegény zsidófiút, aki 1883-ban Troppauból hatvan forinttal a zsebében elindul Bécsbe, hol egyetemi tanulmányainak költségét és a saját megélhetésének eszközeit magánleckeadással szerzi meg, aki már mint egyetemi hallgató a képviselőház egyesült baloldalának pártirodájában talál elhelyezést s főképp báró Chlumecky bizalmából már 1890-ben az iroda vezetését veszi át. Ez az állása összeköttetésbe hozta őt az osztrák politikai élet vezető egyéniségeivel s alkalmat nyújtott neki különösen pénzügyi téren mozgó oly dolgozatok készítésére, melyek ama vezetők figyelmét magukra vonták. Bár az ő vágya az egyetemi tanárság lett volna, előbb a pénzügyi procuraturában, azután a pénzügyminisztériumban s végül 1897-ben a miniszterelnökség sajtóosztályában alkalmazták, ahol aztán fokról-fokra emelkedve elérte az osztályfőnöki és titkos tanácsosi rangot.

Szerencsésjét tulajdonképpen egy véletlen találkozása Körberrel alapította meg, kinek a nemzetiségi kérdés megoldására nézve nyilvánított nézetei annyira megtetszettek, hogy mikor ez 1900 elején miniszterelnökké lett, azonnal legbizalmasabb tanácsadójául választotta Sieghartot, elnöki titkári, majd osztályfőnöki minőségben.

Ezt a bizalmi állását a szerző megtartotta a Gautsch miniszterelnöksége alatt is (1905—1906) és neki sikerült az új miniszterelnököt, előzetes vonakodása ellenére, az általános és titkos választójogot hozó reformnak megnyerni. A Hohenlohe rövid interregnuma után b. Beck Wladimir lett az osztrák kormány feje (1906—1908), ki még a Körberénél is messzebbmenő bizalmat és barátságot tanúsított Sieghart iránt. Az ő kormányzása idejébe estek a magyar koalíciós kormánnyal kötendő kiegyezés körüli tárgyalások, melyeknek vezetője osztrák részről a könyv írója, magyar részről Sztérenyi József volt.

A kiegyezésnek Ausztriára nézve eléggé kedvező eredménye nem mentette meg b. Becket a bukástól. A b. Bienerth meglehetősen eredménytelen kormányzása után (1908—1911) a gr. Stürgkh erőskezű uralma vette kezdetét, mely nem soká hagyta magát a parlament kerékkötő tevékenységétől feszélyeztetni s csak a háború közepén, a miniszterelnök meggyilkolásával ért véget.

Sieghart az új miniszterelnök működésének már inkább csak távoli szemlélője lett, mert őt ez időben az osztrák földhitelintézet a Taussig halálával megüresedett kormányzói állására választotta meg s ezt nemsokára követte az urak-házába való meghívása. Megelőző állami szolgálata, a szereplő emberek és ható tényezők alapos ismerete arra képesítették a szerzőt, hogy a politikai fejleményeket a háború előtt és a háború alatt is helyesen ítélje meg és pragmatikus előadásba tudja összefoglalni.

A trónon 1916 decemberében beállott változás végzetessé vált Sieghart állására nézve. Az új császár kategorikusan követelte távozását a földhitelintézet éléről. Ez meg is történt, s mikor az összeomlás következtében a teljes autonómiához jutott intézet a szerzőt elnöki minőségben állásába visszahívta, ebben már nem telhetett soká öröme, mert a bekövetkezett általános bankválság a régi és nagytekintélyű földhitelintézetet is magával ragadta.

Az életrajzszerű részhez csatlakoznak egyes essay-szerű jellemzések és tanulmányok, melyek mintegy kibővítik és megvilágítják az elbeszélő részben kifejtetteket. Természetesen a szerző a magyar viszonyokra és szereplőkre is kiterjeszkedik; ő sem egészen ment attól az általános osztrák mentalitástól, melynek az, hogy a Szent

István koronája területén a magyarságé legyen a hegemonia, sehogyse látszott érthetőnek s amely ezt a hegemoniát egy nemével, a feudális uralomnak azonosítja. De el kell ismerni, hogy Sieghart a magyarság iránti minden ellenszenv nélkül érvényesíti e fölfogást, sőt elárulja szimpáthiáit nemzeti sajtáságaink iránt. Ezért a magyar szereplők megítélésében is igazságos, sőt jellemzése néhol klasszikusan találó. Gróf Tisza Istvánról azt mondja, hogy halála «tragikus, de méltó és megragadó befejezése volt egy életnek, mely egészen e vértanú nemzeti és politikai ideáljainak volt szentelve, s amennyiben ez a politika forगतagában lehetséges, e hivatás nem szép oldalaitól távol maradt.»

Rendkívül szép és igaz az a jellemzés, amelyet a könyv néhai Ferenc József császár és királyról ad. «Már maga életévének száma — úgymond — s az uralkodása alatti történések beláthatatlan sora alakját a személyinek köréből a történelmibe emelték, mint Viktória angol királynőét . . . Mikor az a fejedelem, ki nélkül a monarchiát már elképzelni se tudtuk, őseinek sírboltjába költözött, sokaknak, sőt a monarchia egész népeinek is az volt az érzése, hogy most magát a monarchiát temették el.» És igaza van Sieghartnak akkor is, mikor azt mondja, hogy az élő és még tevékeny Ferenc Józseffel szemben elképzelhetetlen az olyan elbánás birodalmával, aminőben az a békeszerződésekben részesült. «Mindent összevéve — úgymond — Ferenc József mélyen tragikus fejedelmi alak volt, oly történelmi jelenség, mely belső ellenmondásai ellenére, nagy etikai tartalmánál fogva nemcsak százada jelentékeny uralkodói sorában foglal helyet, hanem túl is fog ragyogni olyanokat, kikről életökben többet beszéltek, mint róla.»

Ha a szerzőnek az agg uralkodóval szemben, kinek részéről csak kegyes jóindulatot tapasztalt, könnyű volt igazságosnak lennie, el kell ismernünk, hogy ezt az igazságos ítéletet megőrizni igyekszik oly letűnt fejedelmi alakokkal szemben is, akik életökben inkább rossz-, mint jóakaróinak bizonyultak. Ferenc Ferdinánd trónörökös alakja a Sieghart megvilágításában is úgy áll előttünk, mint aminőnek megismertük: nagy tehetségek és erős becsvágy szerencsétlenül vegyültek benne végzetesen elhibázott elgondolásokkal és indokolatlan gyűlölködéssel. A szerző nem élezi, nem színezi ki azokat az erkölcsi fogyatkozásokat, amelyek a trón várományosának eljárását gyakran jellemezték, de a tények félreismerhetetlenül tárják föl azokat. Így a szerencsétlen, fiatal Károly király alakjával is, kinek egy ötletszerű elhatározása a szerzőt állásától fosztotta meg, gyöngéd kímélettel bánik, sőt kiemeli személyes bátorságát, melynek kétszeri, a magyar trón visszafoglalására tett kísérletével adta jeleit.

Műve végén Sieghart visszatér azokra a kiegyenlítési kísérletekre, melyek az ausztriai nyelvkérdés megoldása érdekében főképp az ő tervei és javaslatai szerint történtek. Nem vesszük neki rossz néven, ha szerzői önérzetében azok értékét túlbecsüli, de nem oszthatjuk azt a nézetét, hogy a külső katasztrófa elmaradása esetében azok Ausztria végleges, belső megszilárdulására vezettek volna.

Ellenben a mi magyar felfogásunkkal is teljesen meggyegek az az ítélet, amelyet a háborút befejező úgynevezett békeszerződések-ről mond s amely különösen a nemzeti kisebbségek sorsa szempontjából megsemmisítően hangzik. Nézetét az Ausztria viszonyait «rendező» saint-germaini békeszerződésre nézve ebben foglalja össze: «A világháború és a saint-germaini béke több problémát hagyott fenn, mint amennyit megoldott, sok jobbat rombolt le és pótolt kevésbé jóval. A főproblémák pedig, amelyekkel a szerencsétlen kettős monarchia küzdött: a dunai országok gazdasági közössége, a kisebb államok védelmi közössége Oroszország küszöbén, oly sok faj és néptörzs együttélésének nemzeti rendje, sőt politikai békéje is nyitva maradt. És nyílt maradt ez országok ama sorskérdése is, vajjon egy felsőbb államfőlötti közösség, egy új Európa ezeket a problémákat fogja-e valaha megoldani tudni?»

A tizenkét évi tapasztalat magaslátáról nézve a monarchia szétrobbantásának tényére valóban alkalmazható a Hebbel haldokló Siegfriedjének mondása, melyet a szerző könyve utolsó része élén jelmondatul használ:

«Den Siegfried seid ihr los, doch wisset, ihr habt in ihm euch selbst erschlagen.»

B. A.

A moldvai magyarság.

Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó. (Péter Ferenc könyvnyomdája Csíkszereda), 1931. 8°. 302 l.

Julianus domonkosrendi szerzetes 1237-ben, IV. Béla király költségén negyedmagával Konstantinápolyon át útra kelt, hogy fölkeresse és a keresztény hitre térítse a magyarságnak azt a felét, melynek ősei a lebediai csatavesztés után visszaköltöztek keletre. Két társa hazafordult, a harmadik elhunyt útközben, de maga Julián eljutott a volgamenti «Nagy-Magyarország»-ban élt pogány testvérekhez, kik 400 évvel a kettészakadás után még ugyanazt a nyelvet beszélték, melyen ő szólt hozzájuk. Bármily szeretettel vették is azonban körül, nemsokára visszatért, elsőnek hozván hírt a tatárok

Nyugat ellen való készülődéséről, sőt második útjáról, melyen a keleti (volgamenti) Magyarországot elárasztott tatárok miatt már csak az orosz határig jutott, hírül hozta, hogy a tatárok nyugati Magyarország elfoglalását is tervbe vették. Még századokkal utóbb is esett szó a keleti testvérekről, akiket Mátyás király át is akart telepíteni, de ezt a tervét, nemzetünk pótolhatatlan veszteségére, nem valósíthatta meg.

Azok a jeles tudósaink, akik Kőrösi Csoma Sándor óta keresték az őshazát és a magyarság vándorútját, nyomokra is alig akadtak már. Még a rokon néptörzsek közül is, melyeknek Közép-Ázsiától a Duna középső folyásáig zajló hullámaint épp a magyarság tartotta fel, Európában csak azok tudták nyelvüket és népi különlegységüket megőrizni, melyeket a nagy görög keleti vallású környezetben katolikus, protestáns, mohamedán vagy éppen pogány hitük is védett a beolvadástól. A többi, az egymással vívott harcokban megfogyatkozva, elmerült a felszaporodott szláv népek és kisebb részen az oláhok áradatában.

Így őrizte meg, legalább részben, napjainkig róm. kath. vallása a mai Moldva magyarságát. E tartományoknak keleti lapályán, a Szeret és Prut folyók mentén s a mai Besszarábiában terült el egykor Ateleköz, nemzetünknek a honfoglalás előtt utolsó letelepülési helye.

Az itt élő és immár szintén több mint ezeréves *multra* visszatekintő, besenyővel, kúnnal kevert, székellyel gyarapított magyarságnak, mely szerencsés viszonyok között nemzetünk erős végvárává fejlődhetett volna, sorsáról, de főleg néprajzáról és nyelvjárásairól az utolsó száz év alatt megjelent művek egész kis könyvtárat tesznek ki. A világháború óta újabb munkák láttak róluk napvilágot, kitűnő erdélyi magyarok tollából, kik jelenlegi kisebbségi helyzetükben közvetlenül szenvedik maguk is a rumunok beolvasztó politikájának válogatott módszereit és akik ugyanazon állami közületbe jutva, most az erősebb, műveltebb és nemzeti érzésben öntudatos testvér szemével és lelkével közelről szemlélhetik, tanulmányozhatják a moldvai magyarok életét.

Ebből a legújabb irodalomból való a Domokos Pál Péter tanítóképző intézeti tanár kis kötete, aki 1929-ben négy hónapon át a maga szegénységéből, de fájának tüzes szeretetétől hajtva, járta be faluról-falura Moldvának részben már eloláhosodott, részben még ma is magyar telepeit. És amint egykor Julián barát hírt hozott a magyar nemzetet fenyegető tatár veszedelemről, úgy igyekszik most ő felrázni a dermedt magyar közvéleményt az «elfelejtett csángómagyar testvéreink szomorú sorsának» megismertetésével. «Meg-

próbálom láttatni — írja előszavában — az ő jelenükben a székelységnek szánt jövőt. Figyelmeztetek mindenkit, hogy a mi sorsunk is a mindennél rettenetesebb csángómagyar sors lesz, ha sorainkban a szeretetlenség, egymás meg nem értése és a felekezeti ellentétek tovább nőnek.»

A nagyjából három részre osztható mű első részében szerző összefoglalja a moldvai magyarság történetét. Az atelközi magyarokkal kezdi, kiknek a bolgároktól és besenyőktől elpusztított telepelyeit előbb az utóbbiak szállották meg, majd a kúnok alapítottak ott országot, melyet a tatárok döntöttek romba. A besenyők és kúnok megmaradt tömegeit árpádházi királyaink magyar földre telepítették le, de okleveles emlékek tanuskodnak arról, hogy kisebb töredékeik szeretmenti szállásaikon folytatták életüket. A részükre szervezett s magyar papokkal dolgozó milkói (milkovi) püspökség révén, mely nemcsak rájuk, hanem az erdélyi székelyek és szászok egy részére is kiterjedt, a XIII. századtól kezdve, tehát még mielőtt az 1354 körül Máramarosból kivándorolt Bogdán vajda megalapította Moldvát, magyarrá vált a kúnok nyelve is. Nagy Lajos a tatár betörések ellen újabb magyar telepeket létesít a fenhatósága alatt állott Moldvában. A XV. század elején székelyek népesítik be a Tatros völgyét. Kevéssel utóbb (1436) Moldvába menekülnek a hazánkból kiüldözött magyar husziták is. Ott készül egyik legrégebb bibliafordításunk is, bizonyosságaként annak a virágzó magyar életnek, mely a Délkeleti-Kárpátok keleti lejtőitől a Dnyeszter vizén is túl terjedt, egészen a krimi tatárokig. A huszitizmus ugyan idővel elenyészik, de hatása alatt egyes moldvai kath. templomokban még a XVII. század közepén is magyarul mondják a misét.

Lassanként azonban fokozatosan nehezebbre fordult sorsuk. egyrészt azért, mert a XIV. század közepétől a törökök előnyomulása a Balkán délkeleti részéről újabb oláh tömegeket szorított fel Moldvába, másrészt, mert e tartomány a magyar, illetőleg olykor lengyel fenhatóság alól kevéssel a mohácsi vész előtt török hűberré vált. A szultánok védősége alatt a görög-keleti vajdák üldözést kezdenek magyar alattvalóik kath. vallása ellen, kiket a török-tatár hadak beütései is gyakran megtizedeltek. A XVI. század végén 15,000 lélekre becsülik számukat. A következő század elejétől Róma lengyel püspököket nevez ki föléljük, míg közvetlen lelki gondozásukra olasz (néha lengyel) barátokat alkalmaz talán azért, hogy a huszitizmusból visszamaradt magyar nyelvet a miséből kiküszöböljék, de talán abban a reményben is, hogy a nyelvrokonság révén az olasz papok közelebb hozzák a nyugati egyházhoz a g.-keleti vallású oláhokat.

Az eredmény az lett, hogy a nyelvüket elfelejtett katolikusok beolvadtak az oláhságba. A moldvai magyarság sűrű panaszára 1774-ben a pápa elrendelte, hogy a missziós papok hat hónap alatt tegyenek vizsgát az illető nép, vagyis ott a magyarság nyelvéből, de ezt a rendeletet nem hajtották végre. Csak annyiban javult a helyzet, hogy ezután magyar papokat is küldtek közéjük.

1791-ben a sistovi békeszerződés alapján a moldvai missziós terület Ausztria fennhatósága alá került. Ismerve a bécsi kormány-
nak állandóan a magyar érdekeket mellőző, sőt legtöbbször hatá-
rozottan magyarellenes politikáját, melyhez képest az 1691-től kezdve
önálló fejedelemségként megszűnt Erdélyben is az oláhságot tette
meg hatalma egyik oszlopául, nem csodálkozhatunk, hogy Moldvá-
ban sem nézte jó szemmel a hazafias magyar papok tevékenységét.
Annál fájdalmasabb azonban az a közöny, melyet a hatalmas magyar
kath. egyház tanusított moldvai testvéreink iránt, melynek egyik
példája gyanánt hozza fel a szerző azt az esetet, mikor 1848 tavaszán
a hercegprímás elmulasztván megfizetni az erdélyi minoritáknak
szerződésben biztosított járandóságait, utóbbiak erdélyi főnöke
visszahívta rendtársait Moldvából, mire ennek olasz püspökei olasz
barátokat alkalmaznak ismét. Ezek templomban, iskolában kizárólag
az oláh nyelvet használták híveikhez, sőt csángó fiúkat vittek Rómába,
ahonnan mint olasz papok tértek vissza szülőföldjükre. 1886 óta
pedig a két évvel előbb Jászvásárban (Jasi) szervezett kath. püspökség
mellett felállított szeminárium nevel a régi janicsárok módjára
fanatikus dákoromán kath. papokat a szegény csángó fiúkból. Ezek
közül való a jelenlegi moldvai kath. püspök is: Rab (Robu) Mihály.

Mily egyszerű lett volna, — tegyük hozzá a szerző adataihoz —
ha pl. a memorandumpör idején, mikor Bécs közvetítésével az egész
művelt világot betöltötték az oláhok panaszai a nemzetiségeket
elnyomó magyar zsarnokságról, a magyar kormány államköltségen
idehozott volna néhány tekintélyes angol, francia, német és olasz
újságíró s a helyszínén megmutatván nekik a dúsvagyonú oláh
püspökségeket, szemináriumait, gimnáziumait, tanítóképzőiket,
2170¹ népiskolájukat, egyéb közművelődési intézményeiket és a
részükre évenként kifizetett államsegélyeket, a magyar «barbarizmus»
ellenőrzése után, magyar bizalmi emberek társaságában körutat tétet
velük a moldvai magyarok között és tisztelettel megkérdezteti a
bukaresti kormányt, minő magyar egyházi szervezetük, papságuk
tanítóik és iskoláik vannak és mekkora állami támogatást élveznek!

¹ Az 1914. évi statisztika szerint.

Vagy mily egyszerű lett volna, ha a brassói g.-kel. gimnázium titkos oláh államsegélyének kiderülése alkalmával a magyar kormány a kölcsönösség elve alapján felállítottatott volna, mondjuk, Bákóban és Jászvásáron (Bacau és Jasi) egy-egy magyar középiskolát és megfelelő számú népiskolát a moldvai magyar gyermekek számára! Hiszen Magyarország mint egy nagyhatalom tagja állott volna szemben a kis Romániával!

Kormányaink azonban nem tettek ez irányban semmit, részben gyöngeségből, részben attól a meggyőződéstől áthatva, hogy Bécs úgy sem támogatta volna őket egy oly fellépésüknél, amely veszélyeztette volna a volt monarchiának Oláhországgal kötött titkos katonai egyezményét; de részben azért is, mert az állandó közjogi harcokban nem törődtek e fontos kérdéssel. A társadalmi kezdeményezések pedig rövid szalmaláng-fellobbanások maradtak. IV. Béla és Mátyás királyaink még a Volgán túl élt testvéreinkre is kiterjesztették figyelmüket, az utolsó két-három magyar nemzedék ellenben néhány feljajdulással könnyítve lelkén, tétlenül nézte végig a közvetlen szomszéd országban a magyar élet lassú megfojtását, noha előtte állott a hatalmas német nemzetnek vagy akár az oláhoknak, a szerbeknek példája, akik áldozatkész összetartással, társadalmi úton, de — ha kellett — titkos állami támogatással is segítségére siettek és sietnek ma is még oly kis szórványáiknak is, hogy ébren tartsák bennük a faji érzést.

Nem Románián mult, hogy nem némult el Moldvában teljesen a magyar szó. És nem a magyar kormányok vagy a magyar társadalom érdeme, hogy velük szemben a hosszú, tudatos beolvasztó politika még nem érte el végső célját. A közhatóságokkal való érintkezés, a templom, iskola, a katonai szolgálat és minden, ami megszokott életviszonyaikhoz képest változást jelent, az eloláhosodást szolgálja, míg nyelvüket csak szegénységük, elmaradottságuk, iskolázatlanságuk védelmezi. De vajjon meddig?

Moldva mai magyar életéről szól a mű második része. Két nagyobb nyelvjárás-területük (a Kárpátok keleti lejtője és a Szeret-, Prut-folyók vidéke) alapján elfogadhatjuk a szerzőnek azt a föltevését, hogy Moldva magyar népe ősmagyarokból, elmagyarosodott kúnokból, kiüldözött huszita magyarokból és kivándorolt székelyekből alakult. Legfőleg azt tehetjük hozzá, hogy a néha szomszédos falvakban is jelentkező tájszólások tanúsága szerint több más rokon néptörzsek (besenyő, bolgár, török stb.) is vegyülhetett közéjük. A kiejtésükben annyira jellemző *sz* és *c* hangok *s* és *cs* helyett szerző véleménye szerint a kúnok hatására vezethetők vissza.

Helyzetük a lehető legszomorúbb. Habár vannak falvak, melyekben a lakosság csak magyarul beszél, templomaikból ki van tiltva a magyar szó, sőt a forrófalvi pap megátkozta azokat, akik magyarul beszélnek és énekelnek, akár a templomon kívül is. De említett csángó eredetű püspökük is, mint jó renegáthoz illik, előljár a magyar szó üldözésében. Az egyetlen, magyarul is tudó, nagy-műveltségű csángó papot oda helyezte egyházi hatósága, ahol a hívek már csak oláhul tudnak. Egy német barátot pedig, aki híveiért megtanult magyarul s aki Rómába küldött jelentésében égbekiáltó bűnnek nevezte a moldvai kath. papok oláhosító tevékenységét, hosszú szolgálata után kitettek állásából. A csikszeredai gimnázium fölvelt tanulói közé három csángó fiút is. Ezért az intézet igazgatóját elmozdították, a fiúkat pedig, nehogy a székely környezetben fölbredjen bennük a magyar öntudat, hazaküldték, illetőleg az egyiket közülök beadták a jászvásári szemináriumba. Ugyane részben ismereti a szerző viseletüket s jellegzetes betlehemes, temetkezési és lakodalmi szokásaikat is.

A magyarul ma is beszélők számát 65,000, másutt 100,000 lélekre becsüli. Ugyancsak 100,000 főre teszi az eloláhosodottak számát.

A mű harmadik részében 65 — korábbi gyűjtésekből jórészt ismert — egyszerű felépítésű népdalukat közli az eredeti kiejtés szerint s a dallamok hangjegyeivel együtt.

Kétségkívül a szerző fáradsága és áldozata minden dicséretet megérdemel. Szívesen láttuk volna azonban, ha figyelmét még néhány fontos körülményre is kiterjeszti. Műve ugyanis néhány becses néprajzi adat mellett a moldvai magyarságnak jóformán csak külső vallás- és egyháztörténetét és mai vallási életét adja. Mert igaz, hogy elsősorban vallásukban éltek és őrizték meg nyelvüket, de van még számos fontos mozzanata multjuknak és jelenüknek, amelyet az olvasó szeretne, legalább futólag, megismerni. Így helyénvaló lett volna rámutatni Moldva történetében kiemelkedő városalapító szerepükre, úgyszintén a politikai — magyar, lengyel, török, orosz — fenhatóságukban beállott változásokra, a két vajdaság, illetőleg fejedelemség egyesülésére, királysággá alakulására és legutóbb nagy Oláhország megszületésére, amely változások hatása alatt fejlődtek életviszonyaik is. Épígy szívesen láttuk volna őstelepülésük bizonyítékait, valamint jelenlegi gazdálkodásuk, életmódjuk, építkezésük, műveltségük, népmozgalmuk stb. bármily rövid vázolását is.

Ha azonban a mű nem is felel meg minden követelménynek, — minek magyarázatául előszavában felhossa a szerző «az anyagiak

teljes hiányát» és azt a sajnálatos körülményt, hogy «a csiksomlyói könyvtári viszonyok mellett több forrás nem állott rendelkezésére» — eléggé nem hangsúlyozható érdeme, hogy felhívja nemzetünk figyelmét moldvai testvéreink sorsára. Szava úgy hangzik felénk, mint pusztító árvízben a vészharang kongása, mint Julián barát jelentése a közelgő tatár-veszedelemről.

A nagyhatalmi állást élvezett történeti Magyarország nem törődött velük. Vajjon mit tehet érdekükben a trianoni bilincsekbe vert csonkaország, mely jelenlegi helyzetében nemcsak erdélyi, felvidéki, dél- és nyugatmagyarországi, nyelvükben, vagyonukban üldözött testvéreinek, de önmagán sem tud segíteni?

Nagy Miklós.

Két horvát-muzulmán novellás kötet.

Sarajlić Šemsudin: *Iz bosanske romantike*. Zagreb, 1931, 192 l. 8°. —
 Nametak Alija: *Bajram žrtava*. Zagreb, 1931, 86 l. 8°.

A modern bosnyák muzulmán irodalom atyja Bašagić-Redžepašić Safvet bég (szül. 1870.) regényt és novellát nem írt. Talán ez az oka, hogy a muzulmán novellisztika Boszniában és Hercegovinában nehezen fejlődött ki. Az úttörés érdeme Mulabdić Edhemé (szül. 1863—64 körül). Ha a didaktikus célzat túlteng is műveiben, kiemelte a horvát muzulmánok külön világát az exotikumok köréből és először próbálta hittestvéreivel és a többi horváttal megértetni, hogy vannak muzulmán problémák, melyek művészi megoldása a széppróza eszközeivel az ő feladatuk.

A világháború után beállott nagy sorsfordulat új és nehezebb témák elé állította a horvát-muzulmán elbeszélő irodalmat. A sarajevói lapokban és a muzulmán szépirodalmi folyóiratban, a *Novi Beharban*, a novellisták egész sora lépett fel és a jelentékenyebbek hamarosan szívesen látott munkatársai lettek a zágrábi sajtónak is. Kezdték külön köteteket is kiadni. Most a Horvát Matica, mely hajdan Mulabdićot is magához ölelte, egyszerre két muzulmán novellás kötetet lepte meg a horvát olvasóközönséget.

A két szerző közül Sarajlić az idősebb (szül. 1887.). Sarajevóban és Konstantinápolyban végezte tanulmányait. Azután a bosnyák főváros szolgálatába állott. A világháború alatt mint tartalékos tüzértiszt először a magyar földet védte a betörő oláhok ellen, azután az olasz fronton harcolt. 1920—23 között a Délszláv Muzulmán Organizáció programjával a belgrádi skupština tagja. Részt vesz a párt

lapjának (*Pravda*) szerkesztésében, egész sereg cikket és több röpiratot írt. A politikai élettől való visszavonulása után feléledtek benne ifjú korának törekvései és visszatért a szépirodalomhoz. Szétszórtan megjelent novelláiból állította össze a Matica a jelen kötetet.

A kötet 12 dolgozatot tartalmaz. Közülük csak öt nevezhető novellának, a többi rajz, vagy leírás. Ha a szerző nem hangsúlyozná is, akkor is észrevenné az olvasó, hogy főcélja a bosnyák-muzulmán népelet rajza. Ez a néprajzi célzat sokszor mellékes körülmények részletezésére csábítja, horvát nyelvét tele tüzdelteti török és arab kifejezésekkel, úgyhogy a kötet végén külön szótárt kell adnia ezek magyarázatára. Ez az eljárás egy eltűnőben lévő világ jellemző vonásait menti meg a jövő számára, de a művészet rovására megy. Pedig Sarajlić igazi költő, akinek forró lírától lüktető sorai megragadják az olvasót. Amint horvát kritikusai is rámutattak, a kötet utolsó novellájának (*Ispod borika*) az a részlete, amelyben bemutatja az ú. n. *ašikovanje*-t, azaz azt, miként udvarol a muzulmán legény az ablakretesz mögött ülő ideáljának, a horvát irodalom legszebb lapjai közé tartozik. Nezir és Najla párbeszéde szinte észrevétlenül megy át prózából versbe, a horvát népköltészet tíz szótagú soraiba, csengő közpírmekkel, keletiesen buja képzeletre valló túlzásokkal és fordulatokkal. A nem-muzulmán olvasót meglepi ezeknek a muzulmán szerelmeknek mélysége és végzetessége, mikor a szerelmesek alig-alig ismerik egymást. Sarajlić e szerelem megértetésének kétségtelenül legnagyobb horvát művésze. Ha kilép e körből és nyugati olvasmányai hatása alatt pl. a lélekvándorlás gondolatait csempészi be a muzulmán világba, természetellenessé válik (*Mlijeko*).

Horvát kritikusai hibáztatták, hogy novelláiban jóformán csak a szerelemmel foglalkozik és alig érinti azokat a nagy problémákat, melyek Bosznia muzulmánjainak jelenét és jövőjét meghatározzák. Valóban feltűnő ez az elzárkózás a bosnyák ma tragikus kérdései elől. Úgy látszik, a könyv címében lévő «romantikát» a szerző eleve e vád ellen való védelemként használja. Azt hiszem, nem jogos költőtől mást kívánni, mint amit adni akart. Bizonyos, hogy Sarajlić novellái a bosnyák népelet egy részét művészi erővel állítják elénk. Aki ismeri a bosnyák muzulmánok népköltészetét, az tudja, mit jelentenek a *sevdalinkák*, a szerelmes versek, e népköltészet keretein belül. Sarajlić *sevdalinkákat* adott novella-formában, legjobb alkotásaiban kétségtelenül nagy költői erővel. Más adjon a horvát muzulmánok más problémáiról művészi alkotásokat.

Ez a más már itt is van: Nametak Alija. Sarajlićnál sokkal fiatalabb (szül. 1906). Sarajevóban és Zágrábban tanult. Jelenleg a sara-

jevői technikai középiskola tanára és a Novi Behar szerkesztője. Kötete nyolc dolgozatot tartalmaz. Három rajz, két novella és három összetartozó regénytörredék. A fiatalság jegyei megtalálhatók dolgozataiban, de a határozott tehetségé is. A háború utáni Hercegovina — a szerző mostari — muzulmánjait jellemzi a kötet. Néha talán túlságosan is híven, bár ízléstelenségekbe nem téved. Nyelve friss és eleven, előadása érdekkeltő, ami sokszor átsegíti a lélektani indokolás hiányain. Műveinek tartalma az agrárreform következtében koldussá lett bégek és agák csöndes és fájdalmas pusztulása, szomorú lezülése. A rajzok sokszor inkább újságíróiak művészi kialakítottság nélkül.

Művészileg sikerült koncepció a kötet első rajza, kidolgozása azonban még gyöngö. A jobbágyról szól, aki nem érti meg az új időket és a termés harmadát beviszi az agának a városba. És a kiéhezett, lerongyolt aga gögösen elkergeti volt jobbágyát, mert neki nem kell könyöradomány. (*Kmet.*) Már kidolgozásban is kitűnő a második novella. A tönkre jutott Alajbegović Omer bég végszükségből eladja ősi házát Amerikát járt volt jobbágyának, de mikor megtudja, hogy ez édesatyja hajdani imahelyén disznót öl és bort iszik, rágyújtja a kastélyt (*Njegova osuda.*). Egy készülő regény három részlete a kötet három utolsó darabja. (*Izvan okvira, Hamidova kavana, Cvijet u vazi.*) Egy család történetében akar összefoglaló képet adni a bégek helyzetéről. Hans Müller a Ferrum A. G. ügynöke folyton valami háremrőzsával való szerelmi kalandról ábrándozik bosnyák üzleti útjain. Egy kisvárosi borbélynál megismerkedik a kis Hasnával, aki mint manikűr-lány tartja el anyját, nagyanyját, testvérbátyját. Előbb nővére, Nedreta volt a családfenntartó. Ne kérdezzük, mivel foglalkozott. Vérébajban halt meg. Hasna szeretne mást látni és hallani, mint a család régi dicsőségén való sopánkodást és a leküzdhetetlen nyomort. Hans Müller pár bókja, Mercedesese és hazugsága egy tengerparti villáról elég arra, hogy a kis Hasna vele szökjék. Harminc nap és Hans Müller jól lakott a hárem rózsájával . . . A másik kép : Hamid kávéháza. Ide járnak a bégek és agák, mert Hamid senkitől sem kérdi, mit parancsol. Ott lehet a napot átülni, beszélgetni és főleg a multba álmodva nagyokat hallgatni. Azaz, az új urak jóvoltából, már ezt sem lehet zavartalanul megtenni. Ott édeskedik, udvariaskodik közöttük, Prnjat Risto, hogy elmondja nekik a méhekről szóló példázatot : a heréket, a munkára alkalmatlanokat megölik! A nyolevanéves Šahinbegović Omer béget, a kis Hasna nagybátyját, az ő szentelen kérdése öli meg : mi van Hasnával és a svábbal? Risto egy irtózatos pontot kap és a gutaütött Omer bég holtan vágódik végig a padlón. A kitarzott fivér, Ibrahim, a háború alatt Pesten szélhámoskodott.

Haza kerülve blazirtan kering a városban, filozofál és — táncanfolyamokat rendez! A megoldás? Handač Memiš aga Risto kérdésére, mivel foglalkozik, ezt feleli: várom a halált! Ibrahim így filozofál: vázába tett virág vagyunk, két napig élünk föld nélkül a vízben, de aztán elveszünk és a szemétre dobnak. A hodža Omer bég temetésén így oktatja Ibrahimot: Itt fekszik ősatyád, akit 1811-ben a kolera vitt el. Akkor elpusztult népünk egy harmada, de azért ıme megvagyunk. Ezt is ki fogjuk bírni!

Nem tudom, e töredékekből-e, vagy egy más átéltebb és érettebb koncepcióból-e, de úgy érzem, Nametaktól várhatjuk a háború utáni horvát muzulmán regényt. Az iszlam felvétele óta nem élt át a bosnyák nemesség olyan társadalmi forradalmat, mint napjainkban. Ennek a földrengésnek egy hatalmas regényben való megörökítése a legnagyobb művészi feladat, mely egy horvát muzulmán íróra várhat.

Bajza József.

Mednyánszky Cézár életregénye.

Sárközi György: *Mint oldott kéve*. Történelmi regény. I—III. k. 175., 254., 218. l. Pantheon.

Báró Mednyánszky Cézár, az 1848/49. évi magyar hadsereg tábori főpapja, hátrahagyott emlékiratának angol szövegét, továbbá történelmi kommentárokkal ellátott magyar kiadását is felhasználva, a regény szerzője egy nagyszabású biographie romancière-rel jelent meg a nyilvánosság előtt. Főbb forrásairól sehol sem tesz benne említést, másrészt Mednyánszky Cézár élettörténete — a regény ennek költői feldolgozása — nem él a köztudatban s így a fenti emlékiratot nem ismerő olvasó abban a téves hiszemben marad, hogy a szerző maga kutatta fel hőse viszontagságos életének részleteit. Ha már egyik főforrásaként valami előszófélében nem említette meg az emlékirat magyar kiadását, — mert történelmi regényben talán feleslegesnek vélte a források megnevezését — a regény szövegének illető helyén ki kellett volna terjeszkednie arra, hogy tragikus vége előtt Mednyánszky maga megírta élete történetét.

A terjedelmes mű voltaképpen Mednyánszky Cézár emlékiratának hypermodern regény formájában való parafrázisa, melyet a szerző hőse két fivérének életregényével kibővített és Görgei Artur szerelmének történetével felduzzasztott. Főhőse Mednyánszky Cézár, a bárói család harmadik fia, ki a család birtokpolitikájának következményeként minden különös elhivatottság nélkül a papi pályára

kényszerül lépni, majd 1849-ben a magyar hadsereg tábori főpapja lesz és Világos után az emigráció forgatagába kerül. Párizsban elhagyja papi pályáját, majd idővel egyik karjának Ausztráliában történt elvesztése és szerelmi csalódásai miatt annyira kivész belőle az élet szeretete, hogy a francia Rivierán tragikusan fejezi be életét. A regénynek e tulajdonképeni tárgya mellett a reformkor, a szabadságharc és az emigráció történetéből közölt részletképek a történeti háttér festésére valók, de több helyen — a mű egységességének és arányosságának további rovására — túlságosan megakasztják a regény tulajdonképeni meséjének folyamát.

A szerző kinondottan történelmi regényt akar nyújtani s így jobban tekintetbe kellett volna vennie a történeti valóságot. Bár a történelmi regényíró egyben-másban eltérhet a hiteles valóságtól, ott mindenesetre kár eltérnie, ahol a valóság költőibb és igazabb az ő leleményénél. Mednyánszky Cézár emlékiratát hitelre méltónak kell tartanunk s így csak rosszalnunk lehet, hogy a szerző több helyen minden különös ok nélkül — néha hőségnek hátrányára — a maga képzeletének szövevényét elébe helyezte Mednyánszky elbeszélésének. Annyi tisztelettel lehetett volna hőse iránt, hogy minden alap és szükség nélkül ne dezavualja. Egyebekben is vétett a történelmi valóság ellen, hol tőle eltérnie egyáltalában nem lett volna szabad. Csak a főbbeket ragadjuk ki a regény idevágó hibáinak sokaságából.

Mikor Mednyánszky szerelmes lett Hedvig nevű unokanővérebe, Sárközi szerint «a diakonusi rendet már felvette s kötelezte magát a nőtlenségre». (I. 112. l.) A valóság az, hogy első szerelmének fellángolása idején — emlékiratának bizonyossága szerint — csak ú. n. végzett theológus volt. A regény szerint hol a nyitrai püspök, hol az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott (I. 131., 154., 160. II. 11., 66., 97. l.), pedig a valóságban csak az esztergomi főegyházmegye kötelékében volt s mint ilyen — talán Dévényben — káplán, majd a pozsonymegyei Zohoron helyettes plébános lett. Sárközi szerint Mednyánszky nem tiszta nemzeti fellángolásból, hanem csak azért csatlakozott a honvédhadsereghez, mert szószegő első szerelme 1848 őszén egy osztrák vérteszredes — báró Lederer Móric — menyasszonyává lett. (II. 96. l.) Világos után viszont ép az időközben tábornokká lett Lederer segítségével szökött volna ki a monarchiából, ki akkor már unokahúgának, Hedvignek férje volt. (II. 248—54. l.) E helyeken a szerző eltér Mednyánszky elbeszélésétől, melynél pedig leleménye sem költőibb, sem igazabb, sőt Lederer — mint a gothai almanachból kitűnik — akkoriban még nőtlen volt, majd közvetlenül azután egy Königsberg grófnőt vett nőül s így csak ennek még 1850 folyamán

hamar bekövetkezett elhúnyta után kezdetű komolyan érdeklődni Hedvig iránt. Az sem áll, hogy az Ausztráliába sodródott Mednyánszky Cézár Farkas százados bajtársa mellett gyámoltalan volt (III. 162. l.), inkább ő találta fel magát a nagy bajban. Nem Chauffour francia képviselő tudott meg egyet-mást a szintén menekült Ion Bratianuról — a két román fejedelemség későbbi egyesítőjéről és akkoriban közös vetélytársukról — és nem ő közölte azt Mednyánszky leendő apósával, Kestnerrel (III. 182. l.), hanem maga Mednyánszky. Épúgy nem áll az, hogy a magát öngyilkosságra ítéző Mednyánszky már nem tudott hinni Istenben és hazája feltámadásában. (III. 218. l.) Mednyánszky műve az ellenkezőről tesz bizonyosságot, bár másrészt igaz, hogy élete végső óráiban már nem tudott hinni az emberekben. Mellesleg kérdelem, hol maradt a szerzőnek máskülönben fitogtatott merészsége, hogy az általa is megtudott igazi nevén nevezze az emlékirat magyar kiadásában nyomós ok miatt csak Kyhlenburgnének és ő általa Wildenburngnének nevezett porosz hercegnét?

Célzatosnak tűnő elferdítése a történeti valóságnak, amit gróf Teleki László nemzetiségi politikájáról olvasunk a regényben. Sárközi szerint Teleki — Magyarország 1848/49. évi párizsi követe és Világos után a párizsi emigráció vezére — még a magyar bűjosók bizalmas körében is úgy nyilatkozott volna, mintha nem bánná, ha népszavazás esetén Romániához kerülne Erdély. Kossuth gondolatát — mely szerint a nemzetiségeknek önkormányzatot kell adni, de csak a régi Magyarország határainak keretében — elavultnak mondta volna, mert lehetetlenné tenné a dunai államszövetség megalkotását, melyen belül pedig az országhatárok csak olyan közigazgatási válaszfalakat jelentenének, amilyenek Világos előtt két vármegye közt voltak. Ha nem engedünk, az új, fiatal népek étvágya idővel annyira megnő, hogy majd minket, magyarokat, is be akarnak kapni. (III. 194—195. l.)

E beállítással szemben Teleki László élettörténetének összes hozzáférhető forrásait ismerve, megállapíthatom, hogy Teleki 1850-ben egy párizsi szalonban a dunai államok konfederációjáról folytatott beszélgetés közben csakugyan úgy nyilatkozott, hogy Erdély hovatartozásának kérdését népszavazásra kell bízni. Erről a jelenvolt Golescu, Bratianu és más fejedelemségbeli románok hallani sem akartak, mert Erdélyt a materiális nemzeti állam elve alapján már eleve a megalkotandó Románia részére igényelték és mert attól tartottak, hogy a népszavazás talán nem az ő óhajuk szerint dőlné el. Teleki meg volt róla győződve, hogy népszavazás esetén Erdély román népe a neki juttatandó területi autonómia magnetikus erejé-

nél fogva nem fog a megszokott évezredes kapcsolattól elszakadni és a primitív jellegű román fejedelemségekhez csatlakozni s így a magukat liberálisoknak és demokratáknak állító románok ugratására újra és újra a népek szabad önrendelkezési joga alapján a népszavazás szükséges voltát hangoztatta, majd diplomata fufanggal azt is odavetette, hogy ha Erdély népe a megalkotandó Romániához akar tartozni, akkor úgy legyen. A magyar-román-délszláv államszövetség terve, melyről 1850-ben egy európai háború kitérésének reményében sokat beszéltek az emigrációk köreiben, már embriójában a többi közt ép azért bukott meg, mert a fejedelemségi románok Erdélyt a megalkotandó Románia természetes kiegészítéseként föltétlenül maguknak igényelték, viszont Teleki in petto és a gyakorlatban ragaszkodott Magyarország területi épségéhez. Míg Kossuth később csak az egyes vármegyék és községek határain belül ismerte el a nemzeti többség döntési jogát a nyelvi kérdésekben, bár e mellett a három főbb nemzetiség országos jellegű egyesületeinek engedélyezésére és ügyeiknek központi képviselteként az országos kormány mellett nemzetiségi főnökségek felállítására is gondolt, Teleki a teljes béke kedvéért már 1849-től fogva a «nemzeti öntudatra ébredt és kollektív nemzeti élet után sóvárgó» románoknak és szerbeknek — a kisebbségek jogainak biztosításával — nemcsak «municipális» önkormányzatot, hanem bizonyos «provinciális diétát» is óhajtott adatni, melyben «belső dolgaikat a törvény korlátai közt maguk rendezhetnék». E nagyobb területi autonómia üdvös hatásában — Magyarország területi integritásának javára — elegendő vonzó és összetartó erőt pillantott meg, másrészt a nemzetiségi autonómiák és kongresszusaik felett álló és szervezetenleg összetartó kapcsolatot a központi kormányban és a közös országgyűlésben látta. Teleki és Kossuth is abban bíztak, hogy kulturális, gazdasági és ethikai fölényénél fogva a magyarság primus inter pares lesz és tényleg vezetni fog Magyarországon épúgy, mint a viszonyok nyomása alatt mégis csak megalkotandó dunai államszövetségben. Míg 1850-ben Teleki azt remélte, hogy ennek megalkotása esetén Magyarország a konföderáción kívül álló lengyel és török nemzetek segítségével adott esetben a konföderált alsóbb kultúrájú országokat a szerződések megtartására kényszeríteni is tudja, addig 1859-től fogva a magyar emigráció tényleges szövetségeseit — Franciaországot és Itáliát — tekintette a magyar nemzet oltalmazóinak a németekkel szemben épúgy, mint a megalkotandó dunai államszövetség keretében. Ez volt Teleki Lászlónak nemzeti-politikája, melyet nem egy elszigetelt és így félremagyarázható történeti adat alapján, hanem csak Teleki összes írásbeli meg-

nyilatkozásainak tekintetbe vétele útján lehet és szabad megállapítanunk.

Sárközi néha nem szerencsés módon szerepelteti a szabadságharc vezérférfiait és állítja be a szabadságharcot általában. A szerző csak egyéni hiúságokról, különféle féltékenységekről és egyéb emberi gyarlóságokról tud s hallgat arról, hogy a függetlenségi harc mindamellet a szabadságszeretet, a bátorság és az élni akarás fényes fellobbanása volt. Kíméletlen igazmondásban tetszeleg és a szabadsághősöket húsból és vérből való emberekként törekszik bemutatni, pedig csak részletmunkát végzett és az igazságnak csupán egy töredékét tárja fel olvasói előtt. Igaz, hogy a szabadságharc inkább közjogi, mint szociális mozgalom volt és első sorban különleges nemzeti érdekekért folyt, de így is világszerte elismert szabadságmozgalom volt. Az a ráeszmélés, hogy nem volt szorosán vett társadalmi forradalom és a szerző által elképzelt «általános érvényű eszmék hordozta harc», nem vehette el «értelmét a magyar bujdosók szenvedéseinek». (III. 23—24. l.)

A szerző általában jól forgatja a tollat, de sajtyszerű meglátásai és kifejezésmódjai vannak. Sok helyes dolga mellett pl. Teleki Lászlónak néha akadozó beszédmodorát — még hozzá túlozva — ismételten utánozza. (II. 23. l. stb.) Ilyen írásmódor nem komoly, izléstelen. Aztán bajos elképzelni, hogy a finomlelkű Teleki így szolt volna az érte rajongó Mednyánszkyhoz: «Te persze nem táncolsz, csuhás». (II. 26. l.) A szerző továbbá kedvteléssel ír a «földön elterülő hatalmas marhalepényekről» (I. 57. l.), a «lovak gőzölgő golyóbisainak hullatásáról» (III. 162. l.), az «öreg kanonokok orrából hullongó lassú cseppekről» (I. 75. l.), a «kövér Rézinéni», majd «a sivalkodó tót lányok ringó faráról» (I. 54., II. 74. l.), az «árnyékszékről», «félreeső helyről», «éjjeli edényről, illetőleg a tartalmával való nyakonöntésről» (II. 37., 59., 66., 207., 209.; III. 30. l.), a «palota lepisálásáról» (II. 225. l.), «szajhákrol» (I. 35.; III. 29., 165., 204., 215. l.), «szemmes lupanárokról és Vénusz-barlangokról» (II. 52., 53.; III. 33. l.) stb. stb. Hát még a pornográfia határán álló erotikus megjegyzései, hasonlatai és leírásai (II. 148.; III. 29., 36., 44., 75—76., 188, 207., 212—213. l.)! Hogyan tudta mindezt összeegyeztetni a szépirodalom általános követelményeivel, másrészt a hőse iránti köteles tisztelettel? De nemcsak Mednyánszky Cézárt, hanem testvérbátyját, Mednyánszky Lászlót, a szabadságharc első mártírját sem kíméli meg az ilyen beállítástól (II. 33. és 209. l.), sőt «frissen alakult legendának» is mondja, hogy a vértanu-halált halt Mednyánszky László «ideálisan gondolkozó ember volt, ki a hazáért áldozta fel életét». (II. 226. l.)

Azt ajánljuk Sárközinek, hogy erotikus képzeletének foglalkoztatására tereptsen magának költött alakokat, — van hozzá fantáziája elég, — de tiszteletreméltó történeti alakokat ne állítson ilyen módon pellengére.

Azt tagadjuk, hogy — amint kiadójának körlevele állítja — Sárközínél ma senki magyarabbul nem ír. A szerző a hosszú és jelzőkkel tömött mondatszerkezeteket kedveli, melyek néha mondat-szörnyetegekké duzzadnak, pedig a magyar stílus jellegzetessége a váltakozóan rövid és középhosszú mondatszerkezet. Stílusa egyéni, de gyakran nehézkes és sok magyaros szólása ellenére sem magyar.

Sárközi Györgynek tagadhatatlanul van tehetsége. Érdekes elbeszélő és nem mindennapi lélekfestő, de történelmi regénye súlyos fogyatékoságokban szenved.

Óvári-Avary Károly.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

656. SZÁM.

1932 JÚLIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. GOETHE BÖLCSESEGE. — Pauler Ákostól	1
II. AZ ÍR SZABAD ALLAM ÉS SIR HORACE PLUNKETT. — Bernát Istvántól	11
III. TÉRKÉPEK A NEMZETISÉGI TERJESZKEDÉS SZOLGÁLTÁBAN. (I.) — Olay Ferencről	27
IV. FALUDI FERENC SHAKESPEARE-MESÉJE. — Gálos Rezsőtől	51
V. KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (I.) — Fejér Adorjántól	66
VI. KÖLTEMÉNYEK: <i>A sajtukucac.</i> — <i>Valakinek.</i> — Bárd Miklóstól. — <i>A Marienbadi Elegia.</i> — Goethe után németből, — Kállay Miklóstól	79
VII. ÚJ KÖNYVEK BOSZNIÁRÓL. — Bajza Józseftől	91
VIII. SZEMLE. <i>Baksay Sándor emlékezete.</i> — Berzeviczy Albertől	113
IX. IRODALOM: 1. <i>A magyarság és törökség ősi kapcsolatai.</i> — (Németh Gyula: <i>A honfoglaló magyarság kialakulása.</i>) — Papp Istvántól.	
2. <i>Az ágostai hitvallás négyszázados évfordulójának emléke.</i> — (Emlékkönyv az ágostai hitvallás négyszázados évfordulója emlékére.) — Török Páltól.	
3. <i>Francianyelvű tájékoztató közgazdaságunkról.</i> — (Paul de Csikay: <i>L'Europe Centrale économique et sociale.</i>) — W. A.-tól	115

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság június hó 4-én tartotta 1931. évi rendes közgyűlését, amely az 1931. évi nyereséget 182,517.41 pengőben, az osztalékot pedig 10 pengőben állapította meg.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

657. SZÁM.

1932 AUGUSZTUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. KANDÓ KÁLMÁN EMLÉKEZETE. — Zelovich Kornéltól — — —	129
II. TÉRKÉPEK A NEMZETISÉGI TERJESZKEDÉS SZOLGÁLA- TÁBAN. (II.) — Olay Ferenctől — — — — — — — — — —	169
III. GOETHE «FAUST»-JA A SZÍNPADON. (I.) — Németh Antaltól	186
IV. KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (II.) — Fejér Adorjántól — — — — — — — — — — — — — — — — — —	206
V. KÖLTEMÉNYEK: <i>Zúgó ének.</i> — <i>A kisvárosi korzón.</i> — <i>Vitorlák.</i> — <i>Petri Mórtól.</i> — <i>A bolognai Certosa előtt.</i> — <i>Carducci után olasz-</i> <i>ból</i> — <i>Rónai Páltól</i> — — — — — — — — — — — — — — — —	229
VI. SZEMLE. <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől — — — — — — — — — —	232
VII. IRODALOM: 1. <i>Jancsó Benedek emlékezete.</i> — (<i>Jancsó Benedek-</i> <i>emlékkönyv.</i>) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>Két olasz-magyar nyelvtan.</i> — (Várady Imre: <i>Grammatica della</i> <i>lingua Ungherese.</i> — Dezséri Bachó László: <i>Gyakorlati olasz</i> <i>nyelvtan és olvasókönyv.</i>) — Révay Józseftől — — — — — — — — — —	240

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

658. SZÁM.

1932 SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A VILAGGAZDASÁGI VÁLSÁG. — Fellner Frigyesztől	257
II. ÚJ OLASZ SZOBRÁSZAT. — Genthon Istvántól	274
III. FRANCIÁK MAGYARORSZÁGON, MAGYAROK PÁRIZSBAN. — Hankiss Jánostól	296
IV. GOETHE «FAUST»-JA A SZÍNPADON. (II.) — Németh Antaltól	332
V. KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (III.) — Fejér Adorjántól	345
VI. KÖLTEMÉNYEK: <i>Estalkonyi énekek.</i> — <i>I. Falusi álmok.</i> — <i>II. Cigányzene a rádióban.</i> — Radó Antaltól	361
VII. SZEMLE. — <i>A muhi csata hőseinek lovasszobra Gödöllőn.</i> — Károly Rezsőtől	364
VIII. IRODALOM: 1. <i>Egy nemzetközi pályadíjat nyert magyar regény.</i> — (Körmendi Ferenc: <i>A budapesti kaland.</i>) — r. r.-től.	
2. <i>Petőfi regényes életrajza.</i> — (Harsányi Zsolt: <i>Az Üstökös.</i>) — Rubinyi Mózesztől.	
3. <i>Középeurópa felbomlása.</i> — (Opočensky Jan: <i>Umsturz in Mitteleuropa.</i>) — Horváth Jenőtől	372

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.

Kapható minden könyvkereskedésben!

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

**FÁY ILONA
ALKONYAT**

A kiváló író Berzsenyi-regényének illusztrált kiadása

Ára 3 pengő

**Ifj. HEGEDÜS SÁNDOR
A HALHATATLAN ITÁLIA**

Regényes korrajz Michelangelóról és a renaissance-ről

Ára 3 pengő 60 fillér

**TAKÁTS SÁNDOR
KÉMVILÁG MAGYARORSZÁGON**

Két kötet

A mult század politikájának ismeretlen kulisszatitkai

Ára 9 pengő

**SZABÓ PÁL
BÉKALENCSE**

A nagyszerű földmivesíró új pompás regénye a parasztság
mai életéről

Ára 3 pengő

**TÖRÖK SÁNDOR
AZ IDEGEN VÁROS**

Két kötet

Egy nagytehetségű fiatal író hatalmas regénye a mai magyar
fiatalságról

Ára 7 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája. —
Géczy Kálmán.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

**FÁY ILONA
ALKONYAT**

A kiváló író Berzsenyi-regényének illusztrált kiadása

Ára 3 pengő

**Ifj. HEGEDÜS SÁNDOR
A HALHATATLAN ITÁLIA**

Regényes korrajz Michelangelóról és a renaissance-ről

Ára 3 pengő 60 fillér

**TAKÁTS SÁNDOR
KÉMVILÁG MAGYARORSZÁGON**

Két kötet

A mult század politikájának ismeretlen kulisszatitkai

Ára 9 pengő

**SZABÓ PÁL
BÉKALENCSE**

A nagyszerű földmivesíró új pompás regénye a parasztság
mai életéről

Ára 3 pengő

**TÖRÖK SÁNDOR
AZ IDEGEN VÁROS**

Két kötet

Egy nagytehetségű fiatal író hatalmas regénye a mai magyar
fiatalságról

Ára 7 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

GALSWORTHY

művei

a Franklin-Társulat kiadásában

A FORSYTE SAGA. Hét kötet.

1. A vagyon ura
2. Bíró előtt
3. Ez a ház kiadó Pengő
a három kötet füzve _ _ _ _ **18.—**
egészvászonkötésben _ _ _ _ **25.50**
4. A fehér majom
füzve **7.—**, egészvászonkötésben **9.50**
5. Az ezüst kanál
füzve **7.50**, egészvászonkötésben **10.—**
6. Hattyúdal
füzve **7.50**, egészvászonkötésben **10.—**
- UJDONSÁG: 7. A Forsyte börsén
füzve **5.—**, egészvászonkötésben **7.—**

*

A SÖTÉT VIRÁG

füzve **4.—**, egészvászonkötésben **6.50**

MINDENEN TÚL

füzve **6.—**, egészvászonkötésben **8.—**

A SZIGETI KÉPMUTATÓK

füzve **5.50**, egészvászonkötésben **8.—**

A SZENT EMBER

füzve **7.50**, egészvászonkötésben **9.50**

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÁY ILONA ALKONYAT

A kiváló író Berzsenyi-regényének illusztrált kiadása

Ára 3 pengő

Ij. HEGEDÜS SÁNDOR A HALHATATLAN ITÁLIA

Regényes korrajz Michelangelóról és a renaissance-ről

Ára 3 pengő 60 fillér

TAKÁTS SÁNDOR KÉMVILÁG MAGYARORSZÁGON

Két kötet

A mult század politikájának ismeretlen kulisszatitkai

Ára 9 pengő

SZABÓ PÁL BÉKALENCSE

A nagyszerű földművesíró új pompás regénye a parasztság
mai életéről

Ára 3 pengő

TÖRÖK SÁNDOR AZ IDEGEN VÁROS

Két kötet

Egy nagytehetségű fiatal író hatalmas regénye a mai magyar
fiatalságról

Ára 7 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

GALSWORTHY

a Pen-Club megalapítójának művei
a Franklin-Társulat kiadásában

A FORSYTE SAGA. Hét kötet.

1. A vagyon ura
  2. Bíró előtt
  3. Ez a ház kiadó Pengő
a három kötet füzve _ _ _ _ **18.—**
egészvásznonkötésben _ _ _ _ **25.50**
  4. A fehér majom
füzve 7.—, egészvásznonkötésben **9.50**
  5. Az ezüst kanál
füzve 7.50, egészvásznonkötésben **10.—**
  6. Hattyúdal
füzve 7.50, egészvásznonkötésben **10.—**
- UJDONSÁG:** 7. A Forsyte börzén
füzve 5.—, egészvásznonkötésben 7.—

*

A SÖTÉT VIRÁG

füzve 4.—, egészvásznonkötésben **6.50**

MINDENEN TÚL

füzve 6.—, egészvásznonkötésben 8.—

A SZIGETI KÉPMUTATÓK

füzve 5.50, egészvásznonkötésben 8.—

A SZENT EMBER

füzve 7.50, egészvásznonkötésben **9.50**

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

659. SZÁM.

1932 OKTÓBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. GRÓF BATHYÁNY LAJOS FŐBENJÁRÓ PÖRE. — Balogh Jenőtől	1
II. GÁVAI GAAL JENŐ. — Bernát Istvántól	43
III. IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MÁSODIK NEGYEDÉBEN. (I.) — Haraszthy Gyulától	55
IV. KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (IV.) — Fejér Adorjántól	80
V. ARANY KÖNYVE A KAVERNÁBAN. — Költemény. — Vitéz Somogyváry Gyulától	102
VI. KEMÉNY «ÖZVEGY ÉS LEÁNYÁ»-NAK TÁRGYA NOVELLA- IRODALMUNKBAN. — Szinnyei Ferentől	106
VII. SZEMLE. — <i>Spinoza</i> . — Rubinyi Mózesről	112
VIII. IRODALOM: 1. <i>A magyar művészet története</i> . — (Péter András: <i>A magyar művészet története</i> .) — Hoffmann Edithről.	
2. <i>A magyar könyvnyomtatás honfoglalása</i> . — (Gulyás Pál: <i>A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században</i> .) — Rédey Tivadartól.	
3. <i>Az új biológia célkitűzései</i> . — (Hans André: <i>Urbild und Ursache in der Biologie</i> .) — Bárány Brandenstein Bélától	117

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

660. SZÁM.

1932 NOVEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. AZ OKTÓBER HATODIKI GYÁSZNAP. — Berzeviczy Alberttől	129
II. ARANY GENIUSZA. — Négyesy Lászlótól	139
III. AZ INSTITUTUM GEOMETRICUM ÉS A TECHNIKAI FELSO OKTATÁS. (I.) — Zelovich Kornéltól	159
IV. IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MÁSÓ- DIK NEGYEDÉBEN. (II.) — Haraszthy Gyulától	183
V. KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (V.) — Fejér Adorjántól	201
VI. ARANY. — Költemény. — Sajó Sándortól	237
VII. SZEMLE: 1. <i>Megemlékezés Arany Jánosról.</i> — Berzeviczy Alberttől. 2. <i>Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete az Akadémián.</i> — Berzeviczy Alberttől	229
VIII. IRODALOM: 1. <i>Nyelvtörténet és szellemtörténet.</i> — (Eugen Lerch: <i>Hauptprobleme der französischen Sprache.</i>) — Papp Istvántól. 2. <i>Szabó Dezső a maga tükrében.</i> — (Szabó Dezső: <i>Karácsony Kolczsvárt</i>) — r. r.-től. 3. <i>«Arany — a tanárok kezén».</i> — Egy tanártól	238

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

661. SZÁM.

1932 DECEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A VILAGÚJULÁS HULLÁMAI. — Kenedy Gézáttól	257
II. AZ INSTITUTUM GEOMETRICUM ÉS A TECHNIKAI FELSO OKTATÁS. (II.) — Zelovich Kornéltól	267
III. GERHART HAUPTMANN. — Rubinyi Mózeztól	302
IV. IRODALOMELMÉLETI KÉRDÉSEK A MULT SZÁZAD MASO- DIK NEGYEDEDÉBEN. (III.) — Haraszthy Gyuláttól	312
V. KIS MÉCSESEK A POGÁNYSÁG ÉJJELÉBEN. (VI.) — Fejér Adorjáttól	336
VI. GÖRÖG LÍRIKUSOKBÓL. — Csengery Jánostól	351
VII. SZEMLE: 1. B. Eötvös Lóránd síremlékének leleplezése. — Berze- viczy Albertttól.	
2. Locke. — B. I.-ttól	361
VIII. IRODALOM: 1. Sieghart könyve a monarchia utolsó évtizedeiről. — (Rudolf Sieghart: <i>Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht; Menschen, Völker, Probleme des Habsburger Reichs.</i>) — B. A.-ttól.	
2. A moldvai magyarság. — (Domokos Pál Péter: <i>A moldvai ma- gyarság.</i>) — Nagy Miklóttól.	
3. Két horvát-muzulmán novellás kötet. — (Sarajlic Šemsudin: <i>Iz bosanske romantike.</i> — Nametak Alija: <i>Bajram žrtava.</i>) — Bajza Józseftől.	
4. Mednyánszky Cézár életregénye. — (Sárközi György: <i>Mint oldott kéve.</i>) — Óvári-Avary Károlyttól	367

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

A Nobel-díj nyertes

GALSWORTHY

A FORSYTE SAGA

PROPOGANDA-KIADÁSA

MEGJELENT HÁROM KÖTET:

A VAGYON URA

A BÍRÓ ELŐTT

EZ A HÁZ KIADÓ

Egy-egy kötet ára 2 pengő 50 fillér

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁS

ARANY JÁNOS

ÖSSZES KÖLTŐI MŰVEI

EMLÉKKIADÁS

KÖLTŐ HALÁLÁNAK 50 ÉVES FORDULÓJÁRA

10 kötet hat kötetbe kötve

TARTALMA

I—IV. kötet. Kisebb költemények.

V. kötet. Az elveszett alkotmány.

Rózsa és Ibolya.

Szent László füve.

Murány ostroma.

Losonczy István.

VI—VII. kötet. A Toldi trilógia.

VIII. kötet. Katalin. — Bolond Istók.

A Jóka ördöge.

A nagyidai cigányok.

Az első lopás. — Töredékek.

IX. kötet. Keveháza. — Buda halála.

X. kötet. Daliás idők. — A Csaba eposz.

Ára 32 pengő

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

Kapható minden könyvkereskedésben

Ös kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája. — Géczy Kálmán.

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

ARANY JÁNOS

ÖSSZES KÖLTŐI MŰVEI

EMLÉKKIADÁS

A KÖLTŐ HALÁLÁNAK 50 ÉVES FORDULÓJÁRA

10 kötet hat kötetbe kötve

TARTALMA

- I—IV. kötet. Kisebb költemények.
V. kötet. Az elveszett alkotmány.
Rózsa és Ibolya.
Szent László füve.
Murány ostroma.
Losonczy István.
VI—VII. kötet. A Toldi trilógia.
VIII. kötet. Katalin. — Bolond Istók. .
A Jóka ördöge.
A nagyidai cigányok.
Az első lopás. — Töredékek.
IX. kötet. Keveháza. — Buda halála.
X. kötet. Daliás idők. — A Csaba eposz.
-
-

Ára 32 pengő

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

Kapható minden könyvkereskedésben

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

Néptanítók Lapja

és

NÉPMŰVELÉSI TÁJÉKOZTATÓ

FŐSZERKESZTŐ:

PETRÓCZI ISTVÁN

A magy. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium 65. évfolyamban kéthetenként megjelenő közlönyének munkatársai sorában a tudomány, az irodalom és a művészet kiválóságai mellett a legjobb gyakorlati pedagógusok fáradoznak teljes sikerrel azon, hogy a nemzeti népoktatás egyetemes érdekű, vezető folyóirata, a **Néptanítók Lapja**, minden magyar pedagógus közös kincse legyen.

Közleményeinek magas színvonala, tartalmának változatossága, a közművelődés minden kérdését szemmel tartó sokoldalúsága, valamint tudományos hírszolgálatának kitűnően kiépített szervezete miatt a **Néptanítók Lapja** erős oszlopa a magyar kultúrának.

A népművelés és a gyakorlati pedagógia időszerű kérdései iránti érdeklődés fokozódásával mindegyre növekszik a **Néptanítók Lapja** olvasóinak és előfizetőinek száma, nemcsak a tanítóság, hanem a szülők és a nemzeti művelődés barátainak körében is.

Előfizetési díja egy évre 9 pengő 60 fillér.

KIADÓHIVATAL:

FRANKLIN-TÁRSULAT, BUDAPEST

IV., EGYETEM-UTCA 4.